

Marie Sochrová
Český jazyk v kostce pro SŠ

Text Marie Sochrová
Kresby Pavel Kantorek
Obálka a grafická úprava Fragment DTP s. r. o., Kamila Flonerová
Odpovědná redaktorka Romana Homonická
Technická redaktorka Alena Suchánková
Vydalo Nakladatelství FRAGMENT, Radiová 1122/1, Praha 10
jako svou 1095. publikaci.
2. vydání, 2009
Sazbu zhotovil TypoText, s. r. o.
Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.

Copyright © Fragment, 2007
Text © Marie Sochrová, 2007
Illustrations © Pavel Kantorek, 2007
Typo and cover © Fragment DTP s. r. o., Kamila Flonerová, 2007

Učebnice, odborná literatura / středoškolská výuka /
opakování, souhrny / Edice Maturita v kostce

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace nesmí
být rozšiřována bez písemného souhlasu majitelů práv.

Kontaktní adresa: Radiová 1, 102 27 Praha 10-Hostivař
e-mail: fragment@fragment.cz; <http://www.fragment.cz>

ISBN 978-80-253-0950-6 (2. vydání, 2009)
ISBN 978-80-253-0189-0 (1. vydání, 2007)

OBSAH

OBECNÉ POUČENÍ O JAZYCE	6
Komunikace, jazyk, řeč, mluva	6
Jazyk a písmo	7
Jazykověda a její disciplíny	9
Příbuznost jazyků, jazykové skupiny	11
VÝVOJ ČEŠTINY	14
Od praslovanštiny k češtině	14
Hláskoslovný a tvaroslovný vývoj češtiny	15
Etapy vývoje spisovné češtiny ve vztahu k vývoji společnosti	16
Vývoj českého pravopisu	20
ČEŠTINA – NÁRODNÍ JAZYK ČECHŮ	21
Národní jazyk a jeho útvary	21
Úzus, norma a kodifikace	22
Jazyková kultura	23
Vývojové tendence současné spisovné češtiny	23
Slovenština ve srovnání s češtinou	25
ZVUKOVÁ STRÁNKA JAZYKA	27
Soustava českých hlásek	27
Zvuková stránka slova	30
Zvuková stránka věty	30
Hlavní zásady spisovné výslovnosti	31
GRAFICKÁ STRÁNKA JAZYKA	34
Pravopisné zásady	34
NAUKA O SLOVNÍ ZÁSOBĚ – LEXIKOLOGIE	42
Slovo a pojmenování	42
Slovo a jeho význam	43
Vrstvy slovní zásoby	46
Obohacování slovní zásoby	47
Změny slovního významu	47
Ustálená spojení slov	48
Slovníky a jejich druhy	49
TVOŘENÍ SLOV	51
Odvozování (derivace)	53
Skládání (kompozice)	56
Zkracování (abreviace)	57
PŘEJÍMÁNÍ SLOV Z CIZÍCH JAZYKŮ	59
TVAROSLOVÍ – MORFOLOGIE	61
Principy třídění slov	61
Mluvnické kategorie jmen	62
Podstatná jména (substantiva)	66
Přídavná jména (adjektiva)	72
Zájmena (pronomina)	76
Číslovky (numeralia)	82
Slovesa (verba)	86

Mluvnické kategorie sloves	87
Příslovce (adverbia)	100
Předložky (prepozice)	101
Spojky (konjunkce)	102
Částice (partikule)	103
Citoslovce (interjekce)	104
Predikativa	105
SKLADBA – SYNTAX	106
Věty podle postoje mluvčího ke skutečnosti (podle záměru, z hlediska modalit)	107
Věty podle členitosti (podle složení)	108
Zápor (negace)	110
Stavba věty jednoduché, větné vztahy	111
Větné členy	114
Základní větné členy	116
Rozvíjející větné členy	119
Zvláštnosti větné stavby	127
Odchyly od pravidelné větné stavby	128
Věty s polovětnými (polopredikativními) konstrukcemi	130
Pořádek slov ve větě – slovosled	131
Aktuální (kontextové) členění výpovědi	133
Řeč přímá, nepřímá, nevlastní přímá a polopřímá	135
Základy valenční syntaxe	136
Souvětí	140
Souvětí souřadné (s řazením)	141
Souvětí podřadné (s podřazováním)	144
Nepravé vedlejší věty	148
Složité souvětí	151
Textová syntax (hypersyntax)	154
STYLISTIKA – NAUKA O SLOHU	158
Slohotvorní (stylotvorní) činitelé	158
Styl projevů mluvených a písemných	159
Slohové (stylové) rozvrstvení jazykových a syntaktických prostředků	161
Funkční styly spisovného jazyka	162
Slohové postupy a slohové útvary	163
Styl prostědělovací a jeho útvary	165
Styl administrativní a jeho útvary	172
Styl odborný a jeho útvary	177
Styl publicistický a jeho útvary	188
Styl umělecký	193
Styl řečnický	204
ZÍSKÁVÁNÍ A ZPRACOVÁNÍ INFORMACÍ	208
Informace a informatika	208
Knihovny a informační střediska	209
Racionální studium textu a jazyk	211
Jak se vyvarovat základních a nejčastějších chyb v slohových pracích	213
VÝBĚROVÝ REJSTRÍK POJMŮ	214

Úvod

Publikace Český jazyk v kostce podává úplný přehled učiva z českého jazyka v rozsahu platných osnov a ve shodě se standardy pro výuku českého jazyka na středních školách. Odpovídá cílům a záměrům Katalogu požadavků ke společné části maturitní zkoušky MŠMT ČR. Respektuje i potřebu současné komunikační praxe, tj. dovednost vyjadřovat se správně, výstižně a vytříbeně (ústně i písemně) za předpokladu znalostí pravopisných, mluvnických a lexikálních prostředků i jejich slohové platnosti.

Učebnice je rozčleněna do kapitol, které obsahují látku jazykovou i slohovou. Student zde nalezne obecné poučení o jazyce, o vývoji češtiny, útvarech národního jazyka, normě a kodifikaci, jazykovědě a jejích disciplínách, poučení o zvukové stránce jazyka (o hláskách), grafické stránce jazyka (o pravopise), o slovní zásobě, významu slov, tvoření slov, přejímání slov z cizích jazyků, o tvarosloví, skladbě věty a souvětí i o stylistice, tj. o slohotvorném procesu, funkčních stylech spisovného jazyka, slohových postupech a útvarech. Vedle českých termínů jsou použity i termíny latinské. V každé kapitole je soustředěno dostatečné množství **jazykového materiálu a příkladů**. Nechybějí ani **ukázky jazykových rozborů**.

Na teoretické vyklady navazují nově **cvičení k ověřování jazykových dovedností různými formami**. Typy jazykových cvičení jsou tradiční i méně tradiční, například testová (s výběrem odpovědi), přiřazovací, situační (interpretační), korekturní (opravná), stylizační a stylistická, nebo kombinovaná i komplexní. Faktografické otázky vyžadují zopakování příslušného tématu z učebnice. Předpokladem k správnému řešení úkolů je i užívání základních kodifikačních příruček (Pravidel českého pravopisu, jazykových slovníků ap.). Slohové úkoly otevírají cestu k tvůrčí práci, vlastní inspiraci a fantazii. Jednotlivá cvičení vyžadují nejen správné odpovědi, ale i logickou úvahu a argumentaci, vedou ke kritickému hodnocení, k úsilí o porozumění textu, případně k jeho úpravě, aby byl srozumitelný. Úkoly vycházejí i z textů učebnic, odborných publikací, denního tisku a umělecké literatury. Texty staročešské, nářeční i slovenské jsou zařazeny úmyslně – k ověření základních poznatků z oblasti staročeštiny, dialektologie a k porovnání slovenštiny jako nejbližšího slovanského jazyka. Nabídka cvičení je záměrně široká – slouží k důkladnému prozkoušení látky a umožňuje výběr podle potřeb školy, úrovně žáků, situace ve třídě nebo podle hlediska základního a rozšiřujícího učiva. Orientaci v textu usnadňuje **rejstřík pojmů**.

Autorka usiluje o co **nejpřehlednější** způsob vyjádření, o jednoduchost a srozumitelnost, takže má publikace formu konspektu nebo sešitového záznamu, nahrazujícího časově náročné školní zápisy studentů. Lze tedy při vyučování věnovat většinu času praktickému procvičování a řešení jazykových úkolů, aby se vytvořily i potřebné jazykové dovednosti.

Učebnice je určena pro různé typy středních škol (gymnázia čtyřletá i vyšší ročníky gymnázií víceletých a střední školy odborné). Vhodným doplňkem jsou také **Cvičení z českého jazyka v kostce** s podrobně zpracovaným klíčem. Spolu se stejně koncipovanou učebnicí **Literatura v kostce** od téže autorky tvoří ucelený souhrn učiva předmětu český jazyk a literatura.

Učebnici s cvičebnicí lze využívat jednak při hodinách českého jazyka ve škole, jednak k samostatné práci doma (opakování a doplnění učiva), jednak k přípravě na tzv. maturitu interní i státní a k přípravě k přijímacím zkouškám na vysoké školy humanitního zaměření. Může zaujmout nejen studenty, ale i všechny uživatele jazyka, kteří chtějí zvládnout mateřský jazyk teoreticky i prakticky, nebo si chtějí své jazykové poznatky prohloubit a rozšířit a vyjadřovat se kultivovaně. Vzhledem k dlouhodobě neutěšenému stavu jazykových znalostí a komunikativních schopností uživatelů českého jazyka je nutno jazykové znalosti prohlubovat a vyjadřovací schopnosti zdokonalovat.

„Řeč je sama duše a kultura národa. Zdokonaluje-li se národ, musí se zdokonalovat i jazyk, neboť je živý a vyvíjí se s námi se všemi, stále nesen výskou duševního napětí národního.“

Karel Čapek

Obecné poučení o jazyce

KOMUNIKACE, JAZYK, ŘEČ, MLUVA

Komunikace (z lat. *communicare* = dorozumívat se) = uvědomělý proces předávání informací, výměna myšlenek mezi lidmi

- základní jednotka komunikace je *výpověď*; spojováním výpovědí vzniká *komunikát* (projev)
- vznik artikulované řeči (potřeba výměny zkušeností při uvědomělé činnosti) – před 140 tisíci lety (*Homo sapiens*)

Jazyk (langue)

- abstraktní systém výrazových a významových prostředků a pravidel jejich užívání k smysluplnému projevu; mají znakovou povahu, jsou vyjádřeny zvuky, druhotně písemnými značkami (písmeny)
- nástroj myšlení a dorozumění
- vznikl v pracovní činnosti, vyvíjí se s vývojem společnosti a lidské činnosti (odráží vývoj společnosti)

Řeč (langage) – je schopnost člověka

- vyjadřovat myšlenky artikulovanými (článkovanými) zvuky nebo grafickými značkami; je člověku vrozena
- používat jazykové prostředky ke komunikaci
- vytvářet promluvu, jazykový projev (= konkrétní využití jazyka)

Má funkci

- **komunikativní** (dorozumívací)
- **myšlenkovou** (mentální) – formulace myšlenek, předávání obsahu vědomí, prostředek myšlení
- **národně reprezentativní** – vázanost na určité společenství lidí, národ
- **expresivní** (výrazově emoční) – vyjadřování citů, nálad, přání
- **apelovou** (výzvovou) – přesvědčování, doporučování, působení na ostatní
- **estetickou** – umělecké využití krásy řeči k estetickému působení

Mluva (parole) – individuální, konkrétní realizace jazyka, použití jazyka v praxi (při komunikaci)

poznámka

Různé teorie vzniku jazyka, např.

- **interjekční** (citoslovečná) = počáteční zvuky vyjadřovaly emoce (radost, údiv, leknutí, bolest)
- **onomatopoická** (zvukomalebná) – napodobování přírodních zvuků, postupný vznik zvukomalebných slov k označení věcí, jevů
- **křesťanská** – jazyk jako dar Boha

poznámka

Rozlišení jazyka, řeči a mluvy je dílem švýcarského lingvisty *Ferdinanda de Saussure* (1857–1913), zakladatele moderní jazykovědy

Komunikační proces:

KOMUNIKAČNÍ SITUACE (podmínky, v nichž komunikace vzniká)

TÉMA (o čem se mluví)

KOMUNIKAČNÍ KANÁL (od zdroje k příjemci)

KOMUNIKANT

autor sdělení, produktor
(mluvčí, pisatel)

JAZYKOVÝ PROJEV

(sdělení)

DOROZUMÍVACÍ JAZYKOVÝ KÓD (jazykový systém)

KOMUNIKANT

adresát, recipient, příjemce
(posluchač, čtenář)

Vytváření promluv mluvčím (pisatelem) – **kódování informace**

Promluva (projev) jako výsledek procesu kódování (sdělení)

Porozumění posluchačem (čtenářem) – **dekódování informace**, dešifrování, interpretace

Předpoklad dorozumění – znalost jazykového systému, dovednost prakticky ho užívat

Podle počtu účastníků komunikace: **dialog** (minimálně mezi dvěma účastníky) × **monolog** (promluva jedné osoby) nebo

vnitřní monolog (samomluva)

Druhy komunikace

■ **verbální** = mluvení, použití jazyka, ať v podobě mluvené či psané

■ **neverbální**

- použití neverbálních prostředků: *mimika* (změny výrazu obličeje), *gesta a posuňky* (pohyby rukou), *fyzický kontakt, dotyk* (podání ruky, polibek, pohlavek aj.)
- použití neverbálních způsobů komunikace: kresby – vtipy, plakáty, reklamy beze slov, pantomima, světelný signál, morseovka aj.

■ **verbálně neverbální**

- použití obojích prostředků, např. comicsy (obrázek doplněn slovním komentářem) nebo řeč + obraz, řeč + hudba

JAZYK A PÍSMO

Jazyk národní

- jeden ze základních znaků národa, výraz národní jednoty, symbol národa, obraz jeho vyspělosti; má zejména funkci národně reprezentativní
- souhrn výrazových a významových prostředků; společný pro všechny příslušníky jednoho národa nebo etnika (sounáležitost historická, společenská, politická, kulturní); zahrnuje všechny podoby, jimiž se mluví nebo píše, tj. útvary spisovné i nespisovné

Jazyk **kmenový** – vlastní jazyk určitého společenství, které nelze označit jako národ

Jazyk **materšský** – jazyk, jímž komunikujeme odmala, poznáváme ho zvláště z úst matky, jazyk nejbližšího okolí; mluvčí si ho osvojil v dětství jako první (tzv. bilingvisté mluví rovnocenně dvěma jazyky, např. v národnostně smíšeném manželství)

poznámka

Slovenština je národním jazykem Slováků, *polština* Poláků, *ruština* Rusů, *maďarština* Maďarů ap.

zajímavost

Nelze však vždy spojovat jeden národ a jeden jazyk:

několik národů má týž jazyk za svůj národní, např. **angličtina** = jazyk Angličanů, Američanů, Australanů, Kanaďanů, Jihoafričanů

němčina = jazyk Němců, Rakušanů, části Švýcarů apod.

a naopak určitý národ v důsledku historického vývoje má více národních jazyků, např. Kanaďané – **angličtina a francouzština**, Švýcaři – **němčina, francouzština, italština, rétorománština**

Světové jazyky

- jejich znalost se rozšířila tak, že se jimi mluví na mezinárodních jednáních
- hovoří jimi nejvíce lidí (přes 60 milionů), mají největší kulturní a politickou vážnost
- je jich asi 11, např. angličtina, francouzština, němčina, španělština, ruština, čínština

Jazyk přirozený (lidský) – užívaný příslušníky lidské společnosti v běžné komunikaci, má zvukovou (hláskovou) a optickou (grafickou) podobu, vznikl dlouhým vývojem lidské společnosti

Jazyk umělý – nevznikl přirozeným vývojem, byl vytvořen jedincem; důvod – snaha o jednoduchý, snadno zvládnutelný celosvětový dorozumivací prostředek, např.

- **esperanto** (1887 – varšavský lékař L. L. Zamenhof) – nejrozšířenější, založen na evropských, zvláště románských a germánských jazycích; gramatika má jen 16 pravidel (bez výjimek)
- **volapük** (1879 – Švýcar J. M. Schleyer), poměrně těžkopádný, vytlačen esperantem
- **ido** (1907 – L. Couturat), úprava esperanta, zřídka užívaný
- **okcidentál** (v 20. letech 20. stol.), slovní zásobu tvoří zvl. internacionalismy, po r. 1950 přejmenován na **interlingue**; **novial** (1928) aj.
- **znaková řeč hluchoněmých**
- **programovací jazyky**, např. Basic, Algol, Cobol, Fortran, Pascal, C++ aj. – pro komunikaci člověka s počítačem a pro zápis programu
- **vlajkové, světelné signály**
- **znaky matematické, fyzikální, chemické**

Jazyk živý – dosud užívaný k dorozumívání a vyvíjející se

Jazyk mrtvý (vymřelý) – jazyk, který už nemá rodilé mluvčí, např. latina, sanskrť, góťština, chetitština, pruština, staroslovenština aj.

Písmo – 4 základní druhy:

- **obrázkové (piktografické)** – obrázek (znak) označuje předmět, věc, osobu aj.
- **pojmové, slovní (ideografické)** – grafický znak označuje celé slovo (morfém), obrázek se pojí s pojmy, např. sumerské a egyptské hieroglyfy (3000 př. n. l.), mladší čínské písmo (2000 př. n. l.)

- **slabičné (sylogramy)** – grafický znak označuje slabiku, např. klínové písmo (sumerština, chetitština, akkadština, asyrština), indické písmo, japonské písmo

- **hláskové** (dnes většina písem) – znak (písmeno, grafém) označuje vždy jednu hlásku (foném); Féničané vytvořili hláskovou abecedu – 13. stol. př. n. l. (22 písmen označujících souhlásky), od nich ji převzali Aramejci (pak Arabové a Hebrejci) a Řekové (doplnili abecedu o samohlásky); odtud 2 větve: *západní* → latinské písmo (latinka) vzniklo díky Etruskům a *východní* (v 9. stol.) staroslovenština → starší písmo hlaholice, mladší cyrilice, z níž vznikla azbuka; cyrilice používána pravoslavnými Slovany (základ – velká písmena řecké abecedy)

Myšlení a jazyk

- jazyk spolu s myšlením je důležitý příznak odlišení člověka od ostatní živé přírody
- těsný vztah mezi myšlením a řečí (jazykem) → jazykem vyjadřujeme myšlenky, představy, vzpomínky, přání

poznámka

Mezinárodní ráz má i latinská terminologie anatomická, zoologická, botanická, desetinná soustava Deweyova (knihovnická) – zachycuje číselnými symboly tematiku knih a článků

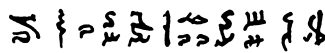

poznámka

Latina je dnes úředním jazykem Vatikánu

zajímavost

Egyptské hieroglyfy

Klínové písmo

metody myšlení

- **analýza** – rozklad celku na dílčí složky, pojmenování druhů a jednotlivin, např. podst. jmény obecnými (*pes, kámen*), vlastními (*Labe, Eva*), konkrétními (*tužka*), abstraktními (*pocit*), příd. jmény (*pevný*), slovesy (*čist*) ap.
- **syntéza** – opak analýzy, shrnutí, sjednocování, nalézání vztahů mezi složkami
- **abstrakce** (zobecnění) – pojmy vznikají z jednotlivin (*všude, myšlení, tíha*)

JAZYKOVĚDA A JEJÍ DISCIPLÍNY

Jazykověda – lingvistika (z lat. *lingua* = jazyk) = věda společenská, věda o jazyce a jeho užívání; zabývá se analýzou jazyka, popisem a výkladem jazykových jevů, zkoumá vznik, vývoj, stavbu a funkci jazyka

1. Nauka o zvukové stránce jazyka (o hláskách) = hláskosloví – zabývá se **zvukovou** stránkou jazyka, modulací řeči; sleduje činnost artikulačního ústrojí

- **fonetika** – o **akustické** stránce řeči (studium, pozorování, popis hlásek), o **zvukové podstatě hlásek** (jak je slyšíme), o **artikulaci** hlásek (o místu a způsobu jejich tvoření), o **stavbě a činnosti mluvidel**, o **spojujání** zvukových jednotek ve vyšší celky; základní jednotka fonetiky = **hláska**
- **fonologie** – o **funkci** zvukových prostředků (hlásek); mladší vědní obor (z 20. let 20. stol.); základní jednotka fonologie = **foném** (nejmenší jednotka schopná rozlišit význam) – např. změna znělosti: *pere* – *bere*, změna kvantity: *domu* – *domů*, změna intonace věty: *Odcházíš.* – *Odcházíš?*

Obě vědy se zabývají i **modulací souvislé řeči**

- **ortoepie** – soubor norem, pravidel spisovné výslovnosti hlásek, skupin hlásek a vět
- **ortofonie** – soubor a popis zásad správné artikulace hlásek (např. české **r** se tvoří kmitáním špičky jazyka na dásňovém výstupku za horními řezáky)

Diagnostikou a nápravou výslovnostních vad se zabývá **logopedie**

2. Nauka o písemné stránce jazyka = grafémika – o vzniku, vývoji a pravidlech písemných zápisů projevů, o druzích písma; základní grafická jednotka = **grafém** (písmeno)

- **ortografie** – soubor zásad a pravidel pravopisu, způsob užívání písma ve spisovném písemném projevu
- **grafologie** – věda, která se snaží vyvodit vlastnosti člověka z jeho rukopisu

Transkripce = přepis zvukové podoby jazyka do písemné podoby (zaznamenání skutečné výslovnosti); uvádí se v hranatých závorkách, používá se malých písmen abecedy, např. *rád* [rát], *bylina* [bilina], *děti* [d'eti]

Transliterace = převod psaného textu z jednoho typu hláskového písma do jiného (přepísmenkování), např. převod mezi azbukou a latinkou, mezi řeckým písmem a latinkou, mezi starším a dnešním tvarem latinky

3. Nauka o slovu

- **lexikologie** – nauka o **slovní zásobě** jazyka (lexiku) a o **pojmenování**; základní, abstraktní jednotka lexikálního systému = **lexém**, slovo jako slovníková jednotka (zachycená slovníkovým heslem)

slovo = základní jednotka slovní zásoby × **pojmenování** = základní jednotka komunikace (základní funkcí slova je vytvářet pojmenování, pojmenování je realizací slova v procesu komunikace)

Ze slov vznikají **věty**, z pojmenování **výpovědi** (základní funkcí věty je vytvářet výpověď, výpověď je realizací věty)

- **lexikografie** = nauka o sestavování slovníků (lexikonů)
- **sémantika** = nauka o věcných významech slov (o jednoznačnosti, víceznačnosti apod.)

zapamatuj si

Foném je abstraktní jednotka, jejím konkrétním vyjádřením je **hláska**

- **frazeologie** = nauka o ustálených slovních spojeních, základní jednotka = **frazém** – obrazné, ustálené víceslovné pojmenování (např. *mít namáde, páté kolo u vozu*)
- **slovotvorba (derivologie)** – o způsobech tvoření nových slov, např. *skládat – skladatel, vlna – vlněný, malý – nejmenší, chodit – chodívat, mžik + oko = okamžik*
- **tvorosloví (morfologie)** – nauka o slovních druzích a jejich klasifikaci, o tvarech slov, o skloňování, časování, stupňování, např. *skladatel – skladatele, skladatelům, vlněný – vlněného, chodit – chodím, chod*
- **morfematika** – nauka o morfémech, jejich stavbě, druzích, kombinačních schopnostech; základní jednotka = **morfém** – nejmenší část slova, dále nedělitelná, mající ustálenou formu i gramatický význam – pojmenování věci, děje ap., např. **knih-a, nes-t, mlad-ý, mál-o** = morfém lexikální; pomocí nich se vyjadřují gramatické významy, např. **knih-a, nes-t, vy-psat** = morfém gramatický
- **etymologie** – nauka o původu slov a slovních spojení, o gramatické příbuznosti jazyků
- **onomastika** – nauka o vlastních jménech (o jejich původu, funkci a zákonitostech tvorby jmen); *onomaziologie* – teorie označování

4. **Nauka o větě – skladba (syntax)** – o mluvnické a významové stavbě věty a souvětí, o větných členech, větných vztazích a jejich vyjadřování

5. **Nauka o textu** – o uceleném mluveném a psaném projevu

- **textologie** – nauka o stavbě souvislých jazykových celků, jejich struktuře, formě a významu (textová lingvistika a textová syntax)
- **stylistika** – nauka o slohu, o výběru, použití a uspořádání jazykových prostředků v určitém slohovém útvaru podle zaměření a cíle projevu

6. **Nauka o vývoji jazyka**

- **historická mluvnice** – zkoumá starší vývojové fáze jazyka (vývoj slovní zásoby, změny v hláskosloví, tvorosloví, skladbě)
- **dějiny jazyka** – o vývoji jazyka v určité oblasti v souvislosti s vývojem společenským, politickým a kulturním, o významu jazykovědců

7. **Dialektologie** – zkoumání **nářečí (dialektů)**

8. **Obecná jazykověda** – zobecnění a shrnutí poznatků všech jazykovědných oborů (o původu jazyka a řeči, o vztahu jazyka a myšlení), vyvození obecných zákonitostí; zakladatel *Ferdinand de Saussure* (soubor přednášek *Kurs obecné lingvistiky*)

9. **Srovnávací mluvnice (komparatistika)** – o historických souvislostech mezi příbuznými jazyky

- **bohemistika** (z lat. *bohemicus* = český) – vědní obor zabývající se českým jazykem, literaturou, ale i českými dějinami a kulturou; podobně anglistika, rusistika, germanistika, hispanistika
- **slavistika** – studium slovanských jazyků, původu Slovanů, kultury, dějin; zakladatel – *Josef Dobrovský*; podobně **romanistika** – studium jazyků a kultury románských národů (tj. těch, které hovoří jazyky vzniklými z latiny)

Mezioborové disciplíny, např. *filozofie jazyka* (nejobecnější otázky o jazycích), *psycholingvistika* (o psychických jevech v souvislosti s jazykem), *sociolingvistika* (o vztazích jazyka a společnosti), *aplikovaná lingvistika* (např. matematická lingvistika, lingvodidaktika)

- **Jazykověda synchronní** (popisná) – studium stavu jazyka v určitém období, nejčastěji v současnosti; **diachronní** (historická) – studium jazyka z hlediska jeho vývoje

poznámka

◀ **Tvosloví a skladba** se tradičně zahrnují pod pojmem **mluvnice (gramatika)**

Cvičení

1. Která složka jazykovědy je součástí mluvnice?
a) pravopis
b) dialektologie
c) tvarosloví
d) stylistika
2. Poučení o pravopise podává
a) ortoepie
b) lexikologie
c) ortografie
d) frazeologie
3. Tvorbou tvarů slov se zabývá
a) syntax
b) morfologie
c) stylistika
d) dialektologie
4. Poučení o slohu podává
a) syntax
b) stylistika
c) sémantika
d) textologie

PŘÍBUZNOST JAZYKŮ, JAZYKOVÉ SKUPINY

Jazykové skupiny (rodiny) – jazyky vzájemně podobné (společný původ v prarodině = **rodina nostratická**)

Genetická klasifikace jazyků, např.

- **indoevropské** – většina evropských jazyků, indické a některé asijské jazyky (asi 150 živých jazyků, mluví jimi asi 2 miliardy lidí ve všech světadílech)
- **uralské (ugrofinské)** – maďarština, finština, estonština, laponština aj.
- **altajské** – turkotatarské: turečtina, uzbečtina, kazaština, ázerbájdžánština, turkmenština, kirgizština; mongolské: mongolština, burjatština; mandžusko-tunguzské
- **tibetočínské** – čínština (přes 1 miliardu uživatelů), tibetština, barmština aj.
- **thajské** – thajština, laoština aj.
- **austroasijské** – vietnamština, khmérština aj.
- **austronéské** – malajština, indonéština, polynéské jazyky
- **australské** (domorodé)
- **semitohamitské** – hamitské: stará egyptština a jazyky berberské; semitské: hebrejština, aramejština, arabština a etiopské jazyky
- **afriké** – súdánské, bantuské, hotentotské, křovácké
- **indiánské**
- **paleoasijské** – eskymácko-kamčatské, čukotské aj.
- **kavkazské** – gruzínština, abcházština, čečenština aj.
- **baskičtina**
- **korejština**
- **japonština**

Jazyky indoevropské – vývoj ze společného indoevropského prajazyka nápadně **shody**, zvl. v slovních základech nejstarších slov (jádra slovní zásoby)

česky	polsky	rusky	německy	anglicky	latinsky	italsky	francouzsky	španělsky
matka	matka	mať	Mutter	mother	mater	madre	mère	madre
tři	trzy	tri	drei	three	tres	tres	trois	tres

- **indoíránské**: indické – sanskrť (v staroindických památkách), hindština, bengálština, romština aj.; íránské – perština, kurdština, afgánština, tádžičtina aj.
- **helénské** – starověká i nová řečtina
- **balkánské** – albánština aj.

zajímavost

Na světě existuje 3–5 tisíc jazyků, ale jen čtyřiceti jazyky mluví přes milion lidí. Uvádí se asi 20 jazykových rodin.

- **italické**, zvl. latina (jazyk starověkých Římanů – oblast Latium) → **jazyky románské** – italština, portugalština s brazilštinou, španělština, francouzština, rumunština, moldavština, rétorománština (jv. Švýcarsko) aj.
- **keltské** – jazyk starověkých Galů, Bójů, dnes irština, bretonština, velština aj.
- **germánské** – vymřelá gótština; angličtina, němčina, holandština, vlámsština, švédština, norština, islandština, dánština aj.
- **baltské** – litevština, lotyština, vymřelá pruština
- **arménština**
- **anatolské** – vymřelá chetitština (na území dnešního Turecka a Malé Asie – 2. tis. př. n. l.)
- **tocharské** – vymřelá tocharština (ve Střední Asii – 1. tis. př. n. l.)
- **slovanské** – vymřelá staroslověnština; bulharština, srbochorvatština, slovinština, čeština, slovenština, polština, ukrajinština, běloruština, ruština aj.

Jazyky slovanské

1250–2000 společných základních slov, podobnost v mluvnické stavbě, slovní zásobě, ale i rozdíly vzhledem k samostatnému vývoji; základní rys – ohýbání (skloňování, časování)

nápadná podobnost:

česky	slovensky	polsky	rusky	ukrajinsky	bělorusky	bulharsky	makedonsky	srbochorvatsky	slovensky
dům	dom	dom	dom	dim	dom	dom	dom	dom	dom
člověk	človek	człowiek	čelovek	čolovik	čalavek	čovek	čovek	čovjek	človek
Bůh	Bòh	Bóg	Bog	Bog	Bog	Bog	Bog	Bòh	Bòh

společný základ – **praslovánština** (2000 př. n. l.–600 př. n. l.), „pradialekt Praslovanů“ – asi mezi Vislou a Dněprem (dnes Ukrajina); měla jen mluvenou podobu, nedochovala se písemná podoba

základní znaky:

- **jery** – velmi krátké samohlásky ъ, ь (tvrdý a měkký jer) – i v staroslověnštině; výslovnost asi jako kratičké **u, i**
- **nosovky** е ѣ – **рѣтъ* = *pět*, **рѣтъ* = *pout*, *cesta*; i v staroslověnštině (Venceslaus, Sventopulcus)
- **duál** (dvojné číslo) – ve skloňování i časování (u jmen i sloves)
- **7 pádů** při skloňování
- kategorie slovesného **vidu**
- dva jednoduché tvary slovesné minulého času – **aorist a imperfektum**

3 skupiny slovanských jazyků

- západoslovanské** – čeština, slovenština, polština s kašubštinou (u Gdaňska), horní a dolní lužická srbština (kolem Budyšina – Bautzen a Chotěbuzi – Cottbus), vymřelá polabština (jazyk bývalých Polabských Slovanů – při Labi a Hannoveru) a pomořanština
- východoslovanské** – ruština, běloruština, ukrajinština
- jihoslovanské** – slovinština, srbština, chorvatština, makedonština, bulharština; z bulharsko-makedonského území je **staroslověnština** – nejstarší spisovný jazyk slovanský (cyrilometodějský – od 9. st. na Velké Moravě; písmo – *hlaholice* (zřejmě z malých písmen řecké abecedy) a mladší *cyrilice* upravená z velkých písmen řecké abecedy a doplněná slovanckými grafémy → základ dnešní azbuky

zajímavost

Hlaholice

Ɱ Ɑ Ɱ Ɱ Ɱ Ɱ Ɱ

Cyrilice

А Б В Г Д Е

Dvojí písmo

- **latinka** – latinské písmo (Češi, Slováci, Poláci, Chorvaté aj.)
- **azbuka** – z cyrilice (Rusové, Bělorusové, Ukrajinci, Bulhaři, Srbové, Makedonci aj.)

Typologická klasifikace jazyků

4 jazykové typy – podle toho, jak vyjadřují mluvnické kategorie (žádný jazyk není v dnešní době typologicky čistý)

1. **Flexivní typ** (slovanské jazyky, latina aj.) – ohýbání rozvinutým systémem koncovek (např. *hrad, hrad-u, hrad-y, píš-u, píš-eš*), **introflexivní podtyp** (arabština) – tvary se tvoří změnou hlásek v základu slova (např. *azrak* = modrý, *zarká* = modrá; i v němčině: *der Vater* = otec, *die Väter* = otcové)
2. **Izolační typ** (francouzština, angličtina) – ohýbání bez koncovek, pád bývá vyjádřen pomocí předložek (např. fr. *la femme, de la femme* – žena, ženy)
3. **Aglutinační typ** (maďarština, turečtina aj.) – systém předpon a přípon, které mají jen jednu funkci, připojují (přilepují) se ke kořenu slova (např. tur. *-ler* – označuje plurál, *-in* – genitiv: *ev* = dům, *evlerin* domů – 2. p. pl.)
4. **Polysyntetický typ** (němčina aj.) – vyznačuje se skládáním slov

Cvičení

1. *Jsou v Evropě i jiné jazyky než indoevropské?*
2. *Uvedte, kterými jazyky se mluví v hlavních městech evropských států. Mluví příslušníci některého národa v současné době latinsky? Kde je latina úředním jazykem? Jaké využití má latina v současnosti?*
3. *Důkazem čeho jsou podoby těchto slov v různých jazycích?*

česky	řecky	latinsky	italsky	francouzsky	německy	anglicky
nový	neos	novus	nuovo	nouveau	neu	new
bratr	fráter	frater	fratello	frère	Bruder	brother

4. *Kolika jazyky byste uměli říci dobrý den?*

Vývoj češtiny

Čeština prošla tisíciletým vývojem v souvislosti s vývojem národa; změny ve slovní zásobě, v oblasti hláskosloví a tvarosloví → odlišnost od ostatních slovanských jazyků

OD PRASLOVANŠTINY K ČEŠTINĚ

Rozpad praslovanské jednoty, vývoj k tzv. *pračeštině* (9.–11. stol.)

a) Hláskoslovné rozdíly mezi slovanskými jazyky

■ skupiny **-or-, -ol-, -er-, -el-** (v češ. na -ra-, -la-, -re-, -le-)

psl.	stsl.	čes.	pol.	rus.
* <i>gorǫbь</i>	<i>gradь</i>	<i>hrad</i>	<i>gród</i> [grut]	<i>gorod</i> (rozšiř. kmene o další samohlásku)
* <i>golva</i>	<i>glava</i>	<i>hlava</i>	<i>glowa</i>	<i>golova</i>
* <i>bergъ</i>	<i>brěgъ</i>	<i>břeh</i>	<i>brzeg</i> [bžeg]	<i>bereg</i>
* <i>melko</i>	<i>mlěko</i>	<i>mléko</i>	<i>mleko</i>	<i>moloko</i>

■ skupiny **dj, tj, kt** (v češ. na z, c)

psl.	čes.	sloven.	rus.
* <i>medja</i>	<i>mez</i>	<i>medza</i>	<i>meža</i>
* <i>svetja</i>	<i>svíce</i>	<i>svieca</i>	<i>sveča</i>
* <i>noktь</i>	<i>noc</i>	<i>noc</i>	<i>nočь</i>

■ skupiny **dl, tl** – zůstaly jen v západoslovanských jazycích (čeština, slovenština)

čes.	rus.
<i>křídlo</i>	→ <i>krylo</i>
<i>pletl</i>	→ <i>plel</i>
<i>sádlo</i>	→ <i>salo</i>

b) Hláskoslovné změny na rozhraní praslovanského období a počátku vývoje češtiny

■ **stahování (kontrakce) samohlásek** 10.–13. stol. (splývání 2 samohlásek, mezi nimiž bylo -j-, v jednu dlouhou samohlásku; v ruš. neprovedeno)

	rus.	čes.
<i>aja</i> → á	<i>novaja</i> → <i>nová</i>	
<i>oje</i> → é	<i>novoje</i> → <i>nové</i>	
<i>uju</i> → ú > ou	<i>novuju</i> → <i>novú > novou</i>	
<i>aje</i> → á	<i>dělajješь</i> → <i>děláš</i>	
<i>ěje</i> → ie > í	<i>uměješь</i> → <i>umíš > umíš</i>	
<i>oja</i> → á	<i>stojatь</i> → <i>stát</i>	
	<i>pojasь</i> → <i>pás</i>	
<i>ije</i> → í	<i>znamenije</i> → <i>znamení</i>	

■ **zánik nebo náhrada (vokalizace) jerů** 10. stol.

v češtině podle Havlíkova jerového pravidla: sudé jery – počítáno od konce – se měnily na samohlásky = vokalizovaly se v **e**, liché zanikly

psl.	čes.	rus.
* <i>dnь</i> 2 1	<i>den</i>	<i>denь</i> (ruština má ъ а ѣ jako písmena, ne jako hlásky)
* <i>snь</i> 2 1	<i>sen</i>	<i>son</i>
* <i>vь dnьe</i> 2 1	<i>ve dne</i>	
* <i>šьvьcь</i> 3 2 1	<i>švec</i>	

*сѣ дьньсѣтъ s ševcem
5 4 3 2 1

■ zánik nosovek *o, ę* – denazalizace (kromě polštiny)

11. stol.

<i>o</i> → <i>u</i>	psl. * <i>rǫka</i> → čes. <i>ruka</i>
	* <i>bǫdǫ</i> → <i>budu</i>
<i>ę</i> → <i>ě, a</i>	* <i>pęta</i> → <i>pata</i>
	* <i>pęty</i> → <i>pět</i>
	* <i>pętyb</i> → <i>pátý</i>

■ změny v přízvuku 10.–13. stol.

v psl. – volný a pohyblivý (jako v ruštině – *ja prošu, ty prosíš*)

v češtině a slovenštině – ustálený na 1. slabice, v polštině na předposlední slabice

■ zkracování samohlásek 10.–13. stol.

v psl. samohlásky krátké i dlouhé; rozdíl zůstal v češtině a ve slovenštině; v ruštině, polštině, bulharštině aj. – všechny délky zkráceny

HLÁSKOSLOVNÝ A TVAROSLOVNÝ VÝVOJ ČEŠTINY

po vzniku souvislých písemných staročeských památek (od 12. stol.), nejdříve v mluveném, pak psaném jazyce (postupně), ze střed. Čech směrem na východ

A. Vývoj souhlásek 13. stol.

- zánik párové měkkosti souhlásek (kromě *ď, ť, n'*)
- změna měkké *r' > ř*: *r'epa > řepa, mor'e > moře*
- změna *g > h*: *noga > noha, glava > hlava*
- změna souhláskové skupiny *šč > št*: *ščepán > štěpán, šťastný > šťastný, púščeti > púštěti > pouštěti*

B. Vývoj samohlásek

a) 12. – pol. 14. stol.

- přehláska *a > ě, á > ie* po měkkých souhláskách: *duša > duše, 2. p. muža > mužě, ležati > ležěti*
- přehláska *u > i, ú > í* po měkkých souhláskách: 3. p. *mužu > muži, 1. os. kryju > kryji; l'ud > lid, slepicú > slepici*
- přehláska *o > ě, ó > ie*: *koňóm > koniem*
- ztráta *jotace* – změna *ě > e* (vyjma po retních *b, p, v, m*): *dušě > duše, na nozě > na noze* × *běžet, pěvec, věřit, měsíc*

b) pol. 14. stol. – konec 17. stol.

- změna *ó > uo > ů* – diftongizace, pak monoftongizace: *kóň > kuoň > kůň, mój > muoj > můj, v oči > vuoči > vůči; rukávón > rukávuón > rukávů(v), pánóm > pánuóm > pánům; ve slovenštině proces nedokončen (kóň [kuoň])*
- změna *ú > au > ou* – diftongizace: *súd > saud > soud, nesú > nesau > nesou*
- úžení *ie > í, é > í*: *viera > víra, trpie > trpí, stavenie > stavení, řeći > říci, obilě > obilí (ale mléko, mladého)*

c) 15. stol.

- změna těžeslabičného *aj > ej*: *vajce > vejce (ale va – jec = 2 slabiky) dělaj > dělej (ale děla – jí), najlépe > nejlépe*
- změna *ý (í) > aj > ej*: *dobrý > dobraj > dobrej, mlýn > mlajn > mlejn, síto > sajto > sejto, vozík > vozajk > vozejk (tato změna nepřešla do spisovného jazyka)*

zajímavost

Jery byly v jednotlivých slovanských jazycích nahrazovány různými samohláskami, např. staroslověnské slovo *днь*: polsky *dzien*, ruský *день*, bulharský *ден*, srbský *дан*

poznámka

Termín *stará čeština (staročestina)* – pro období 14.–poč. 15. stol.
Následující období – *humanistické, barokní* = čeština středního období – 16.–18. stol. a *čeština nová (novočestina)* – od obrození; *současný jazyk* = čeština posledních padesáti let

C. Vývoj tvarosloví

■ zánik duálu

ve staročeském skloňování a časování bylo kromě čísla jednotného (singulár) a množného (plurál) také číslo dvojné (duál) – pro jevy vyskytující se po dvou, resp. v páru – *dvěma bratroma mýma, dva přišla pohostinu*

■ rozlišení podstatných jmen podle životnosti

původně bez rozlišení: 4. p. j. č. = 1. p.: *vizu chlap – hrad > vizu chlapa – hrad*

původně: 1. p. mn. č. r. m. neživ. – koncovka -i, -ové:

pohlavci, koláči, hrobové > pohlavky, koláče, hroby

■ odlišení jmen typu vládyka, panoše od vzorů

žena, duše; dnes vzory mužské – předseda, soudce

■ zánik některých slovesných tvarů minulých

v staročestíně bohatší soustava slovesných časů (do kon. 14. st.):

aurist – jednoduchý slovesný tvar minulý (např. *vedech* = vedl jsem) – vyjadřuje minulý děj hlavní, ukončený; tvar auristu slovesa *být* (**bych, bys, by, ...**) dodnes jako součást kondicionálu

imperfektum – jednoduchý slovesný tvar minulý (např.

vediech = vedl jsem) – vyjadřuje minulý děj vedlejší,

v minulosti trvající nebo se opakující; složené slovesné tvary minulé až od 15. stol.

plusquamperfektum – složený tvar času předminulého (*byl jest nesl* → *nesl, byl jsem nesl* → *nesl jsem*)

■ **rozšíření koncovky -m** od sloves *jsem, viem, jiem, dám, mám* – k ostatním slovesům, která mají v koncevce přítom. času dlouhou samohlásku

prošu → *proší-m, dělaju* → *dělá-m* × *nes-u, kryj-i* (pův. *kryju*)

D. Slovní zásoba

některá slova mají dnes jiný význam, než měla v staré češtině, např.

chlap m. = neurozený člověk, nešlechtic; poddaný, rolník, sedlák; chlap (hanl.)

chlapati, -aju, -áš nedok. = hanlivě nazývat chlapem, nadávat chlapů

chlápě, -ěte m. = rolnické, selské dítě, selský synek; sedláček (posměš.)

ETAPY VÝVOJE SPISOVNÉ ČEŠTINY VE VZTAHU K VÝVOJI SPOLEČNOSTI

1. Do r. 1300

■ kulturní jazyky – **staroslověňština** (Velká Morava) a **latina** (vliv křesťanství)

■ první stopy českého jazyka: jen ojedinělá slova v latinském textu – **bohemika** (např. v Kosmově kronice) nebo vpisy do textu či na okraj – **glosy** (od 11. stol.)

■ jedna z *nejstarších českých vět* z poč. 13. stol. (přípisek k latinsky psané zakládací listině kapituly litoměřické z r. 1057): *Pauel dal geft plofcoucuh zemu Wlah dalgeft dolaf zemu bogu ifuiatemu fcepanu jeduema duřnicoma bogucea a jedlatu* – pravopis primitivní

transkripce: *Pavel dal jest Ploskovicích zem'ú, Vlach dal jest Dolás zem'ú Bogu i sv'atému Ščepánu se dvěma duřnikoma, Bogučeja a Sedlatu*

poznámka

Do dnešní češtiny se dochovaly zbytky duálu:

- ve tvarech číslovek *dva, dvě, oba, obě* (*dvou, dvěma*), *dvě stě* (vedle pl. *dvě sta*)
- u názvů párových orgánů lidského těla (*oči, očima, ruce, rukou, rukama, ručičkama; na ramenou, nohou* ap.)

zajímavost

Aorist – sloveso *loviti*

	sg.	pl.	duál
1. os.	<i>lovich</i>	<i>lovichom</i>	<i>lovichově</i>
2. os.	<i>lovi</i>	<i>loviste</i>	<i>lovista</i>
3. os.	<i>lovi</i>	<i>lovichu</i>	<i>lovista</i>

Imperfektum

	sg.	pl.	duál
1. os.	<i>loviech</i>	<i>loviechom</i>	<i>loviechově</i>
2. os.	<i>lovieše</i>	<i>loviešte</i>	<i>loviešta</i>
3. os.	<i>lovieše</i>	<i>loviešte</i>	<i>loviešta</i>

(tj. Pavel dal v Ploškovících pozemek a Vlach dal v Dolanech pozemek Bohu a svatému Štěpánu (= kostelu, převod majetku církvi) s dvěma nevolníky – Bogučejem a Sedlatou.) = zápis o darování pozemku s nevolníky

2. 14. století

- všestranný rozvoj našich zemí, zvl. v době Karlově; rozvoj české *slovní zásoby* (čeština – úřední jazyk) – ve všech oblastech vědy i přejímání slov z němčiny (*říše, cech, rychtář, šlechta* aj.) = důsledek německé kolonizace, z latiny (*kostel*), rozvoj větné stavby (složitější souvětí)
mistr **Klaret** – Claretus de Solentia (Bartoloměj z Chlumce) – veršované rýmované latinsko-české *slovníky* slov a termínů: **Glosář, Bohemář, Vokabulář gramatický** – uspořádané věcně; rytmizované verše se snáze učily zpaměti
- souvislá **literární díla** v češtině (Alexandreis, Dalimilova kronika, Hradecký rukopis, Mastičkář)
- čeština v oblasti **filozofie a vědy (Tomáš Štítý)**

3. 15. století – husitství

- počestění měst, rozvoj zvl. mluveného jazyka (kázání); česká bohoslužba → **popularizace češtiny, demokratizace**, rozšíření znalosti bible mezi lidmi
- **Husova péče o jazyk:**
 - odstraňování zastaralých slov a tvarů (aorist, imperfektum), příklon k mluvenému jazyku
 - nahrazování cizích, zvl. německých slov (*hantuch* → *ubrusec*, *mantlík* → *pláštiek*, *knedlík* → *šiška*, *marštale* → *konnice*)
 - péče o výslovnost
 - *diakritický pravopis* (zz > ž, czz > č, aa > á); nabodenička – diakritická znaménka
 - Hus je pravděpodobně autorem spisu *De orthographia Bohemica* (O pravopise českém)

4. 16. – poč. 17. stol. – humanismus

- význam vynálezu **knihtisku (Johannes Gutenberg 1445)** → růst počtu čtenářů (1. vytištěná kniha v Plzni kol. r. 1468 – prvotisky, **inkunábule** do r. 1500) a vybudování rozsáhlé sítě bratrských škol; rozvoj vědeckého bádání; vznik prvních nakladatelství (**Melantrich, Daniel Adam z Veleslavína**)
- další rozšíření češtiny (mezinárodní jazyk v Uhrách, Polsku); vzor – latina (Cicero)
- přejímání slov, zvl. z **latiny** (*puls, preceptor*) **francouzštiny** (*kapitán*), **němčiny** (*hoblík*)
- rozvoj **větné stavby** → složitá, dlouhá souvětí, tzv. **humanistická perioda** (má 2 části oddělené dvojtečkou nebo středníkem, tzv. předvětí a závětí = myšlenkově závažnější); přemíra vět vztažných, sloveso na konci věty, výskyt přechodníků a pasiva
- záliba v obrazných pojmenováních, využití přísloví a rčení

Takž vejdem do poslední ulice, kdež hned v prvním placu ne málo lidí stojí červeně přioděných: k nimž přistoupě slyším, že se smlouvají, jak by se smrti křídla dání mohla, aby tak zdaleka jako z blízka v okamžení mohla pronikati. (Komenský, Labyrint světa a ráj srdce)

■ vznik mluvnice:

- 1533 **Beneš Optát z Telče, Petr Gzel z Prahy, Václav Philomates**, Gramatika česká (úsilí o ustálení pravopisu)
- 1571 **Jan Blahoslav**, Gramatika česká (spíš stylistická příručka, úvahy o kultuře jazyka, výslovnosti)

Některí ... kazatelé pražští na kázáních svých tu literu é tak troupsky, tluště a neokrouchaně, plnou tlamu jí naberouce, proferunt (= pronášejí), až jest ošklivo slyšeti ... ne ... že by dlouho na hlaholu té litery stáli, ale že ji tak jako grobiánsky pronuntiant (= vyslovují), otevrouce usta co kátru (= dveře pece), ... všemi celými usty se vším tak, jako by pivo s kvasnicemi vyžbanil

- 1577 **Matouš Benešovský** – 1. skutečná gramatika (přehled skloňování, časování)
- 1603 **Vavřinec Benedikt z Nedožier**, Grammaticae Bohemicae libri duo (Dvě knihy české mluvnice) – popis stavu jazyka, ustáleného v Bibli kralické
- **vícejazyčné slovníky Daniela Adama z Veleslavína; veleslavínská čeština** – cesta k stanovení normy spisovného jazyka
- **Jan Amos Komenský** – vrchol vspělosti a dokonalosti v celém jeho díle; práce na slovníku česko-latinském

a latinsko-českém **Poklad jazyka českého** (*thesaurus* = slovník zachycující veškerou slovní zásobu jazyka); materiál shořel při požáru v Lešně

- **Bible kralická** – vzor spisovné češtiny (šestidílná), kolektivní dílo českých bratří (1579–1593)

5. 17. a 18. stol. – pobělohorská doba

- vliv rekatolizace a germanizace, němečtí přistěhovalci, emigrace české nekatolické inteligence → snížení počtu uživatelů češtiny (zachovala se jen na vesnici, v lidové slovesnosti) → rozkolísání normy; úloha češtiny se značně zúžila: vytlačována z úřadů, škol, poněmčování měst, šlechty
- **purismus** – snaha čelit kolísání jazykové normy pokusy o očištění jazyka (lat. *purus* = čistý), zabránit cizím vlivům; odpor proti germanismům; ať jakkoli dobře míněná vlastenecká snaha jazyku spíš škodila, než prospívala: tzv. „brusiči“ neznali nebo nedodržovali slovtvorná pravidla → necitlivé, samoúčelné novotaření (často doslovné překlady – kalky, většinou z němčiny → vznik komických ekvivalentů a zkomolenin; nedoceněn základní způsob tvoření českých slov odvozováním

Jiří Konstanc (1607–1673), *Lima linguae Bohemicae, to jest Brus jazyka českého* (1667)

Matěj Václav Šteyer, český jezuita (1630–1692), spis *Žáček, aneb Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti nebo tisknouti* (1668) – forma žákovských otázek a učitelských odpovědí

Václav Jan Rosa (1620–1689), *Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae* (aneb Mluvnice českého jazyka) (1672) – mluvnice a stylistika

z mladších puristů (pol. 18. stol.) např. **Jan Václav Pohl** (1740–1790), *Pravopis řeči české* (1786) – pokles úrovně, libovolné, až absurdní novotaření

- naopak obranná tendence – obhajoba češtiny jako kultivovaného jazyka v díle jezuity **Bohuslava Balbína** (1621 až 1688), *Dissertatio apologetica pro lingua slavonica, precipue Bohemica* (Rozprava na obranu jazyka slovanského, obzvláště českého) – pro bojovné vlastenectví nemohlo být dílo v době vzniku publikováno (asi 1672), vydal je až František Martin Pelcl v době národního obrození (1775)

6. Konec 18. stol. a 1. pol. 19. stol. – národní obrození

- **počestění měst** po zrušení nevolnictví 1781 (přiliv venkovského lidu)
- vydávání literatury v češtině – Česká expedice **Václava Matěje Krameria** (1753–1808)
- **obrany českého jazyka** (vydána starší Obrana Balbínova F. M. Pelclem), **Karel Ignác Thám** (1763–1816), **Obrana jazyka českého proti zlobivým jeho utrhačům** (1783) – projev českého nacionalismu aj.
- první obrozenské **mluvnice**: **Františka Jana Tomsy** (1782), **Karla Ignáce Tháma** (1785), konzervativní mluvnice **Františka Martina Pelcla** (1795) a **Jana Nejedlého** (1804 a 1805)
- **základní kodifikační dílo**: **Josef Dobrovský** (1753–1829), **Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache** (= Podrobná nebo Zevrubná mluvnice českého jazyka, 1809) – vytvořila základy spisovného jazyka, stanovila jednotnou normu; vzor – Bible kralická, veleslavinská čeština; **Deutsch-böhmischer Wörterbuch** (Německo-český slovník, I. díl 1802, II. díl 1821), **Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur** (Dějiny české řeči a literatury, 1792) – popis dějin vývoje českého jazyka
- obohacení slovní zásoby češtiny, vznik *české odborné terminologie a jazyka umělecké literatury*: **Josef Jungmann** (1773–1847), **Česko-německý slovník** (5dílný, překladový i výkladový, 1834–1839); zdroje: staré literární památky, řeč lidu, nářečí, lidová slovesnost, jiné slovanské jazyky, zvl. ruština a polština; některá slova sám tvořil (názvy kalendářních měsíců, dnů v týdnu, chemických prvků, botanických názvů aj.),

zajímavost

Novotvary „brusičů“:

břinkoklapka (klavír), *skokotnosta* (taneční mistr), *letodník* (kalendář), *zpěvořečnost* (poezie), *polokolec* (háček), *myslivíř* (student), *právonosta* (advokát)

Z termínů vytvořených V. J. Rosou zůstaly např. *hláska*, *veselohra*, *příslovce*

poznámka

Dobrovský psal německy a latinsky. Byl nadšen krásou staré češtiny, ale pochyboval o budoucnosti českého jazyka; Jungmann naopak věřil v možnost obnovy jazyka a odsuzoval poněmčelé Čechy

některá nová slova se neujala, např. *lučba* = chemie, *tázanec* = otazník, *umnice* = logika, *silozpyt* = fyzika; ze starší češtiny obnovena slova: *touha*, *chvoj*, *ryk*, *kštice*, *látka*, *tvar*, *přisudek*, *chorý*, *ješitný*, *ladný*, *matný*, *sivý*, *řešit*, *linout*, *ztéci* aj.

- Jungmannovi *spolupracovníci*: fyziolog Jan Evangelista Purkyně, botanik Jan Svatopluk Presl, básník Antonín Marek aj.
- Jungmannovy *překlady* cizích literárních děl (Chateaubriand, Milton, Goethe aj.) – důkaz schopnosti češtiny vyjádřit totéž co jiné vyspělé jazyky; vlastní básnická tvorba

- **rozvoj umělecké literatury**: V. Thám, A. J. Puchmajer aj., vrcholná díla K. H. Máchy, K. J. Erbena, J. K. Tyla, K. Havlíčka Borovského, B. Němcové (vliv hovorové češtiny); Palackého Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě (dokonalost humanistické periody)

7. Od 2. pol. 19. stol. do 1. světové války

- další rozvoj českého jazyka, českého školství, 1882 osamostatnění české univerzity; pronikání češtiny do úřadů, rozvoj publicistiky a umělecké literatury
- jazykovědec **Jan Gebauer** (1838–1907) – provedl revizi kodifikace jazyka J. Dobrovského (poměrně archaická – vliv studia staré češtiny → Historická mluvnice česká); autor kodifikační **Příruční mluvnice** a 1. pravidel českého pravopisu s názvem **Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví** (1902)
- čeština v umělecké literatuře – v tvorbě **májovců** (J. Neruda, V. Hálek aj.), **ruchovců a lumírovců** (S. Čech, J. V. Sládek, J. Vrchlický aj.), **modernistů** 90. let (O. Březina, A. Sova, J. S. Machar, dekadent K. Hlaváček aj.), **anarchistických buřičů** (F. Šrámek, K. Toman aj.), v próze **realistů** (A. Jirásek, K. V. Rais aj.)

8. 20. století

- nové funkce češtiny se vznikem samostatného státu 1918 (jediný úřední jazyk, terminologie vojenská, poštovní, železniční; čeština v oblasti vzdělání, vědy, správy, kultury)
 - aktualizace jazykové normy, kultivace spisovné češtiny – **Josef Zubatý, Václav Ertl** (časopis Naše řeč); vliv **Pražského lingvistického kroužku** (tzv. „pražská škola“) – založen 1926; Vilém Mathesius, Bohuslav Havránek, Miloš Weingart, Roman Jakobson, Jan Mukařovský, Nikolaj Sergejevič Trubeckoj, Vladimír Skalička) – proti archaické kodifikaci; pohled na jazyk, diferencovaný podle funkce – směr strukturální lingvistiky
 - za protektorátu nové nebezpečí, čeština vytlačována ze škol a úřadů na úkor němčiny
 - po 2. světové válce zdokonalení péče o jazyk a jazykovou kulturu; při České akademii věd a umění (od r. 1891) vznikla už r. 1911 Kancelář Slovníku jazyka českého (příprava velkého výkladového slovníku); v r. 1946 se přeměnila na **Ústav pro jazyk český** (od r. 1992 součástí ČSAV) v čele s jazykovědci **Bohuslavem Havránkem, Milošem Dokulilem, Františkem Danešem, Karlem Horálkem**; výzkum češtiny + obecná jazykověda, stylistika, teorie komunikace → tvorba slovníků, gramatik, pravopisných pravidel ap.; bohatý jazykový archiv + počítačový **Český národní korpus**; jazyková poradenská služba veřejnosti
- K dalším významným **českým jazykovědcům** po r. 1945 patří např. Jaroslav Bauer, Jaromír Bělič, František Daneš, Pavel Eisner, Miroslav Grepl, Karel Hausenblas, Alois Jedlička, Milan Jelínek, Miroslav Komárek, František Kopečný, Josef Kurz, Václav Machek, Vladimír Šmilauer, František Trávníček aj.

zajímavost

Slovník obsáhl **120 000 slov**. **Slova přejatá z ruštiny**: vzduch, jablko, jeseň, příroda, znak, maják, tovar, obzírát, oslovit aj.; **z polštiny**: tklivý, závoj, obřad, vděk, chmura, výrok, okres, rozbor, předmět, plyn, časování, báje aj.

Nově vytvořená slova: *leden*, *únor* atd., *dusík*, *kyslík*, *uhlík*, *ďasík* = kobalt, *kosík* = vápník, *sněženka*, *lýkovec*, *výrobek*, *průmysl*, *nerost*, *obdoba*, *obliba*, *vloha*, *rozmar*, *zápor*, *přídavné jméno* aj. + **doslovné překlady**: *cestopis*, *životopis*, *hanopis*, *chvalořeč*, *žalozpěv*, *názor*, *pojem*, *samohláska*, *předložka*, *proslav* aj.

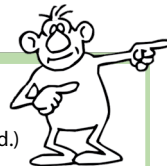
odkaz

Viz Literatura v kostce

odkaz

Jazyková poradna Ústavu pro jazyk český ČSAV zodpovídá jazykové dotazy na tel. 257 531 793 (od 10–12 hod.) e-mail: poradna@ujc.cas.cz

Odborné časopisy – vědecké časopisy *Slovo a slovesnost, Linguistika Pragensia, Časopis pro moderní filologii, Acta onomastica*; časopis vědecko-popularizační *Naše řeč*, metodický časopis pro potřeby škol *Český jazyk a literatura*

VÝVOJ ČESKÉHO PRAVOPISU

- **primitivní** (jednoduchý) – české hlásky, které latina neměla, označovány písmeny pro zvukově nejbližší hlásky (nerozlišována měkkost souhlásek ani délka samohlásky) – asi do 13. stol., např. *cynis* = činiš, *cas* = čas + ukázka textu na str. 16
- **spřežkový** – k označování hlásek, které má čeština proti latině navíc, používány spřežky, tj. spojení dvou i více latinských písmen, např. *czas* = čas, *rzyeka* = řeka
Day nam wssyem, hospodyne, Daj nám všem, hospodine,
zzyzn a myr w zemy! žizn a mír v zemi!
(Z písně Hospodine, pomiluj ny)
- **diakritický** (rozlišovací) – zaváděn od 15. stol. zásluhou **Jana Husa**; tzv. *nabodenička* – diakritická znaménka: nabodeničko dluhé (čárka, označení délky samohlásek) a nabodeničko krátké (tečka, označení měkkosti souhlásek), např. *czefke* → *české*, *nařř* → *náš*; odstraněny ostatní spřežky
- **bratrský** (platil až do národního obrození) = pravopis Bible kralické; místo teček nad souhláskami zaveden háček – ž, č, ř (pro š zůstává spřežka řř); hláska *j* se označuje písmenem *g* (*mág* = máj), dvojhlásky *aj*, *ej* se píše *ay*, *ey*; hláska *v* se označuje písmenem *w* (*wěc*); písmeno *v* označuje na začátku slova hlásku *u* (*vslyš* = uslyš); délka samohlásek se označuje čárkami, ale *í* se píše písmenem *j* (*gegj* = její); po *c*, *z*, *s* a ve spojce *i* se píše vždy jen *y* (*cyzý, sýla, gá y ty* = já i ty); dodnes se používá písmeno *ů*; v tvarosloví zánik duálu a jednoduchých časů minulých
- **Dobrovského analogická oprava pravopisná**: obdoba (analogie): jako se píše *páni* (*hadi*), má se psát i *kosi, plazi*; vidíme *pány, hady*, tak i *kosy, plazy*; jako se píše *běžj* (běží), tak i *nosí, vozí*; jako *nočnj* (noční), tak i *kosí, cizí*; po *c* zavedeno jen měkké *i*; zrušeno rozlišování tvrdého a měkkého *l* (v pravopise; ve výslovnosti se již nerozlišovalo dříve) na začátku slova odlišovat *w* a *u/ů*: *wdala*, ale dřívější *vdala* → *udala*
- **Šafaříkova pravopisná oprava skladná** – poslední (1842): přestává se k označování hlásek *í, j, g* užívat písmen *j, g, ě*, zavádí se dnešní způsob (*gegj* → *její*); 1849 bylo nahrazeno písmeno *w* písmenem *v*, místo *au* se začalo psát *ou*: *witr* → *vitr*, *mauka* → *mouka*
- první **pravidla** českého pravopisu – 1902, **Jan Gebauer**
- poslední větší **reforma pravopisu** v r. 1957
- poslední změna pravopisu v r. 1993

zapamatuj si

V češtině zůstala jen spřežka *ch* (spojení dvou grafémů pro jeden foném), dodnes používají spřežky Poláci

Cvičení

1. *Naznačte hláskoslovný vývoj staročeských slov ve 12.–14. stol. Jednotlivé změny pojmenujte: glava, mor'e, cěsta, čáša, držati, zem' u, mořóm, náša, sázati, prošu, slyšati, jutro, r'ěč*
2. *Přečtěte si úryvek z Dalimilovy kroniky a posuďte stav hláskoslovného a tvaroslovného vývoje češtiny. Vyhleďte aorist a imperfektum.*
Kněz Oldřich o Postoloprtech lovíeše. Sedlka velmi krásna bieše,
Sta sě, že když skrzě jednu ves jědieše, k tomu ovšem stydlivé nrawy mějješe.
uzřě, že sedlská dievka na potocě stáše, Počě se jejie krásě diviti stojě
bosa i bez rukávków rúcho práše. a ihned jiu sobě za ženu pojě.

nadnářeční útvary (interdialekty) – vznikly postupným stíráním rozdílů mezi nářečím (zachovávají jen základní nářeční znaky větších oblastí (např. interdialekt hanácký, lašský); nejdůležitější je **obecná čeština** (na základě středočeských nářečí) – na většině Čech i části Moravy (vyvíjí tlak i na spisovný jazyk), např. *vlak, mlíko, dybysme, ňák; s dětma, zlatej, pěkný knihy, mladejch lidí; bejt, píct, schvalujou, ouřad, dycky, bejt, nýst, chrnět*

sociální diferenciaci češtiny: rozdíly v slovníku a frazeologii

- **profesní mluva (profesionalismy)** – mluva skupiny zaměstnanců (určitého povolání) → ekonomické, úsporné vyjadřování, např. pojmy zednické: *fanka, šalovat, kalfas*, počítačové: *odbouchnout, sejvnout*, lékařské: *exnout, ležák, slepák*, železničářské: *šraňky, harfa* (kolejiště seřazovacího nádraží)
- **slang** – mluva zájmových skupin; emocionální zabarvení, např. myslivecký: *pírko, slechty, světla, barva* (krev), *běhy, větrník* (čenicích spárkaté zvěře), studentský: *bajle, koule, puma; matyka, filda* (Filozofická fakulta), sportovní: *meruna, banán, finiš*
- **argot** – mluva společensky deklasovaných a izolovaných vrstev, tj. vězňů, narkomanů, prostitutek, zlodějů (snaha utajit skutečný význam slova), např. zlodějský: *káčka, prkenice, špicl, fízl, čórovat* (krást), mluva narkomanů: *šlehnout si* (aplikovat drogu), *perník* (pervitin), *sníh* (kokain), mluva „pražské galerky“: *stříkačka* (revolver), *lóve, mari* (peníze), *bonzák* (udavač), tzv. „brněnská plotna“: *lochna* (díra), *šalina* (tramvaj)

ÚZUS, NORMA A KODIFIKACE

úzus – obvyklý, vžitý způsob užívání a výskyt jazykových prostředků (bez ohledu na to, zda jsou vhodné nebo nevhodné, nesprávné); o úzus se opírá jazyková norma

jazyková norma (zvyklost, konvence) = soubor uznávaných, ustálených jazykových prostředků a závazných způsobů (pravidel) jejich užívání

- existuje v jazyce samém
- vytváří se postupně v dorozumivacím procesu
- mění se (velmi pomalu) = pružná ustálenost, ne strnulost; přesto zaručuje stabilitu, jednotnost moderního spisovného jazyka
- týká se pravopisu, výslovnosti, tvarosloví

kodifikace = zpracování jazykové normy, prohlášení určité normy za spisovnou („uzákonění“)

- vystihuje normu, zachycuje, popisuje, vykládá ji a pečuje o ni
- slouží k poučení uživatele → nutnost dodržovat ji
- podporuje vývojové tendence (nejen zachycuje stav) – uvádí dvojtvary, vývojové varianty (starší a novější)

Základní kodifikační příručky

- 1) **Pravidla českého pravopisu – PČP** = základní normativní příručka Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR; obsahují: výklad pravopisných pravidel s příklady (v úvodní kapitole) a pravopisný slovník – slova řazena abecedně, poučení obsahuje i příbuzná slova, výslovnost dvě verze pravidel: *školní* (obsahují i problematické tvary slov s výslovností) – vždy nejnovější vydání; *akademická* (širší slovní zásoba, ale bez tvarů, podrobnější rozpracování výkladové části, slovníky zeměpisných, rodných a anticikých jmen, pravidla přepisu cizích slov) – vždy nejnovější vydání
- 2) **mluvnice**, např. Styblík, V. a kol.: **Základní mluvnice českého jazyka**, Praha 2004
Grepl, M., Jelínek, M. a kol.: **Příruční mluvnice češtiny**, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1995
Čechová, M. a kol.: **Čeština – řeč a jazyk**, Praha, ISV nakladatelství, 2002
Havránek, B. – Jedlička, A.: **Česká mluvnice** – SPN, Praha 1981
Havránek, B. – Jedlička, A.: **Stručná mluvnice česká** – Fortuna, Praha 1998 – pro školy
mluvnice obsahují: obecné poučení o jazyce, o všech částech gramatiky, o spisovné výslovnosti a pravopisu, o slohu (stylu)
- 3) Hůrková, J.: **Česká výslovnostní norma**, Scientia, Praha 1995
- 4) **jazykový, výkladový slovník**, např. **Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost** (jednosvazkový) – SSČ, 2., přepracované a doplněné vydání, Academia, Praha 1994

Slovník spisovného jazyka českého (původně 4svazkový) – SSJČ, 2. nezměněné vydání, Academia, Praha 1989 (8svazkový); ze starších slovníků: Váša, Pavel, Trávníček, František: **Slovník jazyka českého** (1937)

Kol.: **Příruční slovník jazyka českého** (1935–1957) 9dílný

slovníky obsahují: abecedně řazená slova = **hesla**

heslový odstavec – má výkladovou a příkladovou část; obsahuje všestranné poučení (pravopisné, ortoepické, gramatické a zejména údaje o významu)

- výklad významu slova (*u mnohoznačných slov* uvádí význam základní a ostatní významy – jsou *označeny číslicemi*); k vysvětlení použito i synonym, antonym; *homonymní výrazy* jsou ve *zvláštním heslovém odstavci*
- určení slovního druhu, mluvnických kategorií
- tvary, v nichž se chybí
- ustálená slovní spojení, rčení, přísloví, případně citát nebo příklad věty, v níž se dané slovo vyskytuje
- někdy bývají údaje etymologické
- slova odvozená a složená

SSČ obsahuje 4 přílohy: Slovtvorný přehled, Zkratky a značky, Rodná (křestní) jména a příjmení, Zeměpisná jména
Akademický slovník cizích slov – Academia, Praha 2000

JAZYKOVÁ KULTURA

- 1) je **úroveň** jazykového vyjadřování a **péče o ně**, kultivování jazyka; je dána úrovní jazykovědy i jazykovou praxí (vliv školy a kvalitní četby)
- 2) je **součástí kultury vůbec**, vyplývá z potřeb společnosti (jazykové vyjadřování podléhá i normám společenského chování – např. slušnost a zdvořilost se projevuje v řeči)
- 3) **týká se všech stylů**, užívání jazyka ve všech situacích, v projevech mluvených i psaných
- 4) řeč, jednání je **projevem vlastností a charakteru člověka**
- 5) **záleží** nejen **na úrovni jazykovědy**, ale i na vyspělosti uživatelů jazyka, **na jazykové praxi**
- 6) jazyková výchova je **dána školní výchovou**, podporována **kvalitní četbou**, divadlem, dobrými projevy v rozhlasu a televizi a **záleží na snaze a odpovědnosti** každého jedince

jazyková kultura **se projevuje**:

- v rovině **jazyka** = všechny možnosti a prostředky k dorozumívání pro uživatele; propracovanost jazyka; pečují o ni **jazykovědci, bohémisté**
- v rovině **řeči** = úroveň konkrétního dorozumívání, individuální projevy; pečují o ni **uživatelé jazyka**

požadavky:

- **jazyková správnost** (opak chyby) = shodnost se spisovnou normou a kodifikací; týká se mluvnické, pravopisné a výslovnosti, tvarosloví, skladby, slovní zásoby
- **vhodnost** užívání jazykových prostředků – podle konkrétních podmínek
- slohová **vytříbenost** (zvl. ve stylu odborném)
- jazyková a věcná **přiměřenost** – vzhledem k adresátovi, zvl. **srozumitelnost a jasnost** vyjádření (vliv úrovně myšlení i znalostí)
- **výstižnost** vyjádření – podle záměru autora i vzhledem k obsahu
- **působivost a přesvědčivost** (zvl. v publicistickém stylu)
- **pestrost** jazykových prostředků, **originalita** autora (zvl. v uměleckém stylu)

VÝVOJOVÉ TENDENCE SOUČASNÉ SPISOVNÉ ČEŠTINY

vývoj – nejrychleji ve slovní zásobě (kromě jejího jádra = zákl. slova) – nutno pojmenovávat nové skutečnosti; pomaleji v gramatické stavbě, syntaxi (závislost na rozvoji myšlení a vlivu cizích jazyků), v hláskosloví a tvarosloví
dynamičnost vývoje

a) zdánlivě protikladné procesy

demokratizace

rozšíření spisovné češtiny (vliv školy, vzdělání)
→ růst jazykové úrovně uživatelů
→ odstraňování zastaralých slov, tvarů

terminologizace

růst počtu termínů

integrace (sjednocování)

stírání nářečních rozdílů

× intelektualizace

vliv vědeckotechnického rozvoje
(jmenné vazby, předložkové obraty, např. v *důsledku*, z *hlediska*)

× determinologizace

přechod termínů do oblasti méně odborné i neodborné
(*pojem*, *parametr*, *počítač*)

× funkčně stylová diferenciaci

např. osamostatnění publicistického a administrativního stylu
(od odborného stylu)

b) stylové posuny v současné češtině

osa hovorovost – neutrálnost – knižnost

→ častěji

(dříve nespis. *holka*, *taky*, *peču*, *péct*, *dělat* – dnes spisovné)

osa knižnost – neutrálnost – běžná slovní zásoba

→ méně často

(dříve odborné: *množina*, *astronaut*, *computer* i *komputer* – dnes běžně užívané)

c) přejímání slov – internacionalizace jazyka

– jeden ze způsobů obohacování slovní zásoby; dnes zvl. z angličtiny i jiných jazyků (*supermarket*, *puzzle*, *manažer*), stále kontakty se slovenštinou (*dovolenka*)

– v oblasti vědy a techniky, populární hudby, sportu (*summit*, *software*, *heavy metal*, *šampionát*, *hatrick*, *surfovat*)

Cvičení

1. Zobecněte na základě příkladů znaky jednotlivých nářečí:

a) podkrkonošské (severovýchodní) – krej, prauda, husejm, cejtít, bratroj, perší, perkno

b) jihozápadní – bratrovo kabát, sestřino kniha, naši buli doma ha já sem šel do lesa

2. Poznáte, z kterých moravských nářečí jsou následující příklady?

Uveďte zásadní rozdíly v hláskosloví i tvarosloví. Porovnejte i se zněním věty v českém interdialektu.

Daj muku ze mlyna na vozík. – Daj múku ze mlína na vozík. – Dé móku ze mléna na vozék.

3. Uveďte příklady nespisovné mluvy v různých povoláních, výrazy z oblasti profesionální, a to např. z oboru, který je vám blízký.

Uveďte příklady některého zájmového slangu.

4. Vyhleďte v dialogu z románu Pavla Frýborta Vekslák nespisovná a expresivní slova, slovní spojení, nespisovné tvary. Uveďte základní rysy obecné češtiny. Nahraďte některé výrazy slangové, argotické či obecně české spisovnými slovy:

„A co Lhoták?“ zeptal jsem se potichu.

„Nezám, pivo mu natočím – ale jinak mu nejradši vidím paty.“

„Já myslím jeho šéfa. Toho z autobazaru.“

„Od toho radši dál, Míšo. Rozumíš, jak to myslím?“

„Ne.“

„Ty jsi pitomeček! Jak myslíš, že se kreje?“

„Jako před esenbákama?“

„Vůbec! Auta má jen jako bokovku – sbírá starožitnosti! Chápeš? A Lhoták dělá pro něj... a ještě je nikdo nesejmul!“

„Práská?“

„Koukej – já nic neříkám. Jenom ti radím: bacha na něj. S ním si nic nezačínat.“

Bylo to k smíchu. Jeden bonzák varuje před druhým...

Jaký je původní význam slova práskat? Jaké má přenesené významy? Jaké významy uvádějí výkladové slovníky?

5. Kteří spisovatelé ve svých literárních dílech využívají nářečí nebo nářečních prvků? Kteří básníci využívají tzv. dialektismy nebo regionalismy a proč?

6. Prostudujte seznam zkratk ve výkladovém jazykovém slovníku (v úvodní části) a vysvětlete, co znamenají zkratky za slovy: nako-lik, saxofon, pověst, jitrocel, hnit, Lány, filé, okolo, suchý, psát

7. Ověřte si s pomocí Pravidel správnou výslovnost těchto slov: diskuse (diskuze), renesance, prezident, literatura, revue, ischias, demokracie

8. Vyhleďte ve výkladovém slovníku významy těchto slov: disciplína, veřej, stopka, obkročák, niva

SLOVENŠTINA VE SROVNÁNÍ S ČEŠTINOU

- **národní jazyk Slováků**, nejbližší češtině (shody i rozdíly, dané historicky obdoby společného územního vývoje); západoslovanský jazyk; výraznější nářeční rozdíly
- rozdělení po rozpadu Velkomoravské říše do různých státních celků, pak společný vývoj Čechů a Slováků v jednom státě od r. 1918–1992 s výjimkou let fašistické okupace; **vzájemné působení obou jazyků**, často paralelní vývoj
- **vznik spisovné slovenštiny**
 - od 15. – pol. 19. stol. používání češtiny jako spisovného jazyka (× latina, maďarština), ale pronikání slovenských prvků
 - 1. pokusy o spisovnou slovenštinu: **Josef Ignác Bajza** – v 2. pol. 18. st.; **Anton Bernolák** – koncem 18. st., na základě západoslovenského nářečí; jazyková nejednota: **katolíci** (ber noláčtina) × **evangelíci** (čeština, tzv. bibličtina)
 - ustavení jednotného spisovného celoslovenského jazyka v 40. l. 19. stol. – na základě středoslovenského nářečí: **Ludovít Štúr, Michal Miloslav Hodža, Jozef Miloslav Hurban**

Rozdíly ve srovnání s češtinou

1) Z hlediska vývojového – starší stav ve slovenštině

<i>a/á se nezměnilo v ě/ie → e</i>	<i>ulica</i>
<i>u se nezměnilo v i</i>	<i>ulicu</i>
<i>aj se nezměnilo v ej</i>	<i>najlepšie</i>
<i>ie se nezměnilo v í</i>	<i>miera</i>
<i>ú se nezměnilo v au, ou</i>	<i>súd</i>
<i>ó se změnilo v ô [uo], ne v ů</i>	<i>stól</i>
<i>r' se nezměnilo v ř</i>	<i>repa</i>

2) Slovní zásoba – málo rozdílu, spíš společné jevy

stejná slova (*tráva, sad, starý*); slova, která v češtině nejsou (*prepáčiť* = prominout, *rasca* = kmín, *bocian* = čáp), z maď. *korčule* = brusle, *lopta* = míč, z lat. *ceruzka* = tužka, *okuliare* = brýle, z něm. *múr* = zeď, z rumun. *bryndza, vatra*; slova v češtině neužívaná, ale srozumitelná (*dedina, bleskobitie*); slova stejná, ale s jiným významem: *zaspať* = usnout, *noha-více* = kalhoty, *kapusta* = zelí (české kapusta = *kel*); slova hláskově odlišná (*cez, hrable, mesiac, ležať, dom*)

3) Slovenský pravopis a výslovnost

a) rozlišovací (diakritická) znaménka

ô (o s vokáněm) [uo]	stól, kôň
ä (široké e)	mäso
ĺ, ľ (dlouhé souhlásky)	tĺčť, bĺkať, vĺba
ľ (měkká souhlásky)	ľahostajný

- b) **de, te, ne** – vyslovuje se měkce; výjimky: u přídavných jmen a zájmen: *vedľa tej zelenej hrušky* (tvary zájmen a přídavných jmen), v cizích slovech: *literatúra, televízia*, v některých domácích slovech: **ten, teraz, jeden**
di, ti, ni – vyslovuje se měkce; výjimky: v 1. pádě mn. č. příd. jmen, přičestí a zájmen: **tí mladí ľudia boli unavení** [tý, dý, ný], po předponě: **odísť** [dý], v cizích slovech: *politika* [ty]; **v** po samohlásce nebo po **r** – vyslovuje se jako neslabičné **u**: *bratov, krv* [*bratou, kru*]

- c) v **přičestí minulém** v množ. čísle se píše vždy **koncovka -i**: *muži išli, sromy rástli, ženy išli, vojská išli*

4) Hláskosloví

- a) *l* (střední) a *l'* (měkké) × české *l* (střední); *klopať, ľud*
b) vedle slabikotvorného *r, l* také slabikotvorné *ř, ľ*: *sřc* (srdcí), *střp* (sloup)
c) více dvojhásek: vedle *ou* také *uo* (*ô*), *ie, ia, iu*: *ulicou, pôvod, námestie, bratia, dlhšiu*
d) slovenština **nemá ř** (*repa*), **ě** (*mesiac, pekný, bežať, vec*), **ů** (*búrka*)
e) hlásky **dz, dž**: *bryndza, medza, hádzem*
f) **rytmický zákon** – nenásledují za sebou dvě slabiky s dlouhou samohláskou: *krásneho, miestny*

5) Z tvarosloví

a) Skloňování – uchovaly se starobylejší tvary

- menší rozdíly mezi měkkými a tvrdými vzory – u podst. jmen: *žena – ulica, ženou – ulicou, ženami – ulicami, duba – stroja, dubu – stroju, mestu – srdcu, mestá – srdcia*
- u příd. jmen: *mladý, mladá, mladé – cudzí, cudzia, cudzie*
- příznačné o v koncovkách podst. a příd. jmen: *s nápisom, na strojoch, peknom*
- 1. p. mn. č. – jména zvířat m. rodu → tvary neživotné: *orly, sokoly, hady, zajace, medvede, motýle* (kromě výjimek – *vlk – vlci*, 4. p. *vlkov*, nebo 1. a 4. p. *vlky*; *pes – psi*, 4. p. *psov*, nebo 1. a 4. p. *psy*)
- v 7. p. mn. č. nejčastěji *-ami*, jen v muž. r. *-mi*: *ženami, mestami, ulicami × chlapmi*
- oslovení 1. pádem: *Prepáč, Eva!*
- 4. pád osob = 2. pádu obou čísel: *poznám tých mužov, žien*
- podst. jména na *-a*, příjmení na *-o* mají 2. pád = 4. pádu *predseda, Hečko – román Františka Hečku*
- nemění se kmenová souhláska u substantiv r. žen. a příd. jmen: *ruka – ruke, noha – nohe, mucha – muche; veľkí, matkin*

b) Časování – jednodušší

- 1. os. č. j. vždy *-m*: *nesiem, volám, môžem, kupujem*
- 3. os. č. mn. *-ú, -ia, -a*: *nesú, robia, boja sa*
- infinitiv vždy *-ť*: *niest', robiť, môcť*
- v rozk. způsobu se zachovává délka samohlásek: *písať – piš*
- vkladné o v přičestí minulém: *niesol*
- trpné tvary přičestí vždy s dlouhou koncovkou: *volaný, rozbitý*
- v tvarech kondicionálu vždy jen *by*: *bol by som, bol by si, bol by; boli by sme, boli by ste, boli by*
- tvar přechodníku nerozlišuje rod ani číslo: *nesúc, robiac*

6) Skladba

- při vykání: pomocné sloveso i přičestí minulé v 2. os. mn. č.: **Boli ste, otec, v sade? Čo ste hovorili?**
- některá slovesa mají odlišnou vazbu, např. *vážit si niečo* (česky něčeho)
- neuzivá se neosobního pasiva opisného: *Použili sa stroje* (× česky *Bylo použito strojů*)

Cvičení

1. Vyslovujte správně:

obete, úspechy, zmena, večný, väčší, mäkký, žriebä, my sme tuná doma, vôbec, môj, stáročia, dĺžka, trnie

2. Přečtěte správně následující text, na podtržených slovech si uvědomte rozdíly mezi češtinou a slovenštinou.

Jar sa rozvinula v plnej svojej sile a kráse. Príroda sa zaodela do slávnostného šatu, ozdobeného žltou púpavou a kaškou, bielymi nežnými sedmokráskami. Nad poľami zaspieval škvránok a lastovičky znovu prileteli z teplých krajín. Vzduch bol presýtený sviežosťou, dobre sa vydychoval rozjarenými pľúcami.

kaška = petklíč

(Podle R. Morice)

Zvuková stránka jazyka

Zvukovou stránkou jazyka se zabývá **hláskosloví**.

Pojmy: **fonetika** a **fonologie**, **ortoepie** a **ortofonie** – (viz kapitola Jazykověda a její disciplíny)

Hlávka – základní jednotka fonetiky; základní stavební prvek artikulované řeči; zaznamenávají se písmeny (literami) = značky hlásek; jen jediná hlávka se označuje dvěma písmeny – *i* a *y*; např. slovo *pole* se skládá z hlásek *p*, *o*, *l*, *e*

Foném – základní jednotka fonologie; nejmenší jazyková jednotka schopná rozlišit význam slova, např.: fonémy *a*, *o* od sebe odlišují slova *val-vol*, *rasa-rosa*, podobně *a-á*, *i-í*, *d-t* a další: *val-vál*, *valy-válí*, *va-da-vata*, *pata-paty*; ř se vyslovuje jinak ve slově *dřevo* než ve slově *keř* = 2 varianty jednoho fonému; stejně tak *n* ve slově *Zdenka* a *nos*

Mluvidla a řeč

Mluvidla = ústrojí k tvoření artikulované (článekované) řeči; chvění výdechového vzduchu vnímáme jako zvuk

- **dýchací** (respirační) = *plice* a *dýchací cesty*, *hrudník*, *bránice*; tam **vzniká výdechový proud vzduchu**
- **hlasové** (fonační) = *hrtan*, *hrtanový příklůpek*, *hlasivky* (2 pružné vazy mezi chrupavkami v hrtanu – napínají se nebo povolují, sblížíjí nebo oddalují) – výdechovým proudem z plic se rozkmitají → **vzniká tón hlasu**; mezi hlasivkami se při řeči tvoří *hlasivková štěrbina* (glottis)
- **artikulační** (článekovací, modifikační) = *rezonanční dutiny* (ústní, nosní, hrdelní, hlavová, prsní), *hrtan* (larynx) a artikulační orgány **aktivní** = *jazyk* (lingua), *rtý* (labia), **pasivní** = *zadní patro* (měkké, velum), *přední patro* (tvrdé, palatum), *dásně* (alveoly) a *dásňový výstuppek*, *zuby* (dentes) → **hlas se přetváří na řeč**

Podíl *sluchového ústrojí* a *mozku* na procesu vnímání řeči (přidělují zvukům konkrétní význam)

zapamatuj si

Základní složky mluvení:

- dýchání (respirace)
- tvorba hlasu (fonace)
- článekování (artikulace) = činnost mluvidel potřebná k mluvení

SOUSTAVA ČESKÝCH HLÁSEK

Hlávky se dělí na samohlávky a souhlávky; v češtině je 25 souhlávek, 10 samohlávek, 1 dvojhávka

Samohlávky (vokály) – z lat. *vocalis* = zvučný, zpěvný

- volný průchod výdechovému proudu (bez překážky)
- dají se zpívat (tóny)
- ústa jsou otevřena

Souhlávky (konsonanty) – z lat. *konsonant* = spoluzvučící

- výdechový proud naráží na překážku (zúžení nebo závěr)
- nedají se zpívat (šumy)
- ústa jsou přivřena

Dvojhávka (diftong) = spojení 2 samohlávek v **jedné slabice**

- české **ou** (= klesavá, tj. slabičná + neslabičná samohlávka) × slovenské **ô** [uo] (= stoupavá, tj. neslabičná + slabičná samohlávka)
- v přejatých slovech a v citoslovcích **au** (*auto*, *mňau*) a **eu** (*pneumonie*)

Ne každé spojení samohlávek je dvojhávka, např. *poučit*, *naučit* = samostatné samohlávky (tedy i slabiky) – šev předpony *po-*, *na-* a slo-
votvorného základu slova *na* – *u*

Slabika (syllaba) = nejmenší jednotka řeči, kterou vyslovujeme, část slova, vyslovená jedním nárazem dechového proudu, např. *po-le* – slovo vyslovujeme ne po hláskách, ale po slabikách

je tvořena: samohláskou: **a-le**

několika hláskami: *ne-má*, *vlast-ní* (aspoň 1 hlávka slabikotvorná, 1 i více neslabičných)

dvojhávkou: *nou-ze*

slabikotvornou souhláskou: v češtině **r, l** *kr-ve, vl-na*, zřídka **m** *se-dm*, vzácně **s, š** *pst, pšt*
 slabika **otevřená** (končí samohláskou) např. *rá-no*, **zavřená** (končí souhláskou), např. *roz-hlas*

Tvoření hlásek

Samohlásky (vokály)

v češtině 10 fonémů (**a, e, i, o, u, á, é, í, ó, ú**) – jim odpovídá 14 grafémů (navíc **y/ý, ů, ě**)

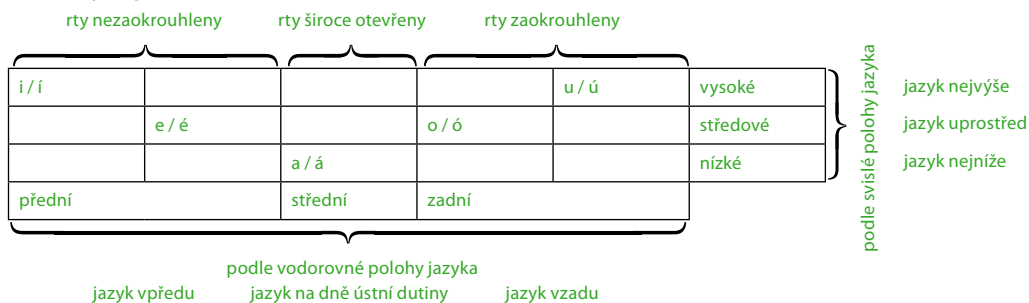
Všechny české samohlásky jsou:

znělé a ústní (× polské, francouzské nosovky)

krátké a dlouhé (= dvojnásobná délka trvání)

Rozdíl mezi samohláskami je dán různou polohou rtů a jazyka při jejich tvoření a místem tvoření

Vokálníký trojúhelník

poznámka

ě se vyslovuje [e] *dělat* [dɛlat], [je] po **b, p, v, f** – *běhat, pěvec, věc, fěrtoch*, [ně] po **m** – *město*

Souhlásky (konsonanty)

v češtině 25 souhlásek (**b, c, č, d, ď, f, g, h, ch, j, k, l, m, n, ň, p, r, ř, s, š, t, ť, v, z, ž**); foném **ch** = spřežka (spojení grafémů c + h); v přejatých slovech – grafémy **x, q, w**

Dělení

1. Podle činnosti hlasivek – souhlásky

- znělé** (hlasivky se rozkmitají), např. *b, d*
- neznělé** (hlasivky se nerozkmitají), např.: *p, t*

znělost (kmitání hlasivek) zjistíme položením dlaně na temeno hlavy, zacpáním uší při výslovnosti nebo sáhnutím na oblast hrdla
 souhlásky **párové** (dvojice znělá – neznělá)

párové	neznělé	p f t t s š k ch
	znělé	b v d ď z ž g h
nepárové (jedinečné)	neznělé	c č
	znělé	m n ň j l r ř

varianty **c**: neznělé *celý* × znělé *leckdy* [dz],
 varianty **č**: neznělé *často* × znělé *léčba* [dž],
 varianty **ř**: neznělé *třít, keř* × znělé *dřít, řezat*

hlásky **h – ch** se liší nejen znělostí, ale i místem artikulace (**h** je úžinové, **ch** zadopatrové)

tzv. **ráz** (přídech)

- vzniká rozražením těsně sblížených hlasivek (tzv. tvrdé nasazení hlasu), nasazením samohlásky po pauze
- označuje se apostrofem '
- je neznělá, závěrová hláska, tvořená v hrtanu, často předchází samohlásku na počátku slabiky, je vyjádřením předělu
- není samostatným fonémem
 např. *s'okolím* (× *sokolím*), *'odejdi*, *k'Aničce*, *matka 'a otec*, na *'okně*

2. Podle stavu dutiny nosní

- souhláska **ústní (orální)** – dutina nosní je uzavřena, neúčastní se artikule
- souhláska **nosové (nazální)** – dutina nosní je otevřena, účastní se artikule – **m, n, ň** (zacpeme-li nos, nelze je vyslovit)

3. Podle způsobu tvoření (podle míry a druhu překážky výdechovému proudu)

- závěrové (okluzivy)** – cesta výdechovému proudu zcela zavřena, výdechový proud ji prorazí: ústní **b, p, d, t, d', t', g, k** a nosové **m, n, ň**
- polozávěrové (semiokluzivy)**
nejprve závěr, pak oslabení, výdechový proud proniká úzkou štěrbinou – **c, č, znělé dz, dž**
- úžinové (konstruktivy, frikativy)**
cesta je výdechovému proudu zúžena (úžina ve středu ústní dutiny) – **v, f, z, s, ž, š, j, ch, h, l, r, ř**
hlásky **plynné (likvidy)**, a to souhláska **boková (laterála) l** (špička jazyka se přitiskne k patru, výdechový proud jde po obou stranách)
souhláska **kmitavé (vibranty) r, ř** (špička jazyka ze závěru kmitá)

4. Podle místa a způsobu vzniku překážky v ústní dutině

- obouretné (bilabiály)** – sevření rtů: **b, p, m**
- retozubné (labiodentály)** – sblížení spodního rtu a horních řezáků: **v, f** } **retné (labiály)** bez účasti jazyka
- zubodásňové (alveoláry)** – jazyk proti horní dásni až k zubům
přední: **d, t, n, c (dz), z, s, l, r, ř**
zadní: **č (dž), ž, š**
- předopatrové (palatály)** – jazyk proti přednímu patru: **d', t', ň, j**
- zadopatrové (veláry)** – jazyk proti zadnímu patru: **g, k, ch** (také někdy **n**, označované N, např. v pozici *venku*)
- hrtanové (laryngála)** – **h**

místo tvoření		obouretné (bilabiály)		retozubné (labiodentály)		zubodásňové (alveoláry)		předopatrové (palatály)		zadopatrové (veláry)		hrtanové (laryngály)			
		b	p			d	t			d'	t'	g	k		
způsob tvoření	závěrové (okluzivy)	ústní													
		nosové	m			n			ň		N				
	polozávěrové (semiokluzivy)					dz	c	dž	č						
	úžinové (konstruktivy)														
	normální			v	f	z	s	ž	š	j		ch	h		
	bokové					l									
	kmitavé					r, ř									
	znělost	zn.	nezn.	zn.	nezn.	zn.	nezn.	zn.	nezn.	zn.	nezn.	zn.	nezn.	zn.	nezn.

5. Z hlediska pravopisu

tvrdé	h c h k r d t n
měkké	ž š c č ř j d' t' ň
obojetné	b f l m p s v z

d', t', ň před **i/í** nebo **ě** se píše **d, t, n** (*dítě, děti, ticho, těšit, nikdo, někdo*) × *dábel, tapka, výheň*

poznámka

Sykavky

s, z = ostré

š, ž = tupé

ZVUKOVÁ STRÁNKA SLOVA

Slovní přízvuk (akcent) = zvukově zvýrazněná slabika
Slabika **přízvučná** (akcentovaná) je vyslovena větší silou než **nepřízvučná**

Přízvuk: **hlavní a vedlejší** (slabší)

- V češtině je v zásadě **hlavní přízvuk na 1. slabice**

slova, vedlejší přízvuk na liché slabice v troj- a víceslabičných slovech (nebo na předělu složeniny)
např. škola, nenasytný, nepředstavitelný; ve složeninách velkolepý

- Ve spojení jednoslabičné předložky s následujícím slovem se přízvuk přesouvá na předložku, takže předložka s následujícím slovem tvoří přízvukový celek

např. na zemi, u stolu

Výjimku tvoří další (víceslabičná) slova: o nepředstavitelné kráse, na nejnepřístupnějším místě

- **dvojslabičné předložky** (*mezi, mimo, kolem, kromě*) a jejich jednoslabičné podoby (*kol, krom*) nemívají hlavní přízvuk: *mezi stromy*

Příklonky a předklonky

V souvislé řeči (ve větné souvislosti) některá slova vlastní přízvuk nemají.

Příklonky (enklitika) = nepřízvučná, zvláště jednoslabičná slova (přízvuk ztrácí v proudu řeči), která se ve větě připojují **za** předcházející přízvučné slovo a tvoří s ním rytmický celek, např. krátké tvary zájmen osobních a zvrtných (*mě, tě, se, mi, ti, si, mu, ho, ji, jí*), spojky *-li, však*, tvary pomocného slovesa být (*jsem, jsi, bych, bys, byl*) aj.

Nikdo [by mi] **ne**řekl **pravdu**. **Zůstal** [jsem tam] **do** večera. **Nemělo** [by se mu to] **prozrazovat**. **Smál** [se] **nahlas**.

příklonky

příklonky

příklonky

příklonka

Předklonky (proklitika) = nepřízvučná slova, která se ve větě staví **před** následující přízvučné slovo, např. některá příslovce, jednoslabičné spojky, částice (*už, tam, jak, i* aj.)

[Už] **dost!** [Tak] **pojď!** [Můj] **pes stůně**. [I] **on tudy prošel**. [Jak] **můžeš lhát!** [A] **at'** [už tě tu] **nevidím!**

předklonka

příklonky

zapamatuj si

Český přízvuk je pevný (stálý) a nepohyblivý

ZVUKOVÁ STRÁNKA VĚTY

Věta je celkem nejen myšlenkovým a mluvnickým, ale i zvukovým.

- a) **Členění na větné úseky (kóla)**, tj. na menší zvukové a významové celky = **frázování**; mezi úseky vznikají **přestávky (pauzy)**

důvody: fyziologická potřeba – nadechnutí; pochopení obsahu věty je snazší (těsně spjata to, co k sobě patří); zanedbání pauzy snižuje srozumitelnost věty nebo mění její smysl

Všichni očekávali netrpělivě | slíbenou zprávu.

nestejně dlouhé úseky, ne vždy stejně nutné – záleží na **tempu** řeči (pomalé tempo → úseky kratší, rychlé tempo → úseky delší)

- b) **Větný přízvuk** = přízvuk, kterým některé slovo ve větě vyniká nad ostatními slovy

- V klidné oznamovací větě bývá významové jádro (nejdůležitější sdělení) na konci, proto je tam i větný přízvuk, např. *Vyzvedněte si opravenou obuv **včas**.*

- Mění-li se postoj mluvčího ke skutečnosti (vyjadřuje podiv, radost, rozhorlení), je nutno zvýraznit jiné slovo → vyznačíme je **důrazem** (zesílíme jeho přízvuk – obvykle je na počátku věty):
Čert aby je vzal! **I**my si chceme odpočinout.

odkaz

Viz kapitola Aktuální (kontextové) členění výpovědi

- Větný přízvuk má vliv i na význam sdělení:

Půjčím Evě tu novou knížku. (ne dám)

Půjčím **Evě** tu novou knížku. (ne někomu jinému)

Půjčím Evě tu **novou** knížku. (ne starou)

Půjčím Evě tu novou **knížku**. (ne brožuru ap.)

Důraz = zesílený přízvuk na důležitém slově: *Všechno si povíme zítra.*

c) **Melodie (intonace) a kadence**

Melodie = průběžná výšková změna tónu v celé větě (pro vyjádření funkce výpovědi – oznámení, dotaz, rozkaz)

Kadence = tónový průběh větné melodie – na konci věty nebo větného úseku

U vět oznamovacích, rozkazovacích (žádacích) a u otázek doplňovacích je **klesavá**:

Můžeš dnes přijít se sestrou. Pojď dnes se mnou. S kým dnes pracuješ?

U otázek zjišťovacích a vět v poměru vylučovacím je **stoupavá** nebo **stoupavě klesavá**:

Přijde zítra babička? Přijde zítra babička? Buď přijde babička, nebo já.

U nekoncového úseku (projev pokračuje) je obvykle **mírně stoupavá**.

- d) **Témbr, timbre** = zabarvení hlasu; barva hlasu rovněž ovlivňuje zvukovou podobu věty; např. *nízky, altový, kovový* *témbr, sametová barva hlasu* aj.

Cvičení

1. *Rozhodněte, kde je ou dvojhláska a kde jen spojení samohlásek o + u: pouze, strouha, doučovat, poroučet, poučný, nouzový, poukázka, doufat, pravoúhlý, kraulovat*
2. *Vypište z daných slov všechny znělé a neznělé souhlásky: sbírka, pořad, slepec, přestávka, zkouška*
3. *Kolik hlásek (samohlásek a souhlásek), kolik slabik má slovo nejnevyrkystalizovatelnějšími?*
4. *Uvedte, na kterých slabikách je přízvuk hlavní a na kterých vedlejší: za nepříznivých podmínek, neobvyklé prostředí, kolem zahrady vybudujeme nový plot*
5. *Vyberte slova nepřízvukná (předklonky, příklonky). Všimněte si jejich místa ve větě, v souvětí: Přijdu dřív než ty. Počkám, až se vrátí. Chci, aby se ti omluvil. Neměl tam nic na práci. Měl jsem tě pozvat. A ať už tě tu nevidím!*
6. *V následující větě vyznačte pauzy a rozhodněte, kde se kryjí, nebo kde se nekryjí s větnou interpunkcí: Pamětníci totalitního režimu chodí na návštěvu do škol a vyprávějí žákům, co prožívali.*
7. *Jaký je rozdíl mezi zdánlivě stejnými větami: To byla nádherná dovolená. Nádherná dovolená to byla!*
8. *Uvědomte si rozdíl ve větné melodii. Jak se graficky označuje? Přátelé už odešli. Přátelé už odešli!*

HLAVNÍ ZÁSADY SPISOVNÉ VÝSLOVNOSTI

Pravidla spisovné výslovnosti popisuje **Česká výslovnostní norma**, příručky **Výslovnost spisovné češtiny I.** (českých slov), **II.** (cizích slov), **Stručná mluvnice česká**, **Slovník spisovné češtiny**, částečně **Pravidla českého pravopisu**; výslovnost se uvádí v **hranatých závorkách** []

Mezi psanou a mluvenou podobou jazyka jsou rozdíly (ač menší než např. v angličtině): táž hláska se v písmu označuje dvojím způsobem:

[i] – i, y, [ú] – ú, ů, [bje] – bje, bě, [vje] – vje, vě, [mňe] – mně, mě

Výslovnostní styly:

výslovnost

- **zvlášť pečlivá**, slavnostní, např. při uměleckém přednesu, v slavnostních projevech
- **základní** (neutrální) = pečlivější než v běžném hovoru – ve veřejných projevech (v rozhlase, televizi, ve škole, na přednáškách)
- **hovorová** (běžná) = volnější, pohodlnější, např. se často zjednodušují souhláskové skupiny (*děťství* [dčctví], *většina* [vječina]); v soukromých projevech
- **nepisovná** (nedbalá) = nepečlivá artikulace hlásek, výrazné zjednodušování, např. *švestka* [šveska], *k babičce* [g babice], nedodržování kvality samohlásek *pivo* [pivo]

Výslovnost samohlásek

- a) zachováváme **náležitou kvalitu samohlásek**

zřetelná výslovnost, artikulace na správném místě – *lid*, *vid'* (ne mezi **i** a **e**), *nedám* (ne mezi **e** a **a**), *budu* (ne mezi **u** a **o**), *kolébka* (úzké **e**, ne otevřené, rty jakoby do úsměvu)

- b) zachováváme **náležitou délku (kvantitu) samohlásek**, tj.:
 nezkracujeme – *domů, dolů, půjdu, říkám, zůstat, prosím*
 neprodužujeme – *moře, prapor, pivo, dcera, nejen, zelí, vzadu*
- c) dvě **stejně samohlásky** vyslovujeme **nesplývavě** – *modrooký, pootevřít, po obědě, matka a otec, neestetický*

Výslovnost souhlásek

- a) **skupiny párových souhlásek** (mají znělou a neznělou podobu)
- dochází **k spodobě (asimilaci) znělosti** = přizpůsobení jedné souhlásky druhé ve znělosti – na začátku slova (*zpívat* [spívat]), i uprostřed (*stezka* [steska]) nebo mezi předložkou a slovem: **pod kopcem** [pot kopcem]
 - celá skupina se vyslovuje jako znělá (n + z → zz): **sbírat** [zbírat], **sbor** [zbor], **prosba** [prozba], 2. p. [prosep i prozep]
 - celá skupina se vyslovuje jako neznělá (z + n → nn): **zkouška** [skouška], **lodka** [lotka]
 - zvláštnost u souhlásky **v vztyčit** [fstyčit], **svolat** – **zvolat** (významový rozdíl)
 - Rozhoduje-li o charakteru celé skupiny poslední souhláska skupiny (většinou v češtině) = **asimilace zpětná (regresivní)**
 - skupina **sh** se vyslovuje dvojím způsobem:
shoda – [schoda] – v Čechách = **asimilace zpětná (regresivní)** i [zhoda] – na Moravě = **asimilace postupná (progresivní)**
 - neslabičnou předložku **s** lze před nepárovou souhláskou vyslovovat dvojím způsobem: *s lavicí* [s lavicí] i [z lavicí]
- b) **změny na konci slova** (neutralizace protikladu znělosti)
- ← místo znělé neznělá: **sud** [sut], **sjezd** [sjest], stejně *kov, dub, loď, jez, věž* aj.
 - ← výslovnost poslední hlásky u předložky – podle počátku dalšího slova
bez bot [bezbot] × *bez čepice* [besčepice]
- c) výslovnost **s rázem** (ráz má na předcházející souhlásku vliv jako neznělá souhláska)
v okně [f'okně], *z oblohy* [s'oblohi]; totéž někdy po předponě: *vústit* [f'ústit], *bezúročný* [bes'úroční]
- d) **nesplývavá výslovnost stejných souhlásek**
na hranici slov: *pět triček, Jan Neruda, dej jim*
na švu slov složených: *čtverrohý, půllitr*, na švu předpony a slovotvorného základu: *oddací, rozšapat*
v koncovech -me rozkazovacího způsobu: *uvědomme si*
ve spojení s -li: *udělal-li*
- e) **splývavá výslovnost skupin stejných souhlásek**
měkký [mňekí], *činnost* [činost], *vyšší* [vyší], *vítězství* [vítěství] × *nesplývavě* (významový rozdíl): *racci* × *raci*, *nejjasnější* × *nejasnější*, *předtančit* × *přetančit*
- f) **obojí výslovnost**
 slova s **ts, ds, dc:** *dětský* [ts i c], *lidský, dcera*
na švu slovotvorného základu a přípony: *tlustší, větší, babiččin*
- g) tvary slovesa **být – bez j:** *jsem* [sem], *jsi* [si], *jme* [sme], *jste* [ste], *jsou* [sou], není-li na nich důraz: [Jsi to ty?]
- h) **v ostatních skupinách vyslovujeme pečlivě všechny samohlásky:**
- nevysouváme je: *hřbitov, hřmí, hřebík; který, skrz, vzpomínka, tkanička; řemeslník, jablko, mohl, vedl, přijdu, pijte*
 - nevsováme je: *sedm, osm* – nikoliv [sedum, osum]
 - nezjednodušujeme souhláskové skupiny: *švestka, mladší, kostka, šestnáct, vezme, vlašský* × *dcera* [cera], *srdce* [srce]
 - neměníme souhlásky: *slupka, smyčec, čtvrtek, lepsi, kapsa*

vysvětlivka

Zdvojená souhláska – gemináta
 = 2 stejné souhlásky ve slově
 vedle sebe; ve výslovnosti
 obvykle splývají *rozzlobit, vinný*

zapamatuj si

Pozor na slova! **téma**, ale **tematický**

1) samohlásky vyslovujeme

dlouze i krátce, např. *aktivní, acetylen, bakterie, citron, milion, chlor, sezona, penicilin, kultura, lokomotiva* aj.

jen dlouze (i v písmu), např. *vitrína, angína, disciplína, bazén, olympiáda, nervózní* aj.

2) souhlásky

- původní **s** [z]: *analýza, fyzika, filozofie, prezident, univerzita* aj.
- slova *kurz, pulz*, v 1. p. [s], v dalších *odvozeninách* [z]
- přípona *-ismus / -izmus*: jen [izmus], [impresionismus]
- výslovnost i psaní **s i z**: *diskuse i diskuze, disertace i dizertace, resort i rezort; renesance i renezanace, režisér i režizér*
- předpona *dis-* [s]: *disonance*
- původní **k**: jen [k] *balkon, cyklista, demokracie, frekvence, krém, cirkus, sekretářka*; [k i g] *plakát, akát, inkoust*
- původní **x**:
[ks] na začátku slova před samohláskou: *xylofon* a mezi samohláskami: *plexisklo, praxe, taxi*
[gz] v předponě *ex-* před samohláskou: *exekuce, existovat*
- skupina **sp-, st-**: jen [sp, st] *sport, student*

3) slabiky **di, ti, ni** – tvrdě: *diskotéka, tinktura, titul, nikotin*

Fonetická transkripce = přepis určitého grafického systému do jiného písma (snaha vystihnout co nej přesněji výslovnost); pro evropské jazyky existuje systém API / IPA

česká varianta systému:

- zachovávají se písmena s diakritickými znaménky: *běžec* [bježec]
- ch [ch]: *chůva* [chůva]
- znělé varianty fonému c, č: transkripce [ʒ], [ʃ]
- české dlouhé samohlásky se označují čárkou: *sál* [sál], *důl* [dúl], nikoli dvojtečkou
- měkká výslovnost ve slabikách **di, ti, ni** – **dy, ty, ny** se nerozlišuje písmenky *i/y*: *díky* [díkí], *nikdy* [nigdí]
- měkká výslovnost ve slabikách **de, te, ne** – **dě, tě, ně** se nerozlišuje *e/ě*, ale háčkem nad měkkou souhláskou: *děti* [dětí], *volní* [volní] x *volný* [volní]
- ypsilon se přepisuje jako [i] *vyšoký* [visokí], *ryba* [řiba]

Řečové vady při výslovnosti hlásek (dyslalie)

- **rotacismus** (tzv. ráčkování, špatná výslovnost hlásky **r** – zadopatrová a **ř** = rotacismus bohemicus)

- **sigmatismus** (chybná výslovnost sykavek)

nápravou vad se zabývá **logopedie**

zajímavost

Starořecký řečník **Démostenés** napravil svůj slabý hlas a řečové vady překřikováním hukotu mořských valů s oblázkem v ústech

Cvičení

1. *Dbejte při výslovnosti samohlásek na náležitou kvalitu a kvantitu:*
včera, výjimečný případ, uvozovky dole, bolí mě hlava, nová kolébka, usilovně se snažil, lahvové pivo, přijdu brzy, lékárna je blízko, vztíz se sebou, nad dubem, půllitr, rozsvítit, užší, těžší úkoly, prázdná taška, podtrhnout výsledek, čtyřruční hra, oddrobit, pár roků; půjdeme domů, buď upřímná, tady nezustanu, stůjte na místě, půjčím si knihu, zdvihá se vítr, sním okurky, trojúhelník, stříhat vlasy, nepopíratelný úspěch
2. *Doplňte samohlásku a určete její správnou kvantitu:*
Př-jď brzy dom-. Neboj se v-hr-žek. Všude vyvíjejší př-pory. V obchodě mají invent-ru. Souhlasil s dlouhodobou v-p-jčkou peněz. Seskoč dol-. V úvoze z-stal sníh. Buď vždy upř-mný.
3. *Vysvětlete na příkladech asimilací (spodobu) znělosti. Jak a kde k ní dochází?*
pod stolem, všechno, kdy, nadto, tak dlouho, kresba, nehty, odpárat, z Tábora, s bratrem, přes hory, bez soli, předtančit, lávka
4. *Vyslovujte správně a pečlivě. Výslovnost zdůvodněte:*
předtucha, Anna, nejjedovatější had, před domem, nejcennější dárek, leccos zkusíme, zájmenné skloňování, nejjednodušší řešení, vztíz s sebou, nad dubem, půllitr, rozsvítit, užší, těžší úkoly, prázdná taška, podtrhnout výsledek, čtyřruční hra, oddrobit, pár roků; mužský, skalní rozsedlina, prázdnotinové dobrodružství, ctnosti žen, hřbetní ploutev, rozštípnutá kost, který z vás, v dále hřmí, šestnáctý rok, jedeme k babičce, přijde hned, třebíčský občan, zvláštní úkaz, přívlastek shodný, král Lávra, říkal-li to, panna, racci poletovali, okenní rám, půlletý kurz, prázdny sud, vyšší postava, křeččí kožich, tetiččin šátek, sběr bylin, vzkaz
5. *Vyslovujte správně cizí slova. Ověřte si pravopis i výslovnost v Pravidlech českého pravopisu:* kandidát, interview, gilovina, brožura, stipendium, inkoust, demokracie, dekret, literatura, vagon, plakát, ischias, studium, spekulovat, ouvertura, schéma, speciální, motocykl, tematický, milion, univerzita
6. *Doplňte vynechaná písmena s a z, slova vyslovte spisovně:* demi-e, plodná disku-e, roční kur-y, sportovní dre-, reži-ér, bu-ola, reali-mus, impul-, rene-ance, poe-ie, pre-ident, di-onance

Grafická stránka jazyka

Psaný jazyk = písemná realizace mluveného projevu

Písmo (grafika) = grafické značky, soubor znaků k zaznamenání řeči; základní grafická jednotka = **grafém, písmeno (litera)** – k zaznamenání hlásek

Čeština používá **latinku** (upravené, přizpůsobené latinské písmo) = 42 písmen (26 prostých, 15 s *diakritickým znaménkem* (háčkem, čárkou, kroužkem), 1 spřežka (*ch*); cizí grafémy *x, w, q* ve slovech cizího původu; rozdělovací členicí *interpunkční znaménka* (tečka, čárka, kroužek, otazník, vykřičník, středník, dvojtečka, uvozovky, pomlčka, závorka); *matematická znaménka*; k označení čísel – soubor *arabských číslic* (2, 10, 1580), *římských číslic* (V, X, L, C, D, M) méně často (pro letopočty)

- každé hláске odpovídá grafém → **hláskové písmo**
- písmo *tiskací a psací*; varianty – *malé písmeno* (minuskule), *velké písmeno* (majuskule)
- **abeceda** = ustálené pořadí grafických znaků
- **grafémika** = vědní obor zabývající se grafickou stránkou jazyka

PRAVOPISNÉ ZÁSADY

Pravopis (ortografie) = ustálené zásady užívání písemných znaků; má funkci *zaznamenávací* (možnost jednotně zaznamenat jazykový projev) a *vybavovací* (jednoznačně pochopit napsaný text)

- český pravopis je *diakritický* (latinka + diakritická znaménka), *fonologický* (zaznamenává jen fonémy, tj. hlásky schopné rozlišit slova a tvary)

Odchyly od fonologického principu:

- písmena *i/i* a *y/y* označují jediný foném [i], [i] – ve výslovnosti není rozdíl mezi *i* a *y*
- písmeno *ě* označuje foném [e], např. *sedět* [sedet], *běh* [bjech], *měl* [mňel]
- dlouhé samohlásky se označují čárkou nad písmenem, jen dlouhé *u* se označuje uprostřed a na konci slova kroužkem
- spodoba znělosti neproniká do psané podoby: *lodka* [lotka]
- souhláskové skupiny vyslovované splývavě se píší tak, aby byla zřetelná vnitřní stavba slova (*okenní, nejjasnější, povinný*)
- slova přejatá nejčastěji počestujeme

Základní pravopisné jevy

Pravopis i/y, í/y po tvrdých, měkkých a obojetných souhláskách PČP §2-20

Souhlásky	Pravopis	Pravidla	Příklady	Zvláštnosti a výjimky
tvrdé	y/y	po tvrdých souhláskách v domácích slovech	<i>hýbat, chytat, kyselý, ryba, dýha, tykev, nyní</i>	citoslovce <i>chichichi, kikiriki</i> , sloveso <i>chichotat se</i>
měkké	i/i	po měkkých souhláskách v domácích slovech	<i>život, šíře, čistý, říkat, cizí, jiný, dítě, tikat, nikdy</i>	<i>tácy</i> (hrady)
obojetné	i/i	většinou v kořenech slov	<i>píseň, zima, lípa, míchat</i>	ve vyjmenovaných slovech a jejich odvozeninách, např. <i>mlýn, mlynář, obyčejný viz tab. str. 35</i>

odkaz

- ▶ Poučení o pravopisu najdeme v **Pravidlech českého pravopisu (PČP)** (poslední úprava je z roku 1993)

zapamatuj si

- ▶ **Rozlišujte!**

Pomlčka = interpunkční znaménko (–), vyznačuje pauzu nebo oddělení úseků projevu nebo jeho neukončení

Spojovník (tíret, tíré) = vodorovná čárka kladená mezi slova nebo jejich části, které tvoří těsný celek: *Frýdek-Místek, literárně-hudební*

Souhlásky	Pravopis	Pravidla	Příklady	Zvláštnosti a výjimky
obojetné	i/í	ve většině přípon	<i>babička, balík, krmivo, lepit, způsobit, směsice, pravice, cizina</i>	v několika vyjmenovaných slovech <i>kopyto, slepýš, brzy</i>
	i/í	v koncovkách podstatných jmen: -ovi (3. p. sg. m. živ.); -ich (6. p. pl. m. neživot. a stř.); -ami, -emi, -mi (7. p. pl. ž.)	<i>pánovi, psovi lesích, polích ženami, ulicemi, stepmi</i>	POZOR! <i>drahokamy</i> = koncovka -y (hrady) v 1., 4., 7. p. pl.
	i/í	vždy v koncovkách přítom. času sloves	<i>prosím, prosíš, prosí, prosíme, prosíte, vezmi</i>	
	i	po f v domácích slovech	<i>řítet, řintit se</i>	
	y/ý	vždy v předponách	<i>vy-malovat, vý-rostek</i>	POZOR! <i>visutý</i> (od viset) – není předpona
	i/í nebo y/ý	v koncovkách podst. jmen podle vzorů	<i>psi (páni) 1. a 5. p. pl. m. život.; psy (pány) 4. a 7. p. pl. m. život.; lesy (hrady) 1., 4., 7. p. pl. m. neživot. učitelé (muži), peníze (stroji); v košili (růži), v konvi (pisni), oteplí (kosti), koly (městy), poli (moři), obilím (stavením)</i>	
	i/í nebo y/ý	v koncovkách příd. jmen podle vzorů	<i>veselý člověk (mladý) × veselí lidé (mladí); cizí člověk (jarní); bratrovi přátelé, manželé Nováčkovi (matčiny) = 1. p. pl. m. život. × bratrovy přátele, manželé Nováčkovy (matčiny) = 4. p. pl. m. život.; bratrovy lesy, knihy (matčiny) = 1. p. pl. m. neživot. a žen.</i>	
	i nebo y	v koncovkách přičestí minulého podle pravidel shody podmětu s přísudkem	<i>chlapci zpívali (r. muž. život.) vozy jely (r. muž. neživot.) ovce se pásly (r. žen.)</i>	

Vyjmenovaná slova PČP § 6–7

		některá frekventovaná slova a odvozeniny	POZOR!
B	být, obyčej, bystrý, bylina, kobyla, býk, babyka	<i>bydlit, byt, obyvatel, dobytek, obyčejný, černobíl; Bydžov, Příbyslav, Bylany, Bystrice, Bystrc, Hrabyně, Kobylisy; Zbyněk</i>	<i>bít</i> (tlouct), <i>bidlo</i> (tyč) × <i>bydlo</i> (obydli), <i>nabýt</i> (jmění, vědomosti) × <i>nabít</i> (pušku); <i>člověk nabýt vědomostmi, dobyt</i> (hrad) × <i>dobít</i> (zraněné zvíře, baterii), <i>bílí</i> (plevel) × <i>bílí</i> (natírá nabílo) × <i>bílý</i> (barevný)
L	slyšet, mlýn, blýskat se, polykat, vzlykat, plynout, plýtvat, lysý, lýko, lýtko, lyže, pelyněk, plyš, slynout, plytký, vlys	<i>blýstět se, plynárna, splývat, lýkožrout; Volyně</i>	<i>mlít obilí, lisat se, ličený</i> (vyprávený) × <i>lýčený</i> (střevic z lýka), <i>vlis</i> (od lisovat), <i>lišej, lišaj, ližina</i> (trávec)
M	my (zájmeno, 1. os. pl.), mýt, myslit i myslet, mylīt se, hmyz, mýš, hlemýžď, mýtīt, zamykat, smýkat, dmýchat, chmýřī, nachomýtnout se, mýto, mykat, mys, sumýš	<i>myčka, umyvadlo, mýval, pomyje, smýšlení, průmysl, omyl, mýlka, zmýlená, vymykat se, výmyk, smyk, průsmyk, smýčīt, smýček, mýtně; Litomyšl, Kamýk; Přemysl</i>	<i>mi</i> (zájmeno já v 3. p.), <i>mít</i> (vlastnit), <i>vymítat</i> (vypuzovat, např. dábla)
P	pýcha, pytel, pysk, netopýr, slepýš, pyl, kopyto, klopytat, třpytit se, zpytovat, pykat, pýr, pýří, pýřit se, pyj	<i>pýchavka, přepych, ptakopysk, třpytka, nevyzpytatelný, čepýřit se; Pyšely, Chropyně; Spytihněv</i>	<i>pil</i> (3. os. sg. od pít), <i>slepíš</i> (2. os. sg. od slepít), <i>opylvat</i> (květ) × <i>opilovat</i> (pilníkem), <i>pisik</i> (od pískat, nebo základ ptačího pera)
S	syn, sytý, sýr, syrový, sychravý, usychat i usýchat, sýkora, sýček, sysel, syčet, sypat	<i>syreček, syrovátka, syrovinka</i> (houba), <i>sykot, sýpka, sypek, záspy; Sychrov, Bosyně</i>	<i>sírý</i> (osiřelý) × <i>syřý</i> (syrový), <i>sírup, sirob, sípat</i> (chraptět), <i>sivý</i> (šedý), <i>sýrový</i> (ze sýra) × <i>sírový</i> (ze síry)
V	vy-, vý- (předpona), vy (zájmeno 2. os. pl.), vykat, vysoký, výt, výskat, zvykat, žvýkat, vydra, výr (pták), výžle, povyk, výheň, cavyky, vyza	<i>výskot, návyk, obvyklý, výsostný; Vyškov, Výtoň, Vysočany, Vyšehrad</i>	<i>vír</i> (točítý pohyb vody, vzduchu) × <i>výr</i> (pták), <i>viskat</i> (probírat se ve vlasech), <i>vít</i> (vinout), <i>vížka</i> (věžička), <i>visutý</i> (most, od viset), <i>Vizovice</i>
Z	brzy, jazyk, nazývat (se)	<i>jazyček, jazyka, ozývat se, vyzývat, vzývat; Ružyně</i>	<i>brzičko, zívat</i> (únava), <i>nazívat se</i> (hodně dlouho zívat)

! slova cizího původu: symbol, pyramida, cyklista, fyzika, riskovat, triko, panika, historie, lyrika, filozofie aj.

Shoda podmětu s přísudkem PČP § 13–20

1. podmět vyjádřený jedním jménem

rod muž. životný	koncovka příč. minulého Chlapci byli zdraví. Ptáci poletovali.	-i
rod muž. neživot.	koncovka příč. minulého Stromy se zazelenaly.	-y
rod ženský	koncovka příč. minulého Ovce se pásly. Větve se nakláněly.	-y
rod střední	koncovka příč. minulého Kořata si hrála. Pole dozrávala.	-a

Zvláštnosti

- životné i neživotné tvary jmen označující věci neživé
Slanečků nám chutnali. × Slanečky nám chutnaly.
Ledoborci vypluli. × Ledoborce vypluly.
- rozdíl mezi životností a neživotností
Nosiče se unavili. × Nosiče se opotřebovaly. Bacili způsobovali nemoci. × Bacily způsobovaly nemoci.
- **rodiče, koně, lidičky**: v přičestí -i, ač neživotná koncovka jmen
Rodiče se radovali. Koně pádili. (ale Dřevěné koně se všem líbily.) Lidičky se divili.
- **den** – v pl. **dni, dny, dnové** → v přísudku je **-y, -y, -i**
Dni se krátily. Dny se krátily. Dnové plynuli.
- **oko, ucho, dítě** = v sg. stř. rodu, ale v pl. žen. rodu → **y**
Oči viděly, uši slyšely. Děti běhaly bosy.
- **typ oni všichni** → **i**:
Denně se v táboře koupali.

2. podmět několikanásobný vyjádřený souřadně

- a) aspoň jedno jméno je rodu muž. život.
- podmět – **stojí před** přísudkem **-i**
Kuřata, slepice a kohouti běhali po dvoře.
– **následuje za** přísudkem – zpravidla shoda podle nejbližšího jména, nebo **-i**
Po dvoře běhaly (běhali) slepice, kuřata a kohouti.
Po dvoře běhali kohouti, slepice a kuřata.
- podobně: Včera se vrátil chlapec i děvčata.
Včera se vrátila děvčata i chlapec.
- b) mezi jmény není žádný rodu muž. život.
- podmět – **stojí před** přísudkem
-y Slepice a husy běhaly po dvoře.
Vchod, střecha i okno volaly po opravě.
-a Kořata i štěňata dováděla v zahradě.

zapamatuj si

Švédsko a Dánsko podepsaly dohodu o spolupráci.
Kotě a štěně dováděly v zahradě.
Kotě a štěňata dováděly v zahradě.
Kočka a kořata dováděly v zahradě.

- **následuje za** přísudkem → zpravidla shoda podle nejbližšího, nebo **-y**
Zítra budou očkovaná telata a krávy.
Zítra budou očkovaná telata a kráva.
Zítra bude očkováno tele i kráva.
Zítra budou očkovány telata a krávy.
Na společném postupu se dohodlo představenstvo a odbory.

3. podmět několikanásobný vyjádřený nesouřadně

- a) Bratr se sestrou šli/šlel domů. Eva s Pavlem odešli/odešla brzy.

Dívky s chlapci odešli/odešly domů, ale Dívky s chlapci soutěžily. (výraz s chlapci rozvíjí přísudek, tj. Dívky soutěžily s chlapci)
Vrátily se již dívky s chlapci? Vrátila se již děvčata s chlapcem?
Vrátily se již chlapci s dívkami?

- b) Matka s dcerou šly (šla) na procházku. Šla matka s dcerou na procházku? Včera byla očkovaná telata s krávy. Na společném postupu se dohodlo představenstvo s odbory.

zapamatuj si

Chlapci s dívkami se vrátili. Chlapci a dívky se vrátili.
Dívky s hochy se vrátily, ale Dívky a hoši se vrátili.
Děvčata s hochy se vrátila, ale Děvčata a hoši se vrátili.
Telata s krávy byla očkována, ale Telata a krávy byly očkovány.

Shoda podle smyslu

1. **s nevyjádřeným podmětem, známým z předchozího textu -i/-y**
Chlapci se dali na útek. Co jiného mohli dělat?
Nebýt sestry, nedosáhl bych toho. Velmi mi pomohly.
2. **s podmětem vyjadřujícím množství, počet -i/-y**
Davy lidí navštívily výstavu, aby se seznámily s novými výrobky. (shoda podle rodu)
Davy lidí navštívily výstavu, aby se seznámily s novými výrobky. (shoda podle smyslu)
3. **s podmětem označujícím skupinu mužů -i**
Bohemians přesvědčivě zvítězili.
4. **u podmětu všeobecného nebo neurčitého -i**
Právě to hlásili v rozhlase.

Skupiny bě/bje, vě/vje, pě, mě/mně PČP § 21

bje, vje – je-li **b, v** v součásti předpony a kořen slova začíná skupinou **je: ob-jevit, ob-jem** → **ob-jeti** (objímat); **v-jezd, v-jem** (vnímat)

zapamatuj si

! **přátelské objeti** (objímat) × **válečné oběti** (obětovat); **běžet, oběd**

- pě** – vždy bez **j**: **napětí, zpěv**
- mně** – je-li v jiném tvaru nebo v přítomném slově **n/ň** → **vzpomněl, zapomněl** (pomni, pomník), **rozumně** (rozumný), **domněnka** (domnívat se), **zatemněni** (zatemnit), **nejvýznamnější** (významný)
- mě** → **tamější** (tam), **zatměni** (tma), **osamělý** (sám), **oněměl** (němý), **umět, rozumět** (um, rozum), **soukromě** (soukromý), **zřejmě** (zřejmý), **nejznámější** (známý), **poměli jsme se** (mít se dobře)
- zájmeno já**: v 2. a 4. p. **mě (mne)** jako **tě (tebe)**
v 3. a 6. p. **mně (mi)**, **o mně** jako **tobě (ti)**, **o tobě**

Psaní ú, ů, u PČP § 36, 37

ú	na začátku slov: úroda po předponě: neúroda, zúrodnit, zúčastnit se, bezúčelný v druhé části složeniny: pravouhýl, trojúhelník v citoslovcích: cučrů, vrků, bú v slově ocún v přejatých slovech, např. kúra, pedikúra, túra, múza, skútr, ragú
---	---

ů	uvnitř slova: stůl, růže, zůstat, blůza, tvůj v koncovkách: pánův, hradův, mužův, strojův; pánům, hradům, mužům, strojům; bratrův v zakončení příslovčí: domů, dolů
u	v běžných českých slovech (kupovat), družička, žluva, luna v přejatých slovech s příponou -ura : literatura, inventura, brožura; -una : tribuna, laguna

Předložky z/ze, s/se PČP § 28-31

z/ze + 2. pád: z talíře, z pole, z hlediska, ze střechy

s/se + 7. pád: s bratrem, se psem

+ 4. pád: být s to, kdo s koho

+ 2. pád – výjimečně (potřeba odlišit povrch a vnitřek):
shodit se stolu × vyndat ze stolu

zapamatuj si

! **prostý 7. pád**: házet sebou (= jeden) (pohybová slovesa), jíst sebou, samo sebou × **předložkový 7. pád**: vzít s sebou bratra (= dva, tj. já a bratr)

Předpony s-/se-, z-/ze-, vz-/vze-, s-/se- PČP § 32-35 s-/se-

- směr **dohromady** ↘
shluk, sběh, sbíječka, seběhnout se, sbírat, sbalit, skamarádít se, stoj spatný
- **shora dolů** ↓ shodit, sjet, sejít, spatra
- **z povrchu pryč** ↖
smazat, spláchnout, setřít, sčesat, strhnout
- **v ustálených případech**: schovat se, skonat, skončit, stěžovat si, strávit (čas i jídlo), sdělit, scestný, scestovaly, strnout, spropitné, spatřit, splatit, sbohem aj.

z-/ze-

- **dokončený děj, výsledek**: zorganizovat, zpozorovat, ztratit, zkrátit, zkazít
- **stát se nějakým** (změna stavu): zchudnout, zpestřit, zúrodnit, zesínat/zsínat
- **v ustálených případech**: zkoumat, zkoušet, způsob, zpěv, zpučný, zpytovat, ztepilý, ztuchlý, zprostit, ztratit, zkrotit, zpodobit se, zúčastnit se, zplakat, zpovídat se, zpacený aj.

vz-/vze-

- směr **vzhůru** ↑: vzlétnout, vztyčit se, vzkvétat, vzpažit, vzkličít
- **vymanit se z něčeho**: vzkřísit, vzpamatovat se, vzpomenout si × vstát (předpona v-)
- **proti něčemu**: vzbouřit se, vzpírat se
- **jiné významy**: vzpomínka, vzkazovat, vztahovat

Souhláskové skupiny PČP § 24-27

zapamatuj si

příslovecné přežky

s stěží, shora

z zblízka, zcela, paměti, zprava, ztěžka, zčásti, zticha, zpátky

! **dvojice** s různým významem:

např. setřít (z povrchu) × zedřít (námahou)

sběh (lidí) × zběh (dezertér)

sbit (k sobě) × zbit (nabit někomu)

shlédnout (dolů) × zhlédnout (uvidět)

shlížet (dolů) × zhlížet se (v zrcadle)

stěžovat si (nařikat) × ztěžovat (dělat těžkým)

sužovat (trápit) × zužovat (dělat úzkým)

spravit (opravit) × zpravit (oznámit)

slít (dohromady) × zlít (polit)

smotat (svinout) × zmotat (polest)

svolat (dohromady) × zvolat (vykřiknout)

1) beze změny

při ohýbání: vratte, choďte, kostce, racci (racek) × raci (rak)

při odvozování

■ předponami: bezstarostný, rozsypat, rozllobit, poddaný, nejjasnější aj.

■ příponami: bohatší, dětský, slezský, svědčit, sladší, tužší, užší, tišší, měkký aj.

při skládání: půllitr

nn	kořen zakončen na n + přípona -ný, -ní cenný, denní, dennodenně, ramenní, ranní (od ráno), souhrnný, vinný (od víno i vina), vinna, vinno, povinný (ale povinen), spontánní, mikrovlnný, tenkostěnný
n	kořen zakončen na n + přípony -ík, -ý (-á, -é), -í, -ový, -ice ceník, deník, raný (salát, středověk), dceřiná (společnost), havraní, kuní, cenový, vinice (vinohrad i pachatelka)

zapamatuj si

! ranní (noviny) × raný (salát, středověk)

2) změny při odvozování příponami

a) **zjednodušování**

■ základové slovo končí na **-s** + ský → **-ský**: brandýský, oděský, saský (pl. brandýští, oděští, saští)

■ základové slovo končí na **-c** + ský → **-cký**: hradecký (pl. hradečtí)

b) **změna**

■ základové slovo končí na **-k** + ský → **-cký**: otrocký, řecký (pl. řečtí)

■ základové slovo končí na **-k, -g** + ský → **-žský**: pražský, ladožský (pl. pražští, ladožští), ale chicagský, haagský

■ základové slovo končí na **-ch** + ský → **-šský**: curyšský, vlašský, lašský (pl. curyšští, vlašští, lašští), ale Čech → český, čeští, čeština (laština, lotyština)

c) **odsouvání**

-g, -k před **-ský** u jmen cizího původu na **-berg** (-berk), **-burg** (-burk), **-borg**, **-ing**, **-inky**: nymburský, norimberský, helsinský, newyorský, ale pekingský

zapamatuj si

! Podle výslovnosti píšeme: děcko, olomoucký, knížectví, ruský, žactvo

Psaní velkých písmen PČP § 64-103

1. **Základní pravidla**

a) **jednoslovná** vlastní jména Jiří, Labe, Brno, Čechy

b) **vícislovné** názvy:

■ **ze samých obecných jmen** → jen první písmeno velké: Česká republika, Český červený kříž, Národní divadlo, Nový rok

zapamatuj si

! český, brněnský, labský, ale Jirkův (přivlastňovací přídavné jméno), Nerudova poezie × nerudovský verš

- **součástí** názvu je ještě **vlastní jméno** → i **to** velkým písmenem: *Univerzita Karlova, Vysoké Tatry*
- **názvy měst, osad, čtvrtí, sídlišť** → **všechna** písmena velká (kromě předložek): *Karlovy Vary, Spišská Nová Ves, Malá Strana, Zahradní Město, Ústí nad Orlicí, Nové Město na Moravě*

zapamatuj si

! Janské Lázně × Lázně Poděbrady

- **zeměpisné názvy** → **jen rozlišující přívlástek** velkým písmenem: *Balkánský poloostrov, Kaspické moře, ulice Legii náměstí Svobody* → v názvu **s předložkou** následující slovo velkým písmenem: *ulice V Rámech, U Tunelu, dům U Tří lilii*

2. Vlastní jména podle pojmenované skutečnosti

jména rodná, příjmení	<i>Pavel Novotný, Petr Veliký, Karel Čtvrtý (Karel IV.), Svatý otec, Mistr třeboňský (Třeboňský mistr)</i>
příslušníci rodů, národů, kmenů, obyvatelé měst	<i>Přemyslovci, Čech, Slovan, Chod, Pražák, Hradečtí (ve smyslu podst. jména) × příslušníci skupin – májovci, husité, jezuité, mladočech, slávista, dominikán, táborita</i>
náboženská úcta	<i>Pán Bůh, Panna Maria, Duch svatý, svatý Václav, léta Páně 1238</i>
společenská úcta	<i>Jeho Milost, Excellence; v dopisech Ty, Tobě, Tvůj, Vy, Vás</i>
mytologické, alegorické a pohádkové postavy	<i>Zeus, Karkulka, Sněhurka, Krakonoš</i>
nebeská tělesa a souhvězdí	<i>Slunce, Měsíc, Mléčná dráha, Země (planeta) × měsíc svítí, krásná země</i>
zeměpisná jména	<i>Evropa, Balkán, Divoký západ, Podkarpatská Rus, Spojené státy americké, Rakousko-Uhersko, Salamounovy ostrovy, Bílá hora, Tichý oceán, sady Vrchlického, Praha, Malá Strana, Jižní Město</i>
významné stavby	<i>Pražský hrad (Hrad), Svatovítský chrám (chrám sv. Víta), Lobkovický palác</i>
mezinárodní organizace	<i>Evropské hospodářské společenství (EHS), Organizace spojených národů (OSN)</i>
orgány státní správy	<i>Poslanecká sněmovna, Kancelář prezidenta republiky, Ministerstvo financí ČR, Městský úřad Píbram</i>
společenské, hospodářské, vzdělávací a kulturní instituce a organizace	<i>Občanská demokratická strana, Komerční banka, Filozofická fakulta Karlovy univerzity, Střední průmyslová škola stavební Praha 1, Základní škola v Lučici, Divadlo na Vinohradech, Český rozhlas</i>
dokumenty, skladby, literární díla, časopisy	<i>Dekret kutnohorský (Kutnohorský dekret), Sbírka zákonů, Má vlast, Kytice, Lidové noviny</i>
názvy a značky výrobků	<i>auto Škoda Fabia, oplatky Tatranky, krém Nivea (ale jezdí fabii, koupil si pět tatraneč)</i>
významné události, svátky	<i>Pražské povstání, Velká francouzská revoluce (ale druhá světová válka), Den Země, Vánoce, Velikonoce</i>
vyznamenání, řády	<i>Nobelova cena, Řád T. G. Masaryka</i>

poznámka

Velká písmena se píší také v ustálených zkratkách (ČR, USA, ČTK) a zkratkových slovech (Sazka, Čedok)

Hranice slov v písmu PČP § 104–114

- 1) Přísluvečné spřežky** (spojení předložka + podst., přídav. jméno, zájmeno, číslovka nebo příslovce)
 - a) píší se **dohromady** – *nahoře, zčásti, vpravo, vtom, zprava, dohromady*
 - b) **obojím způsobem** – *bezesporu i beze sporu, například i na příklad, zjara i z jara, od mala i od mala, mimoto i mimo to, poprvé i po prvé, takzvaný i tak zvaný*
 - c) složené **číslovkové výrazy** – *jedenadvacet, stopadesátý × dvacet jedna, stý padesátý*
- 2) Spojovník**
 - a) v příjmeních a v místních jménech složených z podstatných jmen – *Joliot-Curie, Čapek-Chod, Frýdek-Místek, Praha-východ*
 - b) ve spojeních se vztahem souřadnosti – *propan-butan*
 - c) ve složených příd. jménech se vztahem **souřadnosti** nebo **vzájemnosti**, když je 1. část zakončena na **-sko, -cko, -ně, -ově** – *společensko-politický, literárně-hudební; česko-německý, labsko-oderský*
 - d) spojka **-li** *vš-li, říkám-li, mohl-li bys × čili, zdali, neboli, jestliže!*
- 3) Bez spojovníku**
 - a) v ustáleném spojení přídavného a podstatného jména (vztah determinace) – *jhoamerický (Jižní Amerika), česko-brodský (Český Brod), zahraničněpolitický (zahraniční politika)*
 - b) ve vztahu slučovací, ale jiné zakončení prvního členu než na **-sko, -cko, -ně, -ově** *sladkokyselý, hluchoněmý*
 - c) první člen tvořen podstatným jménem *palivoenergetický; odlišovat spojení příslovce a přídavného jména – průmyslově vyspělý)*

zapamatuj si

! významová odlišnost: *žlutozelený* (žlutý odstín zeleně) × *žluto-zelený* (žlutý a zelený);

Dělení slov na konci řádku PČP § 113–114

- a) **po slabikách**: *sto-le-ček, vl-na*
- b) **podle stavby slov**: u odvozenin se oddělí předpona, přípona, koncovka *roz-svítit, vítěz-ství, těžkost-mi*, u složenin se oddělí jednotlivé části *malo-obchod, půl-litr, vodo-vod*
- c) v nezetřených případech **dvojí možnost**: *čes-ký i če-ský, ses-tra i sest-ra*

Zkratky a značky PČP § 56–63

zkratky

- a) ustálené *p. = pan, a. s. = akciová společnost*
- b) oficiální – akademické a vědecké tituly *MUDr., Ing., Bc., Mgr., Dr., PhDr.* × neoficiální zkratky vědeckých a akademických titulů, např. *dr., ing.*
- c) iniciálové zkratky *OSN, ODS*
- d) zkratky slovních spojení – *atd., ap., apod., aj., např., tzv.*

značky

- a) měr (*m, cm², l, ha, ks, kg, Kč*), fyzikálních veličin (*t, s, W*), matematických pojmů (*sin, log, r*), hudebních pojmů (*p, ff*), chemických prvků (*C, H, O*)
- b) číslice arabské (1, 2, 3), římské (VI, X, L, C, D, M)

zapamatuj si

Řadové číslovky se píší s tečkou: 3. svazek, Karel IV., 28. října

Členící znaménka PČP § 119–134

tečka – na konci věty oznamovací, **otazník** – na konci věty tázací, **vykřičník** – označuje zvolací povahu výpovědi (oslovení v 5. pádě, ve větách rozkazovacích a přacíích s důrazem), **středník** – předěl mezi částmi většího výpovědního celku, **dvojtečka** – za větou uvozovací před příomou řečí, za větou uvozující citát nebo výčet, **uvozovky** – v přímé řeči, doslovném citátu, názvech děl, při ironickém užití slova, **pomlčka** – větší přestávka v řeči, neukončená výpověď, zvláště důrazné jádro sdělení, v heslech, **trojtečka** – řeč přerušovaná, citově zabarvená, nedokončená, **závorky** – vložené vysvětlující nebo doplňující výrazy, poznámky, vsuvky

a) **čárka ve větě jednoduché** odděluje

- několikanásobné větné členy: *Mluvim anglicky, německy a italsky.*

zapamatuj si

! **několikanásobný přívlstek:** *mladí, nadšení lidé* × **postupně rozvíjející přívlstek:** *nová plynová kamna*

- samostatný větný člen: **Hory**, *ty mám ráda*.
 - oslovení: *Teď to, Evo, záleží jen na tobě.*
 - citulosovce (nezastupuje-li větný člen): **Ach**, *to je krásné!*
 - vsuvku (kromě jednoslovné ustálené, např. *myslím*): *První, to se ví, doběhl Pavel.*
 - volný přívlstek a doplněk: *Zahrada, obehnaná vysokou zdí, byla rozlehlá. Matka dřímala na stoličce, spokojená a zdravá.*
 - přístavek: *Jan Neruda, básník 19. století, zemřel r. 1891.*
 - rozvinutou přechodníkovou vazbu: *Děti, běhající po rozkvetlé louce, trhaly větvičky.*
 - infinitivní konstrukci: *Potkat ji jinde, nepoznal bych ji.*
- b) **čárka v souvětí** odděluje
- věty hlavní i věty vedlejší souřadně spojené (nejsou-li spojeny spojkami *a, i, nebo, ani*, či ve slučovacím významu): *Bylo hezky, svítilo slunce, ani lístek se nepohnul. Bylo hezky, ale od západu se mračilo. Vytýkali mi, že se neučím, že nepomohu doma, že marním čas. (× *Slíbil, že přijde a že pomůže.* = souřadně spojení vět vedlejších)*
 - věty podřazené od nadřazených: *Přijde čas, že se jaro zeptá, cos dělal v zimě.*
 - větu vloženou do jiné věty, nebo větu podřazenou, vloženou mezi souřadně spojené věty (čárka z obou stran): *Ke evropským velkoměstům, která mají metro, patří i Praha. Pověz mi, co čteš, a já ti řeknu, jaký jsi.*
 - před vytýkacími nebo zesilujícími výrazy (např. *teprve, právě, zvláště*) před spojovacím výrazem: *Vlak se rozjel, právě když jsme dojížděli na nádraží.*
 - před dvěma spojovacími výrazy, z nichž každý patří k jiné větě: *Odpovězte hned, nebo kdyby to nebylo možné, aspoň do týdne.*

- čárku píšeme i před víceslovnými spojovacími výrazy *i když, a proto, a tak, a tudíž: Závodili jsme, i když přišlo. Byl nemocen, a proto se zájezdu nezúčastnil.*

Řeč přímá a nepřímá PČP § 139–140

řeč přímá – postavení věty uvozovací:

- před příomou řečí** (odděluje se dvojtečkou) *Eva navrhla: „Vezmu tě s sebou.“*
 - za příomou řečí** (odděluje se čárkou, nekončí-li přímá řeč otazníkem či vykřičníkem) *„Vezmu tě s sebou,“ navrhla Eva. „Vezmeš mě s sebou?“ zeptala se Eva. „Vezmi mě s sebou!“ zaprosila Eva.*
 - uprostřed přímé řeči** (odděluje se čárkami) *„Vezmu tě s sebou,“ navrhla Eva, „ale nesmíš zlobit.“*
 - více vět v přímé řeči** *„Vezmu tě s sebou. Bude to zajímavé,“ navrhla Eva. „Vezmu tě s sebou,“ navrhla Eva. „Bude to zajímavé.“*
- řeč nepřímá** *Eva navrhla, že mě vezme s sebou. Eva se zeptala, jestli ji vezmu s sebou.*

nevlastní přímá řeč a polopřímá řeč – zvláštní prostředek uměleckého stylu, není oddělena uvozovkami

Petr sice řekl Evě vezmu tě s sebou, ale nebyl si jist, zda bude souhlasit. Spěchal, nechtěl se ani na hodinky, přece to musí stihnout!

Psaní slov přejatých PČP § 42–55 + dodatek k Pravidlům

1. původní pravopis

- slova úzce odborná a mezinárodní: *abbé, joule, adagio, netto, watt, enjambement*
- slova vázící se k jazyku a zemi svého původu: *vaudeville, scirocco*
- slova s výslovností značně odlišnou od psané podoby: *revue, interview, bulletin, résumé* (i *resumé*)
- citátové výrazy: *ad hoc, de iure, pour féliciter*

2. slova počestěná

- ae, ai, oe** – zjednodušení *pedagog, sféra, rentgen*
- c** vyslovované jako [k] – *k kakao, streptokok*
- q** jako **kv**, **gu** jako **gv**, **w** jako **vk** *vóta, lingvistika, tramvaj*
- rh, th** – zjednodušení *rododendron, téma, teorie, mýtus* (v úzce odborném textu: *dithyramb*)

3. psaní s a z

- v zdomácnělých slovech (výslovnost [z]) → častěji **z**: *analýza, gymnázium, filozofie, poezie, univerzita*
- v slovech na **-ns, -rs, -ls** → **s** i **z**: *dispens* i *dispenz, kurs* i *kurz, impuls* i *impulz*
- v slovech na **-ismus, -smus, -sma** → **s** i **z**: *subjektivismus* i *subjektivismus, realismus* i *realismus, charisma* i *charizma*
- ve slovech s dvojitou výslovností – slohově neutrální **s**: *diskuse, renesance, režisér, resort* (přípustné i **z**)

4. zakončení –ing/-ink

- v odborných a málo frekventovaných slovech **-ing**: *leasing, happening, telerekording*
- ve frekventovanějších slovech **-ing** i **-ink**: *puding/pudink, briefing/břifink*
- v zdomácnělých slovech **-ink**: *kempink, dispečink, trénink*

5. označování délky samohlásek

- délka tam, kde se zřetelně vyslovuje obojí (krátce i dlouze), nebo kde výslovnost není pevná: *árie, téma, bazén, móda, repertoár; archiv/archív, aktivum/aktivium, leukemie/leukémie, milion/milión, sezona/sezóna, transfuze/transfúze aj.* (viz Dodatek k PČP z r. 1993)
- krátce vždy **-ura, -una**: *brožura, korektura, inventura, tribuna, laguna*

- cizí jména osobní a místní** – většinou původním pravopisem: *Caesar, Ludwig van Beethoven, Shakespeare; Chicago, Monte Carlo* (× počestěná – *Videň, Janov*)

Cvičení

1. *Napište jako diktáty nebo doplňujte:*

Podz-mní vítr zv-řil l-stí. Poutníci se nas-tili a pos-lili. Čas je ne-l-tostný soudce. Slunce us-lovně pražilo. Je to p-cha, když si s-sli usm-slí b-t nezáv-slí. Práci nesm-š ledab-le odb-t. Proč se čep-říš, když ti v-týkáš tvé zlovz-ky? Pap-r slep-š b-lým lep-dlem.

V s-chravých dnech s pl-skanicemi se nev-hneme blátivým cestám. Zajeli jsme voz-kem do bl-zkého lesa, abychom nasb-rali mal-ny, šišky a léčivé b-liny. V-světili m-, jak to m-slíš. O přestáv-kách učitelé doz-rají na žáky a v-b-zejí je k ukázněnosti. K splně-ní úkolů je třeba v-v-nout velké ús-li. Zb-něk b-dlí v starob-lém ob-dlí. Raněný nab-l vědomí, když odb-la půlnoc na v-soké věži. Vrabci seděli na b-dle. Petr zlobil a b-l b-t. Používám ml-nek, když chci uml-t kávu. Chlapci v-děli zm-ji. Nejlepší v-robky mají v-sačku v-soké kvality. S-lná v-chříče v-vrátila strom a způsob-la škody na l-dských ob-dlich.

2. *Doplňte i/y, í/ý:* brus-rna skla, včel-med, malé kluz-ště, v-pij mlé-ko, ministr-ně zdravotnictví, pap-rna, v-cv-čit psa, v-sutá hrazda, všechny mé koleg-ně, gymnaz-sta, málo v-v-nutý plod, v-setá semínka, hluboká trhl-na, opuchl-na, bas-sta, blízké jetel-ště, v-v-šenina, hovězí v-var

3. *Doplňte:* poštovní hulub-, k předsedov-, s plánovanými program-, se ps-, neodbytní šakal-, les- chrání datl-, pro rychlé posl-, ostražití orl-, pyšní páv-, o našem sousedov-, široké průplav-, před starými chrám-, ve vňavém jetel-, bydlet v hotel-ch

4. *Souhrnné cvičení:*

Nad les- přiletěli sokol- a orl-. V-děli jsme dva jestřáb-. S krotitel-přicházejí lv- i pštos-. V konv-zb-lo trochu vody. Pstruz- žijí v čistých vodách. Ps- považujeme za přátele člověka. Na pol-ch se sklízelo obil-. Je třeba se v-rovnat s různými sv-zel- a pře-kázkam-. Fotografovali jsme malebné vs- na horských svaz-ch. Želv- jsou plaz-. Na trz-ch je ke koup- čerstvé ovoce. Setkali jsme se s Ital-, Francouz- a Arab-. Čáp se živí plaz- a loví žáb-. Stařec chodil o hol-. Nad květy poletovali motýl-. Jan Žižka zemřel v Přib-slav-.

5. *Opravte pravopisné chyby:*

S chovateli jsme připravovali vhodné krmné směsi pro holuby. Tentokrát nevystačíme s penězy. Na nebi kroužili holuby. Mám potíže s krčními obratly. Koupila jsem si prsten s drahokami. Vězni jsou svázáni řetězi. Nanosili jsme si do stodoly otepy slámy. Na poli se hemžily děti.

6. *Rozlišujte přídavná jména tvrdá a měkká a doplňte koncovky:*

laskav- lidé, pronikav- ps- štekot, navykl- způsob, ciz- osoba, léčiv- produkt, přím- člověk, trval- mír, poutav- příběh, odrostl- chlapi, velryb- maso, plesniv- chléb, směl- čin, holub- vejce, draž- rodiče, mil- děda

7. *Doplňte koncovky:*

Hurvínkov- vtipy, otcov- kravaty, knížka Martinov- matky, Žižkov- bojovníci, do Vodičkov- ulice, pekařov- housky, s odborníkov-m- názory, Sládkov- verše, čist Karafiátov- Broučky

8. *Doplňte. Vyvoďte z příkladů poučení o pravopise v koncovkách přítomných slovesných tvarů.*

Proč se zlob-š? Působ-š mi bolest a velkou starost. Horská kraji-

na se nám zalíb-la. Lidem stále hroz- nakažlivé choroby. Bol- mě zub. Rozmysl- si postup práce. Nerozlj- vodu.

9. *Doplňte a vysvětlete pravidla obvyklé shody podmětu a přísudku:* Hodné děti se vždy snažil-, aby z nich měl- rodiče radost. Louky kvetl- pestrobarevnými květy, ale čerstvě zoraná pole se černal-. Po dláždění silnice duněl- těžké boty vojáků. Dědečkovy brýle někam zapadl-, takže jsme je nenašl-. Byl- zde dříve travnaté stepi, lesy a močály. Strýček a babička byl- dlouho živ- a zdrav-. V koncertu vystoupil- studentky konzervatoře a jeden člen naše-ho orchestru.

10. *Změňte životnou nebo neživotnou koncovku podmětu v opak a napište správnou koncovku v přísudku:* Torpédoborci byli brzy objeveni. Mikroby se rychle rozmnožily. Dělitelé byli sečteni.

11. *Vysvětlete pravopis ve slovech:* rozumět, umět, porozumět, rozumně, rozumnější, rozumněji

12. *Doplňte nebo napište jako diktát:*

Soukrom- podnikám. Nejsi nejrozum-jší, jednáš nerozum-. V dev-t hodin bude zatm-ní M-síce. Na kraji lesa se ob-vil tmavý stín. Dom-nky je nutno ověřit v-decky. Moudrý si počíná skrom-. Nikomu v-dom-neublížil. V-dci už vysv-tlili mnohé z-vy dom-le nevysv-tlitelné. Po ob-tí parku jsme se dostali na lepší cestu. Pozor, vysoké nap-tí! Tam-jší občané byli spokojeni. Zapom-tlivost se nevyplácí. Zatím se setm-lo a v ztem-lé noci se ob-vily první hv-zdy. Havárie si vyžádala mnoho ob-tí. Vypočítej ob-m krychle.

13. *Doplňte správné tvary zájmena já. Pokud je to správné, uveďte více možností:*

V táboře se -- líbilo. Seděl vedle --, -- to nikdy neřekl. Můžeš se na -- spolehnout. O -- se nestarej. -- to nevadí. Díval se na --, a nepoznal --. Vypravovali si o --.

14. *Doplňte správnou samohlásku:*

-těcha, vzr-st, -plněk, ne-cta, -trata, na -kor tebe, z-stat doma, bez-těšný, -činek, d-myslný, čtyři-helník, pedik-ra, d-vtip, ne-tulný, p-lnoc, -děsný, b-vol, bl-za, dr-žička, brož-ra, -silovná práce, -silí, partit-ra, kalaf-na, p-vodní ne-spěch, na své -traty, z-častnit se sch-ze, včelí -l

15. *Doplňte předložku z/ze, s/se:*

Radost - úspěchů, svertr - ovčí vlny, sebrat vítr - plachet, boj - nepřáteli, návrat - kina, soucit - nemocným, hledět - okna, jít - dobou, mluvit - cesty, nespustit - očí, vstaň - postele, kniha - barevnými obrázky, - všech stran, vyndal tužky - stolu, sundat obraz - stěny, telefonovat - babičkou

16. *Doplňte správnou předponu a odůvodněte:*

-kratka, -koupý, -pustit se do studny, -hrbený stařec, -hodnout se, -koumat přírodu, -prostředkovat obchod, -tvrdit podpisem správnost údajů, -těžovat si na nájemníky, -pravit rozbitou střechu, -krátit sukni, -hlížet z vysoké věže, -chopit se k odporu, -kritizovat nový film, -tesk po domově, -hlížet se v zrcadle, slzy -tekají po tváři, -pravit rodiče o prospěchu dětí, žáci se -běhli kolem stolu, -jednat pořádek, -běhnout dolů, -jednat si schůzku, -kamarádit se, bolest mě -užuje, -dělit radostnou -právu, -končí zápas, -trouchnivělý pařez, -tyčit prapor, -pustlý kraj, obilí -klíčí, -bít bednu, -bít psa, -běh lidí, na -hledanou, -hlédnout film,

-protivit se všem, -prostředkovat -hledání, -trávit jídlo, dávat
-propitné, -pěčovat se, vrátit se -pět, -prostit viny, -travovat se
v jídelně, -balit si kufr, -trávit dovolenou, -počítat peníze, -celit
pozemky, -tržený most, -hýbnout se pro tužku, -cedit polévku,
-hlédnout z výšky dolů, -trnulý výraz, -tepilá postava, -pupný
výraz v tváři, -trnutí šíje, -pytovat svědomí, -plihlý účes

17. Rozhodněte, kde se píše -nn- a kde -n-:

nestra-ý soudce, vi-ý ocet, rodi-ý recept, slamě-ý klobouk, dob-
roči-ý skutek, dřevě-é obydlí, prke-á ohrada, nástě-ý kalendář,
úči-á rada, tepa-ý šperk

18. Opravte chyby v textu. Kolik jich najdete?

Každodenní večerní procházky jsou zdravé. Oceňuji tvou plíci.
Učíme se o ranném novověku. Líbí se mi lotyšština. Rozložený
učitel si ztěžoval na žáky. Letos jsme strávili dovolenou v Řecku.
Hledá se skutečný vinník. Sluně dny už skončily. Soudce vynesl
vzlaštní rozsudek. Pes se rozzuřil. Pěstujeme rané brambory.
Sháním krátkovlnnou vysílačku. Koupil jsem si teréni vozidlo. Byl
to součastník Jana Nerudy.

19. Rozhodněte se pro náležitě velké nebo malé písmeno a odůvodněte:

Na ZÁPAD od KRKONOŠ jsou JIZERSKÉ HORY. V LIPNICI NAD
SÁZAVOU žil JAROSLAV HAŠEK, autor DOBRÉHO VOJÁKA ŠVEJ-
KA. Po BĚLOHORSKÉ bitvě nastalo v ČECHÁCH OBDOBÍ TEMNA.
V PODKRKONOŠÍ se vypráví o KRAKONOŠOVI. Z mnoha
PRAŽSKÝCH městských čtvrtí znám ZAHRADNÍ MĚSTO, PETŘINY
a STARÉ MĚSTO.

**20. Vysvětlte význam slovních spojení, odůvodněte pravopis a použij-
te ve větách:**

bílá hora – Bílá hora – Bílá Hora; nový rok – Nový rok; Východní
Alpy – jižní Alpy; země – Země; Betlém – betlém; pražan
– Pražan; Severní Amerika – východní Amerika; Přední Indie
– střední Indie – Zadní Indie; Lazar – lazar; žid – Žid; Praděd
– praděd; nové město – Nové Město; rek – Rek

21. Zvolte správnou variantu:

- Na náměstí Republiky je Obchodní dům Kotva.
- Na Náměstí republiky je obchodní dům Kotva.
- Na náměstí Republiky je obchodní dům Kotva.
- Na Náměstí republiky je Obchodní dům Kotva.

- Obě Novákovy děti vystudovaly vysokou školu v Brně.
- Obě Novákovy děti vystudovaly vysokou školu v Brně.
- Obě Novákovy děti vystudovaly Vysokou školu v Brně.
- Obě Novákovy děti vystudovaly Vysokou školu v Brně.

**22. Tvořte z následujících spojení v závorkách přídavná jména. Rozhod-
něte, kde je nebo není nutno použít spojovník a kde je nutno psát obě
části dohromady: tanec (Latinská Amerika), pořad (časové ome-
zení), oddělení (literatura a hudba), slovník (němčina a čeština),
problém (společnost a politika), jednání o kanálu (Labe a Odra),
komentář (zahraniční politika), vzor (hnědý a běžový)**

**23. Vyjádřete číslicemi (arabskými, případně i římskými): za první,
sedmý díl, o deváté hodině, v devět hodin, strana dvacet**

24. Doplňte náležitě písmeno bez čárky nebo s čárkou:

iniciat-va, t-ra, bet-n, balg-n, telef-n, benz-n, architekt-ra, t-ma,
t-matický, sch-ma, balk-n

25. Doplňte náležitě písmeno s nebo z. Kdy lze psát obojím způsobem?

a-yl, kur-, pul-ovat, romanti-mus, kon-ervatoř, kon-onant,
de-iluze, di-onance, pre-ident, di-imilace

**26. Doplňte čárky ve větě jednoduché a odůvodněte. Rozhodněte, kde
čárka má nebo nemá být:**

Zahradníci vysazují na sídlišti stromy keře a květiny. Máme nové
auto modrou fabii. Navštivte zámek Hlubokou významnou
pseudogotickou stavební památku. Místní hokejisté hrající letos
s plným nasazením získali znovu titul mistrů ligy.

27. Doplňte interpunkci a odůvodněte:

Kniha kterou jsem právě dočetla nebyla příliš zajímavá. Tvářil se
jako by se ho nic netýkalo a bavil se dál. Snaž se aby byl dárek
hezký a aby Evu potěšil. Pozoroval jsem otce jak usínal únavou
a v duchu jsem ho litoval. Po celý školní rok jsem se snažil abych
měl pěkné známky a abych udělal rodičům radost. Po Vánocích
se dlouhé noci krátí dne přibývá a nežli se nadějeme ohlásí se
jaro. Každou chvilku se otec podíval z okna aby zjistil nejde-li už
Pavlík ze školy a každého kdo šel kolem se ptal jestli ho náho-
dou nepotkal.

Diktáty

1. V lese

Vyšli jsme do lesa. Písciťou, měkkou stezkou jsme vystupovali
výš a výše, až jsme stanuli mezi holými skalami. Silné duby,
vysoké jedle a smrky, bohatě obtížené šiškami, stály zde vedle
borovic s křivými větvemi. Pod stromy byly spousty velkých
balvanů a malých kamenů. Rostly na nich silné vrstvy mechu
a lišejníků. Na mýtinách na nás kyvaly fialové klasy vstavačů.
Nad námi se mihl tetřev s mohutnými křídly. Balvany se víc
a více kupily, stromy řídly. Leknutím jsme se zastavili. Mezi
křovím se mihla dlouhá zmije s klikatým pruhem na hřbetě.
Se sykotem zmizela za nejbližším balvanem. Při pohledu z výšky
se nám zalíbily malebně rozložené háječky i hluboké lesy.

2. Letectví

Dávno minuly časy, kdy vzlétnout znamenalo zúčastnit se neob-
vyklého dobrodružství. Lidé kdysi hleděli na letce jako na nad-
šence, kteří v nebezpečném dopravním prostředku podstoupili
hrdiný zápas s divnými živly a nakonec se s nimi spřátelili. Mnozí
z nás by dnes těžko porozuměli odvaze letců na nedokonalých
strojích, nepochopili by dobu dětství letecké dopravy.
Oči současníkovy si dnes, v době vyspělých technických strojů,
zvykly, že se denně nad našimi hlavami prohánějí české stroje
i cizí letadla z blízkých evropských zemí a ze zámorí. Ode dne,
kdy se na dalekou pouť vydaly umělé družice, pohlížíme na
otázku létání zcela samozřejmě.
Jen starořecká báje o Ikarovi nám opět připomněla sny o létání,
které se zvolna přibližovaly k vytoučenému cíli.

Korekturní (opravné) cvičení

Opravte všechny chyby: Lednové dni přišli i k nám. Bratr se se
svými přátely zúčastnil vycházky do blízkého lesa. Nazbírali
tam mnoho jedlích hub a zpadlých šišek. Roztomilý psy způ-
sobyli svému majiteli nejednu starost. Navštívili jsme Český Ráj
nejkrásnější oblast v naší zemi. Vyprahlími ulicemi jezdí v létě
kropící vozy. Mývá chvilky, kdy neúprosně vyžaduje povolení
k nebezpečným akcím. Můžeš jít ven teprve, až si napíšeš úkoly.

Nauka o slovní zásobě – lexikologie

Lexikologie – vědní obor, který se zabývá slovní zásobou jazyka

Slovní zásoba jazyka (lexikum) = souhrn slov určitého jazyka (spisovných i nespisovných); je zachycena **ve slovníku** (lexikonu); slovní zásoba češtiny obsahuje přes milion slov

- **jádro slovní zásoby** = základní slovní fond, nejčastější, prvotní, nemotivovaná slova, celonárodní, společná většině projevů (téměř neměnná část slovní zásoby), např. *otec, voda, dům, červený, psát, nad, vedle* aj. (tj. pojmenování rodinných vztahů, času, barev, činností apod.); ostatní slovní zásoba je proměnlivou částí jazyka (reaguje na všechny změny skutečnosti)
- slovní zásoba
 - národní** = slova všech útvarů národního jazyka
 - individuální** = slovní zásoba jednotlivce (její rozsah ovlivněn věkem, prostředím, vzděláním, profesí)
- individuální slovní zásoba
 - aktivní** = slova, která uživatel zná a běžně je používá při komunikaci mluvené i psané (5000–10 000 slov)
 - pasivní** = slova běžně neužívaná, ale uživatel jim rozumí (asi 40 000 slov), např. slova básnická, zastaralá, odborná

SLOVO A POJMENOVÁNÍ

Slovo = skupina hlásek (někdy jen jediná hláska), ustálený celek s určitým významem; ve větě může měnit místo, v psaném jazyce je odděleno od ostatních mezerami

= základní jednotka slovní zásoby (**lexikální jednotka, lexém**)

Pojmenování = základní jednotka komunikace (slovo v komunikačním procesu)

- Typy slov:
 - pojmenovávají** skutečnost (= slova plnovýznamová): *židle, jehlan* (podstatná, přídavná jména, slovesa aj.), **poukazují** na skutečnost: *tenhle, já* (zájmena), **vyjadřují pocity, výzvy, napodobují zvuky**: *brr, haló, haf* (citoslovce), **vyskytují se v gramatických konstrukcích**, pomáhají vytvářet věty: *a, ale, nad, ať* (spojky, předložky, částice), označují **konkrétní a jedinečné skutečnosti**: vlastní jména (nemají obecný význam) *Zdeněk, Novák, Labe*
- Pojmenování mohou být:
 - jednoslovná** – *řeka, krychle, kolem*
 - víceslovná (sousloví)** – spojení dvou i více slov, ale jako nerozdělitelný celek mají svůj zvláštní význam, např. *základní škola, šicí stroj, hladká mouka*
 - odborné názvy (termíny)**: *velmi krátké vlny, kočka domácí, kyselina octová, matematik analytik, skok o tyči, podstatné jméno*
 - frazologická spojení (frazémy)** = ustálená, často metaforická spojení slov
nevětné: *lev salónů, růžové brýle, pro nic za nic*, s přirovnáním: *spát jako na vodě, chytrý jako liška*, větné: pořekadla *I mistr tesař se utne.*, pranostiky *Medardova kápě – čtyřicet dní kape.*, přísloví *Ranní ptáče dál doskáče.*, rčení *Hází hrách na zeď. Roste jako z vody.*
- Pojmenování jsou podle původu
 - značková** (slovotvorně „nepřehledná“, tzv. slova prvotní, nemotivovaná, kořená) – nelze je odvodit od jiných slov, ale mohou být slovem motivujícím pro slova nová: *pes, chleba, voda, nos, dům*
 - popisná, motivovaná** (jakoby popisují jev), mají vztah k jiným slovům (vypovídají, z kterého základového slova byla utvořena) *běžet* → *běžec, mýt* → *mýdlo, umyvadlo*

zajímavost

Frazémy mohou uchovávat tvary zastaralé (např. *ani vidu ani slechu, jářku, vleže i vsedě*) i tvary, které se jinak nevyskytují (*mít namále, mít přé, zůstat na holičkách, křížem krážem*)

- Způsoby pojmenování v souvislém textu
 - a) pojmenování **přímá** – slova významově ustálená *židle, olovo, obloha*
 - b) pojmenování **nepřímá, obrazná** – *dort jedna báseň* (vynikající chuť – vynikající literární dílo), *bledá tvář luny, o lásce šeptal tichý mech* (Mácha), *vodotrysk noci*
 - c) pojmenování **přírovnáním** pomocí přírovnávacího slova – **jako (jakoby, co, coby)** – *lehký jako dech; než – větší než já*
 - d) pojmenování **nepřímá opisem (perifráze)** *ochutnat ze svatebního koláče* (oženit se), *až bude růst nade mnou tráva* (Bezruč – až zemřu); *syn bratra (sestry)* = synovec
 - e) **slova příležitostná (okazionalismy) a neologismy** – váš nový řád je starý *neřád*; *kráčivec* (Holan) = *chodec*; *čas kostižerný* (Halas)
 - f) **lexikalizace** obrazného významu – původně obrazné pojmenování se vžije *moje problémů, generační propast, ohradit se proti něčemu*
 - g) pojmenování **automatizovaná a aktualizovaná** – viz str. 48

SLOVO A JEHO VÝZNAM = informační obsah

Sémantika = nauka o významu slova

a) Slovo má význam

slovní (věcný, obsahový, **lexikální**) – označuje určitý jev skutečnosti; = význam, který má slovo samo o sobě (uveden ve slovníku, lexikonu): *lovec* – člověk, který loví (zvěř, ryby)

mluvnický (gramatický) – nabývá ho až ve spojení s jinými slovy ve větě; je vymezen mluvnickou stavbou jazyka; vyjadřuje různé mluvnické kategorie, např. rod, pád ap.: *lovec, lovit, lovný* (různé slovní druhy), *lovec, lovci* (různé číslo, pád), *lovec, lovení* (různý jmenný rod) ap.

■ Z tohoto hlediska rozlišujeme slova:

lexikální (mají jen význam slovní) – citoslovce, příslovce

lexikálně gramatická, plnovýznamová, autosémantická (mají význam slovní a ve větě různé významy gramatické) – podstatná jména, přídavná jména, zájmena, číslovky, slovesa (ohebná slova)

gramatická, neplnovýznamová, synsémantická, významově závislá; plný význam získávají až ve spojení s jiným slovem (plnovýznamovým); nejsou větnými členy (vyjadřují větné vztahy slov nebo vět) – předložky, spojky, částice (někdy pomocná slovesa – *jsem, bych*)

■ Vedle toho mohou mít slova význam

symbolický (*slon* = neohrabanost, *tyčka* = hubenost, *pirko* = lehkost)

slovotvorný – u odvozenin a složenin *letec, zvěrolékař*

b) Složky významu slova

rozsah významu slova = **souhrn jednotlivých předmětů a jevů**, které slovo označuje (soubor jevů, která se do pojmenování zahrnují): *dům* – pojmenovává větší počet lidských stavení (budova, stavení, chalupa, vila...), *rostlina* – živý organismus, přírodnina, např. strom, keř, květina, obilí atd.

obsah významu slova = souhrn všech **podstatných a významových rysů**, tj. složek, na které se dá rozložit *chalupa* = lidské obydlí (jako dům), ale navíc menší, spíše vesnické

Čím větší počet podstatných rysů, tím větší významový obsah.

Čím více předmětů a jevů slovo zahrnuje, tím větší má významový rozsah.

Čím **větší rozsah** významu slova, tím **menší obsah** významu slova a naopak.

rostlina – strom – lípa – lípa velkolistá

↓ ↓

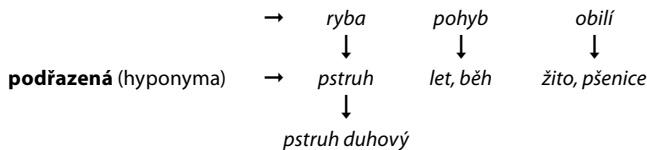
největší rozsah významu slova
nejmenší obsah významu slova

↓ ↓

největší obsah významu slova
nejmenší rozsah významu slova

Významové vztahy mezi slovy

- a) slova **nadřazená** (hyperonyma) – svým obecným významem zahrnují významy všech podřazených slov

souřadná (kohyponyma) – pstruh, kapr, štika, lín; pondělí, úterý, středa ...; jaro, léto, podzim, zima; jablko, hruška, švestka; bílý, červený, modrý, zelený

- b) Slova **jednovýznamová a vícevýznamová**

slova **jednovýznamová – jednoznačná, monosémantická** – mají jen jeden význam
mládež, zelený, míč; zvl. odborné názvy – *přísudek, skalpel, podběl*, zvukomalebná citoslovce – *cing, haf*, vlastní jména – *Asie, Brno*

slova **vícevýznamová, mnohoznačná, polysémantická** – mají více významů (většina slov) – v SSJČ má slovo *koruna* a *hlava* 14 významů význam

- **základní** (primární, původní) *oko* – orgán zraku; *kohoutek* – malý kohout
- **druhotný** (sekundární, odvozený) *oko na síti, punčoš, polévce, pletenině, pytlácké oko; kohoutek – uzávěr vodovodu, mechanismus u zbraně, luční květina, nejvyšší místo v lopatkové oblasti savců*

Mnohoznačnost (polysémie) = významová spojitost, hlásková shoda

Vznik:

- významy se vyvozují ze základního významu (určitá spojitost zůstává)
jazyk: orgán v ústní dutině (zákl. význam)
soubor vyjadřovacích prostředků, řeč (jazyk je orgán mluvení)
metaforicky *jazyk u boty*, rostlina *tchýní jazyk* (tvar)
podobně *kořen, léto, koruna, hlava, list, zub* aj.
- dvojím utvořením téhož slova s různým významem
červenka: ptáček (má červenou náprsenku)
infekční onemocnění vepřů (červené skvrny)
červená hlína ap.
- mnohoznačnosti předpon:
pře- přepsat: z jednoho písma do jiného (azbuka → latinka)
román jako filmový scénář (ztvárnit)
ještě jednou napsat (opravit)
majetek na někoho jiného (převést)

Od mnohoznačnosti nutno odlišovat **homonymii (souzvučnost slov)**

Homonymie (souzvučnost) → **homonyma** – významová spojitost neexistuje, jen **hlásková shoda** (náhodná)

poznámka

Sémantické pole – společné významové okolí pro slova, např. *učitel, žák, škola, třída, známka, vysvědčení, učebnice*

zapamatuj si

! Ve výkladových slovnících jsou jednotlivé významy uvedeny v jednom heslovém odstavci a označeny arabskými číslicemi

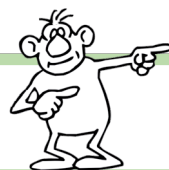
zapamatuj si

! Ve výkladových slovnících jsou homonyma uvedena v samostatných heslových odstavcích

odkaz

Synonymní výrazy najdeme v synonymických slovnících

Druhy homonym

homonymie lexikální	úplná	shodují se ve všech gramatických tvarech	role – pole (rolník), svitek, kotouč (z něm.), divadelní úloha (z franc.) různá slova domácí: palička = zdrobnělina od palice nebo k slovu pálit; vinný = od slova víno nebo od slova vína ze slov různých jazyků: kolej = od slova kolo – trať, stopa po kole nebo od slova collegium (lat.) – ubytovna vysokoškolských studentů klika = slovanského původu (u dveří) nebo z fr. clique (skupina lidí se stejnými cíli), z něm. Glück (štěstí)
	částečná	některé tvary jsou shodné, některé odlišné	rys, rýsa (šelma) × rys, rysu (výkres) žal, žalu (smutek) × žal, žala, žalo (tráva)
	nepravá	homografy – shoda jen v grafické podobě, zvukově odlišné homofony – shoda jen zvukově, graficky odlišné	panický šat [panický] × útěk [panycký] milý – milí, myly – myli, mílí – mýlí, let – led, mít – mýt, písek – Písek, oběd – objet
morfologická (tvaroslovná)	v tvarech slov	tvar bratra – vyjadřuje 2. i 4. p. sg. stavení – vyjadřuje 1. – 6. p. sg., 1., 2. a 4. p. pl. prosí – vyjadřuje 3. os. sg. i pl.	
slovně-druhová		večer – podstatné jméno, příslovce kolem – příslovce, předložka, podstatné jméno v 7. p. pl.	

Synonymie (souznačnost) → synonyma

slova mající **zcela stejný význam** (vlastní synonyma)

zeměpis – geografie, přísudek – predikát, zde – tady, přítel – kamarád

slova mající **téměř stejný význam**

využití synonym: obohacení slovní zásoby → slohová pestrost a vytríbenost (v odborném stylu je nadměrné užívání nevhodné, vyjma dvojic mezinárodního a domácího pojmenování)

liší se:

jemnými významovými odstíny	klid ↓ není pohyb	ticho ↓ není zvuk	mír ↓ není nepřítelství	pokoj ↓ nerušení vůbec
slohovým zabarvením (hovorovost – neutrálnost – knižnost)	dívat se – koukat – hledět – zírat – čumět, protože – jelikož, přemístit – přendat, nehoda – malér			
citovým zabarvením	spát – spinkat – hajat – chrnět, děda – dědoušek – dědek, kouřit – hulit, továrna – fabrika			
původem	podnitit – iniciovat, počítač – komputer, metropole – hlavní město, zlomenina – fraktura			
různou mírou užívání	daň – berně, abstraktní – odtažitý			
z hlediska spisovnosti	skvrna – flek, zemřít – eksnout, úřad – ouřad			
z hlediska intenzity významu	volat – křičet – řvát, strach – hrůza			

Paronymie (zvuková podobnost) → paronyma – slova podobná, ale významově zcela nebo úplně odlišná

průhledný – průsvitný (sklo je průsvitné, nemusí být vždy průhledné)

menší rozsah

nesmělý (člověk) – ostýchavý (člověk)

(pokus)

ustavit (zřídít) – ustanovit (rozhodnout, jmenovat)

Antonymie (vztah významové protikladnosti) → **antonyma, opozita**, slova protikladná

označují jevy stejného druhu, ale opačných vlastností

světlo – tma, vysoký – nízký, kuřák – nekuřák, rozsvítit – zhasnout, koupit – prodat, slézt – vylézt, nad – pod, ano – ne

význam:

- pomáhají objasnit významový rozdíl slov
(*velký = ne malý*)
- v ironickém hodnocení (*To je chytrák!*)
- vyjadřování pomocí zápornky ne- (*nekov, nepřišel*)
- oslabují význam → eufemismus (*nemladý, nevelký*)
- při studiu cizích jazyků (*zvětšení slovní zásoby*)
- záporná antonyma jsou synonymy: *blízko = nedaleko, velký = nemalý*

VRSTVY SLOVNÍ ZÁSObY

Slova

- 1) **stylově bezpříznaková** (neutrální) – použitelná ve všech funkčních stylech, např.: *mít, hlava, strom, otec, pracovat, černý, šest, já, nad*
- 2) **stylově příznaková** (zabarvená) – použitelná jen v některém nebo některých funkčních stylech

Podle spisovnosti	spisovná	
	běžná (neutrální)	<i>dům, velký, veselý</i>
	hovorová (v mluvené řeči)	<i>kilo, koukat, céděčko, fit, muzika, moc, průmyslovka, kluk</i>
	knižní (v psaném projevu, ve stylu odborném, publicistickém, v slavnostní řeči)	<i>necht', odvětit, dlít, hvozd, počín, šat, udatný, lože, nýbrž, dle</i>
	odborná (termíny)	<i>přisudek, neon, dusičnan, software, brífink</i>
	básnická (poetismy, neologismy)	<i>luna, vesna, modrojasný; kráčivec (Holan), krahujčít očima (Bass), zažasnout (Hrabal)</i>
	nespisovná	
	z obecné češtiny (v soukromém projevu)	<i>škatule, fajnový, koumat, mašina, pětikilo, machr, švindlovat</i>
	nářeční (dialektismy) a oblastní (regionalismy) – omezena místně a zeměpisně	<i>zemáky, kobzole, erteple, krumple (brambory), straky (kraslice), ogar (chlapec), hyjta (návštěva), mor. dědina (vesnice)</i>
	profesionální (v určitém oboru)	<i>trafo, nádražák, šuplera, kožař, emhádé (městská hromadná doprava), dépéháčko (daň z přidané hodnoty)</i>
slangová (v zájmových skupinách)	<i>koule, asák; lapiduch, bažant; meruna</i>	
argotická (mluva deklasovaných vrstev)	<i>chmátka, šplíchačka, bonzovat, fízl, tráva</i>	
Podle dobového hlediska	historická (historismy) – pojmenování zaniklých skutečností	<i>léno, palcát, žebračenka, gladiátor, cech, ranhojič, an, louč</i>
	zastaralá (archaismy) – dnes nahrazena jinými	<i>orudí (nádobí), sílozpyt (fyzika), jícha (omáčka), anžto (protože), hrubě (velmi), brtník (včelař)</i>
	nová (neologismy) – nově vytvořená	<i>robot, lunochod, rogalo, posilovna, zviditelnit se, kliknout</i>
Podle citového zabarvení (expresivitu)	lichotná (famiální)	
	mazlivá (meliorativa)	<i>dušinka, červeňoučký, hlubokánský</i>
	dětská	<i>haját, papu, ham</i>
	domácká (hypokoristika)	<i>Janinka, Otík, synátor, otecko, mamička</i>
	zjemnělá (eufemismy)	<i>zesnul, dříve narozený, korpulentní, přihnul si</i>
	hanlivá (pejorativa)	
	zhrubělá (dysfemismy)	<i>chrápat, chcípnout, žrát, kecat, blaf, tlama</i>
	zveličelá (augmentativa)	<i>dědek, barabizna, psisko, pařát</i>
	vulgární	<i>sviňárna, hajzl, huba</i>
	nadávky	<i>pacholek, vůl, raubiř</i>
	žertovná a posměšná	<i>hnojárna (zemědělská škola), mastičkář (lékař)</i>

OBOHACOVÁNÍ SLOVNÍ ZÁSObY

její proměnlivost dána vývojem společnosti – některé jevy a předměty zanikají (*šafář, brigáda socialistické práce*), nové vznikají (*zimoviště, manažer*) – celkově slova a slovních spojení přibývá

Způsoby obohacování slovní zásoby

- **změnou původního významu slov**, tj. obohacením existujících pojmenování o nový význam – *spojka, jádro, vysílat*
- **tvořením nových slov**: odvozováním – *přelet, počítačový*; skládáním – *ropovod*; zkracováním – tvořením zkratkových slov – *Stavokomp, allobal* (aluminiový obal) a zkratek – *ODS, CD*
- **spojováním slov v sousloví** – *Základní umělecká škola, magisterské studium*
- **přejímáním slov z cizích jazyků** – *privatizace, laser, komputer, víkend, leasing*

ZMĚNY SLOVNÍHO VÝZNAMU

= jeden ze způsobů obohacování slovní zásoby

věcný význam slova je **ustálený** (beze změny) – *matka, bílý, chodit*, nebo **proměnlivý** – vlivy mimojazykové (společenské, přírodní změny), psychické (rozvoj lidského myšlení), jazykové (vývoj lexikálních jednotek)

a) zužování významu (specializace)

např. *nábytek* (od *nabýt*) – původně věc získaná, nabytá, nyní jen zařízení bytu
dobytka (od *dobýt*) – původně kořist dobytá na nepříteli, nyní jen zvířata (část původní kořisti)
palec – původně „prst vůbec“ (viz ruština), nyní jen jeden z pěti (první, největší)

b) rozšiřování významu (generalizace) – k pojmenování představy nadřazené užijeme jména představy podřazené; zvětší se rozsah, zmenší obsah významu slova – např. *limonáda* – původně jen z citronu (limon), nyní ovocná šťáva vůbec; *myš* – drobný hlodavec, nyní zařízení u počítače; *zápas* – původně střetnutí s chytáním za pasy, nyní boj, utkání, podobně *čočka, spojka, svíčka, křídlo* (letadla), *branka* (gól) aj.

c) přenášení pojmenování → vzniká přenesený význam (spojitost s původním)

■ **metaforické** – na základě **podobnosti**

■ *kočička* – květ jívky (hebký jako srst kočky), *mandle* (v krku – tvar), *stolička* (zub), *hřeben* – k česání vlasů (pomůcka se zuby) → hřeben na hlavě ptáků, hřeben střechy, pohoří ap.; hrom *bije*, déšť *bubnuje*, jaro *přichází* (personifikace) metaforický charakter mají **lidová rčení** – *hrát první housle* (mít vedoucí postavení), *mít maslo na hlavě*

■ **synestezie** (záměna smyslových kvalit, smíšení počitků): *ostrý tón, hořký pláč, sladké tajemství*

■ **metonymické** – na základě **věcné souvislosti**

Praha vítá hosty (její obyvatelé), smazat *tabuli* (písmo na ní), mít *husí kůži* (strach), číst *Jiráskova* (jeho romány), hrát *Smetanu* (skladby), *ampér, lazar, jidáš* (podle jména vlastního je obecné), *králík* (kožešina), sníst *talíř* polévky (obsah)

■ **synekdochické** (druh metonymie) – na základě **věcné souvislosti kvantitativní**, např. spojitost mezi celkem a částí vrátit se pod *rodnou střechu* (dům), ty *nohy* co se nachodily; *neděle* (den – týden), *kolo* (součást kola i jízdní kolo)

d) posun slovního významu

■ **konkretizace abstrakt** – ze základního významu se vyvíjejí významy druhotné
řeznictví, cukrářství – souhrn charakteristických znaků, dále zaměstnání, pak místo

kování, psaní – jméno děje, dále výsledek děje (dopis)

× opak – **abstraktizace konkrét** *jádro* → *jádro problému*

■ **apelativizace proprií** – z vlastního jména se stává obecné jméno a píše se malým písmenem – *manšestr, volt, lazar, kašmír, ahasver, sodoma, damašek*

e) změny v hodnocení (posun významu)

■ **zhoršování** významu: *chlap* – pův. muž neurozeného původu, nyní hanlivý ráz (ač zdvořilost *chlapec* = neutrální, *chlapík* = pochvalné)

■ **zlepšování** významu: *znamenitý* – pův. velký, patrný (znamenitá pokuta), nyní slavný, významný

f) **oslabování, zesilování, protiklad**

- **eufemismus** – ztlumené vyjádření trapné nebo nepříjemné představy:
být v náladě (opilý), toaleta (záchod), korpulentní, obézní (tlustý), odešel, zesnul (zemřel)
- **dysfemismus** (opak eufemismu): *pošel, chcipl, zatřepal bačkorama*
- **litotes** – oslabení popřením protikladu: *to není pravda (= lež), nemohu nepřiznat, není to nesnadné*
- **hyperbola** (nadsázka) – pojmenování zveličující: *moře slz, les komínů, čekám tady věčnost, hrozně krásné, děsně, šíleně kolosální*
- **ironie** – pojmenování v opačném významu, zlehčující, posměšné: *To je ale chytrák! To je pěkný pořádek!*
- **kakofemismus** (opak ironie) – nadávka, hrubé slovo použito jako mazlivé: *Ty darebo, lumpe, mrško, neřáde jeden*

USTÁLENÁ SPOJENÍ SLOV

frazeologie, víceslovná pojmenování, sousloví – významový vázaný celek (žádné ze slov nelze nahradit synonymem) = jeden ze způsobů obohacování slovní zásoby

Druhy sousloví

- 1) **substantivní** – podstatný znak je jméno
 - a) jméno + shodný adjektivní přívlástek – *osobní vlak, základní škola, Archimédův zákon, první jakost*; v chemickém, botanickém a jiném názvosloví opačný pořádek – *kost loketní, kyselina sírová, prvosienka jarní*
 - b) jméno + shodný substantivní přívlástek – *sýkora koňadra, liška Bystrouška, hřib satan*
 - c) jméno + neshodný přívlástek – *vrh koulí, trest smrti, skok do výšky*
tendence: přechod od volnějších spojení k těsnějším *skok do výšky* → *skok vysoký*
- 2) **slovesná**
 - a) sloveso + předmět – *dávat pozor* b) sloveso + příslovečné určení – *vrhat koulí*
- 3) **příslovečná** – *stůj co stůj, tvář v tvář*

spojení nevětná	sousloví = víceslovná pojmenování s významem jedné slovní jednotky	<i>velmi krátké vlny, vlčí mák, skok o tyči, Kutná Hora</i>
	univerbizace – výraz víceslovný nahrazován jedním slovem (často nespisovným) x	<i>písemná práce – písemka, státní zkouška – státnice, sekaná pečeně – sekaná, základní škola – základka, fotografický přístroj – foťák, mobilní telefon – mobil, učitel češtiny – češtinář; někdy hovorová nebo slangová: tryskáč, magneták, panelák</i>
	multiverbizace – opak univerbizace (zvl. v odborném a publicistickém stylu): jednoslovné pojmenování nahrazováno víceslovným	<i>namítnout – vznést námitku, operovat – provést chirurgický zákrok, důkladně – důkladným způsobem</i>
	rčení (úřlovi) – ustálená slovní spojení s obrazným základem; obvykle se slovesem	<i>být páte kolo u vozu, nosit na rukou, Damoklův meč, vzít nohy na ramena</i>
	ustálená přirovnání	<i>nervy jako provazy, silnější než smrt</i>
spojení větná	pořekadla – ustálené věty lidového původu bez mravoučného podtextu, pranostiky (o počasí)	<i>kupuje zajíce v pytli; Únor bílý, pole sílí.</i>
	přířlovi – ustálené věty lidového původu s mravoučnou tendencí	<i>Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá. Mluvití stříbro, mlčeti zlato.</i>
	výroky významných osobností, citáty (často z bible) → životní pravdy	<i>Kostky jsou vrženy (Caesar); Uč se, abys byl moudrý, uč se, abys byl prospěšný všem (Seneca)</i>
	klisé – ustálený, zautomatizovaný slovní obrat (v ekonomice, úřední korespondenci, v publicistice)	<i>vrátil se k rodinnému krbu</i>
	automatizace – opakování obvyklého jazykového prostředku → běžnost (očekává se) x	<i>v běžném hovor (pozdravy, zdvořilostní fráze): Dobrý den. Jak se máte? v publicistice: Uspořádal recepci na počest... Škoda byla vyčíslena na... ve sportovních reportážích: Úsilí bylo korunováno úspěchem. v soukromé korespondenci (blahopřání, soustrasti): Přejí Vám pevné zdraví. Přijměte projev mé upřímné soustrasti.</i>
aktualizace – opak automatizace, záměrná odchylka od běžného vyjadřování → oživení výpovědi, novost, působivost	<i>využití knižních slov v nové situaci: všichni jen zírali, to jsou zvěsti v obrazných pojmenováních: v tiskárně zaspal, popustit uzdu fantazii v umělecké literatuře (metafory, metonymie): smetanové čepičky hor v publicistice (např. působivé titulky): Železná neděle nečekany výraz v ustáleném spojení: S poctivostí nejdřív pojdeš.</i>	

SLOVNÍKY A JEJICH DRUHY

Lexikografie (slovníkářství) = jazykovědná disciplína zabývající se teorií i praxí sestavování slovníků; zpracování slovníku do **hesel** řazených abecedně

veškerou slovní zásobu určitého jazyka všech dob zachycuje **thesaurus**

I. Podle zaměření a charakteru poskytovaných informací

- 1) **naučné (encyklopedické) – výkladové**, základní zdroj informací
 - a) **ze všech oborů vědy, techniky, kultury**
např. *Encyclopaedia Britannica*, v češtině starší *Ottův slovník naučný* (1888–1909) 28 dílů + 12 dodatků, *Malá československá encyklopedie* (1984–1987) 6 svazků + *Československý bibliografický slovník A–Ž* (1992), *Ilustrovaná encyklopedie* (1995) 3 svazky, nejnovější *Diderot* (4svazková, 8svazková, nedokončená 20svazková, také v elektronické verzi na CD ROM), *Universum* (10svazková, 4svazková, 2svazková, také v elektronické verzi na DVD ROM)
 - b) **specializace na jeden obor**
např. Š. Vlašín, *Slovník literární teorie, Kol.*, *Technický slovník naučný* – 17 svazků (1927–1939), *Kol.*, *Encyklopedický slovník češtiny* (2002)
- 2) **jazykové**
 - a) **výkladové** (význam a původ slova, výslovnost, mluvnické poučení, příp. použití slova)
např. *Příruční slovník jazyka českého* – PS (1935–1957) 9 sv. (s citáty z literatury); *Slovník spisovného jazyka českého* – SSJČ (1957–1971) 4 sv., v 2. vyd. 1989 8 sv.; *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* – SSČ 1 sv. (2. přeprac. a dopl. vyd. 1994)
 - b) **překladové** (dvou i vícejazyčné)
např. *K. Hais – B. Hodek, Velký anglicko-český slovník* (1991–1993) 4 sv.
 - c) **cizích slov**
např. *Akademický slovník cizích slov A–Ž* (1998)
 - d) **speciální**, např. pravopisné, historické, etymologické, dialektologické, terminologické, slangové, frekvenční, synonymické, vlastních jmen aj.

II. Podle způsobu třídění a zpracování hesel

- a) **abecední** (většina)
- b) **retrogradní** (zpětné) – slova uspořádána abecedně, ale v pořadí písmen od konce, např. *M. Těšitelová, J. Petr, J. Králík, Retrogradní slovník současné češtiny* (1986)
- c) **věcné a synonymické** – pojmy tříděny podle věcného významu, např. *J. Haller a kol., Český slovník věcný a synonymický I–III* (1969–1986)

zapamatuj si

Automatizace je účelná tam, kde usnadňuje pohotovou formulaci, kde není nutná osobitost vyjádření; nevhodná tam, kde je nadměrná (otřelé slovní obraty, fráze, klišé). Příliš často používaná aktualizovaná spojení ztrácejí účinnost!

III. Podle druhu zaznamenané slovní zásoby

- a) **synchronní** – současná slovní zásoba (SSČ, SSJČ)
- b) **historické** – slovní zásoba minulých období *J. Gebauer, Slovník staročeský* (1968–2000)
- c) **terminologické** – odborné termíny jednotlivých oborů (Š. Vlašín, *Slovník literárních směrů a skupin, V. Valach, J. Kábrt, Lékařský slovník; Slovník slovenské lingvistické terminologie, 1977 – 14jazyčný*)
- d) **dialektologické** – slovní zásoba určitého nářečí (F. Bartoš, *Dialektický slovník moravský I – II, 1906*)
- e) **slangové** (*J. Hubáček, Malý slovník českých slangů, 1988*)
- f) **frazeologické** (F. Čermák a kol., *Slovník české frazeologie a idiomatiky, 1983–1994*)
- g) **cizích slov** (*Akademický slovník cizích slov, 2000*)
- h) **zkratek a značek** (*Slovník zkratek, Encyklopedický dům, 1994; Z. Kos, Zkratky, značky, akronymy, 1983*)
- ch) **autorské** (*Goethův, Puškinův, Shakespearův*)
- i) **vlastních jmen** (*A. Profous, Místní jména v Čechách I–IV, 1947–1957, M. Knappová, Jak se bude jmenovat, 1985*)
- j) **obrazové** (*J. A. Komenský, Orbis sensualium pictus*)

IV. Podle speciálního účelu

- a) **pravopisné a ortoepické** (*Pravidla českého pravopisu, Výslovnost spisovné češtiny I, II*)
- b) **etymologické** – o původu slov (*V. Machek, Etymologický slovník jazyka českého, 1977; J. Holub, S. Leyer, Stručný etymologický slovník jazyka českého, 1992*)
- c) **frekvenční** – o rozdílnosti frekvence v užívání jednotlivých slov (*J. Jelínek, J. V. Bečka, M. Těšitelová, Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce, 1961*)
- d) **synonymické** (*J. V. Bečka, Slovník synonym a frazeologismů, K. Pala, J. Všianský, Slovník českých synonym, 1996*)

Ukázka hesel ze Slovníku spisovné češtiny:

topit¹ ned. 1. *udržovat oheň*: t. v pokoji, v kamnech 2. *užívat paliva*: t. uhlím, plynem

topit² ned. 1. *ponořením do vody usmrcovat*: t. kořata 2. *hovor. expr. přitěžovat, škodit*: t-l ho při zkoušce *kladl mu těžké otázky*; **t. se** ned. *tonout* 1. *polykáním vody se dusit, umírat*: t. se v moři 2. *expr. být zaplaven*: t. se v blátě 3. *expr. mít něčeho mnoho*: t. se v penězích, v dluzích, *utápět se*

topivo, -a s *palivo*, *otop* 2: t. na zimu

topný příd. 1. *k topit¹*: t-é období 2. *sloužící k topení*: t-á nafta; t-é těleso

odkaz

Všeobecné encyklopedie jsou na nosičích CD-ROM, např. Encarta; elektronické verze Ottova slovníku naučného, Všeobecné encyklopedie Universum, Encyclopaedia Britannica. Také na Internetu, např. www.britannica.com, www.wikipedia.cz

Cvičení

- 1. Vyberte pojmenování jednoslovná a víceslovná, odlište termíny a různá frazeologická spojení:**
Oknem k nám zalétl otakárek fenyklový. Je to vzácný motýl. Učili jsme se rozlišovat vzory pro skloňování podstatných jmen. K dopravním prostředkům patří vlak, automobil, kolo, letadlo. Pozor na nebezpečné žíraviny, jako je kyselina sírová. Dneska jsem nemohl usnout a spal jsem jako na vodě. Neměl nikdy na různých ustláno. Sedí jako buchta. Dvakrát měř, jednou řež.
- 2. Odlište slova značková od popisných:** pěvec, pračka, sůl, kabelka, okno, rostlina, zelený, letadlo, nátělník
- 3. Rozlište slova lexikální, lexikálně gramatická a pouze gramatická. Odůvodněte:**
ten, opice, čtvrtý, zpívat, nad, ať, hop, draze, jemný, jsem, vyprat, kromě, stůl, kotě
- 4. Vytvořte významovou řadu slov se stále menším obsahem významu:**
Neruda – spisovatel – básník – umělec; Pražák – člověk – Evropan – Čech; pracovat – obrábět – opílovávat; pšenice – rostlina – kulturní rostlina – jarka – obilnina; mluvnice – jazykověda – tvarosloví – nauka o skloňování – věda
- 5. Které slovo je významově nadřazené ostatním?**
konvalinka, růže, květina, pivoňka, kopretina; stůl, skříň, židle, nábytek, knihovna, křeslo
- 6. Místo nevhodného opakování výrazu užitve v druhé větě nadřazeného pojmenování (též zájmena nebo číslovky):**
Na zahradě máme stříbrný smrk a borovici. Smrk i borovice poskytují v létě příjemný stín a voní. – K takzvaným barevným kovům patří měď. Měď je vodičem elektrického proudu. – Otec i matka se ještě nevrátili. Otec i matka pracují v téměř podniku.
- 7. Vysvětlete různé významy slov:** kolečko, látka, rozvod, křídlo, stát
- 8. Rozlište u slov se stejnou podobou, kde jde o homonymitu a kde o mnohoznačnost:**
topit v kamnech – topit kotata; ostrý nůž – ostrý zrak; výherní los – severský los; žít trávu – žít v klidu; odborná škola – básnická škola; vinný ocet – vinný člověk; falešný úsměv – falešný chrup; taška na zádech – taška na střeše; venkovské hnízdo – vrabčí hnízdo; ostré hrany – zvonit hrany; jádro ořechu – jádro problému; český granát – dělostřelecký granát
- 9. Nahradte synonymy následující podtržená slova:**
Kniha je zdroj poznání. Na obloze jsme pozorovali mráčky. Všichni byli pozváni na odpolední poradu. Výťah jezdí do čtvrtého patra. Houpačku zavěsili na silná lana. Na podzim se snižují ceny letních bot. Umyj si špinavé ruce.
- 10. Místo nevhodného opakování téhož slova užitve synonymní výraz nebo nevhodnou formulaci upravte jinak:**
Nedávno jsme koupili venkovské stavení. Toto stavení je vhodné k rekreaci i k trvalému bydlení. – Náš pes a kočka se mají rádi. Pes a kočka jedí z jedné misky. – Na paseku nás zavedla lesní cesta. Tuto cestu jsme potom nemohli najít, protože jsme odbočili a ztratili orientaci.
- 11. Nahradte výrazy knižní, zastaralé nebo poetické slovy významově shodnými, ale spisovnými a slohově neutrálními:** háv, jelikož, krmě, ženitba, chorý, teskný, odvětit, holedbat se, leč, nechť, nikoli, šlojř, žernov
- 12. Výrazy nespisovné nahradte spisovnými (i souslovími):**
Pochutnával si na děsně fajn štrúdlu. Ve špajzu si ukrojil ždíbec špeku a krajíc chleba a nabaštil se. Coural se poli a lesy s flintou na hřbetě. Oblékla si sváteční hadry a klobouk s mašlí. V novém kvartýru máme zatím jen postel, almaru a tři sesle.
- 13. Vyhleďte slova slangová. Nahradte vyjádřením spisovným.**
Máme nového gólmana. Nakonec jsme hráli přesilovku. Vojáci pochodovali na cvičáku. Sledovali je oficiři. Sloužil jsem u kanonýrů, ty u tankánů. Začal jsem studovat na gymplu. Nemám rád tlák a anglinu.
- 14. Rozlište sousloví od volných spojení slov:** vlčí mák, umletý mák; červené jablíčko, rajské jablíčko; ozubené kolo, jízdní kolo, velké kolo, ruské kolo
- 15. Kterým ze způsobů se česká slovní zásoba obohatila o tato slova?**
mařinka vonná, obrazovka, laser, vodotrysk, tranzistor, skleníkový efekt, literatura, bubínek, dálnice
- 16. Srovnejte abecedně tato heslová slova:**
předhistorický, útok, zvířezit, vahadlo, pryskyřník, nábojnice, album, hlásný

Tvoření slov

vysvětlivka

Tvarotvorný základ = část slova, která se při ohýbání nemění (část slova po oddělení koncovky = kmen)
Tvarotvorný formant = zbyvajících část slova, při ohýbání s mění

Slovotvorba (derivologie) = nauka o tvoření slov; popisuje způsoby tvoření, slovotvornou stavbu slov a slovotvorné vztahy k jiným slovům; = jeden ze způsobů obohacování slovní zásoby o nová slova s novým významem

Nová pojmenování jednoslovná vznikají na základě už existujících slov těmito **způsoby**:

- **odvozování** (derivace) – příponami *město – městečko, městský* nebo předponami – *předměstí, předměstský*
- **skládání** (kompozice) *velkoměsto, vodovod, světlovlasý*
- **zkracování** (abreviace) *Čedok, ČTK*

zvláštní způsoby:

- **substantivizace adjektiva** – změna **jen významu** beze změny formy, např. *milý, pokladní, cestující, mluvčí, vstupné*
- změna **jen formy** beze změny významu, např. *líný – lenivý, šedý – šedivý*
- **spřahování** (juxtapozice) *pětatřicet, okamžik, dlouhohrající*

Struktura (stavba) slova

z hlediska slovotvorného dělíme slova na:

- **základová** = slova, od nichž jsou jiná slova odvozena; jsou východiskem slovotvorby; mohou být jak *původní* (*kořenná*), např. *les* → lesní, *ty* → tykat, nebo slova i sama utvořená *led* → ledový, *ledový* → ledovec
- **utvořená** = slova jako výsledek slovotvorby, např. *denní* (od den), *vydavatelský* (od vydavatel)

1. Morfémová stavba slova

(z hlediska počtu a druhu morfémů) např. *cukr|ár|sk|ý*

morfém = nejmenší jednotka slova nesoucí nějaký význam

typy morfémů:

kořen (radix) = část slova, společná všem příbuzným slovům; nositel věcného významu, dále nečlenitelný, např. **kov**, *kov|ár, kov|árna, ne|kov, kov|at, vy|kov|at*

- afixy
- **předpona** (prefix) = morfém, část slova **před** kořenem, na začátku slova; nositel věcného i slovotvorného významu, např. **ne|kov**
 - a) tvarotvorná (nemění význam slova, jen tvar) *po-/pů-* v budoucím čase pohybových sloves: **poj|edu, pů|jdu**
 - b) slovotvorná (před slovotvorným základem, obvykle celým slovem; mění význam slova, nemění slovní druh: **ne|jvíce, roz|mluvit, nad|stavba, pře|krásný**)
 - **přípona** (suffix) = morfém, část slova **za** kořenem (nebo mezi kořenem a koncovkou; nositel věcného i slovotvorného významu např. *kov|ár, kov|árna*

a) kmenotvorná

u sloves: tvoří přítomný kmen *kup|uj|í* nebo minulý kmen *kup|ova||i*

u jmen: rozšíření kmene při skloňování některých typů: *kuře* → *kuř|et|e, kuř|at|a*

b) slovotvorná – připojuje se za slovotvorný základ (kořen) slova, mění význam slova, často i slovní druh; její částí bývá i koncovka *les* → *les|ní*

koncovka = část ohebného slova na konci slovního tvaru (mění se v různých tvarech slova); nositel mluvnického významu slova, a to tvaroslovného (u jmen vyjadřuje rod, číslo, pád, životnost, u sloves osobu, číslo, čas), ale účastní se i slovotvorby (*trn* → *trn|í*);

připojuje se **ke kmeni** slova

a) pádová (při skloňování) *hrad-y, -ů, -ům*

b) osobní (při časování) *nes-u, nes-ou, nes-te*

může být i součástí přípony: *trž|íště, lav|ička*; nulová koncovka *hrad|ø*

poznámka

Předponová část = část slova před kořenem (jedna i více předpon)
ne|ne|snadnější; **příponová část** = část slova za kořenem (jedna i více přípon a koncovka) *želez|ní|č|ár|k|a*

hrad	-ní	×	hrad	-0 (nulová koncovka)
hrad	-ba		hrad	-u
hrad	-ek		hrad	-em
	↓		hrad	-y
	přípony		hrad	-ů
			↓	
				koncovky

kmen = část ohebného slova, která zůstane po oddělení koncovky

může jím být: kořen + přípona **městsk-ý**, kořen + předpona **předměst-í**, kořen + přípona i předpona **předměstsk-ý**, kořen sám **měst-em**, **tisk-l**,

u sloves odlišujeme

kmen přítomný **kupuj-i**, **-eš**, **-e**

kmen minulý **kupova-l**, **-li**

-uj-, **-ova-** jsou **kmenotvorné přípony**

Příklady **morfematického** rozboru

kmen				
do	pis	ova	tel	é
předpona	kořen	kmenotvorná přípona	přípona	koncovka

malíř|ský – kořen, přípona, koncovka

kras|o|brus|lař|ka – kořen, spojovací samohláska, kořen, přípona, přípona, koncovka

přel|ház|í|me – předpona, kořen, kmenotvorná přípona, koncovka

kmen

Příbuzná slova = slova se stejným společným kořenem a společným základním významem

Slovní čeleď (rodina) = souhrn všech příbuzných slov vycházejících z jednoho a téhož kořene

les lesík, lesíček, lesák, lesna

lesní, lesník, lesnictví, lesnický, lesnatý, nadlesní

lesový, lesovna

prales, zálesák, polesí, zalesnit, zalesněný, lesostep

zapamatuj si

Příponami tvoříme **nová slova** (*les, lesík, lesní*), **koncovkami** obvykle **tvary** téhož slova (*les, lesa, lesu, lesem, lesy, lesů*)

poznámka

Koncovka se někdy též označuje jako **koncová tvarotvorná přípona**

2. Slovo tvorná staba slova (z hlediska způsobu tvoření) = výsledek způsobu vytvoření slova

2 základní části slova:

slovo tvorný základ (SZ) = část slova základového, která je základem pro vytvoření nového slova; přechází ze slova základového do slova utvořeného

může to být: celé základové slovo *přenést, pračlověk, nehezky*, část základového slova (kořen, kmen) *cukrář, vodní, uči-tel*, předložkové spojení se základovým slovem *po břehu* → *pobřeží*

slovo tvorný prostředek – formant (SP) = část slova, pomocí něhož se ze základového slova tvoří nové slovo

může to být: předpona (prefix) *nestejný*, přípona (sufix) *truhlářský*, soubor koncovek *moře, moři, mořem*, spojovací samohláska při skládání slov *tmavěmodrý, samoobsluha*, zvrtné *se, si kreslit – kreslit si*

Příklady **slovo tvorného** rozboru

kmen				
do	pis	ova	tel	é
předpona	kořen	kmenotvorná přípona	přípona	koncovka
slovo tvorný základ				
slovo tvorný prostředek	slovo tvorný prostředek			tvarotvorný prostředek

SZ SP
malíř|ský – slovo tvorný základ, přípona s koncovkou

SZ SZ SP
kras|o|brus|lař|ka – 2x slovo tvorný základ, přípona s koncovkou

ODVOZOVÁNÍ (DERIVACE)

= tvoření nových slov pomocí:	předpon	výlet	} → slova odvozená (deriváty)
	přípon	letový	
	předpon i přípon	výletní	
	koncovek (zřídka)	rybí, listí	
	předpon a koncovek	Po-sázav-í	
	předložkového spojení	nátrubek, nároží	

= nejčastější způsob tvoření slov v češtině

- **denominativa** – slova odvozená od jmen *dějepis → dějepisek*
- **deverbativa** – slova odvozená od sloves *kázat → kazatel*

Někdy nastává při tvorbě nových slov **změna (alternace)** hlásek v slovtvorném základu:

samohlásky		souhlásky	skupiny souhlásek
dloužení	<i>hrad – hrádek</i>	měkčení, střídání	pískat – píšťala tisknout – tištěný
krácení	<i>ráno – ranní</i>	h – ž <i>jih – jižní</i>	
střídání	<i>stůl – stolek</i>	k – č <i>ruka – ručička</i>	
dvojhláska za samohlásku	<i>brousit – brusný</i>	ch – š <i>hoch – hošík</i>	
vznik nebo zánik	<i>jádro – jádérko, pes – psi</i>	g – ž <i>Kongo – konžský</i>	
		také s – š, d – z, t – c, z – ž aj. naopak tvrdnutí ž – h <i>běžet – běh</i>	

1. Odvozování podstatných jmen

a) Příponami

jména **činitelská** (od sloves): *podnika-tel, obháj-ce, topi-č, běže-c, služeb-ník, výběr-čí, pek-ař, kov-ář, reviz-or*

jména **konatelská** (od podst. jmen): *houb-ař, zahrádk-ář, nož-íř, kadeř-ník, ovč-ák, zeměpis-ec, housl-ista*

jména **prostředků, nástrojů** (od sloves): *šleha-č,*

vysíla-čka, plati-dlo, odměr-ka, kapá-tko, pad-ák, průboj-ník, pal-ivo aj.

jména **výsledků děje** (od sloves): *výlis-ek, úlož-ka, pil-ina*

jména **nositelů vlastností** (osoby, zvířata, věci):

surov-ec, pískov-ec, usedl-ík, chud-ák, listn-áč, běl-och, běl-ouš, sír-an

jména **míst** (od podst. jmen, někdy sloves): *smet-iš-tě, střed-isko, prodej-na, cukr-árna, brus-árna,*

opatr-ovna, poda-telna, včel-ín, bažant-nice aj.

jména **obyvatelská, příslušnosti** k státu, zemi

(od podst. jmen): *Evrop-an, Praž-an, Praž-ák, Pol-ák, Korej-ec*

jména **přechýlená** (jména žen od jmen mužů) =

moce (přechýlování): *Novák-ová, švagr-ová, učitel-ka, mlad-ice, král-ovna, žák-yně, Jan-a, Josef-ína*

jména **mládat** (od jmen): *vlč-e, medvíd-ě, vnuoč-e*

zapamatuj si

- ! vina → viník, vinice → vinen, vinna, vinno, vinni; povinen, povinna, povinno, povinni

zapamatuj si

- Přechylování příjmení – nepravidelnost: *Naske – Nasková (-e se vypouští)*
- Tardy – Tardyová (i/y se zachovává)*
- Kočí – Kočí i Kočová*
- Nový – Nová, Dolejší – Dolejší*
- Janů, Martinů – buď nesklonná, nebo Janová, Martinová*

jména **zdrobnělá** (deminutiva): *hříb-ek, keř-ík, myš-ka, okén-ko, kůzl-átko, dom-eček, bratr-íček, chyb-ička, kníž-ečka, srd-ičko, vín-ečko, tat-ínek* aj.

jména **zhrubělá** (dysfemismy) a **zveličelá** (augmentativa): *chlap-isko, chlap-ák, bab-izna, vrah-oun, hcíp-ák, zob-an* aj.

jména **hromadná** (kolektiva): *obyvatel-stvo, žac-tvo, borůvč-í, strom-oví, chud-ina*

jména **abstraktní** (abstrakta): názvy **vlastností** (od adjektiv) – *lidsk-ost, tyran-ství, darebác-tví, hloub-ka, chud-oba, dobr-ota*; názvy **dějů** (od sloves) – *sáze-ní, šlecht-ění, my-tí, výklad* (nulová přípona), *dup-ot, zastáv-ka, služ-ba, zmýle-ná* aj.

b) Předponami

zesilující: *vel-mistr, pra-vnuk, pře-sila*; **zeslabující:** *pa-klíč, pří-chut; rušící: ne-přítel, i-reality, ni-kdo*;
společenství: *sou-rozenec, spolu-vina*; **jiné:** *nad-výroba, před-prodej, mezi-stanice*;
z předložkových pádů: *ná-trub-ek, proti-jed*

2. Odvozování přídavných jmen

a) Příponami

jména **vztahová** (od podst. jmen) – přivlastňovací a místní: *bratr-ův, matč-in, lékař-ský, vltav-ský, mělnic-ký, had-í, otc-ovský, srdeč-ní, srdeč-ný, srdc-ový, nakladatel-ský*

■ označení **původu z látky:** *vln-ěný, kož-ený, oves-ný, kov-ový*

■ označení **vnějších znaků** (kvalita, podobnost): *píseč-natý, zub-atý, kamen-itý, pór-ovitý, puntík-ovaný, fial-ový, nerudov-ský, větr-ný, červ-ivý*

■ v chem. terminologii vyjádření mocenství prvků ve sloučeninách: *-ný, -natý, -itý, -ičitý, -ičný/-ečný, -ový, -istý, -ičelý*

■ označení **vnitřních znaků** *čest-ný, zahálč-ivý*

■ příd. jména **dějová** (ze sloves)

vyjádření:

– **možnosti, schopnosti:** *vyhoji-telný, neodbyt-ný, hoji-vý*

– **činnosti právě vykonávané** (probíhající děj):

nesou-cí, hoj[í]-cí × *úcelové* (sloužící k něčemu) *bal[í]-cí*

↳ z přechodníku přítomného

↳ z tvaru přičestí minulého

– **vlastnosti** plynoucí z děje (adjektivizované přičestí trpné): *pečen-ý, kryt-ý*

– **vykonaného** děje *zčervena-lý, zvlč-ilý, rozkvet-lý*

– **vykonávání** děje (obvyklost): *šhub-avý, hoř-lavý, lep-kavý, šum-ivý, škod-livý, bojov-ný, panova-čný, přejí-cný, lež-atý, tek-utý*

■ vyjádření **míry vlastnosti** (z příd. jmen):

2. stupeň vlastnosti *rychl-ejší, krásn-ější, hrub-ší, měkk-í*; zvýšená míra vlastnosti *mal-ičký, tich-oučký, mal-inký, mal-oukný*

poznámka

Nevhodná, bohužel v současnosti používaná slova jsou např. *potížiště, dotěžba, předpříprava, předkomise*

zapamatuj si

Praha → pražský – pražští; dobříšští, lotyšský – lotyšští (× lotyština), ruský – ruští, maličký – maličci, hezký – hezci
 ! **ranní** (ráno) × **raný** salát, brambory, středověk, **rané** dětství (= časný, brzy)

zapamatuj si

kamenný (kámen), **jeskynní** × **dřevěný**, **skelný** (dřevo, sklo)

poznámka

Nevhodně vytvořená přídavná jména – *zbevzývznamený, vysmátý, zaláskovaný* aj.

velká míra vlastnosti vysok-**ánský**; menší míra vlastnosti šed-**avý**, namodra-**lý**

- z adverbii *teh*-**ejší**, *před*-**ní**, *příliš*-**ný**, *loň*-**ský**, *domá*-**cí**, *let*-**mý** (z *let-mo*);
- z předložkových pádů *doživot*-**ní**, *nástěn*-**ný**, *polistopad*-**ový**, *pozem*-**ský**

b) Předponami

- **zesilující nej-novější** (3. stupeň vlastnosti),
pra-**bídny**, *pře*-**velký**, *vše*-**národní**, *roz*-**milý**;
- **zeslabující ne**-*hezky*, *ne*-*mladý*

3. Odvozování sloves

a) Příponami

- **z podst. jmen** (vyjadřují např. stav a chování nebo jejich změnu, časový vztah, předmětový vztah): *kameně***t**, *zednič***it**, *švejko***vat**, *noc***ovat**, *měř***it**, *šroubo***vat**, *hníz***dít**
- **z příd. jmen**, např. významy „stávat se nějakým“: *bohat***nout**, *divoč***et**; „činit nějakým“: *slad***it**, *bíl***it**;
„být nějakým“: *vesel***it se**, *lib***it se**
kmenotvorné přípony **-nou-**, **-e/-ě-**, **-a-**, **-i-**
- **ze sloves** →
 - slovesa **opětovací** (iterativa): *kup***ovat** (z *koupit*), *vyléz***at** (z *vylézt*), *kráč***et** (z (vy)kročit), *míj***et** (z *minout*), *hon***it** (z *hnát*)
 - slovesa **opakovací** (frekventativa): *doděl***ávat**, z nedokonavých *brá***vat**, *nos***ívat**, *chod***ívávat**
 - slovesa **okamžitá**: *hvízd***nout** (z *hvízd*at) aj.
kmenotvorné přípony **-i-**, **-e/-ě-**, **-a-**, **-ova-**, **-áva-** (mění vid – dokonavost v nedokonavost, násobnost v násobenost)
- **z příslovci a citoslovci**: *opakovat*, *opozdit se*; *bědovat*, *cinkat*, *krákat*

b) Předponami

- význam **místní**: *don***ést**, *od***nést**, *un***ést**, *ob***ložit**, *vz***nést**,
*roz***nést**, *sn***ést**
- dokonavost**: *nastat*, *dojít*, *zestárnout*, *roz***házet**,
*vy***nést**, *do***psat**
- fázovost**: *roz***jet se**, *do***stavět**, *po***ležet si**
- míra**: *osmě***lit se**, *pří***solit**, *zak***řítet**, *pře***zrát**

4. Odvozování zájmen

- **ze zájmen** (kdo, co, který, jaký, či)
neurčitost: *ně***kdo**, *ně***co**, *ně***jaký** ..., *kd***osi**, *co***si** ..., *le***dakdo**, *kd***ovíkdo**
- všeobecná platnost**: *kde***kdo**, *kde***co**, *vše***líc**o(s), *kte***rýkoli**(v), *co***koli**(v)
- negace**: *ni***kdo**, *ni***č, *ni***c** (k *co*)**
- omezení**: *má***lok**terý, *z***říd**ka**kdo**
- pochybnost**: *so***t**va**kdo**, *kd***opa**k
- zvýraznění**: *te***nto**, *te***nhle**

5. Odvozování příslovci

a) Příponami

- **z podst. jmen**:
celkem, *honem* (pův. 7. p. jména), *bez***pochy**by,
*z***jara** (z předložkových pádů), *z***leva**, *v***loni**
- **z příd. jmen**:
mlad-**ě**, *rychl*-**e**, *hluboc*-**e** i *hlubok*-**o**, *lid*-**sky**

zapamatuj si

nejjasnější (× nejasnější), bezzubý

poznámka

Nejsou vhodná tzv. módní slovesa se zdvojenými předponami, např. *zasej*ovat, *vy*dat, *zpropa*govat, *oo*čkovat, *před*připravit, *vy*eliminovat, *roz*analyzovat, *roz*pozorovat, *pří*pomínkovat, *zpr*ůměrovat aj. Vyvarujte se jich!!!

poznámka

Postfix = název pro takový sufix (příponu), který se připojuje až na úplný konec slova za jeho koncovku a tam zůstane beze změny i při skloňování: *jak*ýsi, *jak*éhosi, *kte*rý**koli**(v), *kte*réh**koli**(v)

■ **ze zájmen:**

tam, tudy, odtud, onam, zde, sem, kde, kam, kudy, všude, jinde (= místní), *kdy, vždy* (časová), *tak, tolik, jinak* (způsobová), *přesto*

■ **ze sloves:** *mlčky, vyjma*

■ **z příslovcí:** *kratčeji* (z krátce), *hloub* i *hlouběji*, *výše* i *výš*, *lépe* (k dobře), *méně* (k málo) = 2. stupeň vlastnosti; *nevědomky* (k nevědomě), *častokrát*

■ **z ustrnulých sousloví:** *jaksepatří*

b) **Předponami**

z předložkových spojení: *nadále, dodnes, odjinud, poblíž, jinak: nejdokonaleji, nehezky, přemnoho*

Příklad – určování významu slovtvorných prostředků a charakteristika změn alternací

	slovní druh	slovtvorný prostředek	význam	změny
vykonavatel	1.	-tel	činitel	krácení
vykonáva(t)	5.	-va-	nedok., opak.	dloužení
vykona(t)	5.	vy-	dokončit	
kona(t)	5.	-t	infin. koncovka	
kona-	= kmen	-a-	kmenotvor. příp.	
kon-	= kořen			
železničářský	2.	-ský	vztahové	–
železničář	1.	-ář	zaměstnání	c – č
železnic(e)	1.	-ice	železná dráha	n – ň
železn(ý)	2.	-ný	ze železa (původ)	
želez(o)	1. = kořen o = koncovka			

odkaz

Přehled slovtvorných prostředků – viz Slovník spisovné češtiny, příloha 1.

SKLÁDÁNÍ (KOMPOZICE)

= způsob tvoření slov, při kterém vzniká nové slovo ze dvou i více slovtvorných základů (plnovýznamových základových slov) → **slova složená, složeniny** (kompozita) – časté zvl. v němčině, ne vhodné v češtině

■ obě části bývají spojeny pomocí spojovací samohlásky, tzv. **kompozičního vokálu (konektu)**, např. *velk-o-město, děj-e-pis, Kaz-i-mír*

■ místo, kde se části složeniny spojují = **morfologický šev** složeniny

Složeniny nevlastní (nepřavé) – **spřežky** – vznikají přímým spojením hotových, samostatných slov – beze změny v podobě (často v obráceném pořadí); tato spojení lze rozložit, např. *okamžik* (mžik oka), *zeměkoule*, *pravděpodobný*; tzv. citátové spřežky *budížknícemu, jaksepatří, kdovíco, bůhvíco*; příslovecné spřežky *bohužel, mermomocí*

Složeniny vlastní (pravé) – nelze je rozložit na samostatná slova (aspoň jedna z částí není samostatným slovem) *pravopis, zeměpis, svítíplyn*

Typy složenin

- 1) **slučovací** (kopulativní) – vztah souřadnosti → koordinace
podst. jména: *lesostep*, (les + step), *nosohltan*, *Indoevropan*, *propan-butan*

zapamatuj si

Běžné příslovecné spřežky se píší **dohromady**. Nejsou to složeniny → předložka není plnovýznamové slovo, např. *zpravidla, vlevo, zleva, nahoru, vcelku, dohromady, potichu, přesto, nahlas, zčásti*
Obojí možnost např. *bezesporu* i *beze sporu*, například i na příklad (zkratka jen např.), *zjara* i *z jara*, *mimoto* i *mimo to*, *poprvé* i *po prvé*, *triapůl* i *tři a půl* aj.

příd. jména: *sladkokyselý, hluchoněmý, červenomodrobílý; česko-polský* (slovník), *labsko-oderský, slovesně-jmenný* = vztah **vzájemnosti** (píše se spojovník)

- 2) **určovací** (determinativní) – vztah podřadnosti → subordinace (1 složka závislá syntakticky na druhé)
podst. jména: *velkoměsto* (velké město), *černozem*
příd. jména: **černovlasý** (černé vlasy), **sněhobílý** (bílý sněh)
- 3) **vazebné** (rekční) – vztah podřadnosti; se slovesnou vazbou
podst. jména: *vodovod* (vede vodu), *teploměr*
příd. jména: *málomluvný, samočinný*
- 4) **predikační** (vztah predikace): *hromobití* (hromy bijí)

- Většinou jsou součástí složenin podstatná a přídavná jména, slovesa, ale vyskytují se např. i složeniny s 1. částí číselného významu, např. *dvojičič, půlměsíc, stoprocentní*
- **Hybridní** složeniny – jedna část je domácího (českého) původu, druhá cizího původu, většinou latinského nebo řeckého (*auto-, mono-, multi-, super-, tele-, elektro-, foto-, retro-, video-, termo-* aj.): *autodoprava, elektroléčba, fotobuňka, motokolo, hydroplán, termojaderný*

ZKRACOVÁNÍ (ABRERVIACE)

= způsob tvoření slov, spojování dvou i více zkrácených částí základových slov → **zkratková slova a zkratky**

1. **Zkratková slova** vznikají

- **zkrácením jednoho základového slova** (nepřilíší často), např. *limo* (limonáda), *metro* (fr. métropolitaine), *Jára* (Jaroslav)
 - **spojením dvou i více zkrácených slovních částí** (slabik, písmen) několikáslovného názvu, např. *sitkom* (situační komedie), *Čedok* (Česká dopravní kancelář), *Pofis* (Poštovní filatelistická služba)
 - **z původní zkratky**, např. *Četka* (ČTK), *JAMU* (Janáčkova akademie múzických umění) – nesklonné, *IKEM* (Institut klinické a experimentální medicíny), *TANAP* (Tatranský národní park) – skloňuje se (v písemném záznamu) *TANAPu* i *Tanapu*
 - **zkracováním i odvozováním zároveň** (v hovorovém jazyce), např. *esemeska* (angl. SMS – short message system), *písičko* (z ang. PC – personal computer), *cédéčko* (z angl. CD – compact disc), *óδέeska* (ODS – Občanská demokratická strana), *zuška* (ZUŠ – Základní umělecká škola)
- Zkratková slova se vyslovují jako slova, skloňují se podle příslušných vzorů; lze od nich odvozovat nová slova (*čedokový*)

Akronym = zkratkové vlastní jméno vzniklé spojením začátečních písmen několika slov, např.

UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization = Organizace Spojených národů pro výchovu, vědu a kulturu) – lze vyslovovat jako slovo, skloňovat podle vzoru (*UNESCO*, –a, vzor *žena*); *NATO* (North Atlantic Treaty Organization = Organizace Severoatlantické smlouvy, Severoatlantická aliance)

2. **Iniciálové (písmenné) zkratky**

Vznikají z počátečních písmen (iniciál) jednotlivých slov víceslovného názvu (státu, instituce, podniku): *ČR* (Česká republika), *ČVUT* (České vysoké učení technické), *USA* (United States of America), *ZOH* (Zimní olympijské hry), *VZP* (Všeobecná zdravotní pojišťovna), *FFUK* (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy), hláskují se po písmenech: *ČR* [čé er], výjimečně se vyslovují jako slova (*AMU*), jsou nesklonné, píší se velkými písmeny bez teček

zapamatuj si

žluto-zelený dres (2 barvy: žlutá a zelená) × *žlutozelený* (zelený do žluta)

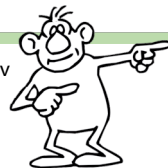
zajímavost

Složenina *vůčihledě* (vůčihledně) vznikla ze spojení *v oči hledě*

odkaz

Seznam zkratk a zkratkových slov ve Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost, příloha 2.

3. Zkratky frekventovaných slov a slovních spojení (praktické důvody)

- jsou čistě grafické, v řeči je uvádíme v nezkrácené podobě
- píšou se zpravidla malými písmeny a ukončují tečkou: např. (například), př. Kr. (před Kristem), př. n. l. (před naším letopočtem), pplk. (podplukovník), v. r. (vlastní rukou), a. s. (akciová společnost), podobně atd., tzv., tj., aj., apod.
- jsou-li tvořeny prvním a posledním písmenem, tečkou se neukončují, např. pí (paní), fa, fy (firma, firmy)
- zkratka změněná ve **značku** (přesně definovaný grafický symbol) – bez tečky; značky matematické, fyzikální, chemické a jiné: cm (centimetr), hl (hektolitr), A (ampér), mf (mezzoforte), kg (kilogram), km (kilometr), m² (metr čtvereční), H₂O (chem. značka vody), ha (hektar)
- oficiální zkratky akademických a vědeckých titulů MUDr., RNDr., JUDr., Mgr., Ing., CSc.; neoficiální zkratky titulů dr., ing.

Cvičení

1. Jak byly vytvořeny jazykovědné termíny: slovní zásoba, časování, substantivum, přídavné jméno, zájmeno, věta tázací, předložka, koncovka, předpona, souvětí, doplněk, přísudek
2. Mají uvedená slova v jednotlivých řadách stejný, nebo rozdílný slovtvorný základ?
víno, viník, vinař, vinen, vinohrad, vinárna, závin, vinit, vinout, vinice; kos, rákos, kosí, kosa, kostlivec, kost, kokos, kostice, kostka, kostra
3. Od kterých základových slov jsou odvozena slova:
rybník, zvonek, měsíční, vousatý, český, jemně, jeřábek, ledovec, učivo, výstavba, přivítat, výpis, rybářství, lvíče
4. Uveďte příbuzná slova od základů: -dát-, -stav-, -hlav-, -děl-, -plyn-
5. Slova podporučík, příchut', přátelský, náladový rozeberte:
a) z hlediska stavby slova, tj. oddělte předpony, kořeny, přípony, koncovky
b) z hlediska slovtvorného, tj. vyčleňte slovtvorné základy a slovtvorné prostředky (předpony, přípony i s koncovkou), u složenin budou dva slovtvorné základy
6. Pojmenujte člověka, který odesílá zásilku, patří ke skupině autorů kolem časopisu Lumír, je stoupencem kalicha, pochází z Prahy, je z ciziny, ze severních zemí, z Kuby
7. Uveďte názvy míst, kde se: chovají krávy, telata, drůbež, válcuje kov, vyrábí ocel, cihly, platí clo, udi maso, těží řašelina, určaduje, parkuje, pere a suší prádlo, hraje, podávají úřední listiny
8. Tvořte rozdíly ve významu přídavných jmen vhodným spojením s jinými slovy:
přípony, vysvětlete významové rozdíly: (vlna) oblek, (srdce) dáma v kartách, (srdce) sval, (srdce) pozdrav, (srdce) choroba, (sůl) sloup, (hořčice) semínko, (člen) příspěvek, (živel) katastrofa, (čelo) kost, (čelo) osobnost, (síra) zápach, (síra) kyselina
9. Uveďte rozdíly ve významu přídavných jmen vhodným spojením s jinými slovy:
matčin – mateřský, psův – psí, Nerudův – nerudovský, přítelův – přátelský, Juliův – juliánský
10. Vytvořte přídavná jména
a) od slovesného kmene minulého příponou -cí s významem **účelovým** a z přechodníku přítomného příponou -cí s významem **dějovým** (probíhajícího děje) od sloves: psát, chladit, holit, čistit, prát, hlídat, síť, hasit, viset
b) vyjadřující **výsledek** děje od sloves: zavařit, uzrát, uplést, přikrýt, dočíst, zabalit
c) vyjadřující **možnost, uskutečnitelnost** (nebo naopak nemožnost) od sloves: řešit, vzdělávat, neodbyť
d) vyjadřující **náchylnost** k něčemu od sloves: zlobit, hloubat, křičet, váhat
11. Utvořte tvary 2. a 3. stupně uvedených přídavných jmen. Ověřte si případné možnosti v SŠČ nebo v Pravidlech českého pravopisu: těžký, suchý, hezký, měkký, vlhký, vysoký, řídký, tenký, drahý, krátký, blízký, lehký, úzký, suchý, tichý, plochý, jednoduchý, mělký
12. Jak se mění vid sloves spojením s různými předponami? Doložte na slovech: lít, hrát, šít, stavět, houpat, myslet, kreslit
13. Kolik různých významů může mít předpona pře- u následujících sloves. Rozdělte je pak do pěti významových skupin: překrojit, přesypat, přepsat, předělat, předávkovat, přehlédnout (chybu), přehnout, přejet (stanici), přejít se, přešít, přeskočít, přelézt, přelomit, převést, přezkoušet, přemístit
14. Jak vznikla následující příslovce: dobře, zprava, česky, kolem, úhrnem, vysoce, nahoru, dohromady, mlčky, občas, tiše
15. Vysvětlete pravopis slov na základě znalostí slovtvorby: objemné vazadlo, objevení duhy, matčino objetí, oběti katastrofy; Eričin svetr, Eriččin šátek; být rozumnější, nedorozumění, zatmění Slunce, okenní zatemnění, uzemnění antény, tamější zvyky; působivá hudba; rozsvícené světlo, bezzubý děda, podat balík na poštu, oddat se zábavě, shoda, zúžená cesta
16. Z kterých slov jsou tvořeny části složeniny? Určujte typy složenin: zvěrolékař, drahokam, strojuvůdce, dalekohled, vodojem, větrolam, tělocvik, novotvar, zlozvyk, chvalo zpěv, ledoborec, jemnocit, libovůle, stejnokroj, teplomilný, lesostep, českobrodský, velkosklad, cukrovar, dobročinný, světadíl, vlastizrada
17. Tvořte složená přídavná jména, určujte druhy složenin: dívka růžových lící, člověk chladné krve, mluvící pravdu, jezevčík s krátkou srstí, předmět ostrých hran, trojúhelník s pravým úhlem, doły na hnědé uhlí, rodák z Mariánských Lázní
18. Jaký významový rozdíl je v zdánlivě stejných slovech: matematicko-fyzikální a matematickofyzikální, moravsko-slovenský a moravskoslovenský, literárněvědný (časopis), literárně-hudební (program)?
19. Uveďte nejběžnější zkratky, příklady akademických titulů, hudebních značek a správně je napišete.

Přejímání slov z cizích jazyků

= jedna z forem obohacování slovní zásoby

Typy slov cizího původu

Podle stupně přizpůsobení slovům domácím:

- **zdomácnělá** (cizí původ si už neuvědomujeme) – *škola, víno, košile, kostel, růže* (z lat. schola, vinum, casula, castellum, rosa), *pošta, kalhoty* (z it. posta, caligotte), *bavlna* (z něm. Baumwolle), *sobota* (z hebrej. šabbath), *klobouk* (z turec. kalpok), *závoj, půvab, otvor, mlž* (z pol.), *vzduch, průmysl, vesmír, chorobný, jablko* (z ruš.)
- **cizí** (zachovala si původní ráz)
 - a) **zcela běžná** (obecně užívaná, pravopisem přizpůsobená) – *auto, nafta, rekreace, prémie, tramvaj, adresa*
 - b) **méně běžná, ale častá** – *charakter, extrémní, externí, export, aloe, kompenzovat, legální*
 - c) **omezená na okruh odborníků** – *anoda, neuron, reostat, diluvium*
 - d) **mezinárodní** (internacionální) společná většině kulturních národů (nejčastěji z klasických jazyků latiny a řečtiny) – *kříž, bible, biologie, magnetofon, televizor, ropa, ampér, kilogram, doktor, muzeum, tenis, stadion, orloj, kino, motor, technika* aj.
 - e) **citátová** – plně uchovávají cizí podobu (původní pravopis, výslovnost včetně přízvuku) – *enfant terrible* [anfán teribl] = člověk nekonvenčního chování, uvádí do rozpaků své okolí, *enjambement* [anžambmá] = přesah (např. z jednoho verše do druhého), *ex libris* [eks libris] = z knih + jméno vlastníka knihy, *science-fiction* [sajens fikšn] = vědeckofantastická literatura, *fair-play* [fér plej] = hra podle pravidel, čestné jednání, podobně *outsider* [autsajdr] = kdo stojí stranou, *causerie* [kózirí] = vtipná úvaha (druh novinového žánru), *resumé* i *řezumé, revue, de facto*
 - f) **v odborné terminologii** – z původně vlastních jmen – *ampér, watt, vltavín, ontario* (jablko), *damašek* (látka)
- **slova nespisovná** (zvl. z němčiny) – *lajblík, špunt, kšeft, maširovat, flaška, vercajk, lajsna, tumlovat se, fest, kumšt, fabrika*
- **kalk** = doslovný překlad pojmenování z cizího jazyka – *mrakodrap* (Wolkenkratzer, skyscraper), *podepsat* (subscribere), *být v obraze* (in Bilde sein), *nadčlověk* (Übermensch), *podmět* (subjekt), *samospráva* (selfgovernment), *parolod* (Dampfschiff), *listonoš* (Briefträger), *dalekohled* (teleskop)
- **minikalk** – slovo hybridní (část cizí, část domácího původu) – *minisukně, radiopřijímač, autolak*

Příklady přejatých slov

- **z latiny a řečtiny:** *drama, tragédie, literatura, gramatika*; ve středověku – *kostel, kříž, mše, doktor, filozofie*; nově – *televize, gramofon, kosmonautika, atlet, absolvovat, biskup, semestr, internacionální, mikrokosmos*
- **z němčiny:** *barva, rychtář, rytíř, říše, puška, muset, šunka, plech, knedlík*; nespisovná – *rašple, fortel, flek, majzlík, šichta* aj.
- **z francouzštiny:** středověká slova *princ, turnaj, páže, markýz*; z oblasti politického života a diplomacie – *prezident, parlament, atašé*; z oblasti umění – *impresionismus, šanson, fejeton*; z obl. gastronomie – *želé, bujón, žampion, žervé*; z oblasti kosmetiky – *puďr, parfém*; z oblasti módy – *kostým, bižuterie, blůza, volán, fazóna* aj.
- **z angličtiny:** *farma, tramp, hobby, džentlmen, make-up, image*; ze sportovní oblasti – *tenis, box, fotbal, hokej, kemp, skateboard, surfing, squash, fit-centrum*; z oblasti gastronomie – *džem, džus, hemeneks (ham and eggs), hamburger, cheesburger, hot-dog, snack-bar*; z oblasti hudby – *hit, pop-music, hard rock, džez, country, diskžokej*; z oblasti obchodu – *šek, byznys, lobbovat*; z oblasti módy – *svetr, džínsy, manšestr*; z oblasti lékařské – *bypass*; z oblasti technické – *radar, laser*; z oblasti výpočetní techniky – *software, hardware, displej, bite, bajt, computer, internet*; z oblasti umění – *dabing, happy-end*; další – *mítink, playback, puzzle, secondhand, hypermarket, recyklace*
- **z itaštiny:** z oblasti hudby – *piano, forte, andante, kvintet, duet, tenor, soprán, klarinet, libreto, violoncello*; z oblasti bank a financí – *banka, valuta, konto*; z oblasti gastronomie – *pizza, špagety, salám, artyčok*
- **ze španělštiny:** *armáda, tango, albatros, kanibal*
- **ze slovanských jazyků:** zvláště v období národního obrození – **z ruštiny:** *vzduch, chrabrý, jablko, jezero, novodobé – prověrka, kolchoz, nadplán, sputnik, perestrojka*, **z polštiny:** *půvab, obřad, okres*, **z chorvatštiny:** *junák*, **ze slovenštiny:** *zbojník, lečo, haluška*

Z češtiny do jiných jazyků:
robot, polka, houfnice aj.

- **z maďarštiny:** guláš, husar, čardáš
- **z exotických a orientálních jazyků:**
z **čínštiny:** sója, čaj, kečup, z **arabštiny:** algebra, admirál, islám, sultán, otoman, z **turečtiny:** čibuk, klobouk, z **hebrejštiny:** cherubín, amen, golet, eden, z **perštiny:** pyžamo, šach, fez, z **japonštiny:** gejša, z **eskymáčtiny:** kajak, iglú, z **Indie:** khaki, rýže, juta, z **oblasti Polynésie:** tabu, tetovat, bumerang, z **indiánských jazyků:** kánoe, totem, čokoláda

Příčiny přejímání

- **rychlý rozvoj společnosti**, vědy, techniky → nutnost pojmenovat nové jevy: *privatizace, aliance, lídr i leader, video, meningokok, upgrade* [apgrejt] = povýšení počítačového programu na výkonnější verzi; cizích slov se používá tam, kde chybí česká náhrada: *televize, telefon, laser, chemie, penicilin, prezident, technika, motor, kino, molekula*
- **mezinárodní srozumitelnost**, zvl. ve vědě, technice, kultuře (jednoznačnost vyjádření, naopak nevhodnost dvojího pojmenování) – *adjektivum, préteritum, marketing, protein*
- **naopak nesrozumitelnost** (např. nepříznivá lékařská diagnóza) *exitus* – smrt, úmrtí, *karcinom* – rakovina
- **někdy je cizí slovo běžnější** než česká varianta: *abstraktní – otažitý, infarkt – záhat, turberkulóza – souchotiny, azbest – osinek*
- cizí výraz **zmírňuje nepříjemné nebo trapné pocity**: *corpulentní, obézní – tlustý, debilní – prostoduchý*
- **snadné tvoření odvozenin**: *centrum – centrála, centralizovat, centralizace, centralizační, centralistický, centrický, centrovat, centralismus* aj., *adjektivum – adjektivní* (od pojmenování přídavné jméno nelze tvořit odvozeniny)

Zásady používání cizích slov

- **potřeba** → obohacení jazyka
- **mezinárodní srozumitelnost**
- **účelnost**: není vhodné opakovat těž slova, lze využít synonym (*kredit – úvěr, transport – doprava*); pro zdůraznění, zesílení významu – spojením slov významově blízkých (*naprosto a absolutně*) – zvl. v publicistice
- **nepřetěžovat** projev přemírou cizích slov na úkor srozumitelnosti
- dbát na **správnou, spisovnou výslovnost** [*schéma, ischias, demokracie*]
- používat slova **v přesném významu** a se znalostí jejich významu, např. nezaměňovat: *efektní* – okázalý, působivý × *efektivní* – účinný; *bibliograf* – knihopisec × *bibliofil* – knihomil, sběratel vzácných tisků; *disciplinovaný* – ukázněný × *disciplinární* – kázeňský; *kvalifikace* – způsobilost × *klasifikace* – hodnocení, známkování
- **jedině správná podoba slov!**
aktuální (ne aktuelní), *materiální, individuální, speciální, potenciální*

Cvičení

1. *Co znamenají a jak vznikla slova:* koprodukce, telenovela, exmanžel, disharmonie, termonukleární, kooperace, internacionální, disproporce, denacifikace, reorganizace, prototyp
2. *Zjistěte (např. ze Slovníku spisovné češtiny), z kterých jazyků byla přejata do češtiny slova:* ananas, anekdota, bohatýr, borec, buzo-la, boxer, doktor, džudo, džungle, etapa, favorit, finiš, generál, historie, jogurt, kamarád, kemp, makrela, parta
3. *Uveďte k přejatým slovům domácí varianty, nebo vysvětlete opisem:* analýza, fotbal, volejbal, basketbal, gratulace, demokracie, legitimace, aparát, hypotéza, formovat, antikvariát, agresor, romantika, kolektiv, definitivní, exploze, experiment, recept, kvalita, kvantita, literatura, teplota, alarm, ekonomika, diskuse/diskuze, atmosféra, komplikovaný, restaurovat, permanentka, teenager, koalice, brífink, aukce, sponzor
4. *Vysvětlete rozdíl mezi slovy:* filozofie – filologie, populace – popularizace, recept – recepis, sociální – socialistický, trumf – triumf, disent – disident, kriminálník – kriminalista, interpelovat – interpretovat, efektní – efektivní, expresivní – expresní, adaptovat – adoptovat, katastrofální – katastrofický, koncept – konspekt, tip – typ
5. *Doplňte:* t-matický plán, t-ma di-ertační práce, d-lema a stre-, používat bu-olu, najít a-yl, vyhrát konkur-, pustit domů na rever-, otevřít kon-ervu, studovat na kon-ervatoři, jít na kon-ert, parade-antní oddíl, di-ident, d-sharmonie, akv-rium, léčebná k-ra, podobné sch-ma, písňový refr-n, úporný ekz-m, kontejn-r, ateli-r, interi-r
6. *Vytvořte náležité tvary podstatných jmen v závorkách:* několik (album) s (fotografie), šířit demokratické (idea), setkat se s divnými (individuum), představení (circus), otvírací doba ve všech (muzeum), dosáhnout (minimum), nesouhlasím s jeho zvláštními (idea), změny (klíma), po uveřejnění (komuniké), opatřit dopis (datum), studenti (gymnázium), přečíst Tylova (drama), zájezd do (planetárium), držet se jednoho (téma)

Tvarosloví – morfologie

Tvarosloví (morfologie) = část mluvnice (gramatiky), nauka o tvarech slov; zabývá se tříděním slov na slovní druhy, tvorbou tvarů slov (**formální morfologie**), vysvětlováním jejich mluvnických významů – gramatických kategorií (**sémantická morfologie**)

Členění slova z hlediska tvarosloví (formy)

- **tvartvorný základ** = část slova, která je společná pro všechny tvary slova, při ohýbání se nemění
- **koncovka** (tj. tvartvorná přípona) – u jednotlivých tvarů se liší, např. měst-**a**, měst-**y**, nes-**u**, nes-**eš**, nes-**me**, včetně koncovky nulové – *hrad-0*, 2. pl. *žen-0*, *měst-0*, *nejez-0*, *piš-0*

Slovní druhy

skloňování (deklinace)	slova ohebná	1. podstatná jména (substantiva) 2. přídavná jména (adjektiva) 3. zájmena (pronomina) 4. číslovky (numeralia)	<i>chlapec, pes, konev, slepota, četba, nový, letní, otcův, sestřín</i>
časování (konjugace)		5. slovesa (verba)	<i>psát, moci/moct</i>
	slova neohebná	6. příslovce (adverbia) 7. předložky (prepozice) 8. spojky (konjunkce) 9. částice (partikule) 10. citoslovce (interjekce)	<i>krátce, tam, nahoře, s, v, nad, mimo, že, aby, ale, nebo, a, ať, kéž, ach, bum, haf</i>

poznámka

- ◀ **Predikativum** – tzv. jedenáctý slovní druh: slovo příslovečného typu ve funkci přísudku se sponou nebo beze spony, např. *nutno*, *třeba*, *lze*. Je *nutno* odříct účast v soutěži.

poznámka

- ◀ Základní tvar slova se označuje termínem **lemma** (u podstatných jmen – tvar 1. pádu č. j., u sloves infinitiv)

Ohebná slova (jména a slovesa) vyjadřují tvary (i mluvnické významy) koncovkami

Neohebná slova mají vždy jen jeden (základní) tvar; ten nemá žádnou (ani nulovou) koncovku

Slova jako *abé, klíšé, nóbl* aj. nejsou neohebná, ale *nesklonná* – mají jen jednu koncovku (i nulovou), která vyjadřuje všechny mluvnické významy

Ohýbání – flexe je dvojí:

- **skloňování (deklinace)** = připojování **pádových** koncovek ke kmeni jmen – moř-**i**, moř-**em**
- **časování (konjugace)** = připojování **osobních** koncovek ke kmeni sloves – nes-**e**, nes-**ou**

U slov určujeme **mluvnické kategorie**:

slova ohebná – jména	pád číslo rod	1. – 7. jednotné a množné mužský, ženský, střední
slova ohebná – slovesa	osoba číslo čas způsob sloves. rod vid	1. – 3. jednotné a množné přítomný, minulý, budoucí oznamovací, rozkazovací, podmiňovací činný a trpný dokonavý a nedokonavý

Vzory pro skloňování nebo časování slov nepatří mezi mluvnické kategorie, ale byly vybrány pro své typické tvary jako reprezentanti určité skupiny flexe.

PRINCIPY TŘÍDĚNÍ SLOV – 3 kritéria

- **sémantické** (věcně obsahové) = základní kritérium

slova	
plnovýznamová (autosémantická) mají význam věcný i gramatický (podstatná a přídavná jména, slovesa, příslovce, citoslovce)	neplovýznamová (synsémantická) mají význam gramatický (předložky, spojky, částice, některá slovesa, např. <i>muset, začít, přestat</i>)

■ **morfologické** (tvaroslovné)

ohebnost			×	neohebnost
skloňování			časování	
jmenné (substantivní)	zájmenné	složené (adjektivní)		

■ **syntaktické** (skladebné) – syntaktické funkce slov ve větě

větným členem	
jsou	nejsou
podst. a příd. jména, zájmena, číslovky, slovesa, příslovce	předložky, spojky, citoslovce, částice

poznámka

Předložky, spojky a částice jsou pomocným prostředkem ve vytváření větných vztahů.

Citoslovce a některé částice se do větné stavby vůbec nezapojují (*Uf, to jsem se nadřel! Ne, to jsem neviděl.*) Citoslovce mohou být větným členem jen výjimečně (*Vrabec frnk na střechu.*)

Přechody mezi slovními druhy

- zpodstatnělá přídavná jména (substantivizace přídavných jmen) – *hostinský, pokojská, telecí*
- zpodstatnělá adjektivní zájmena (substantivizace zájmen) – *naši (= rodiče) se zlobí*
- přechody od slov ohebných k neohebným (konverze) – změna slovního druhu
 - tvary podstatných jmen: k příslovcím (*večer, málem*), k předložkám (*kolem, během*), k částicím (*naštěstí*), k citoslovcím (*hrome*), k spojkám (*dokonce*)
 - tvary přídavných jmen: k příslovcím (*bezmála, snadno*), k částicím (*možná*)
 - tvary zájmen: k částicím (*ono, to prší*)
 - tvary sloves: k příslovcím (*vsedě, chtě nechtě*), k předložkám (*vyjma*), k spojkám (*bud*), k částicím (*necht*), k citoslovcím (*hle, vida*)

MLUVNICKÉ KATEGORIE JMEN

= pád, jmenné číslo, jmenný rod; u přídavných jmen a příslovcí k nim patří 2. a 3. stupeň

- 1) **Pád** (casus [kázus]) – vyjadřuje vztahy jména ve větě
 pády jsou: **prosté (bezpředložkové)** (1. a 5. pád jsou vždy prosté)
předložkové (6. pád je vždy předložkový)

7 pádů	Otázky	Příklad
1. nominativ	kdo? co? bezpředložkový	<i>pán, žena, město, kuře</i>
2. genitiv	koho? čeho? čím?	<i>pána, ženy, města, kuřete</i>
3. dativ	komu? čemu?	<i>pánovi/pánu, ženě, městu, kuřeti</i>
4. akuzativ	koho? co?	<i>pána, ženu, město, kuře</i>
5. vokativ	oslovení	<i>pane! otče! soudce! ženo! město! kuře!</i>
6. lokál	(o) kom? (o) čem? vždy předložkový	<i>o pánovi/pánu, ženě, městu/městě, kuřeti</i>
7. instrumentál	kým? čím?	<i>pánem, ženou, městem, kuřetem</i>

poznámka

Zvláštnosti:

numerativ = 2. pád jména u číslovek od pěti výše
Šest žáků odešlo. Podle smyslu a stylistické funkce se rovná nominativu a má platnost podmětu (Šest je přívlastek)

partitiv – vyjadřuje neurčité množství:
V přehradě ubýlo vody. Významem se rovná nominativu, považujeme ho za podmět (nechceme-li vyjadřit množství, uijíme tvaru 1. pádu – přibýla voda)

Pády vyjadřují:

syntaktické funkce a věcné významy

(tvarosloví má souvislost se skladbou)

1. pád – nominativ = pád pojmenovací	podmět	<i>jaro přichází</i>
	– jmenná část přísudku (vyjadřuje stav trvalý)	otec je <i>lékař</i> (x otec byl na vojně kuchařem)
	– neshodný přívlastek (<i>nominativ jmenovací</i>) ve větné souvislosti se nemění	kino <i>Okó</i> , auto značky <i>Škoda Fabia</i> , v hotelu <i>Praha</i> , četl knihu <i>Kytice</i>
	– přísluvečné určení	byl samá <i>legrace</i>
	– přístavkový vztah	Brno, <i>město veletrhů</i> , ...
	– shodný přívlastek nebo doplněk	spisovatel <i>Hrabal</i> , cítil se <i>zdráv</i>
2. pád – genitiv	neshodný přívlastek	střecha <i>domu</i>
	genitiv <i>partitivní</i> (význam podílnosti)	talíř <i>polévky</i> , sklenice <i>vody</i>
	genitiv <i>subjektový</i> (původce děje)	projev <i>prezidenta</i>
	genitiv <i>objektový</i> (cíle děje)	vyznamenání <i>hrdiny</i> , potrestání <i>viníka</i>
	genitiv <i>přívlasthovací</i>	šaty <i>mé dcery</i> , dílo <i>J. Nerudy</i>
	genitiv <i>vlastnosti</i>	dívka <i>modrých očí</i>
	předmět	
	genitiv <i>cílový a dotykový</i>	dosáhnout <i>cíle</i>
	genitiv <i>odlukový</i>	odtrhnout <i>od stopky</i> , zbavit se <i>neptátele</i>
	genitiv <i>částecnosti (partitivní)</i>	nasypal <i>cukru</i> , uber <i>vody</i>
	genitiv <i>záporový</i>	nená <i>naděje</i> , nemá <i>slov</i>
	přísluvečné určení	tancovali <i>do rána</i>
genitiv <i>přirovnávací</i>	rozumnější <i>večera</i> , starší <i>tebe</i>	
3. pád – dativ	– tzv. nepřímý předmět (osobní předmět vedle věcného předmětu, zvl. ve 4. pádě)	Nabídl <i>Petrovi</i> koláč.
	– tzv. přímý (první) předmět (jako jediný předmět u některého ze sloves)	věnovat se <i>hudbě</i> , zabránit <i>katastrofě</i> , přát <i>lidem</i> , důvěřovat <i>příteli</i>
	– tzv. dativ volný (není řízen slovesem, něco se děje ve prospěch někoho)	
	<i>prospěchový</i>	Objednal <i>mi</i> večeři.
	<i>přívlasthovací</i>	Holič <i>mi</i> ostříhal vlasy (moje vlasy). Svítí <i>mi</i> do očí (mých očí). Spokojeně <i>mu</i> oddychovala v náručí (v jeho náručí).
	<i>zřetelový</i>	<i>Aničce</i> byl bratr příkladem (= pro Aničku)
	<i>sdílnosti</i> (etický, emocionální)	To <i>vám</i> byla zábava. To <i>ti</i> byla legrace.
4. pád – akuzativ	– přímý předmět (rekční pád mnoha sloves = předmětová, přechodná slovesa), cíle děje	čte <i>noviny</i> , pokárala <i>dceru</i>
	– neshodný přívlastek	hon na <i>Jelenu</i>
	– přísluvečné určení	dali talíř na <i>stůl</i> , dali jsme za to <i>celé jmění</i>
	akuzativ <i>časový</i>	trvalo to celý <i>den</i> , netrvalo to ani <i>minutu</i>
	– doplněk shodný	našli ho <i>spícího</i>
5. pád – vokativ	není větným členem; často jednočlenná věta, vyjadřuje zvolání, oslovení, výzvu	<i>Pane!</i> oslovovací formy: <i>pane Nováku</i> , <i>pane Novák</i> , ale <i>pane Vrabec</i> , <i>Hess</i> (oslovení 1. pádem je nezdvořilé – <i>pane ředitel! Novák, přijďte sem!</i>)
6. pád – lokál	– převážně přísluvečné určení (vyjadřuje okolnosti děje)	na <i>cestě</i> , v <i>okolí</i> , <i>při ztrátě</i> vědomí, <i>jel na kole</i> , přišel až <i>po mně</i>
	– předmět	vypravuje o <i>dájezdě</i> , nemluví o <i>tom</i>
	– neshodný přívlastek	svědectví o <i>vině</i> , zpráva o <i>katastrofě</i>
7. pád – instrumentál	– přísluvečné určení (vyjadřuje prostředky a nástroje nebo příčinu)	<i>Jeli vlakem</i> , psát <i>tužkou</i> , pronesl to <i>vážným hlasem</i> , svítit <i>baterkou</i> , třást se <i>strachy</i>
	tzv. instrumentál <i>subjektový</i> (původce děje) – u slovesa v pasívu	hemžilo se to <i>lidmi</i> ; byl propuštěn <i>ředitelem</i> školy
	instrumentál <i>přirovnávací</i>	letěli <i>bleskem</i> (jako blesk)

7. pád – instrumentál	instrumentál <i>zřetelový</i>	<i>zevnějškem se mu podobal, od ostatních se lišil řečí</i>
	– předmět	hodit <i>míčem</i> (ale uhodit spoluhráče <i>míčem</i> = přísl. určení), září <i>všemi barvami, třást stromem</i>
	– doplňk neshodný	zvolili ho <i>králem, šel žebrotou</i>
	– jmenná část přísudku (vyjadřuje aktuálnost, okamžitost, přechodnost, ne trvalost)	dva roky byl <i>ředitelem</i> gymnázia

- 2) **Jmenné číslo** (numerus) – vyjadřuje číselné vztahy reálné skutečnosti, odráží množství (kvantitu)
- singulár** – jednotné číslo (k označení jedné osoby, věci)
muž, dívka, tužka
- plurál** – množné číslo (k označení více věcí, osob) *muži, dívky, tužky*
- ve staré češtině existoval ještě **duál** (dvojné číslo) – pro označení lidí a věcí v páru → z toho dodnes zbytky u párových orgánů a končetin: *oči, uši, ruce, nohy, ramena, kolena, prsa*, např. *na ramenou, rukou, nohou; rukama, očima, ušima, očičkama*

Zvláštnosti: mluvnické číslo není totožné s označením počtu

- **jména pomnožná** (pluralia tantum) – mají pouze tvar množného čísla, ale označují jednu osobu, věc
 - názvy předmětů, např. *kamna, housle, nůžky, kleště, vidle, plavky, kalhoty, trenýrky, šachy, hodinky, varhany, brýle, saně, vrata, kasárny*
 - názvy orgánů (zvl. párových) a nemocí, např. *plíce, játra, ústa, spalničky, zarděnky, příušnice*
 - svátky, jubilea, časová období, např. *Vánoce, Velikonoce, Hromnice, Dušičky, narozeniny, prázdniny*
 - zeměpisné názvy, např. *Čechy, Uhry, Filipíny, Beskydy, Krkonoše, Tatry, Karpaty, Alpy, Budějovice, Hradčany, Litoměřice, Karlovy Vary, Napajedla*
- druhové číslovky ve spojení s pomnožnými vyjadřují **počet**: *dvoje housle* (= 2 kusy)
k vyjádření počtu druhů – složený tvar: *dvoji housle, trojí dveře*
- **jména hromadná** (singularia tantum) – mají tvar jednotného čísla, ale označují větší počet předmětů chápaných jako celek a téhož druhu (souborně)
 - mají obvykle přípony *-í, -oví*, např. *listí, trní, stromoví, křoví, sloupoví*
-sko, -stvo/-ctvo, např. *vojsko, bratrstvo, žactvo, plectvo*
 - nebo jména *mládež, skot, dobytek, hmyz, drůbež, prádlo*
 - **jména látková** (materiální) – označují tvarem jednotného čísla látku, jejíž části jsou shodné s celkem (bez zřetele k množství): *mouka, písek, mák, hrách, žito, voda, beton, hlína, víno, olovo, zlato, vzduch, kyslík, láva, krev, maso, dřevo, hedvábi, sníh*
 - v množném čísle mají jiný slovní význam: *ovsy dozrály* (= ovesná pole), *prodáváme moravská vína* (= různé druhy)
 - chceme-li označit přesný počet, musíme spojit látková jména se jmény označujícími množství (míru): dva *litry* mléka, tři *lahve* vína, dva *šálky* kávy, dvě *sklenice* minerálky

- 3) **Jmenný rod** (genus) – jména svým tvarem vyjadřují příslušnost k některé kategorii
- **přirozený rod** (biologický) je dvojí: mužský, ženský a jeho absence – střední (u životných)

spisovatel – spisovatelka
holub – holubice – holoubě } odvozená slova
muž – žena, jelen – laň, pes – fena – štěně – neodvozená slova (kořeněná)

zajímavost

Lokativ – v některých jazycích – příslovečný pád vyjadřující místní vztahy (na otázku kde)

Ablativ – např. v latině – pád vyjadřující východisko děje nebo odluku (na otázku odkud, kdy, kde)

poznámka

Při skloňování neživých předmětů se duálové tvary nepoužívají, např. *židle se čtyřmi nohami, hodinky s ručičkami, hrnec s dvěma uchy*

■ gramatický rod

– **mužský (maskulinum), ženský (femininum), střední (neutrum)** (je součástí významu životných i neživotných jmen)

a) rozlišování rodu je **vlastností substantiv** – u ostatních jmen (přídavných a zájmen) je rod dán rodem řídicího podstatného jména (shoda): *starý člun, dlouhá chvíle, to širé moře*

Z číslovek vyjadřují svou koncovkou rod následujícího podstatného jména jen číslovky *jeden – jedna – jedno, dva – dvě, oba – obě* (a když se vyskytují jako poslední člen ve složených číslovkách).

Jmenný rod vyjadřují i některá zájmena přivlastňovací, ukazovací a vztažná (*můj – moje, tento – tato – toto, jenž – jež*), ostatní jsou bezrodá

b) **životnost – neživotnost** je podkategorie u jmen mužského rodu

Životnost lze určit – podle životných koncovek *-i, -é,*

-ové (výjimky – *rodiče, koně, lidičky čekali × dni*

i dny plynuly) a podle 4. p. sg.:

maskulina **životná** (animata):

4. p. = 2. p. sg. *pána – pána* (1. p. *pán*)

v 3. a 6. p. sg. **-ovi (-u, -i)**, 1. pl. **-i, -é, -ové páni,**

muži, občané, mužové

maskulina **neživotná** (inanimata):

4. p. = 1. p. v pl. i sg. *hrad – hrad* (2. p. *hradu*)

c) **biologická životnost × mluvnická (gramatická) neživotnost**

dobytek, hmyz, skot, národ – gramaticky neživotné × *nebožtík* – gramaticky životné

stejně tak živé organismy – *šeřík, blatouch, smrk, dub* – mluvnicky neživotné, naopak některé věci *drak* (dětská hračka), *sněhulák* se chovají jako životná – *pouštět draka, stavět sněhuláka*

lidičky, rodiče, koně – sice koncovky neživotné, ale shoda podle smyslu (jako u životných); *koně se splašili × houpací koně byly opraveny*

u některých substantiv neživotných lze užívat koncovek **neživotných i životných**

ukazatele/é, násobence/i, ledoborce/i – ledoborce vypluly, ledoborci vypluli; všechny činitele byly vyloučeny × všichni činitelé se usnesli; totéž např. u sledě/i, slanečky/čci, zavináče/i, mikroby/i, koničky/čci, draky/ci, beránky/beránci

archaismus – koncovka **-ové** (životná) – *dnové skončili*

d) jmenný rod (a číslo) vyjadřují i **některé tvary slovesné**

příčestí minulé *přinesl, -la, -lo*

příčestí trpné *přinesen, -na, -no*

přechodník přítomný *nesa, nesouc, nesouce*

přechodník minulé *přines, přinesší, přinesše*

e) **kolísání v rodě**

škodlivý/á rez – 2. sg. *rezu* (hrad) nebo *rzi* (kost) – mužský i ženský rod; podobně *kyčel, šereda, nenasyta, esej, image, spoj, hřídél, svízel; rukojmí* – mužský, ženský i střední rod; *káně, ralley* – ženský i střední rod; u pomnožných substantiv: *k Budějovicím/k Budějovicům, s Vánoce/s Vánoce*

přechod v rodě: *dítě* (neutrum) – *děti* (femininum): *děti si hrály*

oko (neutrum) – *oči* (femininum): *oči se naplakaly, ucho – uši*

dvoudodost (rodové dublety): *kedluben/na, prostor/a, řádek/ka, pásek/ka, brambor/a aj.*

rod podle přirozeného rodu: *choť* (muž i žena), *nešika*; *náš/naše Stáňa* přišel/přišla

f) **mluvnický × přirozený rod**

děvče – přiroz. rod žen., gramaticky střední; *kniže* – přirozený rod mužský, gramaticky se skloňuje jako *kuře; žabec* – přiroz. rod žen., gramaticky mužský

r. střední – mladí jedinci (*kuře, kůzle*) i jiné jevy (*okno, moře*)

o mluvnickém rodu pomnožných rozhodují koncovky: *vrata* (města), *Čechy* (ženy), *Javorníky* (hrady)

zajímavost

Kategorie životnosti vznikla v době rozpadu praslovanské jednoty → viz zbytky ve zvoláních *probůh, přísámbůh* (při samém Bohu); nebo v zastaralém *vsednout na kůň*

Skloňování substantiv

Vzory (paradigmata) = vybraná slova jako typ pro ohýbání

maskulina		feminina	neutra
životná	neživotná		
pán muž předseda soudce (hajný) (průvodčí)	hrad stroj	žena růže píseň kost (hajná) (průvodčí)	město moře kuře stavení (vstupné) (telecí)

Skloňování maskulin

Životná (animata)

pán – tvrdý vzor, zakončení na **souhlásku tvrdou nebo obojetnou**, v 1. sg. **nulová** koncovka, v 2. sg. **-a**

sg.	pl.
1. pán 0	páni, pán ové , souse dé
2. pán a	pán ů
3. pán ovi , pán u	pán ům
4. pán a	pán ý
5. pán e , hoch u	páni, pán ové , souse dé
6. o pán ovi , pán u	o pán ech , ptáč ích
7. pán em	pán ý

předseda – tvrdý vzor, v 1. sg. koncovka **-a**, v 2. sg. **-y**

sg.	pl.
1. předseda a	předsed ové , husit é , husit í
2. předsed y , paňác í	předsed ů
3. předsed ovi	předsed ům
4. předsed u	předsed y , paňác í
5. předsed o	předsed ové , husit é , husit í
6. o předsed ovi	o předsed ech , sluz ích
7. předsed ou	předsed y , paňác í

Neživotná (inanimata)

hrad – tvrdý vzor, zakončení na souhlásku **tvrdou nebo obojetnou**, v 1. sg. **nulová** koncovka, 2. sg. **-u, -a**

sg.	pl.
1. hrad 0	hrad y
2. hrad u , les a	hrad ů
3. hrad u	hrad ům
4. hrad 0	hrad y
5. hrad e , prah u	hrad y
6. o hrad u , hrad ě , les e	o hrad ech , les ích , kousk ách
7. hrad em	hrad y

Kritéria třídění

- určení rodu, u maskulin životnosti
- zakončení – na souhlásku nebo samohlásku
- souhláska na konci kmene = tvrdá nebo obojetná
= měkká
- tvár 2. p. sg.

muž – měkký vzor, zakončení na **souhlásku měkkou**, v 1. sg. **nulová** koncovka, v 2. sg. **-e**

sg.	pl.
1. muž 0	muži, muž ové , učitel é
2. muž e	muž ů , obyvatel 0
3. muž í , muž ovi	muž ům
4. muž e	muž e
5. muž í , otč e	muži, muž ové , učitel é
6. o muž í , muž ovi	o muž ích
7. muž em	muži

soudce – měkký vzor, v 1. sg. koncovka **-e**, v 2. sg. **-e**

sg.	pl.
1. soudce e	soudc í , soudcov é
2. soudc e	soudc ů
3. soudc í , soudcov í	soudcov ům
4. soudc e	soudc e
5. soudc e	soudc í , soudcov é
6. o soudc í , soudcov í	o soudc ích
7. soudc em	soudc í

stroj – měkký vzor, zakončení na souhlásku **měkkou**, v 1. sg. **nulová** koncovka, v 2. sg. **-e**

sg.	pl.
1. stroj 0	stroj e
2. stroj e	stroj ů
3. stroj í	stroj ům
4. stroj 0	stroj e
5. stroj í	stroj e
6. o stroj í	o stroj ích
7. stroj em	stroj í

Zvláštnosti

a) Životná maskulina

- *Francouz, vítěz, kněz, král, vyvrhel* a všechna na *-tel (učitel) – jen měkká*
kolísání: **-a** i **-e** *markýz, Alois, strašpytel*
- **3. a 6. sg.** u vzoru *pán* – dublety (dvojtvary) **-ovi, -u**; ve spojení jmen je **-ovi** až u posledního: *mistru Janu Husovi, panu Karlu Novákovi* (jinak samostatně *Karlu i Karlovi*); u vzoru *muž* a *soudce* – dublety **-ovi, -i**
- **5. sg.** **-e, -u** *bratře! hochu! synu!*
-i, -e *muži, cizince (na -ec) × -e soudce! zachránce! (vzor soudce)*
- **1. a 5. pl.** **-i** *lvi, -é (obyvatelská): Evropané, venkované, obyvatelé; andělé, manželé, sousedé*
-i i -é u přejatých: *akrobati/é, kariéristi/é*
-ové u jednoslabičných: *dědové, Čechové (i Češi); filozofové* a vzor *předseda – předsedové*
- **1. a 5. sg.** na **-ita, -ista, -asta** (vzor *předseda*) → *husité, houslisté, gymnasté*
- **6. pl.** **-ech** (o *bratřech*), **-ích** (na *k, g, ch, h* o *vojácích, hoších, družích*); *předsedech, sluzích, kolezích*
- **manžel, -a**, 5. sg. *manželi*, 1. pl. *manželové i manželé* (ženatí muži), *manželé* (manželský pár), 4. pl. *manžely i manžele*, 7. pl. *manžely i manželi*
- **host** – vzor *pán* (některé tvary i vzor *kost*)
- **lidé** – vzor *kost* (kromě 1. pl.), **lidičky** – vzor *žena* (kromě 1. pl.), **rodiče** – vzor *muž*, **koně** – některé tvary podle *růže* (*koňů i koní, koňům i koním*, 7. pl. *koňmi i koni*)
- typ **paňáca** – před **-a** je měkká souhláska (*paša, bača, Stáňa, Baťa*)
- **kníže, hrabě** aj. – vzor *kuře* (*knížete*)

b) Neživotná maskulina

- k tvrdému neživotnému vzoru *hrad* patří podvzor *les* – pro jména zakončená v 2. sg. na **-a**, např. *sklep, komín, ostrov, dvůr, mlýn*, většina názvů pro měsíce (*leden, únor*), *dnešek, Beroun* aj.; obojí koncovky (**-u** i **-a**) mohou mít např. *javor, trojúhelník, klín, budík* aj.
- na obojetné souhlásky, zvl. na **-l**: *kašel, mandel, pytel, cíl – jen měkká*
jíl, topol, vrchol, účel, úkol, úhel, řetěz – jen tvrdá
kužel (2. sg. **-e** i **-u**), *kotel, chmel, plevel, tmel, uhel, městys, Bezděz* aj. – **dvojí tvary** → 7. pl. *kuželi/y*
- jen v sg. na **-en**: *kmen, hřeben, den, kámen, jelen* aj. (2. sg. **-e** i **-u**) – **podle tvrdého i měkkého vzoru**
- **kolísání mezi životnými a neživotnými**
dřevění ukazatelé × dřevěné ukazatele, slanečci/ky, bacili/y, mikrobi/y
zastaralá konc. **-ové** v 1. pl. (životná) – *hrobové se otvírali*
- **5. sg.** **-e** *národě!*, **-u** (zakonč. na *k, g, h, ch*) *jazyku!*
- **6. sg.** **-u/-e(ě)** *hradu/hradě*
- **6. pl.** **-ech** (o *sadech*), **-ích** (po *k, g, h, ch* – o *holoubcích, filolozích, březích, černoších*), **-ách** (na **-ček, -ek** → v *balíčcích* i *balíčkách, kouscích* i *kouskách*)
- **den** – 3. a 6. sg. *dni i dnu* (ve *dne*), v pl. 1. a 4. *dny i dni* (*dnové*) 2. *dnů* i *dní*, 3. *dnům*, 6. o *dnech*, 7. *dny* → *dni* i *dny* *plynuly*
- **loket** – v sg. podle měkkého i tvrdého vzoru (2. sg. **-e** i **-u**), v pl. jen tvrdý vzor (*lokty*)
- jména na **-c** cizího původu (i hovorová) – *tác, hec, truc* → *tácy, hecy, trucky*
- **jména pomnožná**
– vzor *hrad*, např. *Hradčany, Doksy, tepláky, šachy*
– vzor *stroj*, např. *Háje, peníze*
– **kolísání** mezi mask. a fem. – *Vánoce, Velikonoce: Vánocům, Velikonocům, Vánocemi/Vánoci, Velikonocemi/Velikonoci*
- **adjektivní skloňování**
– substantivizovaná adjektiva **tvrdá** (*hajný, příbuzný, Veselý*) jako **mladý**
– substantivizovaná adjektiva **měkká** (*krejčí, kočí, mluvčí, Hořejší, Jiří*) jako **jarní**

■ vlastní jména osobní

- většinou jako obecná (*Novák*) – vzor *pán*, (*Tichý*) – vzor *mladý*
- na **-o** (*Stýblo*) – vzor *pán*
- na **-e** (*Podmele*) – vzor *soudce*
- *Hrabě, Kníže* – vzor *kuře*
- na **-ů** (*Petrů, Janů*) – neskloňná nebo jako bez **-ů** (2. sg. *Janů* i *Janová*)

Jednotlivosti

- *kněz* (vzor muž) → 5. sg. *kněží!* (zastar. kněže!), 1. pl. *kněží*; *duch* → 1. pl. *duchové*
- *bratr* (vzor *pán*) → v pl. vedle pravidelných tvarů zřídka užívané starší tvary *bratří*, 2. *bratří*, 3. *bratřím* atd.
- *bacil, mikrob* → tvary životné i neživotné (podle *pán* i *hrad*) – 2. sg. *bacila/bacilu, mikroba/mikrobu*
- *obyvatel* (vzor muž) → 1. pl. *obyvatelé*, 2. pl. *obyvatelů* a *obyvatel* (při konkrétním počtu)

Skloňování feminin

žena – tvrdý vzor, 1. sg. koncovka **-a**, 2. sg. **-y**

sg.	pl.	zbytek duálu
1. žena	ženy, skici	ruce
2. ženy, skici, gejši	žen 0	rukou
3. ženě, ruce	ženám	
4. ženu	ženy, skici, gejši	ruce
5. ženo	ženy, skici, gejši	ruce
6. o ženě, ruce	o ženách	na rukou
7. ženou	ženami	rukama

růže – měkký vzor, 1. sg. koncovka **-e**, 2. sg. **-e**

sg.	pl.
1. růže	růže
2. růže	růží, ulic 0
3. růži	růžím
4. růži	růže
5. růže	růže
6. o růži	o růžích
7. růží	růžemi

píseň – 1. sg. **souhláskové zakončení, nulová** koncovka, 2. sg. **-ě/-e**

sg.	pl.
1. píseň 0	písně, konve
2. písně, konve	písní
3. písní	písním
4. píseň 0	písně, konve
5. písní	písně, konve
6. o písní	o písních
7. písní	písněmi, konvemi

kost – 1. sg. **souhláskové zakončení, nulová** koncovka, 2. sg. **-i**

sg.	pl.
1. kost 0	kosti
2. kosti	kostí
3. kosti	kostem
4. kost 0	kosti
5. kosti	kosti
6. o kosti	o kostech
7. kostí	kostmi

Zvláštnosti

- **kolísání mezi vzory** *studna* – *studně*
- **dvojtvary v 1. a 4. pl.** *louky* – *luka*, *kasárny* – *kasárna*
- **2. pl.** vzor žena: **vkladné -e-** (*panen, her*), ale *bomb, bank* (přejatá), *chrp, vrb, mlh, slz*
vzor růže: **-í** (ale i *košil*), **někdy 0** – u jmen na **-ice/íce**: *ulic, slepic, plíc*, ale u jmen cizího původu *kompozic i kompozicí*; na **-yně** a u přejatých je obojí: *kuchyň i kuchyní, edic i edicí*
- **1. a 4. pl.** dubleta *kuchyně i kuchyň* (*růže i píseň*), *báje i báj, země i zem, mříže i mříž* aj.
- **krácení kmenové souhlásky**
u vzoru žena
– v 2. pl. *jáma* – *jam, mísa* – *mís/mis* × přejatá *váza* – *váz*
– i v 3., 6., 7. pl. *skála* – *skal, skalám, skalách, skalami*
– **bez krácení kláda** (*klád*), *sláva* a slova přejatá *káva* (*káv*), *sféra* (*sfér*)

u vzoru rúže řídčeji, např. *chvil, svíc – svéc i svící, v 2., 3., 6., 7. pl. sáně i saně, saní, saním, o saních, saněmi; práce – prací, pracím, o pracích, pracemi* – důsledně podle rúže!!

- **dcera** – v 3. a 6. sg. staré tvary *dceři*
- **drazí lidičky** (vzor žena kromě 1. pl.), shoda jako životná substantiva
- **přechod mezi vzory** – od vzoru kost **ke vzoru píseň** (mnohé koncovky shodné, odlišnost v 2. sg., 1. a 4. pl. (*písně – kosti*), 3. pl. *písním – kostem*, 6. pl. o *písních – kostech*, 7. pl. *písněmi – kostmi* ke vzoru **kost**: jména na **-ost** (*radost*), **-est** (*bolest*), ale výjimky (*mast, pěst* aj.) a **věc, moc, řeč** a plurál **děti** ke vzoru **píseň**: jména na **-ť, ď** (*labuť, kád*), **-st** (*mast, pěst*), **-j** (*krůpěj*), **-ň** (*dlaň*), **-l** (*hůl*), **-z** (*tvrz*), **-v** (*konev*)
- **kolísají**: – *nit, huť, loď, trat, ocel* aj. (2. sg., 1. a 4. pl. *niti i nitě*), *myš, noc, veš, lež* aj. (7. pl. *myšmi, nocemi, vešmi, lžemi*)
- **láhev** – ve všech pádech **-a-** i **-á-** (*lahve/láhve, lahvi/láhvi*)
- **místní jména**, např. *Čáslav, Příbram* – 2. sg. *Čáslavi i Čáslavě, Příbrami i Příbramě* (× *Jihlava* = vzor žena → do *Jihlavy*)
- **ruka, noha** – v pl. zvláštní (staré duálové) tvary, jde-li o **názvy částí těla** – 1. pl. *ruce* (× *nohy*), 2. pl. *rukou, nohou*, 6. pl. o *rukou, nohou* (hovor. -ách), v 7. pl. *rukama, nohama* (*ručkama, ručičkama*); neoznačují-li části těla → vzor žena (u *noh, na nohách, nohami stolu, ručičkami hodinek*)
- **jména pomnožná**
vzor žena – *kalhoty, plavky, nůžky, spalničky, varhany, narozeniny, Čechy, Uhry, Tatry* aj.
vzor rúže – *housle, Hutě, Nusle*
dveře – 7. p. *dveřmi* (vzor kost)
jména na **-ice**: v 2. p. nulová koncovka: *plic, Hranic*, v 3. p. **-ím** i **-ům**: *Vítkovicím/ům*
- **adjektivní skloňování** – substantiva adjektivizovaná **tvrdá** (*hajná, pokojská*) – vzor **mladá**, rovněž *kopaná, vepřová* aj., **měkká** (*účetní, vedoucí*) a substantivum *paní* – vzor **jarní**
- **vlastní jména osobní** – *Nováková, Černá* – vzor **mladý**

Skloňování neuter

město – tvrdý vzor – 1. sg. **-o**, 2. sg. **-a**

sg.	pl.
1. město	města
2. města	měst o
3. městu	měst ům
4. město	města
5. město	města
6. o městě, jablku	o měst ech , středisc ích , jablk ách
7. městem	měst ý , ponč í

moře – měkký vzor – 1. sg. **-e**, 2. sg. **-e**

sg.	pl.
1. moře	moře
2. moře	moř í , bojišť o
3. moři	moř ím
4. moře	moře
5. moře	moře
6. o moři	o moř ích
7. mořem	moř í

kuře – 1. sg. **-e**, rozšířený kmen, zakončený na **-t**

sg.	pl.
1. kuře, štěně	kuřata
2. kuřete	kuřat o
3. kuřeti	kuřat ům
4. kuře	kuřata
5. kuře	kuřata
6. o kuřeti	o kuřat ech
7. kuřetem	kuřat ý

stavení – 1. sg. **-í**, 2. sg. **-í**

sg.	pl.
1. stavení	stavení
2. stavení	stavení
3. stavení	staven ím
4. stavení	stavení
5. stavení	stavení
6. o stavení	o staven ích
7. stavením	staven ími

Zvláštnosti

- **6. sg.** o městě (**-ě**), i jablku (**-u**) = u jmen na **-ko, -go, -ho, -cho**; v mléku i mléce, o jaru × na jaře, o hnízdu × na hnízdě, o dřevu × ve dřevě; místní jména – o Brně i Brnu, ale v Brně

- **2. pl.** někdy vkladné **-e-**: *skel, městeček* × *měst*; na **-isko**: *středisk* i *středisek*, na **-iště** – jen *strnišť* (nulová koncovka)
- **6. pl.** vzor město: **-ech** (*městech*), **-ách** po k, g, h, ch (*po tangách, trikách, suchách*) a v zdobnělinách (*hnízdečkách*); dubleta na **-ko** (*v jablčích i jablíčkách*)
- **krácení**: *léto* – *let, letům, o letech, lety* (význam „roky“) × *léta, létům* (význam „roční období“); *jádra* – *jader*
- **koleno, rameno** ... jako **část těla** → *po kolenou, na ramenou*; v sg. tvary podle město i moře: 2. sg. *ramena/e*, 3. sg. *ramenu/i*; archaické *rámě*, stejně *břímě* – *břemeno, břemena/e, břemenu/i*
- **oko, ucho** – jako **části těla** – v pl. podle **moře** (růže, píseň), kromě 1. a 4. pl. *očí, uší* a 7. pl. *očima, ušima* (*očičkama, ouškama*) = zbytek duálu, v ostatních významech *oko, ucho* podle město: 1. pl. *drátěná oka, ucha*, 2. pl. *drátěných ok, uch*, 3. pl. *okům, uchům*, 7. *oky, uchy* (*očky, oušky*)
- **dítko** – v pl. vzor žena, **dítě** – v sg. vzor kuře, v pl. vzor kost; **nebe** – pl. *nebesa* (vz. město); *vejce* → 2. pl. *vajec*
- **kuře** – rozšířený kmen, zakončený na -t; v sg. **-e-** (*kuřeti*) podle moře, v pl. **-a-** (*kuřata*) podle město; většinou jména **mládat** (*mládě, kotě*) a jiné (*doupě, poupě, koště*); maskulina *kníže, hrabě*, ale v pl. neutra – *hrabata, knížata*
- vzor **stavení** – zvláště substantiva **verbální** na **-í** (*čtení, krytí*), **hromadná** (*křoví, uhlí, stromoví*), pojmenování **okolností** (*předjaří, nábržeří, období*), názvy **vlastností** (*stáří*), dále *pondělí, úterý, září, zelí*, místní jména *Vrchlabí, Meziříčí* a jména adjektivního původu: *Strašecí, Kobylí; století* – v pl. varianty *století i staletí*
- **jména pomnožná** – *Napajedla, Blata*, z obecných *prsa, nebesa, játra, ústa, vrata* aj. – vz. město
- **adjektivní skloňování** – *vstupné, vepřové* (vzor *mladý*), *telecí, hovězí* (vzor *jarní*); totéž *spropitné, Jilové* aj.

Skloňování substantiv cizího původu

- skloňování v zásadě jako domácí slova (přizpůsobení) – podle zakončení (→ vzory) *komik, Pasteur* (*pán*); *Alois* – 2. sg. *Aloise* i *Aloisa* (i vzor muž)
- jména na **-a, -e** (pomnožná na **-y, -e**) podle žena: *lyrika, Varšava, Athény* nebo růže: *diskuse, televize, Asie*; na **-o** (*město*) – *Oslo, Tokio, auto, video*; na **-e** (*Dante*) se skloňuje dále **bez koncovky -e** podle *pán* 2. p. *Danta* (i *Danteho*), *Schulze*, nebo muž 2. p. *Dumase*); na **-er, -el**: buď **-e zůstává** *Gebauer* – *Gebauera*, nebo se vynechává *Winter* – *Wintra*, nebo obojí: *Wolkera* i *Wolkra*
slovanská na **-i, -oj, -ij** jako *mladý*: *Tolstoj* – *Tolstého, Tolstému* ...
na **-ó, -ö, -ú** podle *pán*: *Rousseau* [rusó] – *Rousseau -a*; na **-i, -y** – koncovky zájmen *Verdi* – *Verdiho, Verdimu*
- **jména řeckého a latinského původu**
 - a) **prvky originálního skloňování**: *Zeus* – *Dia, Diovi, Jupiter* – *Jova, Jovovi* (jako planeta jen 2. p. *Jupitera*); *Atlantis* – *Atlantidy, Paris* – *Parida/Parise, Tigris* – *Tigridu; Cicero* – *Cicerona, Nero* – *Nerona* (pes Nero – *Nera*); *Anakreón* – *Anakreónta; sfinx* – *sfingy; drama* – *dramatu, kóma* – *kómatu, panoráma* – *panorámatu i panoramatu/ nesklonné panoráma*
 - b) **lékařské i jiné odborné termíny**: *hepatitis* (zánět jater) – *hepatitidy*; *anion* – *aniontu, prézens* – *prézentu, pronomen* – pl. *pronomina*
 - c) jména na **-us, -os, -es, -um, -on** – **koncovky ke kmeni** (odsun nominativních koncovek)
 - kosmos* – *kosmu, gymnázium* – *gymnázia, sympozion* – *sympozia*, ale *cirkus* – *cirkusu, korpus* – *korpusu, luxus* – *luxusu* aj., *vir(us)* – *viru, vlastní jména August* – *Augusta, Herodes* – *Heroda/-esa/-ese, Horatius* – *Horatia, Ovidius* – *Ovidia* aj., ale *Mathesius* – *Mathesia/Mathesiu/-sa*
 - d) jména na **-eum, -ium, -uum** podle město, některé tvary podle moře: *muzeum*, 2. pl. *muzeí*, 3. *muzeím*, 7. *muzei*
 - e) jména na **-is, -as** → rozšíření o **-d-** *Ilias* – *Iliady*

sg.	pl.
1. génius	géniové
2. génia	géniů
3. géniovi/u	géniům
4. génia	génie
5. génie	géniové
6. o géniovi/u	o géniích
7. géniem	génii

f) **vlastní jména ženská** – vzor žena: Ester – Estery

g) jména na **-ea, -ua** – podle žena i růže

sg.	pl.
1. idea	ideje, idey
2. ideje, idey	idejí
4. ideji	idejím, ideám
4. ideu	ideje, idey
5. ideo	ideje, idey
6. o ideji	o idejích, ideách
7. idejí, ideou	idejemi, ideami

sg.	pl.
1. Nikaragua	Nikaraguy
2. Nikaraguy	Nikaraguí
3. Nikaragui	Nikaraguám
4. Nikaraguu	Nikaraguy
5. Nikaraguo	Nikaraguy
6. o Nikaragui	o Nikaraguách
7. Nikaragouu	Nikaraguami

h) **nesklonná**: abbé, atašé; lady, rallye [reli] revue; reuma, kupé, angažmá, aloe, finále, froté, kombiné, alibi, derby aj.; **vlastní jména**: Lori, Marylin, Iris aj.

Cvičení

- Kdy má totéž podstatné jméno význam konkrétní, kdy abstraktní?*
Podnikli jsme cestu do Řecka. K chatě vedle úzká cesta. Koupili jsme si dobré pití. Přílišné pití alkoholu je škodlivé. Stavba rodinného domku se prodražila. Vysoká stavba změnila tvářnost města.
- Doplňte i/y a rozlišujte tvary podstatných jmen od tvarů přídavných jmen přivlastňovacích:*
Přišli Pavlov- kamarádi. Poznal jsem Pavlov- kamarády. Půjčil jsem Pavlov- učebnici. Mám rád Mozartov- opery, Čapkov- hry a Hrubinov- verše. U dědečkov- zahrady čekali Pavlov- rodiče. Petrov- se nelíbily Kainarov- verše. Manželé Novákov- se přestěhovali do Prahy. Na procházce jsme potkali manžele Dvořákov- a přátele Svobodov- rodiny.
- Vytvořte tvary 5. pádu singuláru od slov:* otec, obhájce, chlapec, zástupce, pan ředitel, pan Salák, anděl, pan vyslanec, syn
- Tvořte správné tvary podstatných jmen rodu mužského a odůvodňujte:*
Chováme tři (králík). (Jezuita) spálili mnoho českých knih. Přiletěli (čáp). Pan Prošek měl dva (pes). Cestovatelé došli k (cíl). Poštovní (holub) donesli (vítěz) dobré zprávy. Odjeli se všemi (hosté) z letiště. (Husita) zvítězili nad všemi (nepřítel).
- Vytvořte věty a užitje v nich tvary podstatných jmen:* orlí – orly, členu – členu, klíně – klína – klínu, červi – červy
- Doplňte i/y u podstatných jmen rodu ženského a odůvodněte:* dvě elips-, krásné říms-, na jedl-, v kopul-, na tabul-, houb- v sol-, výprodej obuv-, stop- po krv-, v skleněné krychl-, maso na mrkv-, dvě skic-, za chvíl-, vedle otep- slám-, v nouz-, na hráz- rybníka, jet do Čáslav- a Ostrav-, z Břeclav- a Putim-, na židl-, o televiz-, na větv-, v košil-, pro dobrou vůl-, návrat ze Šumav-, oloupat cibul-, na hřbetní ploutv-, ve staré tvrz-, v petržel-, peněžní burz-
- Užije ve větách vhodně tvary:* nožičkami – nožičkama, ušima – uchy, očima – oky
- Doplňte i/y u podstatných jmen rodu středního a odůvodněte:* mýt nádob-, pádlovat vesl-, české občanstv-, v okol- Povltav-, s novými měřidl-, umělými hnojiv-, běh zarostlý vrbov-m, pracovat s barviv-
- Doplňte koncovky nebo napište jako diktát:*
Letos se vrátili čáp- z jižních krajů později. Dlouho u nás vládly mraz-. Pozorovali jsme často bílé čáp-. Žáb- v blízkém okol- se před nimi trášly strachy. V les- ch se ozývalo volání kukačky. Sov- se skrývaly ve spleti smrkových větv-. Kraj jižní Morav- nás upoutal nekonečnými rovinam- a rozlehlými lány pol-. V dávných dobách tam tábořily tlup- pravěkých lovců, později tam vznikla hradiska s pevnými val-. Mezi skalam- a na okolních step- ch jsme uviděli orl-, sokol- a jestřáb-.
- Najděte nesprávné tvary a opravte chyby:*
Pavla s rodičemi odjela na dovolenou. Naplnili jsme sáček vonnými směsmi. Železa byly posázeny drahokami. Svého oblíbeného zpěváka mám na spouště nahrávkách. Ve většině okresech už byla provedena delimitace.

PŘÍDAVNÁ JMÉNA (ADJEKTIVA)

pojmenovávají vlastnosti podstatných jmen nebo zpřesňují jejich význam

→ **jakostní** (kvalifikační) *sladký, cizí, starý* – slova základová, neodvozená; pojmenovávají jen vlastnost podstatných jmen, aniž by se k nim nějak vztahovala; lze je **stupňovat**: *zdravý, zdravější, nejzdravější*

→ **vztahová** (relační) *dospělý, studentský, čokoládový, otcův, matčin* – označují vlastnost podstatného jména a jsou s nimi spjata nějakým vztahem; jsou odvozená, zpravidla se nestupňují nebo je stupňovat nelze

■ otázky jaký? který? čím?

■ jsou plnovýznamovým slovním druhem

■ skloňují se: skloňování

adjektivní (složené) u tzv. dlouhých (složených) tvarů přídavných jmen, např. *zdravý, -á, -é*

částečně substantivní u tzv. krátkých (jmenných) tvarů přídavných jmen, např. *zdráv, -a, -o*

smíšené – podle obou typů (částečně jmenného, částečně složeného) u přídavných jmen přivlastňovacích, např. *otcův, sestřín, -a, -o*

■ ve větě nejčastěji **shodným přívlastkem** (významová a tvarová závislost na řídicím substantivu – *bílý sníh*), někdy **doplňkem** (*Eva seděla zamýšlena*) nebo **jmennou částí přísudku** (*Bratr je zdrav/Bratr je zdravý*), ale i **podmětem** (*Sytý hladovému nevěří*)

■ u adjektiv určujeme rod (a životnost), číslo, pád, zařazujeme je k vzorům: shodují se s rodem, číslem a pádem určujícího podstatného jména (*s černým psem*)

Druhy adjektiv

a) **složená: tvrdá** (zakončení kmene na tvrdou nebo obojetnou souhlásku) *mladý*
měkká (zakončení kmene na měkkou souhlásku) *jarní*

b) **jmenná** *mlád*

c) **přivlastňovací** *bratrův, matčin* (jsou odvozená od podstatných jmen)

Skloňování

1. Složená deklinace adjektiv

tzv. **dlouhé (složené) tvary** – z dobr-a-j-a → dobrá vznikly už v praslovanském období spojením jména a zájmena; v 10. stol. došlo k stažení tvarů do dnešní podoby

Vzory

mladý – tvrdý vzor

sg.		
m.	f.	n.
1., 5. mladý (muž)	mladá (žena)	mladé (kotě)
2. mladého	mladé	mladého
3. mladému	mladé	mladému
4. mladého, mladý (neživot.)	mladou	mladé
6. o mladém	o mladé	o mladém
7. mladým	mladou	mladým

jarní – měkký vzor

sg.		
m.	f.	n.
1., 5. jarní (kabát)	jarní (květina)	jarní (ráno)
2. jarního	jarní	jarního
3. jarnímu	jarní	jarnímu
4. jarního, jarní (neživot.)	jarní	jarní
6. o jarním	o jarní	o jarním
7. jarním	jarní	jarním

zapamatuj si

U přídavných jmen **tvrdých** píšeme všude **-y**, **vyjma 1. a 5. p. pl. maskulin životných** (*mladí, milí přátelé*)

pl.		
m.	f.	n.
1., 5. mladí (muži) mladé (stro- my – neživot.)	mladé (ženy)	mladá (kořata)
2.	mladých	
3.	mladým	
4. mladé	mladé	mladá
6.	o mladých	
7.	mladými	

zapamatuj si

U přídavných jmen měkkých píšeme všude **-í** *cizí, ryzí* – vzor *jarní*

Zvláštnosti

- podle vzoru **mladý** se skloňují:
 - zpodstatnělá přídavná jména, např. *hajný, bytná, vstupné*
 - domácí a cizí vlastní jména zakončená na *-ý, -á, -é*, např. *Škvorecký, Němcová, Lysá nad Labem, Hostinné* aj.
 - zájmena *který, některý, jaký, nějaký, kterýsi* ap. a číslovky *druhý, pátý, desátý, stý* aj.
- podle vzoru **jarní** se skloňují:
 - zpodstatnělá přídavná jména, např. *krejčí, domácí, vrchní, hovězí*
 - vlastní jména *Jiří, Dolejší, Jelení*
 - zájmena *čí, něčí, čísi, ničí, její* a číslovky *první, třetí, tisíci, trojí* aj.
- ve spojení s duálovými tvary substantiv mají přídavná jména tutéž koncovku – *zdravýma rukama, kočičíma očičkama*
- **nesklonná** adjektiva, např. *lila* (odstín), *glazé* (rukavičky), *prima* (člověk) – hovorové

2. Jmenná deklinace adjektiv

tzv. **krátké (jmenné) tvary** – zbytky u některých přídavných jmen **tvrdého** vzoru, a to v 1. p. (zastaralé ve 4. p.) obou čísel (knižní ráz): *Jsi už zdrav?* *Ráda tě vidím zdravu.* (archaické)

- V současné době pozorujeme ústup jmených tvarů přídavných jmen, ne jejich zánik – udržují se ve spojení např. *jsem schopen, zvědav, jsem si tím jist, buď zdrav*

Někdy je mezi jmeným a složeným tvarem přídavného jména významový rozdíl: *chlapec je živ* (= žije) × *chlapec je živý* (= čilý)

sg.		
m.	f.	n.
1. šťasten 0	šťastna	šťastno
4. šťastna, šťasten 0 (neživot.)	šťastnu	šťastno

pl.		
m.	f.	n.
1. šťastni, šťastny (neživ.)	šťastny	šťastna
2. šťastny	šťastny	šťastna

- ve větě: v jmenné části přísudku – *učitel je spokojen, učitelka je spokojena, dítě je spokojeno*
v doplňku – *chodí bos, bosa, boso; bosí, bosy*
- příd. jméno **rád, ráda, rádo** (*nerad, milerád*) má jen tvary jmenné
- přechod **k příslovcím**: *smutno, veselo, možno, nutno*
- součást **pasivního tvaru slovesného** (ze slovesných základů) je *objednán, -a, -o*
- **ustrnulé tvary** ve spojení: *z čista jasná, za mlada, na živu, do nedávna*

3. Smíšená deklinace adjektiv

u přídavných jmen **přivlastňovacích** – část tvarů podle skloňování jmenného, část podle složeného

zapamatuj si

U přídavných jmen přivlastňovacích píšeme všude **-y, vyjma 1. a 5. p. pl. maskulin životných**:
bratrovi, matčini přátelé × otcovy, matčiny domy, knihy (= 1. p. pl. maskulin neživotných a feminin) ×
potkal otcovy, matčiny přátele (= 4. p. pl.)
 ! *dopis bratrovi* (3. pád podstatného jména), *bratrovi přátelé* (1. pád pl. přídavného jména)

otcův, matčin

sg.		
m.	f.	n.
1., 5. otcův 0 , matčin 0 (přítel, dům)	otcova a , matčina (chata)	otcov o , matčino (přání)
2. otcova a , matčina a	otcovy a , matčiny a	otcova a , matčina a
3. otcovu a , matčinu a	otcově a , matčině a	otcovu a , matčinu a
4. otcova a , matčina a otcův 0 , matčin 0 (neživot.)	otcovu a , matčinu a	otcov o , matčino
6. o otcově /u , matčině /u	o otcově a , matčině a	o otcově /u , matčině /u
7. otcov ým , matčin ým	otcovou a , matčinou a	otcov ým , matčin ým

pl.		
m.	f.	n.
1., 5. otcov i , matčin i (přátelé)	otcovy a , matčiny (chaty)	otcova a , matčina (přání)
2. otcov y , matčin y (domy) (neživot.)		
2.	otcov ých , matčin ých	
3.	otcov ým , matčin ým	
4. otcov y , matčin y	otcov y , matčiny a	otcova a , matčina a
6.	o otcov ých , matčin ých	
7.	otcov ými , matčin ými	

Zvláštnosti

- ve spojení s duálovými tvary substantiv – otcov**ýma** očima, matčin**ýma** očima; matčin**i** rodiče, matčin**y** sestry
- **nesklonná** Nováková (rodina), k Novákov**é** (rodině) – hovorové

Stupňování

= vyjádření **trojího stupně** vlastnosti nebo míry (základní, větší, největší)

a) pravidelné

1. stupeň (pozitiv)	2. stupeň (komparativ)	3. stupeň (superlativ)
		nej- + 2. stupeň
rychlý	-ejší rychlejší	nejrychlejší
vděčný	-ějši vděčnější	nejvděčnější
starý	-ší starší	nejstarší
hezký	-í hezčí	nejhezčí

zapamatuj si

! tišší, sušší, dražší, nižší

! nejjasnější, nejjistější, nejjíživější ap.

b) nepravidelné (od jiných základů)

dobry – lepší – nejlepší
špatný (zlý) – horší – nejhorší
malý – menší – nejmenší
velký – větší – největší
dlouhý – delší – nejdelší

c) opisné = pomocí příslovčí více žádoucí, nejvíce žádoucí, silně krátkozraký; méně, nejvíce schopný, velmi, velice, neobyčejně, mnohem, zvláště, nejlépe, plně, méně, málo

– u **přijatých** adjektiv – **efektivnější, neefektivnější** i **více efektivní, nejvíce efektivní** a u složených adjektiv – **pravděpodobnější, nejpravděpodobnější** i **více, nejvíce pravděpodobný**

d) pomocí jiných předpon nebo přípon – překrásný, přihlouplý, nahluclý, pobledlý, droboučký, malinkatý aj.

e) srovnávání s předmětem základním

- spojka **než** – rychlejší než zvuk
- **2. pád** (archaické) *milejší tebe, rychlejší zvuku*
- nespisovné, spojka **jak** – rychlejší jak ty

f) přidavné jméno *rád* se při stupňování mění v příslovce: *raději/radši, nejraději/nejradši*

Cvičení

- Rozlište** přidavná jména *jakostní od vztahových; určete, která jsou tvrdá, měkká, přivlastňovací*:
drzý, kovový, přímý, slepičí, bratrský, cizí, sestřin, ranní, vlněný, lidnatý, zdravý
- Určete, podle kterých vzorů se sklloňují** přidavná jména: včelí, zdravý, Moničin, skladatelův, cizí, lepší, hovězí, Eviččin
- Převeďte do množného čísla**: milý člověk, hladové štěně, spravedlivý soudce, milý příteli, hezký papoušek, ruský básník, kroměřížský občan, maličký pesek, dlouhý had, ledečský občan, francouzský, anglický a holandský námořník, v tmavém sklepě, škodlivý bílý motýl, žákyně byla hotova s úkolem, každý byl zvědav na výsledek, dítě se vrátilo spokojeno, výletník se vrátil živ a zdrav, děvče se cítilo velmi unaveno, mnohý francouzský skladatel je u nás znám, buď zdráva
- Napište v 1. a 7. pádě plurálu**: známý spisovatel, rozsáhlý objekt, rybí ploutev, žluté housle, cizí drzý chlapec, zoufalý výkřik
- Doplňte i/y**: ps- vytí, , narůžověl- květ, bručiv- medvědi, husbrko, modrav-m údolím, bíl- holubi, s drz-mi lidmi, vědom-zásah, mal- sněhuláci, syst- doupě, světlovlas- jezdci, s ciz-mi dětmi, lstiv- pardál- pohled, s mil-m- přáteli, v bezles-ch krajích s hol-m- stráněmi, závistiv- lidé, vytrval- koně
- Utvořte tvar 1. pádu plurálu** *přidavných jmen*: (Krkonoše) vypravěči, (Praha) rodáci, (Brandýs) obyvatelé, (Rus) obchodníci, (herečka) výkony, (říše) panovníci, (pilot) zkušenosti, (babička) starosti, (Norimberk) vězni, (Třebíč) lékaři
- Doplňte i/y a odůvodněte**: Jiráskov- Psohlavci mě zaujali, ale Petrov- se nelíbili. Znáte Dumasov- Tři mušketýry? Svatoplukovsynové byli nesvorn-, zapomněli na otcov- rady. Libušin- poslové dospěli k Přemyslov-. Na chalupě se sešli otcov- přátelé. Baruščin- rodiče byli povahově rozdílní. Jaroslav a Eva Jedličkov- jsou mí přátelé. Sousedov- děti se těšili na strýčkov- dárky.
- Užijte správné tvary** *přidavných jmen přivlastňovacích*: Půjdem dopravu k (Tylovo nábreží). Bydlím na (Smetanovo náměstí). Do (Myslíkova ulice) zajedeme zítra. Zastavíme se na (Karlův most). Strávil jsem den v (Halasův rodný kraj). Největším (Maroldovo dílo) je obraz bitvy u Lipan. Po této silnici se dostanete ke (Karlovy Vary).
- Užijte ve větách následující tvary** *přidavných jmen, a to ve všech možných rodech a pádech*:
Petrovi, Petrovy, milí, milý, zdraví, zdravý, zdraví, zdravý, Čermákoví, Čermákovy
- Rozhodněte se mezi velkým a malým začátečním písmenem a vysvětlete významový rozdíl mezi dvojicemi**:
ČAPKŮV HUMOR – ČAPKOVSKÝ HUMOR, NEZVALŮV EDISON – NEZVALOVSKÝ VERŠ, POSLANCOVA ODPOVĚDNOST, POSLANECKÁ SNĚMOVNA PARLAMENTU ČR
- Utvořte tvar 2. stupně** *přidavných jmen*: hezký, drahý, suchý, objemný, upřímný
- Užijte** *přidavných jmen v závorkách v stupňových tvarech (viz číslice)*:
Sněžka je (vysoký 3) hora v Čechách. V zimě navštěvujeme (známý 3) horská střediska. Jsem (vysoký 2) než ty. Olovo je (těžký 2) než železo. Horské potoky jsou sice (mělký 2), ale (prudký 2) než v rovinách. Bratr měl (tichý 2) povahu. Půjdu tam (rád 2) zítra. Soused nám pomohl v (zlý 3) dobách.
- Vysvětlete významový rozdíl mezi dvojicemi slov; uveďte další podobné dvojice, použijte ve větách**: hasící – hasící, balící – balící, prací – peroucí
- Doplňte vynechané i/y, nebo napište jako diktát**:
Únor b-l-l-, pole s-l-l-. Učíme se ciz-m jazykům. Z žab-ch vajček se v-l-hl- mal- pulci. Přiletěl k nám ciz- včel- roj. Sníh se tít-til a zářil b-l-m- a modrav-m- barvam-. S-pky se naplňují b-l-m hus-m peřím. Na dvoře bylo sl-šet holub- vrkání a pronikav- pav- křik. Rackové kroužil- nad strm-m- útes- skal. Nad les- přeletěl- směl- ostříž, divocí šedav- holub- a drav- sokol-. Přem-šlel- jsme o starostov-ch návrz-ch. Pergamen se v-ráběl z vepřov-ch, koz-ch a osl-ch kůží. Lekniny s růžov-m- květy obdivoval- všichni příchoz-.

ZÁJMENA (PRONOMINA)

- neoznačují osoby, zvířata, věci a jejich vlastnosti přímo, ale příslušné jméno **zastupují**, věc nebo vlastnost **naznačují, odkazují** na ně *ap. já, on, ten, můj, kdo* = zástupné (substituční) pojmenování
- jsou plnovýznamovým slovním druhem
- skloňují se (převaha skloňování zájmeného, dále adjektivní a smíšené)
- ve větě mají tytéž funkce jako jména, která zastupují, tj. převážně **podmět** (Ona přijde), **shodný přívlastek** (*ten náš úspěch, takový rozruch*)

- u zájmen určujeme pád, číslo a rod (u rodových zájmen)

Druhy zájmen

a) podle schopnosti vyjadřovat rod:

bezrodá – mají jeden tvar pro všechny rody: *já, ty, my, vy* + zvrtné *se*

rodová – vyjadřují různými tvary trojí rod, u mužského rodu i životnost, např. *ten, ta, to; on, ona, ono* aj.

Skloňování – trojí typ:

- bezrodá osobní zájmena – **zvláštní** skloňování

- rodová zájmena

zájmenné skloňování: *ten, onen, kdo* (a odvozená slova) = tvrdé skloňování

on, co, jenž, náš, váš = měkké skloňování; *všechen* (a odvozeniny) = smíšené skloňování (tvrdé i měkké)

adjektivní skloňování (podle přídavných jmen): *jaký, který, každý, samý, veškerý, žádný, jakýsi* aj. – tvrdé skloňování (mladý); *čí (něčí, ničí, čísi), její, jejíž* – měkké skloňování (jarní)

Zvláštnosti

sám – skloňování adjektivní i jmenné (4. p. sg. mask. živ. *sama*, neživ. *sám*, fem. *samu*, neutrum *samo*, 4. p. pl. mask. *samy*, fem. *samy*, neutra *sama*)

můj, tvůj, svůj – skloňování zájmenné i tvrdé adjektivní (mladý)

týž/tentýž – krátký tvar podle *mladý*, delší složený jako *ten* (*týž* je nesklonné); *jeho, jejich, jehož, jejichž* = nesklonná

b) podle významu:

1. **Zájmena osobní** (personalia):

já, ty, my, vy + zvrtné **se** jsou **bezrodá**

on, ona, ono, oni, ony, ona jsou **rodová**

já = mluvčí; *ty* = adresát; *on, ona, ono* = někdo jiný než mluvčí nebo adresát

my = mluvčí + další osoby; *vy* = adresát + další osoby; *oni, ony, ona* = někdo jiný než *my, vy* (předmět komunikace)

já	ty	my	vy	se
1. já	ty	my	vy	-
2. mne, mě	tebe, tě	nás	vás	sebe
3. mně, mi	tobě, ti	nám	vám	sobě, si
4. mne, mě	tebe, tě	nás	vás	sebe, se
5. -	ty	-	vy	-
6. o mně	o tobě	o nás	o vás	o sobě
7. mnou	tebou	námi	vámi	sebou

on	ona	ono	oni	ony	ona
1. on	ona	ono	oni, ony (neživot.)	ony	ona
2. jeho, ho, jej	jí	jeho, ho, jej		jich	
3. jemu, mu	jí	jemu, mu		jim	
4. jeho, ho, jej, -ň	jí	je, ho, jej		je	
6. o něm	o ní	o něm		o nich	
7. jím	jí	jím		jimi	

Zvláštnosti

- **tvar -ň** – v 4. p. po předložkách – *proň, naň, zaň, oň* (knižní)

- **varianty j-ň-**: po předložce *bez něho, s ním, k němu*

Zvrtné (reflexivní) zájmeno osobní

- **nemá tvar 1. pádu** (vyjadřuje totožnost s podmětem → nemůže být podmětem), **nevyjadřuje číslo ani jmenný rod**

- vztahuje se k osobě, věci, vyjadřuje **totožnost s původcem děje** (má charakter zájmen v předmětu) *Anna se umyla. Anna si učešala vlasy.*

zapamatuj si

2. a 4. p. *bál se mě (tě)*, viděl *mě (tě)*
3. a 6. p. *dal mně to (tobě)*, mluvil *o mně (o tobě)*

! delší tvary:

na začátku věty, po předložkách, při důrazu:
tobě to nedám, ke mně, pro mne, tebe se nebojím × dej mi to, šetř se

! **mi** (od zájmena *já*) × **my** (= všichni, tvar 1. p. pl.)

! v dopisech *Ty, Vy*

! **sebou** (význam pohybu): *hází sebou* (jako *hází míčem*) × **s sebou** (význam mít u sebe): *vezmi s sebou dceru* (půjde s tebou – ona a ty)

! 4. sg. fem. *jí, na ni* – jako **tu** (stejně již, *pro ni, vaši, moji, tvoji, svoji*)

2., 3., 6., 7. *jí, o ní, s ní* – jako **té, tou**

- podoby *se, si* u **sloves pouze zvratných** *smát se, stěžovat si, sešli se, dočkáš se*
- vyjadřuje **vzájemnost** *vyměňovali si dopisy, nenáviděli se, líbají se*
- vyjadřuje **trpný rod** slovesný – *Film se točil měsíc.*

2. **Zájmena přivlastňovací** (posesiva) – přivlastňují první, druhé, třetí osobě nebo podmětu v kterékoli osobě **můj, tvůj, jeho, její, náš, váš, jejich** + zvratné **svůj** (pro přivlastňování osobě v podmětu)

můj – stejně i **tvůj, svůj**

sg.		
m.	f.	n.
1., 5. můj	má/moje	mé/moje
2. mého	mé/mojí	mého
3. mému	mé/mojí	mému
4. mého, můj (neživot.)	mou/moju	mé/moje
6. o mém	o mé/mojí	o mém
7. mým	mou/mojí	mým

pl.		
m.	f.	n.
1. mí/moju mé/moje (neživot.)	mé/moje	má/moje
2.	mých	
3.	mým	
4. mé/moje	mé/moje	má/moje
6.	o svých	
7.	mými	

Zvláštnosti

- **jeho a jejich** je nesklonné (ustrnulé tvary 2. pádu osobních zájmen), **její** – adjektivní skloňování (jarní) – *jejího, jejímu ...*, pl. *její, jejích, jejím ...*
- zvratné přivlastňovací **svůj** – skloňuje se jako **můj**; přivlastňuje **původci děje**, zvl. v podmětu: **Pavel to viděl ze svého** (tj. Pavlova) *stanoviště. Kde si obstaráváte své nákupy?* (vy – své)
- dubletní tvary zájmen *můj, tvůj, svůj*: kratší tvary počítovány jako stylově vyšší
- podle duálové koncovky v 7. p. pl. (*rukama, očima* ap.) přebírají tuto koncovku i zájmena (**mýma očima**)

zapamatuj si

můj, tvůj, svůj

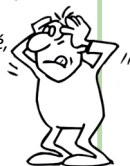
! dvojití tvary v 1. a 4. p. sg. (fem. a neutra) a v 1. p. pl. (všechny rody), např. *má (moje) matka, mé (moje) kotě, mou (moji) matku, mí (moji) přátelé, mé (moje) knihy, má (moje) kočata*

! 7. p. pl. s mými přáteli, knihami, koťaty
! v 2., 3. a 7. p. fem. jsou delší tvary hovorové

! jejich x jejich

její přátelé (jedné ženy) → *u jejích přátel* (tě ženy)
jejích přátelé (několika lidí) → *u jejich přátel* (těch několika lidí)

! v dopisech Tvůj, Váš

náš – skloňování **zájmenné** (měkký vzor) – stejně i **váš, co** a v sg. **všechen**

sg.		
m.	f.	n.
1., 5. náš	naše	naše
2. našeho	naší	našeho
3. našemu	naší	našemu
4. našeho, náš (neživot.)	naši	naše
6. o našem	o naší	o našem
7. naším	naší	naším

pl.		
m.	f.	n.
1. naši, naše (neživot.)	naše	naše
2.	našich	
3.	naším	
4.	naše	
6.	o našich	
7.	našimi	

! 4. p. ž. tu – naši, jí, 2., 3., 6., 7. **té, tou** – naší, jí

3. **Zájmena ukazovací** (demonstrativa) a **vymežovací** (limitativa) – ukazují na určitou osobu, zvíře, věc, vlastnost **ten, tento, tenhle, tamten, onen, takový** (taký), **onaký** (funkce ukazovací a odkazovací), **týž, tentýž** (funkce identifikační), **sám** (funkce zdůrazňovací a výtýkáci) a složené podoby, např. *tamhleten, tamten, takovýto* aj.

ten – skloňování zájmenné (tvrdý vzor) – stejně: **kdo, onen, všichni** a číslovka **jeden**

sg.		
m.	f.	n.
1. ten	ta	to
2. toho	té	toho
3. tomu	té	tomu
4. toho, ten (neživot.)	tu	to
6. o tom	o té	o tom
7. tím	tou	tím

pl.		
m.	f.	n.
1. ti, ty (neživot.)	ty	ta
2.	těch	
3.	těm	
4. ty	ty	ta
6.	o těch	
7.	těmi	

takový – adjektivní skloňování jako **mladý**; archaický tvar *taký, -á, -é*

– ve spojení se substantivy *ruka, noha, oko, ucho* – **takovýma rukama, očima**

sám

sg.		
m.	f.	n.
1. sám	sama	samo
2. samého	samé	samého
3. samému	samé	samému
4. samého, sama, sám (neživot.)	samou/samu	samého/samo
6. o samém	o samé	o samém
7. samým	samou	samým

pl.		
m.	f.	n.
1. sami, samy (neživot.)	samy	sama
2.	samých	
3.	samým	
4. samé/samy	samé/samy	samá/sama
6.	o samých	
7.	samými	

■ delší tvary – deklinace složená, kratší tvary v 4. p. = knižní (jako mlád)

týž (tentýž) – vyjadřují totožnost × **jiný (druhý)** – vyjadřují netotožnost (skloňování podle *mladý*) – *Nikdo jiný/druhý tě nebude mít tak rád.*

sg.		
m.	f.	n.
1. týž/tentýž	táž/tatáž	totéž
2. téhož	téže	téhož
3. témuž	téže	témuž
4. téhož, týž/tentýž (neživot.)	touž/tutéž	totéž
6. o témž(e) i o tomtéž	o téže	o témž(e), tomtéž
7. týmž/tímtéž	touž/toutéž	týmž/tímtéž

pl.		
m.	f.	n.
1. tíž/titíž, tytéž (neživot.)	tytéž	táž/tatáž
2.	týchž	
3.	týmž	
4. tytéž	tytéž	táž/tatáž
6.	o týchž	
7.	týmiž	

■ skloňování jako *mladý + ž(e)* → *týž/tentýž, tého+ž* atd.

■ v 7. pádě pl. existuje duálový tvar **týmaž rukama**

◀ **zapamatuj si**

! spojení *ten samý* (místo *týž*) je nespisovné
! tvary *těchže, těmže* jsou nesprávné, nespisovné

4. **Zájmena tázací** (interrogativa)

tážeme se po osobě, věci, vlastnosti → doplnit informace = tázací slova v otázkách doplňovacích

kdo – otázka na neznámou **osobu**; skloň. jako **ten** (7. sg. tím × **kým**), jen v sg. *Kdo přišel? Komu píšeš?*

co – otázka na neznámý **objekt i zvíře**; skloň. jako **náš**, jen v sg.

– s akuzativními předložkami zkrácené tvary *nač, zač, oč* (od původu i *proč*)

jaký, -á, -é – otázka na **vlastnost a jakost** *Jaké má vlasy?* (hnědé, žádné), *Jaký básník?* (vynikající, lyrický); skloň. jako **mladý**; archaická podoba *ký*

který, -á, -é – otázka na **určení jedné ze souhrnu osob, věcí** *Který básník?* (Neruda, Wolker); skloň. jako **mladý**

čí – otázka na vlastníka, původce *Čí přítel?* (můj); skloň. jako **jarní**

– hovorové podoby: *kdopak, copak, jakýpak, čípak*

– zesílení: *kdože, cože, jakýže*

– v 7. pádě pl. existují duálové tvary **kterýma, číma** očima

5. Zájmena vztažná (relativa)

vyjadřují **vztah** k osobě, věci a **uvádějí vedlejší věty vztažné**

kdo, co, jaký, který, či, jenž + varianty **kdož, což, jakýž, kterýž(to)** + vztažná přivlastňovací zájmena **jehož, jejíž, jejichž**

Muž, který vyprávěl (neutrální), *jenž* vyprávěl (knižnější), *co* vyprávěl (hovorové)

jenž – skloňování jako **on + ž**

sg.		
m.	f.	n.
1. jenž	jež	jež
2. jehož	jíž	jehož
3. jemuž	jíž	jemuž
4. jehož, jejíž; jež (neživot.)	jíž	jež
6. o němž	o níž	o němž
7. jímž	jíž	jímž

pl.		
m.	f.	n.
1. již, jež (neživot.)	jež	jež
2.	jichž	
3.	jimž	
4.	jež	
6.	o nichž	
7.	jimiž	

■ po přeložkách je **j-** vystřídáno **ň-** bez *něhož, k níž*

■ **jehož, jejichž** – nesklonné

■ tvar 4. pádu sg. mask. neživot. – *dům, jež jsi postavil × chlapce, jehož (jež) jsem potkal*

■ v 7. p. pl. s duálovými tvary jmen pouze tvar **jimiž (s nimiž)**

■ nesklonné vztažné zájmeno *co* je hovorové. *Koupím si knihu, co se mi líbí.*

6. Zájmena neurčitá (indefinita) – poukazují na významový obsah jmen neurčitě, obecně; skloňování jako zájmena tázací; jsou odvozována předponami a příponami od určitých tvarů zájmen; vyjadřují různé významy, neurčitost různé povahy:

někdo, něco, nějaký, některý, něčí – neurčitost nespecifikovaná

kdosi, cosi, jakýsi, kterýsi, čísi – neurčitost větší míry

kdokoli(v), cokoli(v), jakýkoli, kterýkoli, číkoli – libovolnost neutrální

leda(s)kdo, leckdo, ledaco, ledajaký, ledakterý, ledačí – libovolnost s rozmanitostí

kdekdo, kdejaký, kdekerý, kdečí – všeobecná platnost

málokdo, máloco ...; zřídakdo, zřídakco ...; sotvakdo ... – měrové hodnocení

všeli(s)kdo, všelíčí, všelico(s), všelijaký – význam „různý“

bůhvíkdvo, nevímdo ... – hovorové

všechn, veškerý, všelíký, každý – vyjádření kvantity, míry – zájmena vymežovací

Postfix -si, -koli(v) = přípona na úplném konci slova; při ohýbání se nemění: *jakýsi, jakéhosi; kdokoli(v), kohokoli(v)*

všechn

sg.		
m.	f.	n.
1. všechen	všechna	všechno, vše
2. všeho	vší	všeho
3. všemu	vší	všemu
4. všechen	vší, všechnu	všechno, vše
6. o všem	o vší	o všem
7. vším	vší	vším

pl.		
m.	f.	n.
1. všichni, všechny (neživot.)	všechny	všechna
2.	všech	
3.	všem	
4. všechny	všechny	všechna
6.	o všech	
7.	všemi	

- variantní podoby **všecek, všecka, všecko, všicci, všecky, všecka**
- kratší tvary – knižní (*děkuji za vše*) nebo v ustálených spojeních (*nade vší pochybnost*)
- složená zájmena, např. *kde kdo* se mohou rozkládat: s *kdekým* (*kde s kým, v máločem/málo v čem*)

7. **Zájmena záporná** (negativa) – popírají existenci nebo výskyt osob, věcí, jevů (někoho nebo něčeho); jsou tvořena nejčastěji předponou **ni-**

nikdo, nic, nijaký, ničí; žádný – popření; **pranic** – zesílení

Zájmena mohou mít i jiné významy, než které ukazuje jejich název, např:

- zvrtná zájmena vyjadřují nejen zvrtnost (*myje se*), ale i vzájemnost (*zdravíme se*), citový vztah k ději (*ten si žije*)
- ukazovací zájmena mají i význam odkazovací – *Kdo lže, ten krade*, citový – *Dej ty ruce pryč*.

Cvičení

1. *Určete druh zájmen a pád; vyhledejte zájmena bezrodá:* vašimi, který, na čem?, mě, sobě, nějakí, vás, sám, mi, my, tentýž, nikdo, sebe, takový, jakýsi, nic, čím?, mnou, ono, někteří, každý, leckdo, mými, čemu, o jakých, tohohle, tím, ty, jež, jeho, tvou, jejich, ho, si, z nich, vám
2. *Doplňte tvary zájmena já a uveďte pád:*
Copak jsi ode -- chtěl? Půjč -- knížku. Neřekl -- to. Nechtěl jsi -- poslechnout. Vzpomeněš si na --? Co proti -- máš? Přijmi ode -- srdečný pozdrav. Nesměj se --. Potěšilo --, že máš ke -- důvěru. Postav se vedle --, ať vidím, že jsi -- už přerostl. Přivezl -- hezký dárek. Řekni --, co si o -- myslíš. Mohl bys -- pomoci?
3. *Tvořte správné tvary zájmen on, ona, ono, oni, ony, ona:*
Mám přítelkyni a bez (ona) se neobejdu. Moje matka je obětavá, mohu se na (ona) spolehnout. Nemluvil o (ona), ale často na (ona) vzpomínal. Šli jsme (ona) naproti, ale nedočkali jsme se (ona). Uvidím-li (ona), vyřídím (ona) tvůj vzkaz. Za všechno děkujeme (oni). Koupil jsem si nůž a řízl jsem se (on).
4. *Uveďte následující zájmena v 1. pádě singuláru nebo plurálu (pokud existují):*
na ní, sobě, s ním, s nimi, o mně, s vámi, nesl jí, nesl ji, k tobě, bez nich, viděl ho, viděl jej, čti mi, vedle něj, mimo ně, psal mu, s ním, s tebou, sebou
5. *Změňte věty tak, aby byl na tvarech osobních zájmen důraz:* Nevšiml jsem si ho. Snadno se mu to říká. Pozvali jsme ho také.
6. *Doplňte tvar sebou nebo spojení s sebou:* Dítě -- ve spaní házel. Nemám -- občanský průkaz. Rozumí se samo --, že to neprozradím. Proud vody -- strhával mosty, dřevo, kameny.
7. *Doplňte i/y:* V- jste m- dobře poradili. Půjč m- knížku. M- se už rozloučíme. Na venkově se m- líbilo. Kam půjdete v-, tam půjde-me i m-. Pojďte s nám-. To m- leží v hlavě.
8. *Doplňte správné tvary přivlastňovacích zájmen můj, tvůj, svůj:*
s (můj) bratrem, (můj) kamarádi, bez(tvůj) pomocníků, (tvůj) rodiče, se (svůj) knihou, (můj) bydlištěm je Praha, s (tvůj) spolužáky, o (můj) známých, pro (můj) matka
9. *Doplňte i/í a zdůvodněte:* nad naš- zahradou, s vaš-m známým, pro naš- tetu, za naš-m domem, o naš- řeči, pro vaš- firmu, naš- objednávku, s vaš-m souhlasem, s vaš-m spisy, podívej se na naš- jabloň, na naš- jabloni jsou květy, čtu vaš- knížku
10. *Vyberte správný tvar – její, jejich nebo jejich:* Učí se a je pečlivá, takže je to vidět na -- výsledcích. Sedli jsme si pod kvetoucími lipami a vdechovali -- vůni. Maminka je pracovitá a obětavá a pro tyto -- vlastnosti si jí vážím. Pavla má vyznamenání, a proto se -- matka ráda chlubí jejím vysvědčením. Na zahradě máme jabloň a na -- větvích je plno jablek.
11. a) *Rozhodněte, kterého zájmena je třeba užít:* Kde si dáváte šít (své – vaše) šaty? Doufám, že mi vyřídíte (mou – svou) žádost brzy. Všechny (mé – své) věci mám ve (své – mé) pracovně. b) *Opravte chyby:* Vložím mé peníze co nejdříve do spořitelny. Městský úřad ústy jeho tiskového mluvčího informoval občany o výsledku jednání. Splatím brzy moje dluhy.
12. *Doplňte postupně tvary ukazovacích zájmen ten, tento, tenhle, onen:* S -- lidmi nemám dobré zkušenosti. O -- událostech jsem slyšel. Od -- člověka jsem získal dobré rady. S -- špinavými rukama nejez! Na -- otázku odpovím hned.

13. **Doplňte tvary zájmena** týž/tentýž: Odešel – cestou, kterou přišel. Chodím do -- školy. Máme -- předměty. Učíme se v -- třídě. Oba jsme přečetli -- knihu. Udělali jsme to -- způsobem. Setkali jsme se s -- nedostatky. Kupuji zeleninu stále v -- obchodě.
14. **Doplňujte y/i:** Takov-ch výsledků jsme dosáhli společným úsilím. Takov- hezký svetr si koupím. Takov- to byli přátelé!
15. **Doplňujte tvary zájmena sám, samý:** Často škodíme sam- sobě. Dívky šly do tanečních v šatech, které si sam- ušily. Setkal se se sam-m- dobrými lidmi. Dobré výrobky se chválí sam-. Jabloně byly sam- květ. Dveře se otvírají sam-. Žili tam dlouho sam-. Děti se bály zůstat sam- doma.
16. **Odlíste zájmena tázací od vztažných:** Pověz, či je ta kniha. Co si přejete? Kterou Smetanovu operu znáš? Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá.
17. **Vyberte správná zájmena:** Oznamte, z (kterých – jakých) zemí je největší poptávka po našem zboží a za (kterých – jakých) podmínek by se prodávalo. Napište, (které – jaké) druhy máme poslat a (které – jaké) rozměry má mít balík. (Kterého – jakého) zpěváka máš nejraději?
18. **Nahradte tvary zájmena který příslušnými tvary zájmena** jenž: kniha, která mě zaujala; pro tetu, kterou jsem čekala; tabule, na kterou píši; zeď, na které visí obraz; zeď, na kterou hledím
19. **Pozor na nepravé věty vztahné!** Opravte nesprávnosti a stylistické neobratnosti:
Žádáme o výměnu koberce do kanceláře starosty, který je už zničený a k ničemu se nehodí. Učitelka vyvolala žáka, který napsal úkol, v kterém bylo plno chyb. Trám, který je dlouhý dva metry, zkrátíme o třetinu. Kreslí tužkou, která je ořezaná.
20. **Změňte zájmena neurčitá na záporná a naopak:** Někdo se zájezdu zúčastní. Něco o tom vím. Ničeho jsem si nevšímal. Slyšel jsem jakousi hádku.

ČÍSLOVKY (NUMERALIA)

- slova významu číselného
- vyjadřují kvantovost **počítanou** (určitou, vyjádřitelnou čísly) *pět, pátý, pětkrát* nebo **nepočítanou** (neurčitou, čísla nevyjádřitelnou) *mnoho, málo, několik* → **číslovky určité a neurčité**, např. počet, pořadí atd.
- jsou plnovýznamovým slovním druhem
- jsou zčásti **sklonné** (skloňování jmenné, adjektivní i zájmenné), zčásti **nesklonné** (dvakrát)
- jsou jednak **rodové** (adjektivní *druhý, -á, -é* nebo substantivní – *sto, milion*), jednak **bezrodé** (*s šesti kamarády, dívkami, děvčaty*)
- ve větě mají **platnost substantiv** (*pět, sto, tisíc, milion*), **adjektiv** (*první*), **adverbii** (*mnoho, málo*) nejčastěji plní větnou funkci **přívlastku shodného**
- u číslovek určujeme gramatickou kategorii pádu

Druhy číslovek

1. **základní** (cardinalia) – vyjadřují **počet**, pojmenovávají **čísla**
otázka kolik?
jeden, dva, tři, ..., deset, patnáct, ..., dvacet jedna / jedenadvacet / jednadvacet, ... sto, sto jedna, ..., dvě stě, dvě stě jedna, ..., pět set, ..., tisíc, milion, pět milionů; nula – rozmezí kladných a záporných hodnot; **úplnostní** číslovka *oba, obě; dvě a plus dvě jsou čtyři* ($2 + 2 = 4$), *pět bez dvou/minus dvě jsou tři* ($5 - 2 = 3$), *tři krát tři je devět* ($3 \times 3 = 9$), *deset děleno dvěma je pět* ($10 : 2 = 5$)
 - starší výrazy pro početní míry – *tucet* (12 kusů), *půltucet* (6 kusů), *kopa* (60 kusů), *veletucet* (12 tuctů, tj. 144 kusů)
 - číslovky **dílové** – označení části celku – *polovina, pětina, desetina, setina, tisícina*; používají se k vyjádření počtu dílů z celku, tj. pro pojmenování **zlomků** – *tři šestiny, sedm osmin*
kombinované výrazy: *jeden a půl, dvaapůl, půldruha, půlpáteho i půlpáta, dva a tři čtvrtě*
 - spojují se **se jménem počítaného předmětu**: *jeden míč, dva míče, pět míčů*
 - **neurčitost** – *mnoho, málo, několik, pár, více, tolik*; hovorově *moře, fůra, hromada*
2. **řadové** (ordinalia) – vyjadřují **pořadí**
otázka kolikátý?
skloňování jako adjektiva: *první, dvacátý pátý, stý, tisící, milionty, několikátý, kolikátý, tolikátý, poslední*; kombinované výrazy *tisící osmistý, padesátý šestý rok*

v ustálených spojení *po prvé/poprvé, posté, poněkolikáté*

- číslovka *druhý* může mít i význam *jiný*: *mluvil jsem o tom s druhým lékařem*
- číslovky **výčtové**: *za prvé, za třetí*

3. **druhov**é (specialia) – vyjadřují číselné označení **počtu druhů**

otázka kolikery?

skloňování jako adjektiva: *dvojí/e jablka, několikery užitek*

- ve spojení **s pomnožnými jmény** označuje jmenná forma *dvoje, oboje*, atd. **počet** (*troje dveře* = 3 kusy) – významově jde o číslovky základní; adjektivní forma *dvojí, obojí* atd. **druh** (*trojí dveře* = venkovní, pokojové, koupelnové) = zdůraznění rozdílnosti

- **úhrnné** – vyjadřují (jako číslovky základní) **počet** (osob, předmětů, jevů), ale **pojatý úhrnem, vcelku**

otázka kolikero?

dvě, tři, čtvero, patero, jedenáctero, dvacetero, stero, tisícero; neurčitě *několikero, tolikero*, aj.; v současnosti málo užívané (knižní), jen v ustálených spojeních – *čtvero ročních období, devatero řemesel, desatero Božích přikázání*

- **souborové** – udávají počet souborů jevu (ustálených, tj. párů, svazků, krabic, souprav, aparatur)

jedny (boty), dvoje, stery, tisícery, kolikery a *úplnostní* číslovka *obojí*; *troje klíče* (3 svazky klíčů), *dvoje lyže* (počet souborů, kompletů) × *dvě lyže* (počet jednotlivých věcí) × *dvojí lyže* (běžky, sjezdovky)

nejčastěji se užívají v plurálu se substantivem označujícím soubor – *dvoje ponožky, čtyři cigarety*; jen výjimečně se vyskytují kombinované číslovky – *třiadvacatero boty*

ve všech tvarech jsou shodné s číslovkami druhovými

4. **násobné** (multiplicativa) – vyjadřují

počet opakování děje (*tříkrát, několikrát, mnohokrát opsat*) – tvořené formantem *-krát*

násobenost (*dvojitá podložka, dvojnásobné zatížení, mnohonásobný užitek*)

srovnání (*dvakrát tak přesné než ...*)

otázka kolikrát?, kolikanásobně?, kolikanásobný?

5. **podílné** (distributiva) – vyjadřují **podílnost** (dělení celku na díly) – po kolika?

po jednom, dva a dva

Skloňování číslovek

1. **substantivní**

podle zakončení v 1. sg.

vzor **hrad** – *milion, tucet*

stroj – *tisíc* (2. pl. *tisíců* i *tisíc*)

žena – *miliarda, polovina, tisícina, dvojka*

růže – *půle*

kost – *tři* (ale 7. p. *třemi*), *čtyři* (ale 2. p. *čtyř*)

kost i píseň – *čtvrt* (2. p. *čtvrti* i *čtvrtě*), *tříčtvrtě/i*
(2. p. *tří čtvrtí*, 6. p. *po třech čtvrtích*,
ale *po čtvrt na pět, po třičtvrtě hodině*)

město – *sto* (2. pl. *set*, po číslovce *dvě* → *stě* = starý
duálový tvar), *desatero*

tři, čtyři

1. tři	čtyři
2. tří/třech	čtyř/čtyřech
3. třem	čtyřem
4. tři	čtyři
6. o třech	o čtyřech
7. třemi	čtyřmi

2. adjektivní

všechny číslovky řadové, druhové, některé násobné (nemají-li podobu adverbialní)

vzor **mladý** – *druhý, čtvrtý, pátý, tisícový, dvojnásobný, dvojitý*

vzor **jarní** – *první, třetí, tisící, dvojí, obojí, trojí*

zvláštní skloňování – smíšené (ze jmenných i adjektivních tvarů) mají číslovky souborné:

dvoje, oboje

1. dvoje	oboje
2. dvojjích	obojích
3. dvojjím	obojím
4. dvoje	oboje
6. o dvojjích	o obojích
7. dvojjími	obojími

troje, čtyřery

1. troje	čtyřery (nůžky)	čtyřera (okna)
2. trojjích	čtyřerých	
3. trojjím	čtyřerým	
4. troje	čtyřery	čtyřera
6. o trojjích	o čtyřerých	
7. trojjími	čtyřerými	

3. zájmenné

vzor **ten** – *jeden, -a, -o; ne jeden, -a, -o*

jeden – vyjadřuje jmenný rod i gramatické číslo

sg.		
m.	f.	n.
1. jeden	jedna	jedno
2. jednoho	jedné	jednoho
3. jednomu	jedné	jednomu
4. jednoho	jednu	jedno
jeden (neživot.)		
6. o jednom	o jedné	o jednom
7. jedním	jednou	jedním

pl.		
m.	f.	n.
1. jedni, jedny (neživot.)	jedny	jedna
2.	jedněch	
3.	jedněm	
4. jedny	jedny	jedna
6.	o jedněch	
7.	jedněmi	

Zvláštní skloňování mají číslovky *dva, dvě, oba, obě* (původně duálové); mají povahu adjektivní (shodují se se jménem) *dva muži, dvě ženy*

dva, oba

m.	f.	n.
1. dva, oba	dvě, obě	dvě, obě
2.	dvou, obou	
3.	dvěma, oběma	
4. dva, oba	dvě, obě	dvě, obě
6.	o dvou, obou	
7.	dvěma, oběma	

Zjednodušené skloňování mají číslovky **pět ... devadesát devět**: základní tvar v 1. a 4. pádu, v ostatních **-i, několik, tolik, mnoho**: základní tvar v 1. a 4. p., v ostatních **-a**

1. pět	několik
2. pěti	několika
3. pěti	několika
4. pět	několik
6. o pěti	o několika
7. pěti	několika

pár – číslovka pro označení dvojice (= dva), např. *pár koní*, nebo ve významu neurčitém, např. *pár švestek*

málo – nesklonné (*k málo případům*) nebo podle **město** (*mála, málu, málem*)

■ kombinované (složené) číslovkové výrazy píšeme a skloňujeme zpravidla zvlášť

124: *sto dvacet čtyři / sto čtyřia dvacet*

3 568: *tři tisíce pět set šedesát osm*

12 423: *dvanáct tisíc čtyři sta dvacet tři*

597 229: *pět set devadesát sedm tisíc dvě stě dvacet devět*

2 644 016: *dva miliony šest set čtyřicet čtyři tisíc/tisíce šestnáct*

Jen na **poštovních poukázkách** se části složených číslovek píše **dohromady** (bezpečnostní a úsporné důvody)

■ **letopočty** čteme jako číslovky základní i řadové

Roku 1957: *roku tisíc devět set padesát sedm*
roku devatenáct set padesát sedm } číslovka základní

roku tisícího devítistého (devatenáctistého) padesátého sedmého (sedmapadesátého) – číslovka řadová

■ datum: 1. 9. 1957, 1/9 1957 (bez teček), 1. 9. 57

■ **číslicemi** v textu označujeme jen výrazy složitější (data, letopočty, početní úkony, statistické údaje), jinak je vyjadřujeme slovy

Spojení číslovka + jméno počítaného předmětu

a) číslovka se skloňuje a jméno je v 2. p. *ze sta případů, pět chlapců*

b) číslovka i jméno se skloňují *o stu lidech, z třiceti chlapců, třiceti chlapcům*

c) číslovka se neskloňuje, skloňuje se jméno počítaného předmětu *o sto lidech, se sto lidmi, s tisíc osm set devadesát(i) korunami*

■ po číslovkách 2, 3, 4 → 1. pl. *dva chlapci*, po číslovkách od 5 výše → 2. pl. *pět chlapců*

■ složené číslovky: *dvacet jeden chlapec, dvacet jedna chlapců, jedenadvacet chlapců dvacet tři chlapci/chlapců, třiadvacet chlapců*

■ skloňují se všechny části spojení: *třiceti/třicítí tři/třech chlapců, třiceti/třicítí třem chlapcům*

■ **půl, pár** ve spojení s jménem je **nesklonné**: *k půl litru, s pár korunami*

zapamatuj si

! tečku píšeme za řadovými číslovkami (po 9. hodině, 9. červenec)
tečku nepíšeme v letopočtech, v datu ve formě zlomku, stojí-li číslice za jménem (roku 1997, 3/6 1997, strana 15, Praha 6, ale na 15. straně, Karel IV.)

Cvičení

1. Uvedte, zda následující číslovky jsou: určité či neurčité, sklonné či nesklonné, rodové či bezrodé; které z nich by mohly mít platnost substantiv, adjektiv nebo adverbii. Určete druh číslovek, a pokud se skloňují, uveďte vzory: několik, dvě, jeden, sta, druhý, třicet tisíc, několikrát, mnohokrát, tisíce, sto dvacet, pětkrát, milion, s šesti, dvanáctý, málo, trojí, poprvé, dvoje, dvojnásobný, několikrát, po třech, oběma, dva a dva, troje, stý, dvě stě, tisícový, dvaadvacet, devatero, několikanásobný, miliarda, tisíce, po několika
2. Skloňte: tři hodiny, dvě židle, dvě stě korun, čtyři oddíly, jedna pověst, tisíc korun, milion hvězd, obojí dvojí oblečení, sedmero hor, 12. červenec, několik bodů, mnoho peněz, tolikrát možnost, málokdo z vás, půl litru mléka
3. Co vyjadřují číslovky druhové ve srovnání s číslovkou základní? jedna ponožka, jedna ponožky, dvoje rukavice, dvojí rukavice, dvě rukavice
4. Co vyjadřují číslovky druhové ve spojení s pomnožnými, hromadnými a látkovými jmény: dvoje nůžky, dvojí nůžky, troje prázdniny, trojí mouka, čtyři varhany, čtveré varhany?
5. Dejte číslovky do správného tvaru a napište, podle kterého vzoru se skloňují a v kterém jsou pádě. (9 – druhová číslovka) řemesel, (10.) bída. (100 x) jsem tě prosila. Zisk dosahuje několika (miliarda)

korun. Děti se rozběhly (všechen) směry. K dosavadnímu (2) autům přikoupili ještě (3).

6. Doplňte správnými tvary číslovky dva, dvě, oba, obě: házet – rukama, z – měst, k – chlapcům, – očkama, mezi – auty
7. Číslovky v závorkách dejte do náležitého tvaru; pokud je to možné, napište číslice slovy: V hledišti je okolo (350) diváků. S (3) spolužáky jsme se sešli až v Praze. Posadil se vedle (oba) rodičů. Koupíme stůl se (3, 4 nebo 5) židlemi. (Oba) zraněným poskytl první pomoc. Součet (4) stran obdélníku je (18 cm).
8. Rozhodněte, v kterých případech je třeba psát za číslovkou tečku: Filmové představení začíná v (19) hodin. Účastníci jednání se sejdou o (19) hodině. Vyhledejte si v učebnici cvičení (5) na straně (31) a přečtěte si k němu poučení na (25) straně. Naše národní obrození vyvrcholilo v (30 – 50) letech (19) století. Sejdeme se před divadlem v (8) hodin. Oslavujeme (2) výročí svatby. Vlak stojí na (3) koleji (5) nástupiště. Přinesl (2) kila jablek. Hledaný text je v kapitole (II), str. (7), odstavec (4), (1 – 6) řádek.
9. Číslovky nahraďte číslicemi:
Za úkol vypočítejte osmý příklad na třicáté páté straně nahoře. Pokladna je otevřena od pěti do šesti hodin. Počítáme dvě procenta úroku. Odjždíme na pětidenní zájezd.

10. Číslovky čtěte více způsoby a napište slovy: 21, 99, 25. března, 1132, 28. ročník, 72. kilometr, 127. strana, 853, 1914, 42 kilometrů, 21 hektarů, 365 dní, 1425, 1999, 226
11. Jak napíšete slovy číslovku 1538 Kč? Jak je třeba tuto číslovku napsat na poštovní poukázku, když posíláte někomu peníze?
12. Číslice vyjádřete slovy a uveďte, zda jsou číslovky základní, nebo druhové: Máme doma (2) kleště, (5) nůžky, (3) nože a (4) šroubováky. Dostal jsem (3) svetry, (3) tepláky, (4) ponožky.

13. Opravte nesprávné tvary: Víím o pětseti případech neobjasněných zločinů. Hodně štěstí oboum dvoum jubilantům přeje Honza. Jen necelých tři procenta případů je projednávána.
14. Opravte nesmyslná vyjádření: oslavujeme šedesátileté výročí, dvacetileté narozeniny; konaly se stoleté oslavy; požehnaný věk osmdesáti křížků; dostal jsem jednou tolik dopisů

SLOVESA (VERBA)

- slova dějového významu – vyjadřují **děj**, a to **činnost** (*čtu, házím*), **stav** (*ležím, stojím*), **změny stavu** (*usínám, stárnu*); vzhledem k okamžiku promluvy je děj **probíhající**, přítomný (*píši*), děj, který **proběhne**, budoucí (*budu psát*), děj, který **proběhl**, minulý (*psal jsem, napsal jsem*)
- jsou plnovýznamovým slovním druhem
- časují se
- ve větě plní slovesa v určitém tvaru funkci **přísudku**; tvoří základ a centrum každé české věty; slovesa v neurčitém tvaru mohou být různými větnými členy (doplňkem, podmínkem, přívlastkem, předmětem)
- vyjadřují **osobu, číslo, čas, způsob, slovesný rod** (případně i jmenný), **slovesný vid**; zařazujeme je k slovesné **třídě a vzoru**

Druhy sloves

a) z hlediska věcného významu:

- **plnovýznamová** – vyjadřují děj, mají vlastní věcný význam *vařit, spát, zívát*
dějová – *vézt, odvézt, odvážet, sněžit, hořet*
stavová – *ležet, žít*

- **pomocná** – jsou ve spojení s jinými slovesy plnovýznamovými – slouží k vytváření složených slovesných tvarů

vlastní pomocná slovesa – *být, bývat, mít, mívat*
(*byl bych šel, mám napsáno, budeme zpívat, psal jsem*)

sponová – spojují jmennou část přísudku s podmínkem a spolu s tímto jménem tvoří složený přísudek (nemají v této funkci vlastní význam, jen význam mluvnický, tj. vyjadřují osobu, číslo, čas, způsob): *být, bývat, stát se, stávat se* – *otec je zdrav, stal se nemluvným; sloveso přijít* – *přišlo mu smutno*

modální (způsobová) – spojují se s infinitivem plnovýznamového slovesa *chtít, mít* (povinnost), *mocť/moci, muset, smět* (*chci přijít*); povinnost konat děj (*mám, musím zpívat*), možnost (*mohu číst?*)

fázová – vyjadřují jednotlivé fáze děje významového slovesa: *začínat, začít, počít, přestat, ustat, zůstat*, např. *začal jsem číst, přestal se učit*

b) z hlediska vztahu k předmětu:

- **bezpředmětová** – nemají u sebe předmět, vyjadřují stav, změnu stavu, tělesné a duševní pocity, modalitu (*pršet, mluvit, spát, stárnout, ležet, bolet, muset*), výjimečně dějovost (*jít*)
- **předmětová** – k významu nutně potřebují doplnění předmětem, jehož pád řídí → stálá slovesná vazba; předmět je nejčastěji ve 4. pádě bez předložky nebo i v jiném pádě prostém či předložkovém; dělí se na:

zapamatuj si

! **být** není sponovým slovesem

a) ve významu existovat *Před vchodem je záhon růží*

b) je-li součástí složeného tvaru plnovýznamového slovesa (tvar trpný) *Předprodej byl zahájen.*

přechodná – s předmětem ve 4. pádě prostém (bezpředložkovém) = předmět *přímý*: *nést vodu, číst knihu, loupat brambory*; přechodná slovesa mohou tvořit trpný rod

nepřechodná – s předmětem v předložkovém 4. pádě nebo v jiném pádě (2., 3., 6., 7. pádě): *dívat se na cíl, dosáhnout úspěchu, bát se hadů, pomáhat sousedovi, mluvit o knize, házet míčem*

- c) **zvrtná (reflexiva)** – spojena s kratším tvarem 4. nebo 3. pádu osobního zájmena zvrtného: *mýt se, přát si, zpívat si*; vyjadřuje i vztah vzájemnosti: *rozumět si, navštěvovat se*
některá slovesa se vyskytují jen se zvrtnými zájmeny = **pouze zvrtná (reflexiva tantum)**: *smát se, bát se, stěžovat si, zapamatovat si*

MLUVNICKÉ KATEGORIE SLOVES

1. **Osoba** (persona) je **trojí**:

1. sg. – označuje mluvčího (pisatele) – je ve větě podmětem *Já kreslím. Kreslil bych.*

1. pl. – označuje skupinu + mluvčího *Kreslíme.*

2. sg. – označuje adresáta projevu – je ve větě také podmětem *Ty to nechceš. Pojď k nám.*

2. pl. – označuje adresáta + ostatní (mimo mluvčího) *Přijďte k nám.*

3. v sg. i pl. – označuje předmět komunikace mezi mluvčím a adresátem *On nezpívá. Nečtou. U rybníka kvákají žáby. Divadlo se nám líbilo. Úkol bude splněn za týden.*

■ u některých sloves **jen tvar 3. os.** – vyjadřuje přírodní jevy (*prší*), tělesné stavy (*mrazí mě*), smyslové vjemy (*v kamnech praská*) = základy jednočlenných vět slovesných – **slovesa neosobní**

■ některá slovesa jsou **osobní i neosobní**: *bolí mě zub × bolí mě v zádech*

■ 3. os. může vyjadřovat i **všeobecný, neurčitý** (tzv. nulový) nebo **zástupný podmět**: *Povídali, že mu hráli. Hlásili to ve školním rozhlase. V továrně stávkují.*

■ záměna slovesných osob: *Co můžeš dělat!* (2. os. sg. místo 1. os. pl.), *Uklidni se přece, holka, neblázni!* (2. os. sg. místo 1. os. sg. – samomluva), *Podívejme, slečinka se na to vystrojila!* (3. os. sg. místo 2. os. sg.), *Jak se máme?* (1. os. pl. místo 2. os. sg.) – důvěrnost, *Maminka ti pomůže* (3. os. sg. místo 1. os. sg.) – citovost

2. **Číslo** (numerus) – je závislé na slovesné osobě (osoba i číslo jsou kategorie shodové, vyjadřují spojení podmětu a přísudku) *Dívka trhala květiny. Dívky trhaly květiny.*

jednotné (singulár) *čtu, čteš, čte, čtete, čtou*

■ v staré češtině existovalo číslo dvojné (**duál**) – do 15. stol.

■ **posuny** v kategorii osoby a čísla

autorský plurál (plurál skromnosti) – zeslabení významu 1. osoby sg. použitím 1. os. plurálu (někdy označováno jako **mykání**)

K tomu se ještě vrátíme. Zmíníme se o dalším problému. Přejdeme k výkladu (= já)

plurál majestatikus – zesílení významu (slavnostní sloh panovníků) *My, Karel IV., král český, jsme se rozhodli takto.*

vykání (vyjadřování úcty) *Buďte tak laskav a půjčte mi knihu.*

onkání (dříve dospělých k mladším, dnes archaické) *Šel domů a trochu se vyspal.*

onikání (vyjádření společenské nadřazenosti, dnes archaické) *Co ráčejí poroučet? Oni jsou moc velký dobrák.*

3. **Čas** (tempus) – časové zařazení slovesného děje

■ **objektivní** (základní, absolutní) – **vzhledem k okamžiku promluvy**: přítomný, minulý, budoucí

■ **relativní časy** (poměrné) – **vzhledem k jinému ději**: současnost, předčasnost, následnost
vyskytují se

v souvětí: *Bylo teplo, svítilo slunce, ani lístek se nepohnul.; Bylo jasné, že je svádí z cesty.* (současnost); *Zpozoroval, že jablko spadlo ze stromu.* (předčasnost); *Lekl se, že se dítě zadusí.* (následnost)

u polovětných konstrukcí s přechodníky *Hovořice o našich úspěších, musíme se zmínit o zásluhách všech.* (současnost)
Svléknuv kabát, vstoupil do pokoje. (předčasnost)

a) **čas přítomný (přezens)** – děj probíhá v okamžiku promluvy

3 typy koncovek: u/-i, -ím, -ám

nesu, tisknu, kryji/ u , sázím, volám (slovesa nedokonavá) neseš, tiskneš, kryješ, sázíš, voláš nese, tiskne, kryje, sází, volá	neseme, tiskneme, kryjeme, sázíme, voláme nesete, tisknete, kryjete, sázíte, voláte nesou, tisknou, kryjí, sázejí/í, volají
--	---

- u sloves dokonavých vyjadřují tvary času přítomného děj budoucí (*zavolám*)
- děje trvalé, obecně platné – tzv. **mimočasové** (neaktuální) = **gnómický přezens**:
Velryba patří k savcům. Petr nekouří (= nekuřák). *Rovný rovného si hledá. Kdo se bojí, nesmí do lesa. Pět a pět je deset.*
- zpřítomňovací přezens** = aktualizace děje minulého do přítomnosti, a to:
přezens **historický** *Tak se procházím ulicemi a najednou vidím hroznou věc. Ve svém díle autor vzpomíná na zážitky z dětství.*
přezens **dramatický** *Když jsem přišel k parku, někdo z něho vyrazí a volá o pomoc.*
přezens **citový** *Já se tady dřu a taková odměna mě čeká!*
- přezens vyjadřuje **děj budoucí jako jistý** *Jdu s tebou. Za týden jsou Vánoce.* × tvar budoucího času k vyjádření přítomného děje nejistého *To bude on.* (asi)

b) **čas minulý (préteritum)** – děj se odehrál **před okamžikem promluvy**

- z **příčestí činného** plnovýznamového slovesa (= kmen minulý + -l, -la, -lo; -li, -ly, -la) + **prézentní tvary** pomocného slovesa být:
vezl jsem, napsal jsi

sg.	pl.
1. os. psal (-a, -o) jsem	psali (-y, -a) jsme
2. os. psal (-a, -o) jsi	psali (-y, -a) jste
3. os. psal (-a, -o) 0 (pův. archaické jest)	psali (-y, -a) 0 (pův. archaické jsou)

- zkrácená hovorová** podoba: *viděls, tys to spletl, cos to napsal?*
- zvrtné sloveso**: *smál ses, přál sis*
- tzv. **plusquamperfektum** (archaické) – vyjadřuje děj minulý, předcházející před jiným dějem minulým: *Stalo se, jak byl předpověděl. Královna odešla dveřmi, kterými byla vešla.*
- perfektum** – vyjádření výsledku děje (nějaká činnost probíhala v minulosti a je již dokončena) → tvoří se: **příčestí trpné** plnovýznamového slovesa + tvary slovesa **být, mít** – *je uvařeno, mám uvařeno* (vařil jsem a už jsem uvařil)

c) **čas budoucí (futurum)**

- forma **složená** – od sloves nedokonavých – vyjadřuje děj **následující za** okamžikem promluvy: *budu psát* – z **future** pomocného slovesa **být** + **infinitiv** plnovýznamového slovesa = děj v budoucnosti trvající
- forma **jednoduchá** – od sloves dokonavých – vyjadřuje **ukončení** děje **po** okamžiku promluvy: *dopíšu* (prézentní koncovky)

sl. nedokonavá

sg.	pl.
1. budu psát	budeme psát
2. budeš psát	budete psát
3. bude psát	budou psát

sl. dokonavá

sg.	pl.
1. dopíšu/i	dopíšeme
2. dopíšeš	dopíšete
3. dopíše	dopísou/í

- u některých **sloves pohybu** (nedokonavých) se tvoří futurum pomocí předpony **po-**: *poběžím, povezu*, **pů-**: *půjdu*

- vyjádření
nejistoty v přítomném ději *To bude asi pravda. Asi bude nemocný.*
výzvy *Budeš poslouchat?*
zdvořilostní žádosti *Budu prosit jídelní lístek.*
výtky *Ty si budeš ležet, a já abych uklízel.*

4. **Způsob (modus)** – schopnost sloves (modalita) vyjádřit zvláštním tvarem postoj mluvčího ke skutečnosti, k ději (stavu) – hodnocení jako děj (stav) reálný, podmíněný nebo žádaný

3 slovesné způsoby: oznamovací, rozkazovací, podmiňovací

a) **způsob oznamovací (indikativ)** – vyjadřuje děj **reálný** v minulosti, přítomnosti i budoucnosti: *cestoval jsem, cestuji, budu cestovat (poběžíme)*

- **s částicemi** – vyjadřuje **přání**: *Ať přijde!*
- **výzva**: *Mlčíš!*
- jen u způsobu oznamovacího se při rozboru určuje čas

b) **způsob rozkazovací (imperativ)** – vyjádření **výzvy** (apelu) – pokyn, rozkaz, rada ap.; děj se má teprve uskutečnit tvoří se z kmene přítomného, má 3 tvary:

2. os. sg.	nes	tiskni	kryj	dělej
1. os. pl.	nesme	tiskněme	kryjme	dělejme
2. os. pl.	neste	tiskněte	kryjte	dělejte

pasivní imperativ: *buď pozdraven, budme pozdraveni, buďte pozdraveni*

- nelze vyjádřit zvláštní koncovkou, zda se má výzva, rozkaz atd. uskutečnit hned s povellem, nebo v budoucnosti blízké, vzdálené: *Napiš to hned. Napiš to do zítřka. Piš to čitelně.*
- rozkaz lze také vyjádřit:
 - infinitivem: *Nekouřit!*
 - oznamovacím způsobem: *Jedeš!*
 - kondicionálem: *Nechal byste nás na pokoji?*

c) **způsob podmiňovací (kondicionál)** – vyjadřuje **neréálnost** obsahu (podmínka, přání, nejistota ap.) – děj či stav je podmíněný

■ **kondicionál přítomný** – vyjadřuje **potenciálně možný děj** (podmínka, přání) – podmíněnost pro přítomnost nebo budoucnost

tvary složené: **příčestí minulé (činné, I-ové)** slovesa plnovýznamového + **zvláštní tvar pomocného slovesa být** = kondicionálový morfém *by* (původně aorist) → *bych, bys, by, bychom, byste, by*; se spojky se spojuje v jedno slovo (*aby, kdyby*) *Kdybych měl peníze, cestoval bych. Kéž bych nemusel cestovat. Vzal bych si to. (teď nebo zítra)*

■ **kondicionál minulý** – vyjadřuje **neuskutečnitelný děj**, nesplněnou nebo nesplnitelnou podmínku v minulosti tvary složené: **kondicionál přítomný pomocného slovesa být + příčestí činné (I-ové)** plnovýznamového slovesa *Kdyby byl poslechl, nic by byl nezmeškal. Kdybych si byl (býval) nechal poradit, bylo by to (bývalo) dopadlo jinak. Byl bych to (býval) udělal. (ale neudělal to)*

	kondicionál přítomný	kondicionál minulý
sg.	1. psal bych 2. psal bys 3. psal by	byl bych (býval) psal byl bys (býval) psal byl by (býval) psal

	kondicionál přítomný	kondicionál minulý
pl..	1. psali bychom 2. psali byste 3. psali by	byli bychom (bývali) psali byli byste (bývali) psali byli by (bývali) psali

- oslabení děje, vyjádření úcty, zdvořilosti, skromnosti, přání a nejistoty: *Co byste si přál? Prosila bych knížku. Mohl bych zaplatit? Že bych to zkusil? Co by se mohlo stát?*
- **zvrtné** podoby slovesa: *byl bych se (si) vezl, byl by ses (sis) vezl*

- volný morfém *by* (*bych, bys, ...*) se může spojovat se spojovacími výrazy
 - a → *abych, abys, aby, abychom, abyste*
 - kdy → *kdybych, kdybys, kdyby, kdybychom, kdybyste*
- u kondicionálu minulého není výraz *býval* zcela nutný; má zesilující význam
- kondicionál minulý bývá pro svůj složitý tvar často nahrazován kondicionálem přítomným
Kdybych měl víc času, dokončil bych to. (přesněji: *Kdybych byl (býval) měl víc času, byl bych to (býval) dokončil.*)
- v souvětích je vyjádřena vlastní podmínka ve větě vedlejší (přísluvečné podmínkové); věta hlavní udává předmět či důsledek podmínky (naplnění, nenaplnění): *Kdyby zítra bylo teplo, šli bychom se koupat.*
- spojovací výrazy *i kdyby, byť* mají význam přípustkový: *I kdyby zítra nebylo teplo, šli bychom se koupat. Neuspěl, byť se o to snažil.*

d) **způsob spojovací (konjunktiv) – v češtině neexistuje;** v řadě jiných jazyků (např. ve francouzštině) vyjadřuje např. nejistotu, vůli, přání, zákaz, žádost nebo reprodukci tvrzení jiné osoby (v němčině), rozkaz a podmínku místo rozkazovacího způsobu (ve španělštině) nebo podmiňovacího způsobu (v němčině)
v češtině se přání vyjadřuje kondicionálem *s aby, kéž* (*Abý ho čert vzal!*), rozkazovacím způsobem (*Vem to čert!*)

5. **Slovesný rod** (genus verbi) – **vyjádření vztahu mezi konatelem nebo původcem (případně cílem) děje a podmětem věty** (jde o to, zda je konatel děje ve větě podmětem, nebo není podmětem); podle toho rozlišujeme dvojí rod: **činný (aktivum)** → podmět = konatel (původce) děje nebo nositel vlastnosti, stavu (předmět = cíl děje); podmět něco dělá: *Učitel vyvolal žáka. Chlapec je pilný.*

trpný (pasivum) → podmět = někdo jiný než konatel (původce) děje; u dvojlenných vět se slovesem v rodě trpném bývá podmět cílem děje; konatel (původce) děje nemusí být vyjádřen nebo může být přesunut na místo předmětu v 7. pádě: *Žák byl vyvolán (učitelem).*

- schopnost vyjadřovat obojí rod nemají všechna slovesa, ale *jen slovesa předmětová* (tj. může nebo musí u nich stát předmět), a to zejména *přechodná* (mají předmět v bezpředložkovém 4. pádě – ten se v trpném rodě stává podmětem věty: *vyvolat žáka* → *žák byl vyvolán*)

- slovesa *nepřechodná* (mají předmět v jiném pádě) – v trpném rodě zůstává předmět v téže funkci a pádě: *brzy dosáhli cíle* → *cíle bylo dosaženo / se dosáhlo brzy*; členové družstva rozhodli **o strategii** v dalším postupu; **o strategii** v dalším postupu bylo rozhodnuto / se rozhodlo
- slovesa bezpředmětová (nevyžadují předmět) nemohou vyjádřit trpný rod (leda jako stylistickou hříčku): *odejít – byl odejít, neodešel sám*; trpný rod **netvoří** tedy slovesa způsobová (*chtít, muset, moci, smět, mít*), zvrtná (*smát se, cítit se* ap.), stavová (*ležet, stát, žít* ap.), vyjadřující pocity (*bolí mě v zádech, zebou mě ruce, píchá mě v uších* aj.)

Druhy pasiva:

a) **pasivum opisné** – opisný tvar trpný = spojení **pomocného slovesa být + příčestí trpné předmětového slovesa přechodného** (častěji sloves dokonavých) – tvoří se z kmene minulého příponami *-(e)n, -(e)na, -(e)no, -(e)ni, -(e)ny, -(e)na* (*je vyvolán*), s výjimkou sloves typu *minout, kryt, začít* (2. a 3. třídy) → přípony *-t, -ta, -to, -ti, -ty, -ta* (*minut, kryt, začat*)

- vyjadřuje spíše **stav, výsledek děje** než děj sám, dnes je už dost knižní
Obchody byly zavřeny. (sloveso dokonavé) – může být nahrazeno rodem činným, např. větami s všeobecným podmětem *Obchody už zavřeli.*

prézens:

sg.	pl.
1. <i>jsem uzdraven, -a, -o</i>	<i>jsme uzdraveni, -y, -a</i>
2. <i>jsi uzdraven, -a, -o</i>	<i>jsíte uzdraveni, -y, -a</i>
3. <i>je uzdraven, -a, -o</i>	<i>jsou uzdraveni, -y, -a</i>

futurum:

budu uzdraven, -a, -o, budeš uzdraven, -a, -o ...

préteritum:

byl, -a, -o jsem uzdraven, -a, -o ...

kondicionál přítomný:

byl, -a, -o bych uzdraven, -a, -o ...

kondicionál minulý:

byl, -a, -o bych býval, -a, -o uzdraven, -a, -o ...

infinitiv pasivní:

být uzdraven

b) **pasivum zvrtné – předmětové přechodné sloveso nezvratné + se**; častěji u sloves nedokonavých – vyjadřuje **opakovanou činnost, děj probíhající**

Obchody se zavírají večer. (sloveso nedokonavé, podmět věcný)

■ zvrtná podoba předmětových sloves nepřechodných tvoří základ *jednočlenné věty* s pasivním významem = **neosobní pasivum**: *Využívalo se / bylo využito všech dosavadních zkušeností.*

■ u sloves bezpředmětových:

- zvrtná podoba není průkazně aktivní nebo pasivní: *slavilo se celou noc, šlo se do divadla, chce se mi spát*
- význam blízký rodu činnému *Blyská se.*

■ zvrtná podoba slovesa se k vyjádření trpného rodu užívá zpravidla tehdy, kdy v podmětu není osoba: *ovoce se sklízí na podzim, letos se nosí krátké sukně*

Užití pasiva:

■ pasivum opisné – ze stylistických důvodů:

- aby nebylo nutno střídat podměty: *Chodec byl svržen autem, odvezen sanitkou do nemocnice a ošetřen lékaři.*
- napomáhá srozumitelnosti vyjádření – aby nedošlo k dvojsmyslu, možnosti dvojího výkladu: *Naše řeky jsou znečišťovány průmyslovými závody.* (× dvojsměrné *Naše řeky znečišťují průmyslové závody.*)
- v projevech psaných (odborných nebo publicistický styl) – pro neosobní strohost a formálnost

■ pasivum zvrtné = živější; v obecných předpisech, poučeních, v běžném vyjadřování:

Těchto léků se užívá ..., Těsto se nalije do formy.

■ pasivum opisné se významově blíží adjektivnímu tvaru (spojení spony a přísudkového jména): *být uzdraven – uzdravený; Dům byl otevřen. Dům byl otevřený celou noc.*

■ jmenný přísudek vyjadřuje konečný výsledek děje, vyjádření je významem trvalejší, stálejší

■ původce děje se vyjadřuje jen tehdy, je-li pro to zvláštní důvod: *Báseň byla přeložena Vladimírem Holanem. Úspěšní sportovci byli přijati ředitelem školy.*

– u pasiva zvrtného vyjádřit původce děje nelze

– u osobního podmětu se většinou zvrtná podoba trpného rodu neuvádí

■ **jmenný rod** (mužský, ženský, střední) vyjadřují některé slovesné tvary (shoda s podstatným jménem – shoda podmětu a přísudku ve větě), a to neurčité slovesné tvary:

příčestí činné *psal, psala, psalo*; příčestí trpné *napsán, napsána, napsáno*; přechodník přítomný *píše, píšíc, pl. píšíc*; přechodník minulý *napsav, napsavši, pl. napsavše*

6. **Slovesný vid (aspekt)** = schopnost slovesa vyjádřit týž děj z hlediska jeho průběhu (dvě podoby slovesa s týmž významem, odlišená vztahem k ukončenosti děje); je to kategorie morfológicko-lexikální (ovlivňuje mluvnickou kategorii času slovesa + vztahuje se k významové stránce slovesa)

a) **dokonavost a nedokonavost**

slovesa dokonavá (perfektiva) – vyjadřují **děj časově ohraničený, dokončený, nenásobený** → *přečíst, dozpívat, padnout, dát*

nemohou vyjadřovat přítomnost, ale jen děj uskutečněný (*dočetl jsem*) = minulost, nebo ještě neuskutečněný (*dočtu*) = budoucnost

slovesa nedokonavá (imperfektiva) – vyjadřují **děj neohraničený, probíhající, násobený** → *číst, zpívat, nést, padat, bědovat, kupovat, rozdávat*

mohou vyjadřovat přítomnost – čte, budoucnost – opisem *budu číst* nebo předponou *ponesu*

■ **vidové dvojice** (slovesa *párová*) – vyjadřují protiklad (dokonavost – nedokonavost)

slovesa se stejným nebo téměř stejným věcným významem, ale opačným charakterem průběhu děje (většina sloves)

– odvozená: *říci – říkat, nést – přinést, skočit – skákat, koupit – kupovat, vhodit – vhozovat*

– s různými kořeny: *vzít – brát, položit – klást, přijít – přicházet*

■ **obouvidovost**, vidová nevyhraněnost (dokonavost i nedokonavost nelze odlišit): *absolvovat, věnovat, obětovat, informovat, soustředit se, stačit*

■ **jednovidovost**

- pouze slovesa dokonavá *nadchnout, přimět, uhodit*
- pouze nedokonavá jsou slovesa způsobová *mít, moci, muset, smět, chtít*, stavová: *být, ležet* a jiná *pečovat, hledět si něčeho*

■ k utvoření sloves dokonavých slouží **předpony**: *dopsat, vyletět*

k utvoření sloves nedokonavých slouží **kmenotvorné přípony**, zvl. **-a-** (*říkat*), **-ova-** (*kupovat*), **-va-** (*dávat*) **-váva-** (*dávávat*)

■ **v rozkazovacím způsobu:**

kladný rozkaz – slovesem dokonavým: *Zavři dveře.*, záporný rozkaz (zákaz) – slovesem nedokonavým: *Nezavírej dveře.*

b) **opakovanost** děje a **neopakovanost** děje (násobenost a nenásobenost)

slovesa násobená – vyjadřují děj, který se stal nebo stává několikrát (děj násobený): *nosit, házet, zavírat*

■ **opětovací** (iterativa) – *házet* (několikrát), *vodit*

■ **opakovací** (frekventativa) – *chodívat* (občas), *chodívávat*

slovesa nenásobená – vyjadřují děj trvající: *nést, spát, ležet*, nebo okamžitý – *bodnout, minout, rozsvítit*

c) **fázovost** děje – vyjádření začátku nebo konce děje (různých fází děje)

fáze lze vyjádřit nejčastěji spojením fázových sloves a infinitivu plnovýznamového slovesa nebo jinými konstrukcemi

■ slovesa **počínací** (ingresivní) – začátek děje →

začalo pršet; jala se pracovat; dal se do práce; zatopit, vyběhnout, rozplakat se, přistoupit k hlasování, zahájit hladovku

■ slovesa **končící** (finitivní) – konec děje →

přestalo pršet; skončil práci, zanechal studií; dočíst, vykrmit, odpracovat

■ slovesa **omezovací** (de/terminativní) – začátek i konec děje →

prosedět, zatančit si, rozkročit se, načekat se

d) **rozměr** děje

■ slovesa **okamžitá** (momentánní) – vyjadřují okamžitý děj •

bodnout, seknout, udeřit

■ slovesa **trvající** (durativní) – vyjadřují děj trvající —

bodat, sekat, bohatnout, pokračovat, zůstat

e) **míra** děje

malá míra děje *poponést, naříznout, ukápnout, pousmát se, nahlédnout, přibrzdit, ovařit, zapísknout*; velká míra děje *namalovat, namluvit se, vynachválit, přeplnit, probít*

Slovesné tvary

a) **určité** (finitní)

vyjadřují **osobu, číslo, čas, způsob, slovesný rod, slovesný vid** = tvary oznamovacího, rozkazovacího a podmiňovacího způsobu

neurčité (infinitní)

zapamatuj si

určité (finitní)	neurčité (infinitní)
oznam. způsob přít. času, činný i trpný oznam. způsob min. času, činný i trpný oznam. způsob bud. času sloves nedok. rozkaz. způsob, činný i trpný podmiň. způsob přít. i min., činný i trpný	infinitiv činný i trpný přičestí činné (minulé), l-ové přičestí trpné, n-/t-ové přechodník minulý, činný i trpný přechodník přítomný, činný i trpný

zapamatuj si

Přehled slovesných tvarů

určité	aktivum	pasivum
oznam. způsob – přít. času – min. času – bud. času	<i>vidím, vidíš... viděl, -a, -o jsem, viděl jsi... budu vidět, budeš vidět...</i>	<i>jsem viděn, -a, -o byl, -a, -o jsem viděn, -a, -o budu viděn, -a, -o</i>
rozkaz. způsob	<i>viz, vizme, vizte</i>	<i>buď viděn, -a, -o</i>
podmiň. způsob – přítomný – minulý	<i>viděl, -a, -o bych byl, -a, -o bych (býval, -a, -o) viděl, -a, -o</i>	<i>byl, -a, -o bych viděn, -a, -o byl, -a, -o bych (býval, -a, -o) viděn, -a, -o</i>
neurčité		
infinitiv	<i>vidět</i>	<i>být viděn, -a, -o</i>
příčestí minulé, l-ové	<i>viděl, -a, -o</i>	
příčestí trpné, n-/t-ové		<i>viděn, -a, -o</i>
přechodník přítomný	<i>vida, -ouc, -ouce</i>	<i>jsa, -ouc, -ouce viděn, -a, -o</i>
přechodník minulý	<i>uviděv, -vši, -vše</i>	<i>byv, -vši, -vše viděn, -a, -o</i>

- b) **jednoduché** – tvořeny jedním slovem
(jen tvar plnovýznamového slovesa)
indikativ přítomný (oznam. způsob času přítom. činný)
futura sloves dokonavých (budoucí čas)
imperativ (rozkaz. způsob činný)
infinitiv činný
příčestí činné (minulé), l-ové
příčestí trpné, n-/t-ové
přechodník přítomný činný
přechodník minulý činný

Všechny tvary se tvoří **od slovesných kmenů**:

prézentní (přítomný) kmen – z 3. os. sg. indikativu přítomného odtržením koncovky: **nes-e, tiskn-e, pros-í, děl-á**
z něho se tvoří: indikativ přítomný (oznam. způsob přítom. času), imperativ (rozk. způsob), přechodník přítomný

minulý kmen – z tvaru příčestí minulého oddělením l-: **nes-l, tisk-l, pros-l, děl-a**
z něho se tvoří: préteritum (min. čas), pasivum opisné (příčestí trpné), infinitiv pasivní, kondicionál přítomný i minulý, přechodník minulý

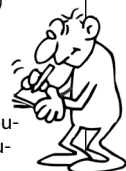
infinitivní kmen – část slovesa po odtržení koncovky –t (-ti), (c)i/t: **nes-t, tisknou-t, pros-t, péc-i** i **péc-t**
z něho se tvoří: infinitiv, futurum sloves nedok.

- složené** – tvořeny spojením tvaru významového slovesa s tvarem pomocného slovesa *být*
indikativ préterita (oznam. způsob času min.) činný i trpný
futura sloves nedokonavých (budoucí čas)
imperativ pasivní (rozkazovací způsob trpný)
kondicionál přítomný a minulý (podmiňovací způsob) činný i trpný
infinitiv pasivní
tvary opisného pasiva (opisné tvary trpné)
pasivní tvary přechodníků (přítomného, minulého)

poznámka

Přehled tvarů slovesných kmenů

přítomný	minulý	infinitivní
nes-(e)	nes-(l)	nés-(t)
ber-	bra-	brá-
maž-	maza-	maza-
peč-	pek-	péc-
tř-	tře-	tří-
tiskn-	tisk(-nu)-	tisknou-
min-	minu-	minou-
tn-	ť-	tnou-
kryj-	kry-	kry-
kupuj-	kupova-	kupova-
pros-(í)	prosi-	prosi-
trp-	trpě-	trpě-
sáz-	sáze-	sáze-
vol-(á)	vola-	vola-

Cvičení

1. *Uvedte, kdy je totéž sloveso předmětové a kdy bezpředmětové:*
Sukno pouští barvu. Ta barva pouští. Napíší dopis. Píší dopis.
2. *Vyberte slovesa plnovýznamová, pomocná, sponová, modální, fázová:* Vyprávěj, co jste tam zažili. Byl připraven na všechno. Byl nepřipravený. Na vojně byl kuchařem. Musím mu pomoci. Tygr je šelma. Stal se zástupcem firmy. Nebyl bych tam šel. Zpíval jsem sólo. Začala jsem číst pěknou knihu. Zelí už není. Mám na skladě zelí. Student byl doporučen k vysokoškolskému studiu. Mohl se o tom na místě přesvědčit. Přestala se učit.
3. *Určete, které osoby bylo užito, a pojmenujte zvláštní formy komunikační (zvláštnosti užití osoby a čísla):*
Paní učitelko, byla byste tak hodná a řekla mi, jak dopadly písemné práce? Pomozte mi, pane Klatovský, přenést stůl na jiné místo. Haničko, přinesla mi kávu! Co si přejou, milostpane? My král hodláme potrestat vetřelce. Dnes si něco povíme o husitských válkách. Přišla bouřka a zablesklo se. Tak kamaráde, co pořád děláme? Půjdem na procházku, maminka ti pomůže. Slečna pochází z Brna? Tak už se cítime líp?
4. *Doplňte prezenní tvary:* vlak zde nastav-, otec sáz- česnek, mraz-mě v zádech, mrz- ho nedůvěra, nelíb- se mu to, způsob- mu problémy, věci se kup- na hromadě, stromy šum-
5. *Určete, kdy mají přítomné tvary sloves význam přítomný (vyjadřují děj právě probíhající), minulý, budoucí nebo mimočasový:* Pfišití měsíc se celá třída účastní exkurze. Ruka ruku myje. Mám ráda poezii; právě čtu Holana. Měsíc se otáčí kolem své osy. Ležím v chatě na válečné a najednou slyším, že někdo bere za kliku. Neruš mě, teď počítám. V prosinci jedu lyžovat do Alp.
6. *Určete, v kterých větách vyjadřuje tvar v čase budoucím pravděpodobnost, nejistotu, skromnost, rozpaky nebo rozhořelenou výtku:* Někdo zvoní, bude to Karel. Ty mi budeš něco vyčítat! Podle předpovědi bude silný vítr. Přijde až večer, teď matka nebude doma. Co budu dlužen? Venku bude pořádná zima.
7. *Převedte slovesa do 2. osoby singuláru nebo plurálu:* Zeptal jsem se ho. Koupil jsem si mobil. Chtěl, abychom o tom nemluvili.
8. *U následujících souvětí určete časový vztah mezi ději obou vět (tzv. relativní časy). Za základní děj považujte děj hlavní věty. Volte mezi těmito možnostmi: děje současné (souběžné), děj věty vedlejší je následný nebo předčasny vzhledem k ději věty hlavní:*
Když bylo dost teplo, koupali jsme se. Šel jsem za kamarádem, aby mi půjčil časopis. Nemoohl jsem jít do školy, protože jsem onemocněl. Koupili si limonádu, aby zahnali žízeň. Jakmile se sešelfo, rozsvítil lampu. Když odjížděl, zamával.
9. *Rozlište věty podle modality (oznamovací, tázací, žádáca) a u sloves určete slovesný způsob:* Večer chodíme na procházku se psem. Půjдете s námi na procházku? Pozdravujte všechny známé. Šel bys s námi do divadla? Kéž by s námi šel. Měl byste mu to odpustit. Mlč! Budeš mlčet! Mlčíš! Ať už mlčí!
10. *Určete tvar slovesa, kterým je vyjádřen rozkaz, výzva nebo zákaz. Uvědomte si jemné významové rozdíly a všimněte si zároveň interpunkce:* Platím. Zaplatil bych. Platit! Mohu zaplatit? Mohl bych zaplatit? Budu platit. – Zeptej se ho. Zeptal by ses ho? – Nevyklánějte se z oken. Nevyklánět se z oken!
11. *Převedte do plurálu:* Měl bys nám to vysvětlit. Kdybych věděl, co podnikneš, pomohl bych ti. Byla bys sama proti sobě, kdybys tam nešla. Kdyby ses byl býval přiznal, byl by sis polepšil.
12. *Tvořte tvary 2. os. sg. kondicionálu přítomného zvrtných sloves:* Víím, že (chtít se zmínit) o našich plánech do budoucna. Před zkouškou (muset si dodat) odvahy. Kéž (radovat se) vždycky tak upřímně!
13. *Utvořte z uvedených vět souvětí s vedlejší větou podmínkovou, se spojkou kdyby:* Dozvíme se něco nového, napíšeme ihned. Poslechls mě, udělal dobře. Bylo to možné, mohli jsme to vyřídít.
14. *Užijte vhodně pasivum opisné nebo zvrtné:*
Na poradě (hovorit) o platových otázkách. Naše škola (dostavět – min. čas) už vloni. Lístky (prodávat) od začátku měsíce. Na okraji města (stavět) nový hypermarket. Rekord v hodu diskem (překonat – min. čas). Starosta města (zvolit) jednomyslně. V naší kuchyni (vařit) přes tisíc obědů denně. Chlapci (skrýt) ve stodole. Na zájezd (vybrat) nejlepší žáci. Dnes (hrát) v Národním divadle Strakonický dudák. Přehrády (stavět) na velkých vodních tocích. Peníze vám (vyplatit – bud. čas) bankou. Cesty (pokrýt) bahnem. Obchodní dům (zavírat) denně ve 20 hodin, ale včera (otevřít – min. čas) až do 22 hodin.
15. *Převedte do trpného rodu:* Zraněného odvezli k ošetření do nemocnice. Karel IV. založil Nové Město pražské. Párky jíme s hořčicí. Vyzvali nás k účasti na charitativní akci. Zboží dopravujeme buď vlaky nebo na lodích. Zboží jsme dopravili nákladním autem. Přinutili ho vrátit se.
16. *Rozlište, kde vyjadřuje zvrtná podoba slovesa rod činný a kde rod trpný:* Smál se na celé kolo. Jak se vám to líbí? Vlak se pravidelně zpoždjuje. Tento lék se užívá jen při obtížích. Optejte se svého učitele. Lístky se prodávají od příštího týdne.
17. *Odůvodněte opodstatněnost užití trpného rodu:* Nepozorný chodec byl zachycen blatníkem auta a povalen, odvezen do nemocnice, ošetřen odborným lékařem a pak propuštěn do domácího ošetřování. V těchto dolech je cínovec provázen wolframem.
18. *Vyhleďte v textu slovesa, určete u nich všechny slovesné kategorie (osobu, číslo, způsob, u způsobu oznamovacího i čas a dále určete slovesný rod a vid):*
To Honza si sedí jen tak a přimhujuje oči, jako by se nekoukal. Zatím číhá, až se vrabec usadí a nebude na sebe dávat pozor. (Podle K. Poláčka, Bylo nás pět)
19. *Tvořte tvary minulého času od sloves v závorkách, vyberte podle smyslu věty vždy správná slovesa a doplňte je do věty:* (dojít – docházet): Zasláná finanční částka -- včas a v pořádku. Objednané knihy -- postupně během roku. (zaplatit – splatit – spláčet): Hypotéku budeme -- několik let. Dlužník -- svůj dluh v krátké době. Celou částku -- kupující najednou.

Slovesné tvary neurčitě (infinitivní)

nevyjadřují všechny slovesné mluvnické kategorie, zvláště ne osobu

1. **infinitiv** – slovníková forma slovesa

- tvoří se od kmene infinitivního koncovkami **-t** (starší **-ti**), **-ct**, **(-ci)**

psát (psáti), péct (péci)

- je nositelem

vidu: *číst – dočíst, hodit – házet*

rodu *pozorovat* (infinitiv aktivní), *být pozorován* (infinitiv pasivní)

- někdy naznačuje

podmínku : *Nepřijít včas, litoval bych.*

přání: *Poznat tak jednou daleké kraje!*

rozkaz: *Sedět!*

- ve větě může být podmětem: *Povinností nás všech je pomáhat.*, předmětem: *Odepřel jsem svědčit.*, přívlastkem: *Zákaz kouřit*, jmenným přísudkem: *Nedbale pracovat je poškozovat podnik.*, příslovečným určením: *Šli jsme se projít.*

2. **přechodníky** (transgresivy)

- vyjadřují děje doprovázející či splňující děj hlavní, vyjádřený přísudkovým slovesem (oba děje musí mít společný podmět)
- z gramatických významů slovesných vyjadřují číslo, částečně čas (přítomný, minulý), slovesný rod a vid
- z gramatických významů jmenných vyjadřují jmenný rod
- ve větě jsou **doplňkem**, slouží ke kondenzaci (**těsnějším** vyjádření), mají ráz knižní až archaický; vyskytují se v psaném projevu – v odborném a uměleckém stylu
- **jen 3 tvary**: pro muž. rod sg., pro ženský a střední rod sg., pro všechny tři rody plurálu

a) **přechodník přítomný** –

- od kmene přítomného sloves nedokonavých (nes-e)
- vyjadřuje **současnost** s obsahem přísudku v přítomnosti, minulosti, budoucnosti
Pavlík, sedě na lavičce, poslouchá dědovo vyprávění. (sedí a poslouchá)
- **ustrnulé tvary**: *chtě nechtě, vstáváje lehaje, nemluvě, vkleče* → platnost příslovce, *vyjma* → platnost předložky (*vyjma sobotu*)

tvary:

koncovky		aktivní	pasivní
sg.	pl.		
-a, -ouc	-ouce	<i>nesa, nesouc, nesouce</i>	<i>jsa nesen, -a, -o, jsouc nesen, -a, -o, jsouce nesení, -y, -a</i>
-e/ě, -íc	-íce	<i>maže, mažíc, mažíce</i>	<i>jsa mazán...</i>
-eje, -ejíc	-ejíce	<i>sážeje, sážejíc, sážejice</i>	<i>jsa sázen...</i>
-aje, -ajíc	-ajíce	<i>volaje, volajíc, volajice</i>	<i>jsa volán...</i>

b) **přechodník minulý**

- od kmene minulého sloves dokonavých (seskoči-l)
- vyjadřuje **předčasnost** před dějem přísudku
Seskočiv z koně, prošel bránou. (seskočil a pak prošel)
- od obou přechodníků lze tvořit **adjektiva slovesná** – *beroucí, tisknoucí, kryjící, sážející; sestoupivší, vykvětší*

tvary:

koncovky		aktivní	pasivní
sg.	pl.		
0, -ši	-še	<i>přines, přinesši, přinesše</i>	<i>byv přinesen, -a, -o, byvši přinesen, -a, -o, byvše přinesení, -y, -a</i>
-v, -vši	-vše	<i>seskočiv, seskočivši, seskočivše</i>	

3. **příčestí** (participia) – od kmene minulého

a) **příčestí činné, l-ové** (dříve minulé)

koncovky **-l, -la, -lo; -li, -ly, -la**: *nesl, nesla, neslo; nesli, nesly, nesla*

je vždy jen součástí složeného tvaru, a to préterita: *nesl jsem*, kondicionálu *nesl bych*

b) **příčestí trpné, n-/t-ové**

koncovky **-(e)n, -(e)na, -(e)no; -(e)ni, -(e)ny, -(e)na**: *nesen, nesena, neseno; neseni, neseny, nesena*

koncovky **-t, -ta, -to; -ti, -ty, -ta**: *bit, bita, bito; biti, bity, bita*

■ od obou příčestí lze tvořit **adjektiva slovesná** – *zapadlý, neseny, -á, -é; -í, -é, -á*

4. **podstatná jména slovesná** (substantiva verbální) – řadí se mezi podstatná jména, ale mají i společné rysy se slovesy: patří k substantivům dějovým; tvoří se od příčestí trpného koncovkou **-f**: *veden – vedení, kryt – krytí*, nebo příponou **-ní** – od sloves, u nichž se příčestí trpné neuzivá: *mlčení, stání*; mají dějový význam, vyjadřují vid, zachovávají slovesnou vazbu, jen 4. pád se mění na 2. pád u sloves předmětových: *napsat dopis → napsání dopisu* jinak *dosáhnout cíle → dosažení cíle, dosahování výsledků*

■ některá substantiva verbální se od sloves významově vzdálila a znamenají i věci, např. *psaní* = činnost i dopis (výsledek činnosti)

Cvičení

1. *K slovesným tvarům v následujících větách uveďte infinitiv: Vyrýpl jsem plevel. Vyrýpával jsem plevel. Vyrýpal jsem plevel. Chodil jsem tam denně. Chodíval jsem tam denně. Právě jsme si sedali ke stolu. Sedával dlouho u kamen. Sedl si na lavičku.*
2. *V následujících větách vyhledejte přechodníky, určete druh, slovesný rod a jmenný rod přechodníkových tvarů a vid slovesa. Dotvořte ostatní tvary. Potom věty upravte tak, že přechodníky nahradíte určitými slovesnými tvary: Matka, usednuvši na okraj postele, vyprávěla nemocnému dítěti pohádku. Chlapec, tiskna se k otci, utíral si slzy. Děvče, nesouc v rukou talíře, spěchalo do kuchyně. Zajíček, nastraživ uši, pozoroval světlo blížícího se auta. Holub, sedě na střeše, zatřepal křídly. Studenti, byvše napomenuti, zmlkli. Muž, probudiv se, hledal léky.*
3. *Utvořte od sloves v závorkách příčestí minulé: (Přijmout) jsme nové zboží. Kombajny (požnout/požít) obilí. Malíř si (napnout) plátno a (začít) malovat. Děvorubec obratně (zatnout/zatít) sekeru do stromu. Jsem rád, že jste si na mne (vzpomenout).*
4. *Utvořte od následujících infinitivů příčestí trpné a použijte ve větách: přesladit, osolit, ochutit, zamknout, nařknout, vytknout, zkazít*
5. *Nahradte infinitiv v závorce podstatným jménem slovesným: (Dopadnout) zločince bylo náročné. Děti sledovaly pozorně (dopadnout) míče na zem. (Vyzdvihnout) potopené lodi bylo nákladné. Hned po (přijmout) zásilky se vyrovnáme finančně.*
6. *Odstraňte nevhodné a nadměrné užití podstatných jmen slovesných: Překročení nařízení nebude pro vás beztržné. Po zdokonalení řízení se produktivita práce zvýšila. Provedení odvodnění zatopených domů umožnilo jejich vrácení majitelům. Po obdržení povolení k navštívení jaderné elektrárny jsme tam odjeli.*
7. *U sloves zásobovat, urážet, polykat, zasadit, hnát, utéci, vidět, bodnout, orat, plavat, vědět tvořte tvary (pokud existují a používají se):*
 - a) *prezenta* (1. os. sg. a 3. os. sg. a pl.)
 - b) *imperativu* (2. os. sg. a pl.)
 - c) *oba přechodníky* (mask., sg.)
 - d) *obě příčestí* (1. os. sg. mask. život.)

Slovesné třídy a vzory

a) **podle kmene minulého** – 6 tříd:

1. -Ø-	<i>nes-(l)</i>
2. -nou-/ -nu-	<i>mi-nu-(l)</i>
3. -e-/ -ě-	<i>sáz-e-(l)</i>
4. -i-	<i>pros-i-(l)</i>
5. -a-	<i>děl-a-(l)</i>
6. -ova-	<i>kup-ova-(l)</i>

- b) **podle kmene přítomného** – 5 tříd
(z tvaru 3. os. sg. přít. času ozn. způsobu)

Třída	Zakončení 3. os. sg. přít. času	Vzory			V přič. min. je před -l	
		3. os. sg.	příčestí min.	rozk. zp.		
I.	-e (nepředchází- -li -n nebo -j)	1. nese 2. bere 3. maže 4. peče 5. tře	} vz. tvrdé } vz. měkký } vz. smíšené	nes-l br- a -l maz- a -l pek-l tř- e -l	nes ber maž peč tři	souhláska -a- -a- souhl., infinitiv na -ci/-ct -e-
II.	-ne (-me)	1. tiskne 2. mine 3. začne vz. nepravidelný (přijme)		tisk-l mí-nu-l zač-a-l přij-a-l	tiskni miň začni přijmi	souhláska samohláska, -nu- -a-, (někdy i -nu-)
III.	-je	1. kryje 2. kupuje		kry-l kup- ova -l	kryj kupuj	samohláska -ova-
IV.	-í	1. prosí 2. trpí 3. sází		pros- i -l trp- ě -l sáz- e -l	pros trp sázej	-i- -e- (-ě-), v 3. os. pl. -í (oni trpí) -e- (-ě-), v 3. os. pl. -ejí (ějí)- í sázejí/í
V.	-á	dělá		děl-a-l	dělej	-a-

Poznámky k časování

I. třída

- tvrdé vzory: v kmeni je souhláska tvrdá nebo obojetná
měkké vzory: v kmeni je souhláska měkká
- některá slovesa mají tvary i podle vzoru **dělá**: *koupe se i koupá se, plav i plavej, češu/i i česám, češ i česej*
- vzor **maže**:
některá slovesa mají v 1. os. sg. dvojí koncovku: *píšu/píši*, 3. os. pl. *píšou/i × ořu, lžu; ořou, lžou*
většina slovesa má také tvary podle vzoru **dělá**: *češu/i i česám, češ! i česej!; češe i česaje*
- vzor **peče**:
kmen na **k, h** (*peku, mohu*) → **č, ž** (*pečeš, můžeš*) → **c, z** (*pec, pomoz*); 1. os. sg. *peču* (starší *peku*), 3. os. pl. *pečou* (starší *pekou*); *můžu (mohu), můžou (mohou)*; v infinitivu *pečí i péct, moci i moct*, imperativ *peč! uteč! × pomoz!*

II. třída

- vzor **tiskne**: před **-ne** je **souhláska**, kmen minulý je zčásti (v příčestí min.) **bez -nu-** → *tisk-l, zdvih-l*; významový rozdíl: *tištěn* (spis) × *tisknut* (ke zdi); ojedinele *schnul × vyschl*
- vzor **mine**: před **-ne** je **samohláska**, kmen minulý má **-nu-** → minul
- podle vzoru **začne**: slovesa *-čne* (*začne, načne...*), *dme, -jme* (*zajme, odejme, obejmě, přijme...*), *klne, pne, tne, žne, vezme*
- přítomné tvary vzorů **tiskne** a **mine** jsou shodné, rozdíl jsou v tvarech minulých

III. třída

- **kryje** – **kryl** (kmen minulý bez přípony)
kupuje – **kupoval** (kmen s příponou -ova-); **velmi produktivní vzor** – slovesa od substantiv (*obchodovat*), adjektiv (*mudrovat*), adverbii (*opakovat*), citoslovčí (*hudrovat*), z cizích základů (*organizovat, centralizovat, privatizovat*)
- vzor **kryje**: v 1. os. sg. -i (*kryji*), hovorově -u (*kryju*), v 3. os. pl. -í (*kryjí*), hovorově -ou (*kryjou*); podobně *hrajou, pijou, telefonuju, slibuju* ap.

IV. třída

- rozdíl mezi vzory IV. třídy:

prosí – prosil (v kmeni minulém přípona -i) × trpí – trpěl – trp! → 3. os. pl. trpí → **trpící**, přechodník **trpě**, **trpíc** × sází – sázel – sázej! → 3. os. pl. sázejí/í → **sázející**, přechodník **sázej**, **sázejíc**

- ke vzoru **trpět** patří slovesa **neodvozená** (*běžet, ležet*), označující **zvuk** = **zvukomalebná** (*mečet, bručet*) nebo **neměnný stav** (*viset, vězet*), ke vzoru **sázet** patří slovesa **odvozená**: od substantiv (*rozum* → *rozumět, kámen* → *zkamenět*), od adjektiv (*bílý* → *bělet*), od sloves (*zasadit* → *sázet, probudit* → *probouzet*)
- **kolísání** mezi vzorem *trpět – sázet: staví i stavějí, mizí i mizejí, zní i znějí* aj.

V. třída

dělá – dělal, v 1. os. sg. dělám; vzor velmi frekventovaný (přechod i sloves od vzoru *bere, máže*)

Cvičení

1. *Uřčete třídu a vzor následujících sloves:*
 - a) rýt, obejmout, řadit, křičet, kopnout, tlouci (tlouct), hrát, kopat, rvát, psát, zavíít, stisknout, bit, zapnout, bojovat, zahradit, znít, dávat, urážet, nutit, krájet, táhnout, chodit, vyběhnout, hrnout, kráčet, ležet, zmrznout, dovést, dovézt, házet, vyházovat
 - b) nelez, přál bych, vzpomínej, vzpomeň si, poslala bych, začni, neuhádnete, vedou, nechaly, šeptají, vyhlásíš, pomoz, nelžete, přelila, zčervějí, obejmu, vzbudim se, objímal jsem, pozveme, neusne, zopakují, nekřič, prostřeli jste, uhaněl jsem, dokážu, upeč, utíkejme, najal jsem, stěhují se
2. *Doplňte přítomné tvary sloves I. třídy. Jste-li na pochybách, nahlédněte do Pravidel českého pravopisu nebo do SSČ. V tomhle ti (nepomoci). Jestliže děti (stonat), často (plakat). Brzy vám (poslat) další zprávy a (vypsát) v nich podrobnosti. Současti strojů se (mazat) olejem. Jsem rád, když ti (moci) posloužit.*
3. *Ukažte na tvarech minulého času sloves v závorkách rozdíl mezi vzorem tiskne a mine: Člověka, který (tonout), upozorovali lidé a (vytáhnout) ho z vody. Některé oblasti (postihnout) neúroda. (Dosáhnout) bychom úspěchů, kdybychom (rozvinout) všechny své síly a schopnosti. Výz (uvážnout) ve sněhové vánici. (Nezastihnout) jsem ho už doma. (Připomenout) jsi mi to už pozdě.*
4. *Tvořte od sloves v závorkách přičestí trpné: Větve byly (ohnout) tíhou zralého ovoce. Obloha byla (zatáhnout). Chlapec byl (uštknout) zmijí. Kniha byla (vytisknout) na křídovém papíře. Byl jsem (nadhcnout) jeho výkonem. Odsouzenec k smrti býval (setnout).*
5. *Od sloves v závorkách vytvořte přičestí minulé: Dívka (zblednout). Potlesk v hledišti pomalu (slábnout), až zcela (utichnout). Nebezpečí už (pomínout). (Vyhnout) jsem se nebezpečí. (Přijmout) jsme nové zaměstnance. Bolesti jsem (zatít/zatnout) zuby.*
6. *Uřčete vzory sloves 4. třídy v závorkách a tvořte náležité tvary přítomného času. Pokud je to možné, uveďte více možností. U sloves typu sází si v 3. os. pl. uvědomte rozdíl mezi tzv. vyšším a nižším stylem: Hnědé uhlí tam (těžit) povrchovým dolováním. Bagry (odklízet) zeminu. Když látky (hořet), vzniká světlo a teplo. Z mléka se (vyrábět) také jogurty a sýry. Na vašem rozhodnutí (záviset) naše další aktivity. Ty šaty ti pěkné (slušet). Naší zemi (nechybět) vzdělání odborníci, kteří (umět) dobře pracovat. Ty věci asi nikomu (nenáležet). Topoly (strmět) do výše.*
7. *Odlíšte slovesa patřící k vzoru trpí od sloves vzoru sází, tvořte tvary 2. os. sg. rozk. způsobu: hořet, vyprávět, běžet, řinčet, zvučet, lenivět, ječet, letět, vyzvánět*
8. *Vyhleďte ve větách nespisovné tvary sloves a opravte je: Nic mi o tom neřek. Nesmíš být tak prostořeký. Je třeba dovézt uhlí. Já o tom nezačal mluvit první. Připlet sem se k nehodě na silnici. Nevším jsem si, že je tolik hodin. Dojedem na chatu autem. Když se teď děti vykřičejí a vydovádějí, budou dřív spát. Seš už připravený do školy? Budem se na vás těšit.*

Nepravidelná slovesa

jejich tvary se neshodují s žádným vzorem slovesných tříd – nejčastěji se uvádějí *být, chtít, jíst, vědět*

být – tvary se tvoří z různých kmenů

přít. čas: *jsem, jsi, je(st), jsme, jste, jsou;*
záporné *nejsem, nejsi, není...*

rozkaz. způsob: *buď, budme, buďte*
(archaické *budiž*)

budoucí čas: *budu, budeš, bude, bude-*
me, budete, budou

podmiňovací způsob: *byl bych, byl*
bys, byl by, byli/y/a bychom, byli/y/a
byste, byli/y/a by

přičestí: *byl, -a, -o; (poz)byl, -a, -o*

přechodníky: *jsa, jsouc, jsouce; byv,*
byvší, byvše

chtít

přít. čas: *chci, chceš, chce, chceme,*
chcete, chtějí (zast. chtí)

rozkaz. způsob: *chtěj, chtějme, chtějte*

přičestí: *chtěl, chtěn*

přechodník: *chtěje, chtějíc, chtějće*
(zast. *chtě, chtíc, chtíce*); *chtěv,*
chtěvší, chtěvše

jíst, vědět

přít. čas: *jím, jíš, jí, jíme, jíte, jedí*
vím, víš, ví, víme, víte, vědí

rozkaz. způsob: *jez, věz (jezme, jezte)*

přičestí: *jedl, věděl; vyjeden, pověděn*

přechodníky: *jeda, jedouc, jedouce;*
vyjed, vyjedi, vyjedše
věda, vědouc, vědouce; vyzvědév,
vyzvědévši, vyzvědévše

Další problematická slovesa:

vidět

přít. čas: vidím, vidíš, vidí, vidíme, vidíte, vidí

rozkaz. způsob: viz, vizme, vizte

příčestí: viděl, viděn

přechodníky: vida, vidouc, vidouce; uviděv, uviděvši, uviděvše

mít

přít. čas: mám, máš, má ...

rozkaz. způsob: měj, mějme, mějte

příčestí: měl, -a, -o, -i/-y, -a

přechodník: maje, majíc, majíce

jít

přít. čas: jdu, jdeš, ..., jdou

rozkaz. způsob: jdí, jděme, jděte

budoucí čas: půjdu, půjdeš

příčestí: šel, šla, šlo, šli/y, a

přechodníky: jda, jdouc, jdouce; přišed, přišedši, přišedše

Cvičení

1. *Uvedte správné tvary sloves:* Všichni už to o něm (vědět). Oni se (chtít) vrátit už domů. (Sníst) oběd! Snad nám (nevypovědět) smlouvu. Vegetariáni (nejíst) maso. Šleháním těsto (nabýt). Ty (být) už připraven? Byli jsme (vypovědět) z bytu. Jste už (najíst)? Brzy nám (zbýt) jen vzpomínky na krásnou dovolenou. Děti se o tom (dozvědět) až zítra. V nádražní čekárně je (zapovědět) kouřit. Až k nám (přijít), všechno si vysvětlíme. Nepřátelé byli přesvědčeni, že město (dobýt). Nejprve (dojíst) a pak (povědět), jak to bylo. Až (jít) kolem, zažvoňte u nás. Odborník si (vědět) rady tam, kde neodborníci (nevědět), co dělat.
2. *Určete následující tvary nepravidelných sloves a použijte jich ve větách:* jsouce, chtíc, byvši, vědí, chtějí, věz, viz, jedí, chtěje, ví, chtěli bychom, byl bys, budeme, byv, vezte, vím, budete, být viděn
3. *Tvořte tvary nepravidelných sloves:*
být: – 1. os. kondicionálu přítomného, fem.
– 2. os. pl. imperativu
– 3. os. pl. indikativu futura
– přechodník minulý, pl., mask.
– přechodník přítomný, sg., fem.

- jíst: – 3. os. pl. indikativu prézenta
– 3. os. sg. indikativu prézenta
– příčestí trpné, sg., fem.
– 3. os. pl. kondicionálu přítomného, mask.
– 1. os. pl. imperativu
- vědět: – 2. os. pl. imperativu
– 3. os. pl. indikativu prézenta
– 3. os. sg. indikativu prézenta
– 1. os. sg. kondicionálu přítomného, mask.
– 2. os. sg. futura
- chtít: – příčestí trpné, sg., fem.
– 3. os. pl. indikativu prézenta
– 1. os. pl. kondicionálu přítomného, neutr.
– přechodník přítomný, pl., fem.
– 3. os. pl. indikativu min. času, mask. život.

4. *Nahradte nadměrně opakované sloveso být dějově bohatšími slovesy:* Na stromě bylo hodně ovoce. V přístavu byly nákladní lodi. Na horských svazích jsou vinice. U chodníku byla řada aut. Na louce byly krásné kopretiny.

Souhrnná cvičení

1. *Převedte slovesa do množného čísla:* On tomu stejně nerozumí. Něco ti nalže, pravdu ti nepoví. V neděli jsem podnikl výlet do údolí Vydry. Odpočinul jsem si ve stínu stromů. Krtek loví červy. Sluneční paprsek ztvířil nad bílou mlhou. Ona se to brzy dozví. Kapka rosy se zatřpytila jako drahokam.
2. *U následujících sloves určete všechny kategorie, které lze určit:* byl bych se vzbudil, pospíšil sis, uslyšev, žehlíš, přečtu, vozí, zakryt, byli byste bývali čekali, nakreslí, vidouc, svítili, viz, šly by, budeme se učit, byly pochváleny, dojezte, měli bychom, vedl, věz, napíšme, sázejí, smáli se, uviděv, nepozná, volat, být volán, rozsvítil
3. *Vytvořte tvary těchto sloves:*
trestat – přechodník přít., sg., mask.
kreslit – 3. os. pl. indik. prézenta
cestovat – 1. os. pl. kondic. min.

- zatančit – 2. os. pl. indik. prézenta
spát – 2. os. pl. imperativu
převléci se – 2. os. pl. imperativu
trestat – přechodník přít., sg., fem.
učit se – 1. os. sg. kondic. min.
rozbít – příčestí trp., sg., mask.
důvěřovat – 1. os. sg. kondic. přít.

4. *U následujících sloves určete jejich třídy a vzory:* zásobovat, urážet, polykat, zasadit, kázat, hnát, utéci, klovat, brousit, vidět, bodnout, tonout, přijmout, vát, kvílet, vykat
5. *Opravte tvaroslovné chyby:* Chtěla, aby jste jeli s námi. Co všechno by si si koupila za našetřené peníze? Obec už ví, co je bude stát nejvíce peněz. Všechny štěňata se prodaly za malou chvíli. Velmi bysme se divili, kdyby jste tu nabídku přijali.

Neohebné slovní druhy = příslovce, předložky, spojky, částice, citoslovce

- nelze je skloňovat ani časovat
- příslovce patří mezi základní slovní druhy, jsou větným členem ve větě, ostatní slovní druhy mají funkci **usouvztažňovací** nebo **modifikační** (spojují navzájem slova a ovlivňují význam výpovědi)

PŘÍSLOVCE (ADVERBIA)

- vyjadřují bližší **okolnosti** děje, **stupeň vlastnosti** nebo **míru předmětů**, konkretizují význam přídavného jména nebo dalšího příslovce: pracuje *stále*, *velmi* mladý, *hodně* ovoce
- neohebný plnovýznamový slovní druh; některá příslovce lze jen stupňovat
- ve větě zpravidla mají platnost **přísllovečného určení** (*odešel rychle*) nebo **neshodného přívlastku** (*cesta pěšky*), někdy **jmenné části přísudku se sponou** (*veselo* × příslovečné určení *vesele*)
- většina příslovců má slovní základ a význam příbuzný s přídavnými jmény (*pěkný* → *pěkně*); některá příslovce jsou příbuzná se zájmeny → **zájmenná příslovce** (*ten* → *tudy*, *tady*; *kdo* → *kde*, *kam* aj.), některá příslovce jsou příbuzná s číslovkami → **číselná příslovce** (*dvojmo*, *kolik* aj.), některá vznikla ze spojení předložky se jménem či příslovcem → **přísllovečné spřežky** (*zčásti*, *dodnes*, *navždy* aj.)
- **ustrnulá** příslovce: *vleže*, *vstoje*

Druhy příslovců

- místa** (kde?, odkud?, kudy?, kam?) *doma*, *shora*, *horem*, *nahoru*, *dole*, *vpravo*, *vzadu*, *venku* aj.; zájmenná příslovce *kde*, *kudy*, *tam*, *tudy* aj.
- času** (kdy?, odkdy?, dokdy?) *večer*, *včera*, *dlouho*, *stále*, *občas*, *odjakživa*, *ráno* aj.; zájmenná příslovce *kdy*, *odkdy*, *tenkrát*, *potom*, *jindy*, *tehdy*, *dosud* aj.
- způsobu** (jak?) *pěkně*, *vesele*, *pěšky*, *tíše*, *přátelsky*, *česky* aj.; zájmenná příslovce *jak*, *jakpak*, *tak*, *takto*, *takhle* aj.
 - **míra**: *velmi*, *moc*, *málo*, *příliš*, *zcela*, *hodně*, *tuze*, *vůbec*, *trochu* aj.; zájmenná příslovce *kolik*, *tolik*, *kolikrát*, *tolikrát* aj.
 - **zřetel**: *početně*, *váhově*, *politicky*
- příčiny** (proč?) *úmyslně*, *schválně*, *navzdory*, *náhodou*, *naschvál*, *vzteky* aj.; zájmenná příslovce *proto*, *proč*, *nač*
- záporová** *nikoli*

- Zvláštní skupinu tvoří tzv. **predikativa**, tj. **přísllovce způsobová** (modální) a **stavová** (nejčastěji odvozená od přídavných jmen příponou -o)

způsobová – vyjadřují možnost, nutnost děje, např. *nutno*, *možno*, *třeba*, *lze* (ve spojení se sponou bývají jmennou částí přísudku); **stavová** – vyjadřují tělesné a duševní stavy, např. *smutno*, *lito*, *živo*, *rušno*, *teple*, *horko*, *sychravo* (ve spojení se sponou bývají jmennou částí přísudku)

- **tvoří se**:

většinou od příd. jmen: (*dobrý* → *dobře*, *vysoký* → *vysoko*, *vysoce*, *hezky* → *hezky*, *rozumný* → *rozumně*, *zřejmý* → *zřejmě*)

od zájmných kmenů: **t-** (*ten* → *tudy*, *tady*), **on-** (*onen* → *onde*, *onam*), **s-** (stč. *sen* = *tento* → *zde*, *sem*, *dosud*),

k- (*kdo* → *kde*, *odkud*, *kam*), **j-** (*jenž* → *jak*), **vš-** (*všechn* → *všude*, *vždy*, *však*), **jin-** (*jiný* → *jinde*, *jinam*, *jinak*)

od číslovek: **druh-** (*druhý* → *druhdy*), **mnoh-** (*mnohý* → *mnohdy*) **dvě...** (*dvojmo...*), *kolik*

od slovesných základů: + **-mo (-mu) -ky** aj. (*letmo*, *potajmu*, *mlčky*)

ustrnutím tvarů jmen (*většinou*, *honem*)

ustrnutím tvarů sloves (*vstoje*, *vleže*)

- **přísllovečné spřežky** – píší se **dohromady**

spojení předložky + jména: *nahlas*, *dokonce*, *sbohem*, *zčásti*, *zpaměti*, *zticha*, *zrána*

spojení předložky + zájmena: *potom*, *vtom*, *proto*

spojení předložky + příslovce: *navždy*, *naplno*, *dokdy*

spojení předložky + číslovky: *poprvé/po prvé*,

pokaždě/po každé

zapamatuj si

spřežka	předložková vazba
<i>nahoře</i>	× <i>na hoře Sněžce</i>
<i>potom</i>	× <i>po tom dni</i>
<i>dokola (kolem)</i>	× <i>do kola auta</i>

- **zdrobněliny:** brzičko, blízoučko
- **ustálená spojení:** milerád, křížem krážem / křížemkrážem, po každé / pokaždé, jakživ aj.

Stupňování (pouze příslovce odvozená od přídavných jmen)

pravidelné

1. stupeň (pozitiv)	2. stupeň (komparativ)	3. stupeň (superlativ)
rychle	-eji rychleji	nej- + 2. stupeň: nejrychleji
zdravě	-ěji zdravěji	nejzdravěji
blízko	-e/0 blíže/blíží	nejblíže/nejblíží

nepravidelné

dobře – lépe – nejlépe
špatně/zle – hůře – nejhůře
málo – méně – nejméně
mnoho – více – nejvíce
brzy – dříve – nejdříve
dlouze – déle – nejdéle

Cvičení

1. Roztřídte příslovce podle významu: nahoru, zítřa, tady, málokdy, vloni, dole, někdy, odtud, dobře, velmi, proto, německy
2. Roztřídte příslovce podle původu: hluboko, hezky, domů, odkud, bohdá, buď jak buď, vědomě, česky, tam, kolik, dvojmo
3. Pokuste se následující velmi stručné sdělení obohatit co nejvíce příslovci: V místnosti stála skříň. Stál jsem na louce.
4. Vyberte a doplňte vždy vhodný tvar příslovce: (draho – draze) Opustil svou -- milovanou dívku. V Řecku bylo letos --. (hluboko – hluboce) Jsme -- zarmoucení. Z rozhledny jsme viděli -- dolů.
5. Nahraďte příslovce synonymními výrazy: Teď se najíme. Zakrátko budou Vánoce. Podívej se vzhůru. Pořád se jen smál. Honem se schovajte. Občas se u nás zastaví.
6. Slova v závorkách nahraďte příslovečnými spřežkami: Chodte k vlaku vždy (čas). Procházejte se (volný). Po silnici chodte vždy (levý). Dýchal (těžký), byl (celý) unaven. Prospekty dostanete (dar). (Na levé straně) je dopravní značka.
7. Napište správně a zdůvodněte: mluví ply-ě anglicky, zúčastnil se toho povi-ě, pracuje celode-ě, je všestra-ě vzdělaný; skrom-, soukrom-, střídm-, omam-, rozu-ji, nejpřím-ji, úci-ě pomoci, vzajem-
8. Stupňujte příslovce v závorkách: Jde to (snadno 2), než jsme si mysleli. Dříve se mu dařilo (zle 2), dnes se mu už vede (dobře 2). Vrátil se (brzo 2) než ty. Při zkoušce odpovídala (jistě 3) Květa.
9. Vytvořte a napište 3. stupeň příslovci: jednoduše, jemně, jízlivě, jednotvárně, jistě
10. Tvořte z následujících slov věty tak, abyste náležitě použili buď spojení předložky se jménem, nebo příslovečné spřežky: do hromady – dohromady, z ticha – zticha, o pravdu – opravdu, při tom – přitom, do konce – dokonce, za to – zato, na hoře – nahoře
11. Napište správně: Je to (z části – zčásti) tvoje zásluha. (V tom – vtom) se ozvalo zasténání. (V tom – vtom) se nikdy neshodneme. (Bez toho – beztoho) se neobejdeme. Jdi napřed, on (bez toho – beztoho) už nepřijde. Jděte (na horu – nahoru) do druhého patra.

PŘEDLOŽKY (PREPOZICE)

- vyjadřují **okolnosti** (podobně jako příslovce), **pády** podstatných jmen nebo zájmen a jejich vztah k jiným slovům ve větě
- neohebný, nesamostatný, neplnovýznamový slovní druh → prostředek **usouvztažnění** jmen ve vyšší strukturu; jsou vždy **ve spojení se substantivem**, tvoří s ním *předložkový pád* – v lese, nad lesy, pro ni
- ve větě nejčastěji **součástí** příslovečného určení (*do vody*), méně často přívlastku (*váza na květiny*), předmětu (*s přáteli*), doplňku (byl zvolen *za starostu*)

Druhy předložek

Podle původu:

- vlastní (primární), původní** – neodvozené, byly vždy předložkami, jsou vždy jednoslovné – k, v, s, z, do, při, nad, na, u aj.
nevlastní (sekundární), nepůvodní – odvozené z jiných slov (zvl. ve složitějších textech odborného a publicistického stylu)
- a) z pádů substantiv: kolem (kol), kvůli, místo, během, díky, navzdory, směrem k
 - b) přechodem z příslovci: mimo, blízko, proti, skrz, uvnitř; stojí blízko (příslovce) × blízko domu (předložka)
 - c) ze sloves: vyjma, nehlédě na

Podle tvaru:

předložky **jednoduché** *od, za, s(e), v(e)*, předložky **složené** *na základě, za účelem, ve shodě s, v souladu s, bez ohledu na, z důvodu, v případě, za cenu, se zřetelem k, v závislosti na, v duchu, za předpokladu, na rozdíl od, směrem k*

Podle pádu:

předložky se mohou pojit s určitým počtem pádů:

- s třemi pády:** **za** (*za večera* – s 2. p., *za knihu* – s 4. p., *za městem* – se 7. p.)
s (*s otcem* – se 7. p., *se stolu* – s 2. p., *kdo s koho, být s to* – se 4. p.)
- s dvěma pády:** s 4. a 6. p. **na, o, po, v** (*na pole* – *na poli*; *o vše* – *o všem, po okraj* – *po něm, v platnost* – *v lese*)
s 4. a 7. p. **nad, pod, před, mezi** (*nad obzor* – *nad obzorem, pod rohožku* – *pod rohožkou, před dům* – *před domem, mezi okna* – *mezi okny*)
- s jedním pádem** = většina předložek, zvl. sekundárních, např.:
s 2. p. – **bez, od, do u, z** *bez cíle, od otce, do města, u lesa, z lesa, zpod, zpoza* (stolu), **blízko, dle, kolem, kromě, místo, během** aj.
s 3. p. – **k, proti, vůči, kvůli, díky** – *k městu, proti němu, kvůli matce*
s 4. p. – **mimo** (dům) × *kromě* (domu)!, **ob** (den), **pro, skrz, přes**
s 6. p. – **při** (zdi)

- po přejatých předložkách **à la, à, kontra, versus** stojí nominativ: *à la bažant, Jestřáb kontra Hrdlička, Sparta versus Slavie*
- vokalizace předložek *v/ve, k/ke/ku, bez/beze*; předložka *k* má slabičnou podobu *ke* a *ku* (*ve spojení ku podivu, ku prospěchu, ku pomoci, ku příkladu, ku Praze*)
- vlastní předložky jsou základem pro vznik předpon **nadlétnout, přinést, slétnout, podpis**

zapamatuj si

! Pozor na pravopis předložky **s** (se 7. pádem *s babičkou*) a **z** (s 2. pádem *z krve*)
! Předložka *kromě* + 2. pád (*kromě rodičů*)
× *mimo* + 4. p. (*mimo rodiče*)
! Pozor na pravopis spojení *být s to*, *kdo s koho, na shledanou*

Cvičení

- Určete u podtržených slov slovní druh: Blízko lesa stavíme chatu. Odtud máme blízko do lesa. Střela šla našťásti mimo. Je otevřeno po všechny dny mimo sobotu. Škoda rány, která padne vedle. Sedi v lavici vedle mne.
- Na následujících příkladech určete spojení předložky a pádu: v místnosti, přijďte v sobotu nebo v pátek, nad les, nad lesem, za chvíli, za úsvitu, za garáží, podle tebe, o zvířátkách
- Podstatná jména v závorkách dejte do náležitého pádu: Ordinu-jeme ve všedních dnech *kromě* (středa). Jsme doma každý den *mimo* (sobota). Nemám žádnou přítelkyni *kromě* (ona). Do divadla půjdou všichni *mimo* (vaše Petra).
- Doplňte předložku *s* nebo *z*: Na projektu pracoval – radostí a – nadšením. Vezmi mě – sebou. Přestoupíme na rychlík – Přelouče. Jdu – bratrem do kina. Jedeme – prázdnin.
- Slova v závorce dejte do správných tvarů: *bez* (ona), *pro* (ona) od (on), *pro* (ono), *vedle* (on), *mimo* (naše zahrada), *kromě* (naše zahrada), *mimo* (to), *kromě* (to), *místo* (tužka)
- Nahraďte vyznačená slova předložkovým spojením: Ráda recituji Hrubinovy verše. Přivítal nás radostně. Mám nový vlněný svetr. Litostivě všechno pozorovala.

SPOJKY (KONJUNKCE)

- spojují slova** (větné členy) a **věty**; vyjadřují přítom mluvnický i významový poměr členů a vět: *otec a matka; Slíbil přijít, ale neměl čas. Přál si, aby už byl doma.*
- neohebný, nesamostatný, neplnovýznamový slovní druh
- nejsou větnými členy

Druhy spojek

1. Podle funkce ve větě (podle významových vztahů)

souřadící (parataktické) – k vyjádření vztahu **koordinace** mezi: členy několikanásobného větného členu, větami v souvětí souřadném, souřadně spojenými větami vedlejšími
slučovací, stupňovací, odporovací, vylučovací, vysvětlovací, (příčinné a důvodové), **důsledkové** – viz příklady v kapitole *Souvětí souřadné*

podřadící (hypotaktické) – vyjadřují významovou **závislost, vztah** vedlejší věty k větě řídící (v souvětí podřadném):

obsahový – *že, aby, zda, když* aj., **příčinný** – *protože, že, poněvadž, jelikož*, **účelový** – *aby, účinkový* – *tak – že, až, takže, tak, až tak – že*, **podmínkový** – *jestliže, -li, kdyby, když*, **přípustkový** – *ač, ačkoli(v), třeba, třebaže, přestože, i když*, **časový** – *když, jakmile, zatímco, až, sotva(že)*, **způsobový** – *tím – že, jako by (jako kdyby), tak – že*, **prostředkový** – *tím – že, výjimečný* – *leda(že), zřetelový* – *z hlediska, pokud se týká*

2. Podle struktury

jednoduché *až, když, a, i, ale, ač; složené* *zatímco, jestliže, proto; víceslovné* výrazy *i když, a proto, dříve než; dvojspojky* – rozdělené na dvě části (každá v jiné větě) *čím – tím, buď – nebo, nejen – ale i, jednak – jednak, tak – jak*

zapamatuj si

- Mnoho těchto spojek se může vyskytovat v různých významech: *Přál si, aby* (předmětový); *Vydali nařízení, aby* (přívlastkový); *Učil se, aby* (účelový)
- spojky **aby, kdyby** splývají někdy se zvláštními tvary slovesa být: *abych, abys, abychom, abyste, kdybych, kdybys... u vidění × dělal, jako by ho neviděl*
- **jakoby** (srovnávací jako) × **jako by** (jako kdyby): *byl jakoby u vidění × dělal, jako by ho neviděl*
- Před spojkami píšeme čárku, vyjma spojek *a, i, ani, nebo* ve významu slučovacím. V každém jiném významu čárku psát musíme.
- Je-li před spojkou podřadící ještě spojka *a, ale, i*, nebo adverbium *teprve, právě, zvláště* ap., píše se čárka jen před tyto spojky nebo adverbia: *Všichni se připravili, a jakmile to bylo možné, odjeli. Všichni odjeli, právě když je začali svolávat.*

Cvičení

1. *Vyhleďte spojky a uveďte, zda spojují větné členy nebo věty:*
Chlapci se postavili do řady a čekali na tělocvikáře. Tato firma vykupuje zlato i stříbro. Její přednáška byla nejen působivá, ale i poučná. Bylo tam horko, ba dokonce velmi dusno.
2. *Rozlište spojky podřadící a souřadící a užitje ve větách:*
a, když, protože, a proto, než, že, nebo, kdyby, ale, aby, ani, avšak, i, neboť, jakmile, nýbrž, ač, ba, zatímco, třebaže, jednak, -li, tudíž
3. *Vysvětlete významový rozdíl mezi souvětími:*
Až k nám přijedou na návštěvu rodiče, půjdeme jim naproti.
Jestli k nám přijedou na návštěvu rodiče, půjdeme jim naproti.
Přijedou-li k nám na návštěvu rodiče, půjdeme jim naproti.
Pokud k nám přijedou na návštěvu rodiče, půjdeme jim naproti.
4. *Rozhodněte, kde bylo užitto spojky a kde příslovce:*
Já ti sotva pomohu. Sotva odešli, objevil se otec. Pokračuj tak dále. Vyhovoval jak odborností, tak zkušenostmi.
5. *Spojky ve větách nahraďte jinými tak, aby se význam nezměnil:*
Když s setmělo, vrátili jsme se. I když byla voda studená, vykoukali jsme se. Jsem unavená, neboť jsem málo spala. Jestliže mě nepřestanete vydírat, oznámím to policii. Nemluvím s ní, mám k tomu totiž důvod.
6. *Spojte věty v souvětí a použijte vhodné spojky:* Začalo sněžit. Vypravili jsme se lyžovat. – Bolí mě hlava. Nepůjdu do školy. – Mám volno. Mohu ti pomoci. – Půjdeš do divadla? Zůstaneš doma? – Připravoval jsem se poctivě. Zkoušku jsem neudělal. – Jezdím po Praze metrem. Je rychlé a spolehlivé.
7. *Doplňte správně jako by nebo jakoby:* Choval se, -- se nic nestalo. Choval se -- lhostejně. Dělal -- nic. Je to -- naschvál. Šel bezpečně, -- to tady znal.

ČÁSTICE (PARTIKULE)

- **uvozují samostatné věty, naznačují jejich druh** (rozkaz, přání ap.) nebo **vyjadřují postoj mluvčího k obsahu výpovědi**; dodávají větám různé významové, citové nebo způsobové odstíny
- neohebný, nesamostatný, neplnovýznamový slovní druh
- nejsou větnými členy (výjimečně jako podmět: V sále zaznělo hlasité **ano**.)

Vyjadřují:

citový vztah (překvapení, politování)	→ emocionální, modifikační: <i>bohužel, konečně</i>
přání, dotaz	→ výzvolové: <i>ať, necht', kéž, cožpak, zdalipak</i>
hodnocení	→ hodnotící: <i>bohudík, bůhsud', zajisté</i>
míru jistoty	→ modální: <i>asi, nejspíš, patrně, snad, jestlipak</i>
zdůraznění	→ zdůrazňující: <i>i, jen, právě, zvláště, zejména (I Petr přišel. Měl, co si jen přál.)</i>
přítakání nebo popírání	→ odpovědové <i>ano, ne, ovšem, jistě, nikoli</i> (mohou mít i platnost věty)

důvěrnost – to : *To vám byla zábava!*

- částicí mohou být spojky, příslovce, zájmena ap., pokud nespojují, ale uvozují větu, např. *Šel tam, **ale** zabloudil.* (spojka) × ***Ale** jen si jdi!* (částice); *Spal **klidně*** (příslovce) × ***Klidně** se napij!*
podobně: ***A** co je na tom zvláštního? **Že** se nestydíš! **Tak** co nám povíš? **Kdybys** nepovídal! **To** chumelí! **Ono** zas přší. **Ale** to jsou k nám hosti! **Ne**, nechci. **No** to **snad** není možné! **Vždyť** je dobře!*
- částice mohou členit text, např. oznamují začátek textu (*inu, tak, tedy*), nebo odkazují k předcházejícímu textu (*tudíž, jednoduše*)

Cvičení

1. *Vyhleďte částice:* Když on se mi tak líbí! Aspoň budu mít pokoj. Zdali ho znám? Když se ti třeba jen něco povede, budeš rád. To máš pravdu! I nemluve tak! Tak kam jdeš? Ať brzy napišeš! Ano, to bude vůbec nejlepší řešení.
2. *Porovnejte věty a určete, kdy jsou vyznačené výrazy zájmeny a kdy částicemi:* Což o to! Neomluvil se, což bylo od něho nesprávné. To jenom trochu přší! To se nemělo stát. To jsem vám šel jednou kolem a najednou slyším nářek. Ono se to snadno řekne. Dostali jsme malé kotě, ale ono se ještě bojí.
3. *Určete slova to, tak, ten, takhle jako částice i jako jiné slovní druhy:* Mám to s sebou. To máš pravdu. Že se ti chce takhle se štvát! To bylo takhle jednou na podzim. Nedočkal se, a tak odešel. Tak na shledanou.

CITOSLOVCE (INTERJEKCE)

- vyjadřují nálady, city, vůli mluvčího, napodobují zvuky, upozorňují
- neohebný, nesamostatný slovní druh
- nejsou větnými členy, tvoří jednočlennou větu (oddělenou čárkou, čárkami)

Druhy podle funkce

pocitová (subjektivní) – vyjadřují nálady, pocity, vnitřní stavy, hodnocení: *ach, fuj, brr, hurá, krucinál, auvajs, ó, au*

zvukomalebná (onomatopoická) – napodobují lidské i zvířecí zvuky, hlasy, zvuky předmětů: *haha, checheche, haf, mňau, kykyryký, bzz, vrkú, bum, cink, břink, tik tak, žbluňk*

vybízející (kontaktní) – slouží k upozornění, získání pozornosti, udržování kontaktu: *hej, ahoj, pst, kšá, puťapuťu, čehý, hot, hej rup, prr, hyje, hajej dadej*

- k citoslovcím patří i různá citová zvolání, výkřiky, zaklení, ustrnulé vokativy podstatných jmen: ***Panečku**, to je sněhu. **Lidičky**, to jste ještě neviděli! **Bože**, to je neštěstí! **Sakra**, to se nemělo stát.*
- citoslovce mohou výjimečně zastupovat jiné větné členy ve větě, např. přísudek: *Žába **žbluňk** do vody* (× slovesný přísudek *Žába žbluňkla, skočila do vody.*); podmět: ***Buch buch** se ozývalo zvenčí. Hlasité **haló** se neslo lesem.*; předmět: *Zavolal na mne **ahoj** a uháněl pryč.*
- citoslovce (pokud nezastupuje nějaký větný člen) se odděluje čárkou: ***Ach**, to jsem se lekla. To je, **panečku**, dobrota.*
- citoslovce mohou být odvozena od jiných slovních druhů (bože, hrome, běda, vida)
- různé variace citoslovcí: *pst – psst – pšt, ach – ááčch* → úsilí co nejvíc se zvuku přiblížit v písemném záznamu

Cvičení

1. *Vyhledejte citoslovce:* Fuj, to je odporné! Hele, už přišel. Hurá, jedeme na hory! Hm, to jsem nevěděl. Vlk byl coby dup na dveře a chlamst, všechna kuřátka sežral. Slaboučké píp, píp se ozývalo z líhně. Hej, počkejte na nás! Ouvej, to bolí!
2. *Určete, které citoslovce vyjadřuje pohnutí mysli a které přírodní zvuky. Od zvukomalebných citoslovců utvořte slovesa:* frnk, hejsa, šup, kuku, ouvej, mňau, aj, hm, hajdy, eh, prásk, žbluňk, ach, bzz
3. *Nahradte slovesa vhodnými citoslovci:* Jezdec seskočil z koně a zaklepal na dveře. Ozvalo se rázné bušení na vrata. Liška rychle vklouzla do nory. Buďte zticha!
4. *Doplňte čárky a zdůvodněte. Rozhodněte, která citoslovce mohou mít platnost větného členu:* Hodiny bít bim bam bim bam. Ach běda běda! Jejej lidičky pojdte se podívat! Hrome zase jsem zaspal. Z ložnice se ozývalo hlasité chrrr chrrr. Houpy houpy kočka snědla kroupy. Žába se lekla a žbluňk do vody. Ach to bylo dobrodružství! Brr to jsem se lekla. Pst už ani slovo! Vtom bříink a vysypalo se sklo. Nuže dejme se do toho. Aha už jsem pochopil. Au to pálí. Zmije vydávala výstražné sss. Tomu je hej má se dobře. Chacha to se ti povedlo!

PREDIKATIVA

slova buď vyčleňovaná jako samostatný slovní druh, nebo považovaná za příslovce; lze je použít jako přísudek (predikát), bývají základem jednočlenných vět, např. *třeba, nutno, lze, nelze, dlužno (Je třeba se přizpůsobit.)*

Skladba – syntax

Skladba (syntax) – nauka o mluvnické (formální) a významové stavbě věty a souvětí, o výstavbě souvislých textů

klasická syntax – popisuje syntaktické vztahy a větné členy, charakterizuje věty a typy souvětí × **valenční syntax**

(od 80. let 20. stol.) – staví na schopnosti slov (zvl. sloves) vázat na sebe určité výrazy (= valence); zkoumá především proces tvoření věty

textová syntax (nauka o textu) – zkoumá syntaktické prostředky výstavby textu jako celku

ZÁKLADNÍ POJMY

■ **věta** = slovní vyjádření myšlenky

má stránku:

- významovou (je významově ucelená, vyjadřuje jednu myšlenku)
- mluvnickou (soustava vztahů mezi větnými členy)
- zvukovou (uzavřený zvukový celek)
- grafickou (začíná velkým písmenem, končí interpunkčním znaménkem)

= (v užším slova smyslu) *základní jednotka jazykového systému, složená ze slov, nezakotvená*

v komunikační situaci

■ v současnosti se za větu považuje *struktura s přísudkem* (nejčastěji slovesným, nebo jmenným)

■ **výpověď** = jednotka sdělení, komunikace, složená z pojmenování, tj. **konkrétní realizace modelu**, určitého větného vzorce, věta pronesená nebo napsaná v **konkrétní komunikační situaci**

má stránku:

- obsahovou (významovou) – výpověď o něčem ze skutečnosti (pojmenovává skutečnost)
- modální – podle záměru mluvčího (oznámení, otázka, rozkaz, přání)
- gramatickou – může být vyjádřena větou jednoduchou, souvětím nebo větným ekvivalentem

Různé komunikační situace:

Řeknu to tvým rodičům = sdělení, nabídka nebo výhrůžka; *Žena se vrátí brzy* (= manželka mluvčího)

výpovědi

nevětné: nemají formálně vyjádřený přísudek (funkčně jsou rovnocenné výpovědím větným),

např. větný ekvivalent (*Nádherné! Ano.*) nebo jen holý větný člen (např. u nádražní pokladny – *Junior pas, Brno*)

větné: jednoduché věty dvojčlenné nebo jednočlenné, souvětí podřadné nebo souřadné

■ **promluva (komunikát)** = vyšší komunikační celek, skládá se minimálně z jedné výpovědi, nebo z více výpovědí

věta jednoduchá = větný celek vyjadřující jednu myšlenku a obsahující jeden přísudek (buď základní skladební dvojici, nebo jen jeden základní větný člen, tj. přísudek)

holá

(holý podmět + holý přísudek)

rozvitá

(s rozvíjejícími větnými členy)

souvětí = větný celek složený z dvou i více vět jednoduchých; vyjadřuje složitější myšlenku nebo více myšlenek

větný člen = nejmenší jednotka větné struktury, plnovýznamové slovo, které ve větě nebo ve větném ekvivalentu vstupuje do skladebních vztahů s jinými členy

VĚTY PODLE POSTOJE MLUVČÍHO KE SKUTEČNOSTI (PODLE ZÁMĚRU, Z HLEDISKA MODALITY)

záměr mluvčího: sdělit něco o skutečnosti, zjistit něco o skutečnosti, odstranit mezeru ve vědomostech, vyjádřit vůli, aby se něco uskutečnilo

Věty	Vyjadřují	Interpunkce	Intonace	Tvar slovesného přísudku
1. oznamovací (konstatační, enunciativní)	sdělení, informaci <i>Otec přinesl zprávu. Rád bych vyhověl.</i>	tečka	klesavá	ve způsobu oznam. nebo podmiň.
2. tázací (interrogativní) otázky a) zjišťovací b) doplňovací c) vylučovací d) rozvažovací e) řečnické	dotaz, otázku – odpověď ano, ne <i>Přijdeš k nám? Copak mě nikdy neviděl?</i> uvozeny často tázacími částicemi <i>což, copak, zdali</i> aj. – odpověď doplňuje to, co nevíme <i>V kolik hodin přijdeš?</i> vždy uvozeny zájmenem či příslovcem – odpověď jen částí otázky (dotaz na více možností) <i>Přijdeš k nám dnes nebo zítra? Byl jsi ve škole, nebo jsi zůstal doma?</i> – řešení osobní nejistoty <i>Mám už jít? Co dělat?</i> – nevyžadují odpověď (předpokládá se záporná) významově oznamovací věta, formálně tázací <i>Může se nad tím někdo pozastavovat?</i>	otazník	většinou stoupavá nebo soupavě klesavá	ve způsobu oznam. nebo podmiň.
3. žádací a) rozkazovací (imperativní) b) přací (deziderativní)	rozkaz, zákaz, výzvu, žádost, prosbu, radu přání, žádost (citové zabarvení)	tečka nebo vykřičník většinou vykřičník, někdy tečka	klesavá nebo stoupavě klesavá klesavá	převážně v rozkaz. způsobu ve způsobu oznam. nebo podmiň.
4. zvolací forma (exklamativní) u všech typů vět	silný citový vztah <i>Jak je krásně!</i> (původně oznamovací) <i>Ty už jsi tu zas?!</i> (původně tázací) <i>Aby nás tak viděl tatínek!</i> (původně přací)	vždy vykřičník, někdy i otazník s vykřičníkem	vzrušená modulace	ve způsobu oznam. nebo podmiň.

■ **Věty rozkazovací** jsou v písmu obvykle označeny tečkou.

Vykřičník: při důrazném rozkazu: *Okamžitě to vrať!*; nebo je-li sloveso v jiném než v rozkazovacím způsobu: *Nekouřit!* (× *Nekuřte.*)

■ Všechny tyto typy vět mohou mít **formu zvolací**; mají zesílenou intonaci (důraz) a vykřičník.

■ Zvolací věty s vyjádřením podivu (*To snad není jeho poslední slovo?!*) a řečnické otázky bývají označovány jako **nepravé otázky**

■ rozlišujte:

není žádací: *Byl bych rád, kdybyste se tam zeptala.* (oznamovací, rozkazovací); *Mohla byste se tam zeptat?* (tázací)

není tázací: *Rád bych věděl, kde jsi byla.* (oznamovací, rozkazovací); *Buď tak laskavá a řekni, cos tam dělala.* (rozkazovací)

Cvičení

1. **Určete druhy vět z hlediska modality. Odůvodněte interpunkci:**
Čí je ta kniha? Pojďme společně na vycházku. Zastavit stát!
Někdo zvoní. Rychle k oknům! Kdybych měla u zkoušek trochu štěstí! Na konečné stanici všichni vystupte. Kolik nezapomenutelných dojmů jsem si přivezl! Ozvi se zase brzy. Tak ty přece neodejdeš?! Kéž by se to nebylo stalo! Na koho se mám obrátit? Kdybys nemluvil! Novák k telefonu! Byl tady Petr?
2. **Doplňte správně interpunkci za větami a odůvodněte:**
Víš, že mám štěně. Tak už dost. Je už velmi pozdě. Proč tam nechceš jít. Jen aby se ti nic nestalo. Na Pradědu je meteorologická stanice. Kudy chodíš obvykle do školy. Už jsi o nás slyšel. Ať se vám daří dobře. Nebuď tak lhostejný. Zavírat dveře. Nevím, co se může stát. Aby se nám tak ty klíče ztratily. To jsou k nám hosti. Půjč mi tužku. Dobrý den. Kolik je ti let. Pozdravuj Evu. Tolik jsem se těšil domů.
3. **Jak by zněly otázky, na které by byly odpovědi tyto věty (druhy otázek pojmenujte):**
Zub mě bolí. Babička mi přinesla malé kotě. Sedím v poslední lavici. Bolí mě hlava. Dnes večer zůstanu doma. Půjdu tam odpoledne.
4. **Odlište otázky doplňovací od zjišťovacích. Které z nich začínají tázacím výrazem a které obvykle slovesem? Všimněte si, jak se liší odpovědi na ně. Zamyslete se také nad rozdílností melodie těchto vět:**
Kdo přišel? Kolik budu platit? Máš odpoledne vyučování? Čemu se směješ? Chtěl by ses s námi podívat do Krkonoš?
5. **Rozkaz nebo výzvu vyjádřete tak, abyste nepoužili tvaru rozkazovacího způsobu. Posuďte míru důraznosti a doplňte správně interpunkci: V místnosti nekuřte. Chovejte se zdvořile. Jdi už domů. Nekřičte tolik.**
6. **Jak se omluvíte, že jste zapomněli napsat úkol? Jak požádáte na návštěvě o něco k pití kamaráda, jeho maminku, jak doma svou maminku nebo sestru? Jak poprosíte, aby na vás počkal spolužák, otec, učitel, mladší bratr, známý vašich rodičů?**
7. **Porovnejte věty (větné ekvivalenty) z hlediska zdvořilosti. Zdůvodněte: Račte vstoupit! Vstupte! Nevstupovat! – Musíte mi pomoci. Pomozte mi! Pomozte, prosím! Pomohl byste mi? Nepomohl byste mi? Pomoc!**

VĚTY PODLE ČLENITOSTI (PODLE SLOŽENÍ)

1. Věty dvojčlenné (označované též jako podmětové)

- mají část podmětovou a část přísudkovou (i u nevyjádřeného podmětu), tj. základní syntaktickou dvojici, tedy **oba dva základní větné členy** (mohou být holé i rozvité) = vztah **predikace**

věty

a) **s přísudkem slovesným** (sloveso v určitém tvaru): *Slunce svítí.*

b) **s přísudkem jmenným se sponou:** *Čas jsou peníze. Kotě je hravé. Boty jsou mi dobře. Život není jen pracovat.*

c) **s přísudkem jmenným beze spony:** *Mladost radost. Pohřeb zítra. Vstupné dobrovolné. Kniha – přítel člověka.*

d) **s nevyjádřeným podmětem:** *Čtu knihu. (já) Jen se na to podívejte! (vy) Co bude dělat? (on)*

e) **s všeobecným, neurčitým i zástupným podmětem:** *Mluvili o tom v televizi. O tom už vědí i ve škole.*

f) **s podmětem vyjádřeným jinak než substantivem:** *Hlasité hurá se rozléhalo široko daleko. Vaše ne mě nepřekvapuje.*

2. Věty jednočlenné (označované též jako bezpodmětové)

= věty tvořené slovesným přísudkem, ke kterému nelze doplnit podmět, nebo přísudkem jmenným se sponou (nemají tedy základní syntaktickou dvojici): *Najednou zahřmělo. Je sucho. Evě je smutno.*

- Jednočlenné věty jsou tedy **slovesné** (verbální)

■ vyjadřují:

přírodní jevy *Smráká se. Stále ještě prší. Hřmělo.*

tělesné stavy *Bolí mě v zádech (x dvojčlenná věta Bolí mě zub.)*

duševní stavy *Je mi smutno. Stýská se mi.*

smyslové vjemy *Hoří. V kamnech praská. Zvoní. (x dvojčlenná věta Někdo zvoní.)*

- **neosobní reflexivum** *Jede se na hory.*
- **neosobní tvar pasiva opisného** *Bylo o tom rozhodnuto.*

Větný ekvivalent

- nevětná výpověď vyjadřovaná gramaticky větnou formou (neobsahuje sloveso v určitém tvaru), ale funkčně je rovnocenná větě
- větný ekvivalent se základem
 - jmenným:** *Pozor!* (jako *Dávej pozor.*), *Hloupost* (jako *To je hloupost.*), *Osle!* (jako *Ty jsi osel.*), *Šatna* (jako *Tady je šatna*), podobně vokativní *Karle!*, nadpisy, tituly: *Lidové noviny*, zvolání: *Jaká krása!*, adjektivní: *Jak krásné!*
 - infinitivním:** *Stát* (jako *Stůj.*), *V místnosti nekouřit!* (jako *V místnosti nekuřte.*), *Být tak bohatší!* (jako *Kdybych byla bohatší!*)
 - citoslovečným:** *Ach!*, *Fuj!*, *Pst!*, *Běda!*
 - částicovým:** *Ano. Zajisté. Ovšem.*
- nevětná výpověď působí expresivněji než větná

Větný fragment

= nevětná výpověď, která má *pouze člen* nebo členy *rozvíjející* (chybí řídicí základní člen)

Vodu! (jako *Podejte mi vodu.*), *Tříkrát džus. Dobrou noc. Šťastnou cestu. Vpřed!, Kampak?, Co s tím?, Panu řediteli s díky. Rychle k oknům! Za čistotu vodních toků! V Brně včera nerozhodně.*

- Větný ekvivalent a větný fragment je novější označení pro jednočlenné věty neslovesné a infinitivní
- Věty jednočlenné jsou sice jednodušší, ale věty dvojčlenné mají větší sdělnou hodnotu
- **transformace:**

věta jednočlenná

Sněží.

Z komína se kouří.

Stmívá se.

věta dvojčlenná

Padá sníh.

Z komína stoupá kouř.

Přichází (nastává) soumrak.

Větný ekvivalent nebo fragment

Ano.

Nevyklánět se z oken!

Dobrou noc.

Nekouřit!

věta dvojčlenná

Souhlasím.

Nevyklánějte se z oken!

Přeji dobrou noc.

Nekouřte.

Cvičení

1. *Určete, které věty jsou dvojčlenné a které jednočlenné. Vyhleďte větné fragmenty a ekvivalenty. U dvojčlenných vět určete podmět: Je mi smutno. Eva přeskočila potok. Evě snad přeskočilo. Splnila jsem všechny sliby. Bolí mě hlava. Bolí mě v krku. Nic se nám nepovedlo. Práce kvapná málo platná. Noviny Vysočiny. Líbí se vám na venkově? Líbí se vám ten obraz? Schyluje se k bouři. Na západní frontě klid. Vzhůru! Psali o tom v novinách. Pane starosto! Někdo zvoní. Malé ryby – také ryby. Řekl jsem to jasně. Je mu už lépe. Lovci mamutů. Nikdo se nehlásí. Toto tvrzení nelze doložit. Stavělo se za každého počasí. Chcete znát jeho adresu? Sotva doběhli domů, silně zahřmělo. V kamnech najednou zahučelo. Pozdě!*
2. *V následujících jednočlenných větách určete, který slovní druh je jejich základem. Které z vět jsou holé a které rozvíte? Které věty jsou také označovány jako větné ekvivalenty nebo větné fragmenty? Je vidět Lysou horu. Hlavní nádraží. Na pohled trochu nezvyklé! Špatně! Zvoní! Být tak o deset let mladší! Pavle! Samozřejmě. Stále hustě prší. Ani muk! Na shledanou. Otrnulo mu poměrně brzy. Je chladno. Nehýbat se! Je mi trochu zima. O tom se dlouhodobě diskutuje.*
3. *Odlíšte věty jednočlenné od vět dvojčlenných s nevyjádřeným podmětem: Leží pod jabloní a tvrdě spí. Kručí mu v břiše. Nechá si všechno líbit. Od západu se zatahuje. Bolí ho v zádech. Šel se podívat do sklepa. Šlo se mu do kopce dobře.*
4. *Vyjádřete pomocí větného ekvivalentu: že chcete v restauraci zaplatit, aby šli všichni rychle, že si přejete vyhrát v soutěži, aby všichni přestali mluvit, jak voláte na slepice*
5. *V následujících příkladech dotvořte k větám neslovesným jejich slovesné protějšky a naopak: Nevstupujte. Hybaj domů. Prodejní doba 8–16 hodin. Výborně! To je ošklivé! Nate, paní. Co taková diskotéka? Škoda. Zákaz vstupu s otevřeným ohněm. Pozor, auto!*
6. *Změňte jednočlenné věty nebo větné ekvivalenty a fragmenty na věty dvojčlenné. Sledujte, mění-li se tvar slovesa (a jak), nebo slovo-sled: Je mi ho líto. Nevystupovat z rozjíždějícího se vlaku metra! Dobrou noc. Večeřelo se u příbuzných. Venku se zablýsklo. Pozor! Ta ostuda! Honem ke dveřím! Kazeta jako dárek. Nechtělo se mu do zimy. Mrází mě v zádech. Je slyšet hluk. Ještě se mi nechce spát. Celý den prší. Z komína se kouří. Stmívá se. Právě se začíná.*

ZÁPOR (NEGACE)

vyjadřuje negaci, popření celé věty nebo její části

věty mohou být **kladné** – kladný postoj mluvčího ke skutečnosti (většina vět)

záporné – záporný postoj mluvčího ke skutečnosti (prohlášení neexistence, neplatnosti, nemožnosti)

a) **zápor větný** = popření celé věty

prostředky:

- určitým slovesem **se záporkou ne-**: *Dopis jsem nedostal. Petr není kuřák.*
- **zápornými zájmeny, zájmennými příslovci + určité sloveso záporné**: *Nikdo to neviděl. Nic nechtěl.*
- využitím záporky **ani**: *Neozval se ani hlásek.*

popření **obecné** – vztahuje se na všechny případy: *To nikdo neviděl.*

částečné – popírá se jen část možností: *Někdo to neviděl. Někde to nebylo vidět.*

b) **zápor členský** – popření obsahu některého větného členu, části věty (*ne, nikoli*) *Zdrželo se to ne mou vinou (nikoli mou vinou).*

Popření	Zápor	Vyjádření záporu	Příklady	
obecné	vždy větný	záporné sloveso + záporný zobecnující výraz	<i>Nikdo to neví. Nenajdeš to v žádné knize.</i>	obecné popření, popírá se vlastnost celé věty
částečné	větný	záporné sloveso, ostatní výrazy kladné	<i>Někdo to neví. Tam jsem nebyl. Bratr není zdrav.</i>	za neplatný se prohlašuje jen případ výslovně označený
	členský	kladné sloveso + záporný člen větný	<i>Ne každý to ví. Má to domů ani ne pět minut.</i>	
	slovní	sloveso s popřením významu	<i>Tvářil se nevlídně. Má neobratné prsty.</i>	

- **členský zápor místo větného**: *Ne každý to ví.* (= Každý to neví.), *Ne všechno, co se třpytí, je zlato.* (= Všechno, co se třpytí, není zlato.)
- **částečný větný zápor ve významu záporu obecného**: z kladné věty *Všichni žáci výkladu dobře porozuměli.* popření obecné: *Nikdo z žáků výkladu dobře neporozuměl. Žádný žák výkladu dobře neporozuměl. Ani jeden žák výkladu dobře neporozuměl.* popření částečné: *Všichni žáci výkladu dobře neporozuměli.* (= jen někteří porozuměli)
- **kombinace částečných záporů** → záporná vlastnost se ruší, výsledný smysl je kladný, ale s jiným zabarvením (ve srovnání s obyčejným kladem) = **litotes**: *Nejsem s tím nespokojen.* (zápor větný + slovní) = *Jsem s tím spokojen.* *Nemohl neuznat, že jsem měl pravdu.* (zápor větný + členský) *Vedl si nikoli neobratně.* (zápor členský + slovní)
- **stupňování záporu a zdůraznění, zesílení** zdůrazňující slova, zvl. příslovce, spojky *ani, vůbec, nikterak* *Naprostu nepochybují o zdárném konci. Nemám z práce nejmenší (pražádnou) radost. Ani já tu nezůstanu* (spojka *ani* je v záporných větách místo spojky *i*)
- **rušení záporu** – setkají-li se ve větě různé druhy záporu: *Zpráva nebyla nepřijemná.*
- **záměna kladu a záporu** ve zdvořilé řeči – formální zápor: *Nedáte mi (Nedal byste mi) jídelní lístek?* ve vzrušené řeči – formální klad: *Jen mi sem přijď!* (= Nechoď sem) = výhrůžka
- **záporka ne-** ve tvarech s dvěma příčestími: *Nebyl by odešel. – Byl by neodešel.*
- spojka **aniž** – má schopnost popření celé věty, sloveso po ní je v kladné podobě (neklade se už žádný záporný výraz); Byli jsme také u vás, a *nikdo* nám *nic* *neřekl* → Byli jsme také u vás, *aniž* nám někdo něco řekl.

Odešel a ani se neomluvil. → Odešel, aniž (by) se omluvil.

(vznik spojky aniž: spojka a + zápornka ni + zesilovací že)

- v české větě může být **několik záporů**: *Nikdo nikdy nikomu nic neřekl.* (× jiné, zvláště neslovanské jazyky)
- větný a členský zápor mění význam výpovědi: *Přines cukr ani mouku. Přines cukr, ne mouku.*

Cvičení

1. Z následujících kladných vět tvořte věty záporné ve významu obecného (úplného) záporu: Při práci byl zručný a rychlý. Mám pro všechny dost času. Vždycky jsme si vzpomněli na den jeho úmrtí. Měli jsme jistě mnoho příležitostí k práci. Někde jsem o tom slyšel.
2. Jaký význam mohou mít následující věty? Rozlište popření obecné a částečné, zápor větný, členský a slovní, případně rušení záporu: To není možné. To je nemožné. To není nemožné. Nikdo určitě nemlčel. Nic ho nezaujalo. Všechno ho nezaujalo. Ne všechno ho zaujalo. Něco ho znepokojilo. Ne vždy se mi to povede. Vždycky se mi to nepovede. Nikdy se mi to nepovede.
3. V následujících větách kombinujte záporny, aby věty měly význam kladný. Jak se nazývá tato kombinace záporů, kdy se zápor ruší? Jedná upřímně. Film byl zajímavý. Je sympatický. Jsem s tím spokojen. Je to možné.
4. Místo příkazů uveďte zákazy a všimněte si změny ve vidu sloves: Otevřete všechna okna. Nad tím se musíte zamyslet. Opíš si úkol od kamaráda. Sedni si do první lavice.
5. Posuďte rozdíl mezi otázkami. Liší se významově? Které jsou zdvořilejší, se záporem nebo bez záporu? Můžete mi podat jídelní lístek? Nemůžete mi podat jídelní lístek? Podal byste mi jídelní lístek? Nemohl byste mi podat jídelní lístek?

STAVBA VĚTY JEDNODUCHÉ, VĚTNÉ VZTAHY

Věta jednoduchá

- má jen jednu základní skladební dvojici ve větě dvojčlenné (podmět + přísudek) *Celý den padal sníh.* nebo jeden základní větný člen, a to přísudek, jde-li o větu jednočlennou *Stále celý den sněžilo.*
- vyjadřuje jednu myšlenku

věta holá – obsahuje jen holé základní větné členy

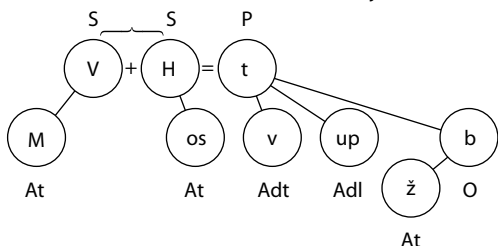
Slunce svítilo. Sněží.

věta rozvitá – má alespoň jeden základní větný člen rozvitý

Zářivě slunce svítilo celý den. Stále hustě sněžilo.

věta jednoduchá, rozvitá, oznamovací, dvojčlenná

Syntaktické vztahy

jsou vztahy mezi slovy = větnými členy ve větě, nebo mezi větami v souvětí i v souvislém textu

syntaktická (skladební) dvojice = dvě slova, která k sobě ve větě mluvnicky (formálně) i významově patří (tvoří ji většinou člen řídicí a člen závislý)

poznámka

Část podmětová = část věty dvojčlenné, která vyjadřuje původce činnosti; tvoří ji všechna slova, která rozvíjejí podmět

Část přísudková = část věty dvojčlenné, která vyjadřuje činnost, stav ap., tedy to, co se podmětu přisuzuje; tvoří ji všechna slova, která rozvíjejí přísudek

základní syntaktická dvojice = spojení podmětu a přísudku; základ dvojčlenných vět, predikační dvojice (predikace je formálně vyjádřena shodou): *Věrka trhala.*

v ostatních syntaktických dvojicích je **člen řídicí** (je jinému nadřazen) a **člen závislý** (slovo podřízené řídicímu členu)

Věrka Honzík trhali trhali trhali blatouchy
 ↓ ↓ ↓ ↓ ↓
malá od sousedů včera u potoka blatouchy žluté

poznámka

Podmět a přísudek jsou vždy **řídicí** větné členy; rozvíjející větné členy (přívlastek, předmět, příslovecné určení a doplněk) mohou být závislé i řídicí (při bližším zpřesňování významu)

Syntaktické (skladební) vztahy významové (syntagmata)

1) v syntaktické dvojici

- predikace (přisuzování)** – mezi podmětem a přísudkem *Věrka trhala* (přísudkem se přisuzuje tomu, co je označeno podmětem, nějaká vlastnost, činnost, stav); vyjadřuje se shodou
- determinace (určování)** – mezi členy ostatních dvojic ve větě; člen závislý zpřesňuje (blíže určuje) význam členu řídicího; vyjadřuje se shodou nebo přímýkáním
malá Věrka, Honzík od sousedů, trhali včera, trhali u potoka, trhali blatouchy, žluté blatouchy

2) v syntaktické skupině (tj. ve spojení dvou i více členů téže větněčlenské platnosti; větné členy navzájem nezávislé)

- koordinace, souřadnost (přirazování)** – mezi **několikanásobnými** větnými členy (členy skladební skupiny) vztah
 - slučovací** (kopulativní) + *Věrka a Honzík* (mezi podměty), *malá a neposedná* (mezi přívlastky) (spojky *a, i, ani, jak – tak, jednak – jednak* aj.)
 - stupňovací** (gradační) ⊥ *vrátil se pozdě, ba až k ránu; bylo teplo, ba až horko* (spojky *ba, dokonce, ba i, nejen, ale i, nejen – nýbrž i*)
 - odporovací** (adverzativní) × *kufřík menší, ale hezcí; mluvil skromně, ale přesvědčivě* (spojky *ale, avšak, však, sice – ale*)
 - vylučovací** (disjunktivní) ~ *napíjí se vody nebo mléka; peníze nebo život* (spojky *nebo, anebo; buď – nebo*)
 - důvodový neboli příčinný** (kauzální) ← *neúspěšné, neboť nepřipravené představení* (spojky *neboť, vždyť, totiž*)
 - důsledkový** (konkluzivní) → *nepřipravené, proto neúspěšné představení* (spojky *proto, tedy, tudíž, a tak*)

■ spojení několika přísudků lze považovat

- za několikanásobný větný člen (skladební skupinu):
 mají-li společný rozvíjející člen: *půjčoval si a četl knihy*
 jsou-li oba holé (nerozvité): *pes štěká a doráží*
 mají-li společnou sponu jmenných částí přísudku: *Eva je pilná, svědomitá, vytrvalá.*
- za souvětí:
 jsou-li obě části rozvité: *Pes stále štěká a nebezpečně doráží.*

■ vztah koordinace může být také

- **mezi hlavními větami v souvětí souřadném** *Po bouři se vše uklidnilo a ani lístek se nepohnul. Zítra půjdeme na vycházku, nebo navštívíme výstavu.*
- **mezi rovnocennými větami vedlejšími** *Babička chtěla, abychom přijeli a (abychom) přivezli i psa.*

- apozice (přistavování)** – vztah široké totožnosti, označení téhož jevu dvojím způsobem ≡

substantivní:	<p>Jan Neruda, básník a prozaik 19. století, zemřel v r. 1891.</p> <p>Velmi oceňujeme Jana Nerudu, básníka 19. století.</p> <p>Velmi oceňujeme dílo Jana Nerudy, básníka 19. století.</p> <p>Přijeli do Prahy, hlavního města České republiky.</p>	podmět předmět přívlastek přívlastek jmenná část přísudku
adjektivní:	Byl slušný, neschopný hrubostí .	príslovečné určení
adverbiální:	Jednal bezchybně, perfektně . Zůstal tam nahoře .	slovesný přísudek
slovesné:	Fena barví, tj. hárá .	

■ přístavek se často připojuje výrazy *a to, tj., tedy, totiž*

■ přístavek **má význam**

hodnotící

J. Neruda, významný český spisovatel, ...

shrnující

Otec, matka a děti, zkrátka celá rodina, odjeli na dovolenou.

zpřesňující, specializující

v Praze na Vyšehradě; tím trpí ryby, zvláště pstruzi, sýkora koňadra

výčtu

Uklidila celý byt, tj. oba pokoje, kuchyň, spíž, předsíň.

■ přístavek může být

rozvitý

Karel Čapek, významný český spisovatel

několikanásobný

Karel Čapek, novinář a spisovatel

■ apozice **přívětná**

Odštěhovali se v době mé nepřítomnosti, kdy jsem byl na zájezdu v cizině.

■ spojení **město Praha, Jan Neruda, krejčí Pokorný, chudák děda** lze považovat za přístavek nebo za spojení jména se substantivním přívlastkem

■ tzv. **nominativ jmenovací**: *hotel Fórum, kniha Babička*

■ někdy je přístavek považován i za specifický **typ volného přívlastku**, jehož základem je substantivum (polovětná konstrukce)

■ přístavkem je **paralelismus**: *Eržika ptáček, Eržika rybka (Olbracht); Bílá krajka, vzdušné zpěnění, jitřní sen, ... rozkvetlá větev, jež naklání se ke mně (Hora)*

Formálně-syntaktické vztahy

1) v syntaktické **dvójici** (obecně – člen nadřazený, řídicí a člen podřazený, závislý)

a) **shoda (kongruence)** – člen závislý se shoduje

s členem řídicím v pádě, čísle, rodě nebo osobě;

uplatňuje se v přísudku, přívlastku a doplňku

– *malá Věrka, žluté blatouchy*

přívlastek shodný + substantivum

– *Věrka trhala, Honzík trhal, oba trhali, mléko je zdravé*

podmět + přísudek

– *Petr zpíval. Vrátil se unavený.*

podmět + přísudek + doplněk shodný

b) **řízenost (rekce)** – člen řídicí určuje pád členu závislého; uplatňuje se v předmětu, neshodném přívlastku, neshodném doplňku

– *trhali blatouchy, dosáhli cíle*

sloveso + předmět (slovesná vazba)

– *trhání blatouchů*

jméno + přívlastek neshodný

– *zvolili ho svým vedoucím /za svého vedoucího /jako vedoucího*

jméno + sloveso + doplněk neshodný

c) **přímýkání (adjunkce)**, tzv. slabý vztah – tvar závislého členu není určován členem řídicím; je mezi nimi jen významový vztah; závislost zjišťujeme jinou než pádovou otázkou (např. kde?, jak?); uplatňuje se zvl. u příslovečného určení nebo neshodného přívlastku

zapamatuj si

! **Nespisovná** je vazba *zmínit něco, diskutovat něco* (s 4. pádem), přípustná je pouze vazba *zmínit se, diskutovat o něčem* (s 6. pádem); pouze spojení *uvažovat co* (se 4. pádem) je v odborném stylu (v matematických textech – *uvažujeme rovnici*)

- *trhali včera, trhali u potoka, trhali rychle* sloveso + příslovečné určení
- *dům u nádraží* jméno + neshodný přívlástek
- *stál s hlavou skloněnou* sloveso + doplněk

2) v syntaktických skupinách

a) **parataxe (vztah souřadící)** – vztah mezi členy koordinační skupiny, tj. mezi několikanásobnými větnými členy nebo rovnocennými větami v souvětí; spojení **volné**

- *otec a matka* – spojení spojkové (**syndetické**)
- *otec, matka, děti* – spojení bezspojkové (**asyndetické**)
- *otec i matka i děti* – spojení více spojkami (**polysyndetické**)
- *Otec vyprávěl a děti poslouchaly. Otec říkal, že je hezky a že svítí slunce.* – spojení rovnocenných vět

spojovací prostředky

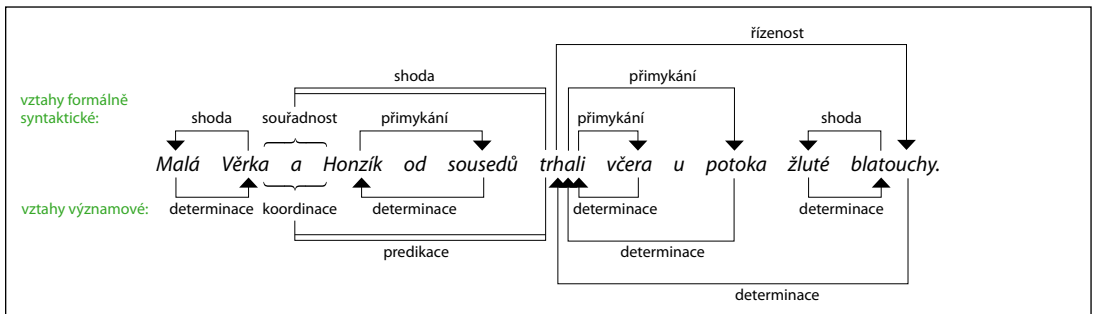
- spojky prosté: *a, i, ale, nebo*
- spojky dvojité: *buď – nebo*
- příslovce: *nevelký, zato milý; všichni, dokonce děti*

b) **hypotaxe (vztah podřadící)** – nerovné spojení členů (jeden druhému podřízen); vztah závislosti mezi větnými členy nebo mezi větami v souvětí; spojení **těsnější, sevřenější**

otec s matkou

Otec zná hodně lidí, kteří sbírají známky.

Příklad vyjádření syntaktických vztahů významových a vztahů formálně syntaktických:

VĚTNÉ ČLENY

- = výrazy, které ve větě nebo ve větném ekvivalentu vstupují do skladebních vztahů s jinými výrazy a tvoří mluvnickou stavbu věty
- = jen slova plnovýznamová (lexikální nebo lexikálně-gramatická) – jména, slovesa, příslovce, výjimečně citoslovce)
 - nejmenší jednotky větné struktury

základní větné členy: podmět, přísudek; ve větě jednočlenné jen základ, fundament

rozvíjející větné členy: přívlástek, předmět, příslovečné určení, doplněk

každý větný člen může být:

- **holý** *pes štěkal* – není rozvit žádným jiným členem; může být jednoslovný nebo víceslovný nerozvitý
- **rozvitý** *sousedův pes štěkal* – je rozvit jedním nebo několika jinými větnými členy (spojení řídicího a závislého větného členu)
- **několikanásobný** *sousedův, náš i váš pes štěkal* = **skladební skupina** – dva i více větných členů stejné větněčlenské platnosti, formálně rovnocenných (tj. na sobě mluvnicky nezávislých), spojených souřadně, a to v poměru:

- slučovacím: *otec, matka a děti; náš i vás*
- stupňovacím: *podrážděný, ba i hrubý*
- odporovacím: *malý, ale útulný*
- vylučovacím: *zítra, nebo dnes*
- důsledkovým: *malý, proto milý*

Za holý větný člen (nerozvitý) se pokládá:

- složený slovesný tvar přísudkový (*psal jsem, snědli bychom, budu psát, byl bych býval napsal, byli jsme seznámeni*)
- zvrtné sloveso (*smáli se, snažíme se, odpočineme si*)
- způsobové (modální) a fázové sloveso s infinitivem slovesa plnovýznamového (*musíme si zajistit, měli byste se poradit, mohou číst, začíná sněžit, přestal cvičit, mohou číst*)
- jmenný přísudek se sponou (*byl přítelem, je rozsáhlý, bude zpěvákem, stali jsme se otužilými*)
- větný člen s předložkou, předložkový pád (*ve stole, nad sešitem, nad ním, bez pěti, uprostřed zábavy, během prázdnin*)
- ustrnulá sousloví (*křížem krážem*)

Samostatnými větnými členy nejsou:

- předložky, spojky, částice, citoslovce (pokud nejsou ve funkci přísudku)
- zvrtná zájmena (u zvrtných sloves)
- tvary slovesa být ve složených tvarech slovesných (*byl jsem pozván*)
- slovesa sponová (*být, bývat, stát se, stávat se*)
- slovesa způsobová (*moci, muset, smět, chtít, mít povinnost*)
- slovesa fázová (*začít, začínat, přestat, přestávat*) ve spojení s infinitivem
- odkazovací výrazy (*vzpomínal na to, jak musel... , dbá toho, aby... , vidí příčiny tam, kde nejsou*)
- zdůrazňující, rytmické nebo navazující částice (*kdo to tu je, našel zálibu zvláště v hudbě, to jsem rád, že... , to zářily hvězdy*)
- vsuvky
- oslovení v 5. pádě (*Nevím, pane redaktore.*)
- navazovací slova (*tedy, jak říkám, naopak, nicméně, naproti tomu*)
- přídatné výrazy (*že ano, tak nějak, ostatně*)

Cvičení

1. Uvedte, které výrazy v následujících větách nemají platnost větných členů (pomáhají jen vyjádřit větné vztahy), nebo se neúčastní větné stavby a nevstupují do žádného syntaktického vztahu: Kam chodí slunce, tam nechodí lékař. Již tento problém ho přivedl do rozpaků. Chce, abys věděl, co si o tom myslím. Vyprávěl mi o tom, co viděl. Kéž se ti splní přání! Neřekl už ani slovo. Ach, to je dnes horko! Zítra tady bohužel nebude. To jsi mi, Petře, dal!
2. Vyznačte ve větě vždy základní syntaktickou dvojici, určete druh přísudku a dokažte, že vztah mezi členy základní syntaktické dvojice je vyjádřen nejen významově, ale i mluvnický: *Odpoledne se rozzlobený Honza jídla ani nedotkl. Smažené žampiony vám určitě budou chutnat. Horské potůčky jsou průzračné. My bychom všechno rádi poznali. Přečetl jsi hodně knih? Vchod byl zavalen kamením. Mladý lékař rychle přinesl sterilní obvazy a tisíci injekce. Proudý vody se valily ulicemi.*
3. Naznačte graficky stavbu vět (vizor grafů viz str. 124–125), pojmenujte větné vztahy a uveďte, jakou formou jsou vyjádřeny. Potom určete větné členy: Na mistrovství Evropy v krasobruslení získali letos cenné medaile ruští a francouzští krasobruslaři. Jana a Ivana budou reprezentovat naši školu v národním kole fyzikální olympiády. Horské cesty bývají v zimě zledovatělé, a proto nesjízdné. Na okraji vesnice vyrostla moderní vilka s velkou zahradou a bazénem. Nadřízené orgány schválily nová opatření. V díle každého spisovatele jsou vyjádřeny jeho myšlenky, pocity a názory.
4. Uvedte, jakými prostředky je vyjádřena závislost členů na členech řídicích (shodou, řízeností, nebo přimykáním): Za dřevěným plotem naší zahrady si hrály děti. Lehli jsem si velmi unaven do pečlivě ustlané postele. Naše škola se rozhodla uspořádat šachový turnaj pro mladší žáky. Výletníci se těšili na odpočinek ve stínu stromů. Zručenému člověku se pod rukama všechno daří. Téměř přes noc rozkvetl trávník něžnými sedmikráskami.
5. Vypíšte predikační dvojice, uveďte příklady determinací nebo koordinačního vztahu, vyhledejte i vztah apozice. *Náš soused odjžděl autem ze své vily s pocitem provinění a lítosti. Nový oblek šedavé barvy padl přesně na jeho štíhlou postavu. Karel Havlíček Borovský, známý český novinář a satirik, se narodil v Borové.*
6. Zopakujte si pravidla o shodě podmětu a přísudku.
 - a) Převedte do množného čísla a uveďte, v čem se shoduje přísudek s podmětem: *Nové přístaviště lákalo hlavně vodáky. Tato okolnost nám nebyla známa. Student byl zvědav na výsledek testu. Dítě běhalo boso. Nepřátelská tlupa ozbrojenců se přiblížila.*
 - b) *Doplňte náležitě koncovky přičestí: Krásné podzimní dny/dni už*

minul-. Na hřišti dováděl- malé děti. Přihlížel- jim skupinky chlapců. Houfy špačků poletoval- nad krajinou. Včera vysílal- reportáž z fotbalového utkání. Pohraniční strážce hlídal- všechny cesty.
c) *Uvědomte si možnosti shody přísudku s několikanásobným podmětem. Vezměte v úvahu i shodu podle smyslu a doplňte:* Hoch

a dívky šl- do tanečních. Hoši a dívky šl- do tanečních. Dívky s hochy šl- do tanečních. Do tanečních šl- dívky i hoši. Autorka hry i režisér slavil- úspěch. Stovky fanoušků a fanynek přišl- na stadion, aby podpořil- sportovce. Šest pracovníků se pustilo do práce, aby byl- brzy hotov-. Děvčata závodil- v běhu s hochy.

ZÁKLADNÍ VĚTNÉ ČLENY

Podmět (subjekt) S

- mluvnický je nezávislý na jiném členu, shoduje se s přísudkem (vytváří s ním predikační dvojici – základní skladební dvojici)
- vyjadřuje původce, činitele děje (*Chlapec zpívá.*), nositele činnosti (*Listí se zelená.*), vlastnosti (*Obraz byl krásný.*), stavu (*Všichni byli zdraví.*), někdy i cíl děje (*Kniha byla vydána. Obilí se sklízí.*)
- z hlediska valence obsazuje levovalenční pozici (bývá často nalevo od přísudku)
- je vyjádřen:

podstatným jménem v 1. pádě (nejčastěji) (*Slunce hřeje.*)

zpodstatněným **přídavným jménem** (*Sytý hladovému nevěří.*)

zájmenem (*Já tam nepůjdu. Ten mě nezastraší. Švestky, které jsme sebrali pod stromem, nám chutnaly.*)

číslovkou (*Ta stovka mi pomohla.*)

infinitivem (*Pomáhat je lidské.*)

- otázka 1. pádu (kdo? co?) + přísudek

podmět nevyjádřený – je zřejmý z tvaru slovesa, z jeho koncovky

- je-li v 1. a 2. osobě *Myslím to dobře. Zavřel okno. Dosáhne neme vytčeného cíle.*
- je-li v 3. osobě a známý ze souvislosti *Pavel byl pokárán. Přišel totiž pozdě.*

podmět všeobecný – ve větách s obecnou platností

v obecně platných pravidlech *Při představování se díváme do očí.*

v příslovích *Dvakrát měř, jednou řež.*

v receptech, návodech *Do těsta přimícháme lžičku soli.*

podmět neurčitý – blíže neurčený, ale osobní, např. všichni, člověk, lidé, někdo;

- slovesný přísudek bývá ve tvaru 3. osoby množ. čísla *Říkali to v rozhlase. Včera nám vykradli chatu.*
- neznámý neživotný původce *Na půdě to zapraskalo.* (× *To chumelí* – to je částicí, ne podmětem)

podmět zástupný – podstatné jméno je z místa podmětu vypuštěno, jeho funkci přebírá jako zástupný výraz neshodný přívlástek toho jména; slovesný přísudek je ve tvaru 3. osoby množ. čísla: **V kanceláři mi ten návrh zamítli.** (úředníci, lidé, pracovníci), **Ve škole mi omluvu nepřijali.** (učitelé)

■ **jméno ve tvaru 2. pádu v pozici podmětu**

- **genitiv záporový** (u slovesa nebýt může být podmět v 1., nebo i v 2. pádě): *Nebylo tam ani živáčka (živé duše).*
- **genitiv partitivní** (2. pád představuje část něčeho – lat. *pars*): *Znovu mi přibýlo starostí. V řece ubylo vody.*
- **genitiv numerativní** – tzv. **numerativ** (v 2. pádu je jmenný výraz v podmětu po číslovce): *Deset chlapců závod vzdalo.* (slovo „deset“ je číselným přívlástkem)

citoslovcem (*Hlasité mňau se ozvalo z půdy.*)

příslovcem („**Výborně**“ se neslo sálem.)

částicí (*To tvoje ano mě příliš nepřesvědčilo.*); výjimečně i jiná neplnovýznamová slova: **Ale** je spojka odporovací. **Za** se pojí se třemi pády.

vedlejší větou podmětnou (*Bylo oznámeno, že se soutěž odkládá. Není normální, aby tak dlouho stonal.* = spojková, **Kdo se bojí, nesmí do lesa** = vztažná)

poznámka

V některých jazycích (např. v němčině, angličtině) musí být podmět vyjádřen vždycky.

■ **zájmenný podmět** se užívá

při důrazu: *Ty tam půjdeš.*

při kontrastu: *Já bych to neudělal, ale on ano.*

při citovém zabarvení: *Tak on se tam vyznamenal!*

hovorově: *Já tam dojdu.*

potřebuje-li podmět rozvíť: *Vy všichni jste stejně lhostejní.*

■ **bezpodmětové věty** – podmět je neurčitý, původce děje neznámý (to, ono) *V zádech mu píchlo.*

přísudek zde nevyžaduje doplnění podmětem, je obvykle v tvaru 3. osoby jednot. čísla (tvar středního rodu)

Přísudek (predikát) P

■ je nezávislý na jiném větném členu; shoduje se s podmětem v rodě a čísle (shoda podle přednosti rodu nebo podle smyslu) *Petr pracoval. Eva pracovala. Lidé pracovali.*

■ je druhým členem predikačního vztahu (základní skladební dvojice); predikace je vyjádřena shodou

■ přísudek o podmětu něco říká (v jednočlenných větách vypovídá o ději, jehož původce je nejasný); vyjadřuje děj (*Petr pracuje.*), přisuzuje někomu činnost, vlastnost (*Petr je mladý.*), stav (*Petr spí.*), změnu stavu (*Petr omládl.*)

■ z hlediska valence je nejdůležitějším členem, centrem věty, základem valenční struktury; je nadřazen všem ostatním větným členům; s ostatními větnými členy valenčními tvoří základovou větnou strukturu

■ je vyjádřen nejčastěji **určitým tvarem slovesným** (predikát verbální), **jménem se sponovým slovesem** (predikát verbonominální), **jménem beze spony** (predikát nominální)

■ otázka: co dělá podmět?, co se děje s podmětem? ap.

1. **přísudek slovesný (predikát verbální) Pv**

– je vyjádřen určitým tvarem slovesným slovesa plnovýznamového (i v tvarech složených)

– vytváří s podmětem predikační dvojici

– shoduje se s ním v osobě a čísle, případně jmenném rodu (shoda se projevuje koncovkami slovesného tvaru) *Pavel čte. Děti čtou. Dítě plakalo. Plakal bych. Budu plakat. Jsem oplakáván.*

■ **přísudek slovesný jednoduchý**

– je nejen jednoslovný přísudek (*čtu, směje se*), ale i vyjádřený složenými tvary slovesnými (*četli jste, smáli jste se, četli bychom, budeme číst*), tedy i opisnými tvary trpnými (*byl přečten*)

– neobvyklý je přísudek vyjádřený **citosloucem**: *Vrabec frnk na strom.* (tj. jako *frnkl, frnkne*)

■ **přísudek slovesný složený** – je složen ze dvou částí

a) s **modálním** slovesem

modální sloveso + infinitiv plnovýznamového slovesa: **Mohl dosáhnout** lepšího prospěchu. **Otec se musel vrátit.** *Studenti chtěli jít na výstavu. Budeme tady muset zůstat týden. Mohl bych mít dost času.*

b) s **fázovým** slovesem

fázové sloveso + infinitiv plnovýznamového slovesa, udává počátek, průběh, konec děje: **Začal se učit** němčinu. **Nepřestal pracovat.** *Voda přestala téct. Auto zůstalo stát na silnici.*

– se slovesem **modálním i fázovým**: **Musíš už začít** pracovat.

c) se slovesem **dát a nechat** + infinitiv plnovýznamového slovesa: *Eva si dala ušít šaty. Nechal ji pozdravovat.*

■ **přísudek slovesný souslovný** – je tvořen

– **frazeologickým pojmenováním** se slovesem: *přijít s křížkem po funuse*

– **kategoriálním** slovesem – abstraktní substantivum dějové nebo stavové + sloveso: *dát (příkaz), vést (jednání), činit (příkoří), uzavřít (mír), složit (slib, zkoušku), mít (pocit), provést (kontrolu), vykonat (návštěvu)*

2. **přísudek slovesně jmenný (predikát verbonominální) Pvn** – často označován jako přísudek jmenný se sponou

– je vyjádřen určitým tvarem **sponového** slovesa (nejčastěji **být**) a jmennou částí (podstatné, přídavné jméno ap.)

spona (kopula) – *být, bývat, stát se, stávat se* – nemá věčný význam, ale vyjadřuje způsob a čas

spousta + substantivum	<i>Velryba je savec. Býval hercem v ochotnickém divadle. Nejsem lékařem.</i>
+ adjektivum	<i>Zahrada je krásná. Zahrada nebude větší. Zahrada by nebyla krásná. Eva byla šťastná. Jeho pohled se stával nejistým.</i>
+ příslovce	<i>Šaty jsou mi dobré. Dveře byly dokořán.; v jednočlenných větách – Je mi dobře. Bylo nás pět.</i>
+ infinitiv	<i>Loupit není koupit. Je vidět věž.</i>

- sponovým slovesem může být také *zůstat, zdát se, mít*
Stanislav zůstal poslancem. Karel se zdál unavený. Karel měl už po zkouškách.
- podstatné jméno v přísudku je
v **1. pádě** – vlastnost, jev **trvalý**, stálý: *Otec je zpěvák. Orel je dravec.*
v **7. pádě** – jev **přechodný**, stát se něčím (vlastnost nabytá): *Jirka byl na vojně kuchařem. Zahrádka je nejmilejším místem. Bratr je studentem. Po odborném výcviku se stal truhlářem. Chvilí byl poštovním doručovatelem.*
- přidavné jméno v přísudku je vždy v 1. pádě
- **sloveso být není sponou**
 - znamená-li **existovat** (= plnovýznamové sloveso): *Před vchodem do domu je záhon růží. Vstupenky nejsou. Otec je v dílně (= pracuje). Spravedlnost není.*
 - je-li **součástí složeného tvaru plnovýznamového slovesa**: *Předprodej vstupenek byl zahájen* (trpný tvar slovesa zahájit)

3. přísudek neslovesný (predikát nominální) Pn

věta neobsahuje určité sloveso, ale dělí se na část podmětovou a přísudkovou (sponu si můžeme domyslet), např.

- přísloví, rčení: *Sliby chyby.*
- oznámení, telegramy, nápisy, tituly: *Otec nemocen. Šatna naproti. Vzduch zdarma.; s pomlčkou: Kniha – přítel člověka.*
- citoslovce jako predikát: *Myš šup do díry.*
- výrazy *s to, tento, netento, tento: Já ti jednu to! Taková práce člověka utento.* (unaví)
- substantivum pokleslé v příslovce: *Hrůza (Pn) pomyslit (S).* (podobně i *hanba, škoda, lépe* + infinitivní podmět)
- **Několikanásobný přísudek** – tvořen několika souřadně spojenými slovesnými přísudky, které se vztahují ke stejnému podmětu a nejsou rozvítené: *Zajíc vyběhl, zarazil se a zmizel. Melodie v dálce utichala, slábla, zmlkla. Eva musela hrát a zpívat.* × samostatně rozvítené přísudky = věty, celek je souvětí: *Otec se usadil do křesla, vzal si knížku a začal číst.*
- **Přísudek vyjádřený vedlejší větou** – vyjadřuje jmenovou část přísudku po sponě: *To už není, co bývalo.* (závislost přímo na sponě): *Nejsi takový, jakým se děláš.* (po sponě následuje ještě ukazovací, odkazovací výraz)
- **Shoda podmětu s přísudkem** – viz kapitola Grafická stránka jazyka

Cvičení

1. V následujících větách rozvíjejte podmět a přísudek. Tvořte věty tak, aby v nich byl a) rozvítený podmět, b) rozvítený přísudek, c) rozvítené oba základní větné členy: *Stromy rozkvetly. Objevil se vlak. Auto zastavilo. Větev se nakláněla. Petr čte. Kvetou blatouchy.*
2. Určete slovní druh, kterým je vyjádřen přísudek. Pak odlište přísudek slovesný a neslovesný: *Slunce se začalo schovávat za obzor. Nejdůležitější úkoly byly splněny. Kluci šup do spacáku. Jsme-li nerozhodní, zeptáme se rodičů. Čítanka je soubor literárních ukázek z děl různých spisovatelů. Eva se stala nejúspěšnější studentkou ročníku. Byl bych býval přišel už včera, ale byl jsem velmi unaven. Na vojně býval řidičem. Zahleděl se do dále. Pohyb je vždy zdravý. Veselá mysl půl zdraví.*
3. Nahraďte slovesně jmenový přísudek přísudkem slovesným a naopak. Srovnajte oba typy sdělení:
Můj bratr hraje v orchestru na housle. Otec je učitelem na střed-

- ní škole. Eva trénuje tenistky. Vy jste tlumočnickem německých turistů? Moje známá je moderátorkou společenských akcí. Musíme se vždy chovat čestně a upřímně. Orel je dravý pták. Kotva je symbolem naděje. Kdo diriguje orchestr?
4. Nahraďte v následujících větách sloveso být dějově bohatším slovesem: *Na stěně jsou obrazy významných malířů. Děti jsou nejraději na hřišti. Na louce jsou pestrobarevné květiny. Otec je v továrně jako mistr.*
 5. Určete, kdy je sloveso být sponou, kdy je součástí slovesného tvaru jako pomocné sloveso a kdy má plný význam (existence): *Naše zahrádka je krásná. Před domem jsou záhony růží. O prázdninách budeme stanovat u rybníka. Byl bych překvapen, kdyby se to povedlo. Můj bratr je fotbalovým trenérem. Procházeli jsme se po parku. Bolest hlavy je nesnesitelná.*
 6. Vysvětlíte, kde má zájmený podmět své opodstatnění: *Určité to okno rozbil on. Já tam tedy nepůjdu, ty si to vyříd sám! Já i ty*

půjdeme společně do divadla. Já jsem si myslela, že se zlobíš. I my máme svá předsevzetí. Ty se vrať, já tu zůstanu.

7. *Určete podmět a uveďte, kterým slovním druhem je vyjádřen:* Na stromech zraje ovoce. Kdo by si to byl pomyslel! Ty si to ani nedoveďeš představit. Dnes není večer. Náš třídní je zeměpisec. Zelená je moje oblíbená barva. Všichni se těšili na prázdniny. Snít o něčem a pak se toho nedočkat je smutné. Když se dva hádají, třetí se směje. Sytý hladovému nevěří.

8. *Holé podměty nahradte infinitivy a věty upravte:* Naším cílem byl úspěch při zkouškách. Vítkovou největší zálibou bylo zpívání ve sboru. Odkládání odpadků zde není dovoleno.

9. *Obměňte věty tak, aby podmět nevyjadřoval původce, ale cíl děje:* Nakladatelství Fragment vydalo novou dětskou knížku. Učitel napomenul nepozorného žáka. Doručovatel musel vrátit dopisy s neúplnou adresou. Zprávu přijali všichni s nadšením.

ROZVÍJEJÍCÍ VĚTNÉ ČLENY

1. Přívlastek (atribut) At

- závisí na podstatném jménu a rozvíjí ho
- závislost vyjádřena kongruencí (*nová kniha*) – v rodě, čísle, pádě; *město Praha* – v pádě) nebo adjunkcí (*škola hrou, cesta lesem, památky ze středověku*), rekcí (*pomoc trpícím, beseda o knize*)
- blíže určuje podstatné jméno, vymezuje jeho význam
- je to člen nevalenční, není součástí základové větné struktury
- je vyjádřen **přídavným jménem** (*zimní krásy*), **zájmenem** (*naše země*), **číslovkou** (*tři žáci, třetí poschodí*), **podstatným jménem v pádě prostém** (*krásy hor*), **předložkovém** (*lyžaři z Prahy*), **infinitivem** (*touha vyniknout*), **příslovcem** (*místo nahoře*), **vedlejší větou přívlastkovou vztažnou** (*Problém, který máš vyřešit, není tak složitý.*) nebo **spojkovou** *Nařízení, aby si všichni vyměnili průkazy, museli respektovat.*
- otázka jaký? který? čím?

Druhy přívlastku

a) podle vztahu k řídicímu podstatnému jménu a výrazové stránky přívlastku

shodný (kongruentní) Ats

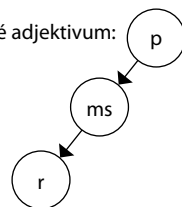
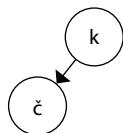
- shoduje se se substantivem v rodě, čísle, pádě (skloňuje se s ním)
- stojí většinou **před** podst. jménem – *mladý člověk* = **anteponice**, (za podst. jménem v odborné terminologii – *prvosienka jarní, kyselina sírová, kost loketní*, nebo při důrazu – *Jím ráda polévku teplou* = **postponice**)
- je vyjádřen většinou adjektivem, zájmenem, číslovkou: *červené jablko, to jablko, tři jablka*
- přídavné jméno v přívlastku přebírá od podstatného jména kategorii rodu čísla a pádu
- někdy je shoda porušena: *Ty kluku darebácká* (citové zabarvení)
- za shodné přívlastky jsou považována i neskloňná přídavná jména: *fér jednání, super cena, prima zábava*

neshodný (nekongruentní) Atn

- neshoduje se s řídicím substantivem (**při skloňování substantiva zůstává v témž tvaru**): *hodina strachu, hodiny strachu, hodině strachu*
- stojí zpravidla za řídicím podstatným jménem – *cesta lesem, obraz hrůzy*
- je vyjádřen nejčastěji substantivem, zvl. v 2. p. *kamarád z Prahy, napsání dopisu*, nebo přívlastňovacím zájmenem *jeho, jejich*, přívlastkem *nápad shora*, infinitivem *nápad odejít*

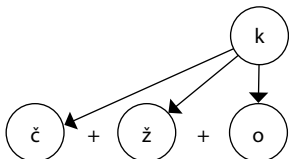
b) podle počtu přívlastků rozvíjejících řídicí substantivum

holý – nerozvítvý žádným větným členem: *červené květy* **rozvítvý** – základem bývá rozvíjené adjektivum: *rychle se měnící počasí*

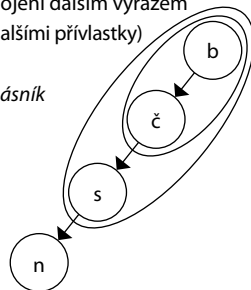
několikanásobný

- adjektiva jedné významové řady, skupina souřadně spojených přívlastků
- jejich pořadí lze libovolně změnit
- **jsou oddělena čárkou** nebo spojkou souřadící (a) – *červené, žluté a oranžové květy*

postupně rozvíjející

- řídicí substantivum se rozvíjí nejdříve jedním adjektivním přívlastkem, pak celé spojení dalším výrazem atd. (postupné zpřesňování dalšími přívlastky)
- **neoddělují se čárkou** – *nejznámější současný český básník*

c) podle významového vztahu k řídicímu substantivu a těsnosti spojení rozvíjetého přívlastku volný

- vyjadřuje doplňující vlastnost, ale **nepodstatnou** (lze ho vypustit beze změny smyslu věty)
- **odděluje se čárkou** (uprostřed věty čárkami z obou stran); bývá rozvíjetý, stojí za řídicím substantivem, jeho základem je přídavné jméno (adjektivum) *Zahrada, **obehnaná drátěným plotem**, byla vzorně upravená.*

těsný

- vyjadřuje vlastnost **podstatnou** (nelze ho vypustit beze změny smyslu věty)
- **neodděluje se čárkou**
- může být rozvíjetý, stojí před řídicím substantivem nebo za ním: *Žáci **přihlášení do soutěže** se shromáždí před divadelním sálem.*

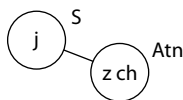
poznámka

Někdy se za druh volného přívlastku považuje i **přístavek** (apozice) Ap; jako volný přívlastek je rozvíjetý, stojí za substantivem, ale jeho základem je **substantivum**; odděluje se čárkami: *Jaroslav Seifert, **nositel Nobelovy ceny**, věnoval mnoho básní Praze.*

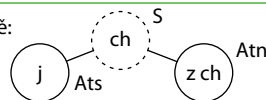

Zvláštnosti

- nominativ jmenovací** – přívlastek zužující či zpřesňující význam řídicího substantiva (uvádí přesně jméno, titul ap.), je **nesklonný**; je jím substantivum vlastní i obecné: *kino Evropa, hotel Paříž, město Praha, kniha Babička, JUDr. Jan Novotný, Csc., slovo les*
- výraz *jeden z chlapů, každý z nás*: slova *jeden, každý* zastupují vypuštěné substantivum (eliptický výraz – místo *jeden chlapec* z ostatních chlapců)
- genitiv podílnosti** (partitivus) – stojí u substantiva (*sklenice vody*), zájmena a číslovky (*něco nového, pět knih*), příslovce (*plno knih, nesčetně případů*)
- substantivum *s jako: kuchyňka jako dlaň*
- odlišnost přívlastku od doplňku:**

původně:

přívlastek se váže jen na substantivum vlastnost trvalá těsně u podst. jména ***Bosá děvčata tancovala.***

doplňěk se váže na substantivum i na sloveso vlastnost přechodná vzdálen od podst. jména *Děvčata tancovala **bosa.***

zapamatuj si

pět	} knih	dvě	} knihy
devět		tři	
↓		↓	
Atn		Ats	

2. Předmět (objekt) O

- závisí na slovese (v tvaru určitém i neurčitém) nebo na přídavném jménu
Číst knihu, schopný všeho, zvědavý na výsledek, mluvili o mně, třást stromem
- závislost vyjádřena rekcí
- vyjadřuje osobu, zvíře nebo věc, které slovesný děj přímo zasahuje, na které se orientuje, nebo kterých se obsah předmětu týká
- z hlediska valence je základovým větným členem závazným (obligatorním); je nutný, pokud závisí na předmětovém slovese (bez něho by byla věta obsahově neúplná); většinou stojí napravo od přísudku (je členem pravovalenčním); patří do základové větné struktury
- je vyjádřen nejčastěji **podstatným jménem** (v pádě prostém *hodit míč*, nebo předložkovém *těšit se na prázdniny*), **zájmenem** (*poslechnout ji*), **infinitivem** (*dovedou hospodařit, naučil se mluvit*), **vedlejší větou předmětnou**: *Čekali, až jim zavolá.* (spojková), *Nevěděl, s kým mluví.* (vztažná)
- ptáme se pádovými otázkami (kromě 1. a 5. pádu) a řídicím členem

Vyjádření předmětu

- **nejčastěji v 4. p.** – *orat pole, kácet stromy* (u sloves přechodných)
- **v 2. p.** – jen málo sloves vyžaduje doplnění předmětem v 2. pádu, většinou slovesa **pouze zvrtná**: *zmcnili se hradu, zřekl se syna*; zastaralé: *užívat kladiva* → *užívat kladivo* (4. pád)
genitiv **partitivní, částečnosti**: *dodat si odvahy, upít piva*
genitiv **záporový**: *neví si rady, nemá ani kapičky, nemá přátel* (archaické)
genitiv **cilový, dotykový**: *všímat si člověka, dotknout se stropu*
genitiv **odlukový**: *vzdát se naděje*
- **v 3. p.** (dativ)
přímý: *přál lidem, důvěřoval synovi, překáží nám*
nepřímý: *nabídl chlapci pomoc* (tzv. druhý předmět)
tzv. **volný** (nevalenční člen, sloveso jej jako doplnění nevyžaduje), např. prospěchový, přivlastňovací, zřetelový, sdílnosti: *dal mi na vybranou, přidali nám na platech, je mi to jedno, to vám byla hrůza*
- **v 7. p.** (instrumentál) – u málo sloves, např. *pokrčit rameny* (7. pád je především pádem příslovecného určení)
- **zvrtné se** je předmětem tam, kde má vlastní zvrtný význam: *oblíkám se* (sebe), nebo význam vzájemnosti: *poznávali se* × u sloves pouze zvrtných (*dívat se aj.*) o předmět nejde
- tzv. **vnitřní předmět** – závisí na slovese, které je jinak bezpředmětové *běžel poslední závod, žil dlouhý život*
- předmět může mít významy:
výsledek děje: *zavařit ovoce, poslat balík*
úplný zásah děje: *zorat pole, pochválit lékaře*
částečný zásah děje: *dotknout se kočky, ochutnat jídlo*
cíl děje: *domoci se spravedlnosti, vyhrát soutěž*
adresát: *darovat nemocnému, poslat příteli*
pomůcka děje: *nabrousit nůž*
smyslový vjem: *cítit vůni, slyšet hluk*

3. Příslovecné určení (adverbiale) Ad

- závisí na slovese (*vrátit se zpět*), dějovým přídavném jménu (*uskutečněný podle přání*) nebo příslovci (*velmi dobře*)
- závislost vyjádřena přímýkáním (není řízeno pádově); místo (*jdu domů*), čas (*jdu večer*), způsob (*jdu pomalu, jdu jako hlemýžď*), míra (*krátce před večerem*), prostředek (*psát tužkou*), zřetel (*kvalitou vlasů* = co do kvality, co se týká kvality)

zapamatuj si

někdy nesnadné odlišení od příslovecného určení:
hodit kamenem × *uhodit někoho kamenem*

O

Ad

- předmětem je tam, kde lze tvar v 7. pádu nahradit 4. pádem: *hodit po někom kámen/kamenem*
- příslovecné určení není nutným doplněním slovesa: *psát perem* × *psát dopis* (=předmět)
- nabízejí-li se vedle pádových otázek i jiné otázky, jde o příslovecné určení (vyjadřuje konkrétní význam) *upadnout v nemilost* (předmět) × *upadnout na ledě* (příslovecné určení)
- v předložkovém pádu: předmět je tam (na rozdíl od příslovecného určení), kdy se sloveso pojí jen s jednou předložkou *nebojte se o něho*, *zaposlouchat se do vyprávění*

vlasů), příčina (*potrestat za krádež*), účel (*jet na léčení*), podmínka (*při nedostatku peněz se to nestane*), přípustka (*přes nepříznivé počasí vyjel*)

- není valenčním členem
- vztah mezi příslovecným určením a slovesem (přídavným jménem) je slabá závislost, realizuje se v rovině významové
- je nejčastěji vyjádřeno **příslowcem: čist rychle, podstatným jménem v pádě prostém: trvat týden, předložkovém: uklízet ob týden, infinitivem: odjet se léčit**, nebo **některým typem vedlejší věty příslovecné** (viz kapitola Druhy vedlejších vět)
- otázky jiné než pádové (tj. na místo, čas, způsob, příčinu)

Druhy příslovecných určení

a) **místa** (loci [loci]) **Adl** – kde? odkud? kudy? kam?:

pracovat v kanceláři, přijet z dovolené, projíždět městem, jít podél řeky, cestovat do ciziny

b) **času** (temporis) **Adt** – kdy? odkdy? dokdy? jak dlouho? jak často?:

přijet ráno, pracovat od rána, pracovat do večera, pracovat celý den, pracovat denně

c) **způsobu** (modi [mody]) **Adm**

– **vlastního způsobu**

přímo: *číst s citem, pracovat pečlivě*

přirovnáním: *chovat se jako šílený, zpívá*

jako (jak) slavič

účinkem: *hrát k neposlouchání*

– **míry**

přímo: *jíst málo, přibýt dvě kila*

přirovnáním: *křičí jako pavíán,*

rychlejší než on

účinkem: *pracovat do úpadu*

rozdílem: *vyrůst o dva centimetry*

} jak?

} kolik?

} jakou měrou?

} do jaké míry?

– **prostředku:** *kreslit tužkou, jezdit autem, platit šekem* jak? čím?

– **zřetele** („co do“): *lišit se povahou, zevnějškem* (co do zevnějšku); *byl myšlenkami jinde*

– **původce děje:** *byl pochválen učitelem* (od rodičů); *město bylo dobyto nepřáteli*

– **původu:** *postavit z betonu; oheň vzplane z jiskry*

– **výsledku:** *rozpadnout se v popel*

– **společensví:** *šel se synem do lesa*

– **průvodních okolností:** *vstoupili do sálu za zvuků fanfáry, ve tmě nic nevidím*

d) **příčiny** (causae [kauzé]) **Adc** – vyjadřuje příčinnou souvislost dějů

– **důvodu** (causae) Adc: *nepřišel pro nemoc, nařikal bolestí* proč, z jaké příčiny? (**předcházející** příčina)

– **účelu** (finalní) Adf: *jet za zábavou, požádat o radu, spěchal otevřít*, proč? za jakým účelem? (**následující** příčina)

– **podmínky** (conditionis [kondicionis]) Adcd: za jaké podmínky? (**možná nebo neuskutečněná** příčina): *při dodržení postupu se to povede, v případě nouze si pomůžeme*

– **připustky** (concessionis [koncesionis]) Adcc – vyjadřuje **nesoulad**, příčina je neplatná: *při nejlepším vůli nemohu vyhovět, přes nepříznivé počasí odešel do hor*

■ ve větě může být i několik různých druhů příslovecných určení, často navzájem ve vztazích nadřazenosti

Včera odpoledne si konečně i přes můj zákaz vyjela do města.

Adt Adt Adm Adcc Adl

závislé na včera

řídící pro odpoledne

4. Doplněk (atribut verbální) Atv

■ **dvojitá závislost** – na **podstatném jménu** (v podmětu nebo předmětu) a zároveň **na slovese** (v přísudku); vytváří tzv. **komplexní syntaktickou dvojici**

Pavel chodil do divadla rád. Vrátil mi knížku roztrhanou. Děvčata tancovala bosa. × Bosá děvčata tancovala.

_____ Atv _____ Atv _____ Atv _____ At

■ závislost vyjádřena jednak **shodou** (s řídícím substantivem), jednak **řízeností** (dána vazbou slovesa)

■ vyjadřuje vlastnosti podstatného jména za jistého děje nebo je mu dějem přisuzována (*zvolili Jiřího králem*)

■ doplněk nevalenční: *Děti běhaly bosy.* × závazné, valenční doplnění slovesa *Zvolili ho starostou.*

- je vyjádřen

adjektivem: *Otec se vrátil unavený/unaven. Spatřili řidiče zraněného. Zůstanu tam rád.*

substantivem:

- s jako (= jakožto): *Jako chlapec jsem hrával fotbal.* (! × jako – přirovnání)
- předložkovým pádem: *Vybrali si ho za vedoucího.*
- v 7. pádě: *Zvolili ho předsedou. Dostal to darem.* (= jakožto dar)

číslovkou: *Petr doběhl do cíle první.*

zájmenem: *Zůstal stát sám.*

infinitivem: *Viděl jsem ho utíkat.*

přechodníkem: *Hledal zápalky, chtěje si posvítit na dvoře.*

vedlejší větou doplňkovou: *Viděl jsem ho, jak se vrací z kina.*

- otázka jak? jaký?

Druhy doplňku

a) podle vztahu k řídicímu jménu

shodný: je vyjádřen přídavným jménem nebo trpným přičestím: *Přišli žízňiví. Stál shrben u dveří.*

neshodný: *Vyučil se zedníkem. Slyšel jsem ho křičet.*

b) podle významového vztahu k řídicímu členu a těsnosti spojení

volný: *Seděl u stolu, smutný a rozmrzelý.*

těsný: *Seděl u stolu smutný a rozmrzelý.*

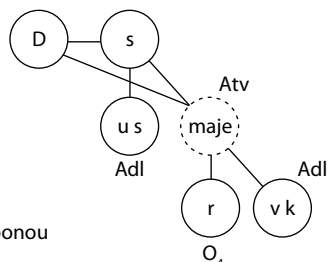
c) podle větněčlenské platnosti řídicího jména

subjektivý: závisí na podmětu (subjektu) a přísudku, bývá v 1. pádě: *Petr se vrátil nemocný.*

objektivý: závisí na předmětu (objektu) a přísudku: *Našli Petra nemocného.*

- typ „hlavu skloněnou“, „ruce v klíně“ je elipsa přechodníku *maje*:

Děda seděl u stolu, ruce v klíně.

nutno rozlišovat!

a) doplněk	×	jmenný přísudek se sponou
<i>Vrátka zůstala otevřená.</i>		<i>Vrátka byla otevřená.</i>
<i>Dcera odcházela spokojená.</i>		<i>Dcera byla spokojená.</i>

doplněk závisí na **plnovýznamovém** slovese nebo na neplnovýznamových slovesech (kde je doplněk nezbytnou složkou), např. narodit se, být zvolen, být jmenován, být nazýván, zdát se, připadat, prokázat se, ukázat se, učinit, pokládat × jmenný přísudek – má sponové sloveso

Eva se zdála vyrovnaná. × *Eva byla vyrovnaná.*

b) doplněk	×	přísloušné určení
<i>Dědeček seděl u stolu shrbený.</i>		<i>Dědeček seděl u stolu shrbeně.</i>

– doplněk vyjadřuje vlastnost jména

– forma shodného určení

průvodního stavu = adjektivem

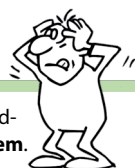
– přísloušné určení vyjadřuje okolnost slovesného děje

– forma neshodného určení průvodního stavu = adverbium

c) doplněk	×	přívlastek
<i>Chlapec odešel zklamaný.</i>		<i>Zklamaný chlapec odešel.</i>

zapamatuj si

Adjektivum *rád*, zájmeno *sám* a přechodníkové tvary jsou ve větě **vždy doplňkem**.

Určování rozvíjejících větných členů

přívlastek – rozvíjí podstatné jméno

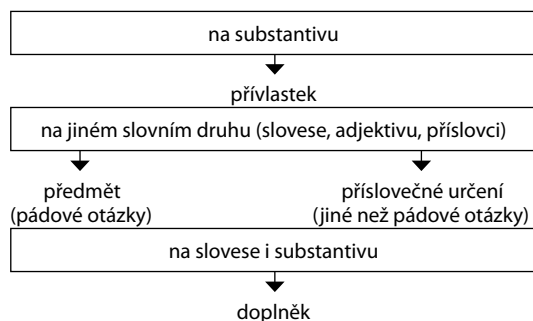
předmět – rozvíjí sloveso nebo přídavné jméno (pádové otázky kromě 1. a 5. pádu)

přísluvečné určení – rozvíjí sloveso, přídavné jméno nebo příslovce (jiné než pádové otázky)

doplňk – rozvíjí podstatné jméno i sloveso

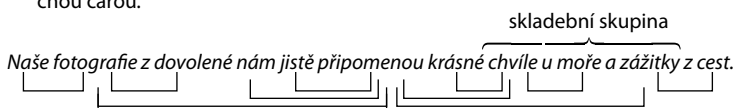
rozvíjející větný člen může být vyjádřen **vedlejší větou** → spojení souvětí (souvětí podřadné)

Závislost větného členu

Postup při větném rozboru

1. Určíme přísudek věty (= sloveso v tvaru určitém).
2. Dohledáme podmět (otázkou 1. pádu) → vyznačíme základní skladební dvojici, a to dvojitou čarou.
3. Určíme členy rozvíjející přísudek, tj. předmět, přísluvečné určení, příp. doplňk (= část přísudková) a členy rozvíjející podmět, tj. přívlastek shodný, neshodný, příp. doplňk (= část podmětová).
4. Podle otázek a slovních druhů řídicích slov určíme zbývající větné členy a vyznačíme skladební dvojice, a to jednoduchou čarou.

Způsob grafického zápisu

1. Kvůli přehlednosti zapíšeme větu na jeden řádek.
2. Základní větné členy a větné členy rovnocenné nebo ve skladební skupině (několikanásobné větné členy) píšeme na též řádek; závislé větné členy píšeme níže než řídicí.
3. Základní větné členy spojujeme dvojitou vodorovnou čarou, větné členy v přístavkovém vztahu trojitou vodorovnou čarou; závislé větné členy spojujeme s řídicími jednoduchou šikmou čarou.
4. Mezi členy skladební skupiny vyznačujeme vztah grafickými značkami: slučovací +, odporovací x, stupňovací \perp , vylučovací \sim , důvodový \leftarrow , důsledkový \rightarrow
5. Větné členy uvádíme v kroužku a zapisujeme jen počátečním písmenem slova. Nevyjádřené nebo vypuštěné členy jsou ve vytečkovaném kroužku.
6. Skladebně nespojené útvary věty (vsuvka, oslovení ap.) mají v grafu své příslušné místo, ale bez spojovacích čar.
7. Větné členy popisujeme zkratkami, např. S podmět (subjekt), P přísudek (predikát) – viz v předchozím výkladu. Číselné indexy předmětu O (objektu) vyjadřují pád.
8. Graf musí přesně vystihovat slovosled věty (opticky se místo větného členu v grafickém záznamu musí shodovat s místem slova ve větě).
9. V souvětí se analyzuje každá věta zvlášť. Vztahy vět v souvětí se vyznačují podobně jako vztahy větných členů ve větě jednoduché.

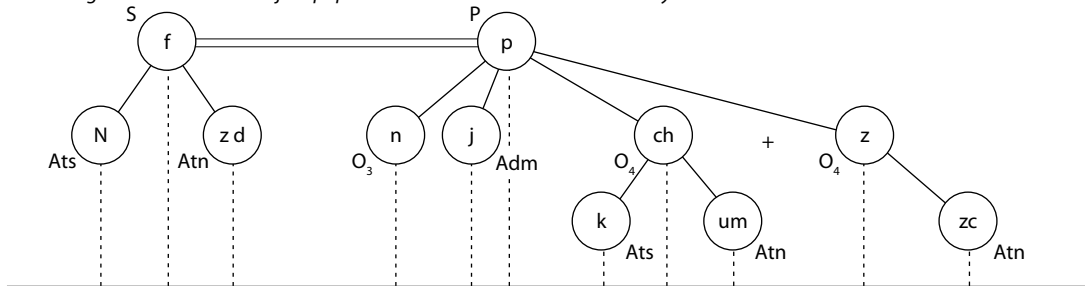
vysvětlivka

Grafický rozbor věty umožňuje pochopit stavbu věty:

- pomáhá řešit pravopisné problémy, zvl. shodu přísudku s podmětem, interpunkci ap.
- význam pro rozvoj logického myšlení

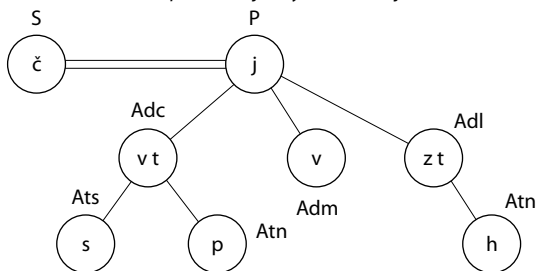

Naše fotografie z dovolené nám jistě připomenou krásné chvíle u moře a zážitky z cest.

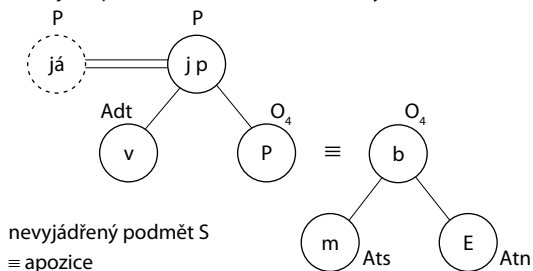

Další příklady

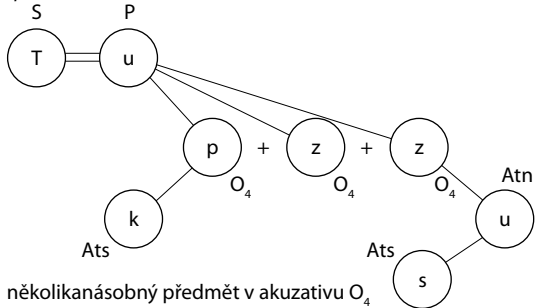
Člověk ve své touze poznávat jde vytrvale za tajemstvím hvězd.

Včera jsem potkal Petra, mladšího bratra Evy.

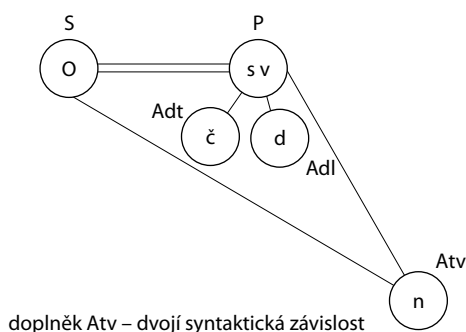

Televize uvádí kulturní pořady, zpravodajství i záznamy sportovních utkání.

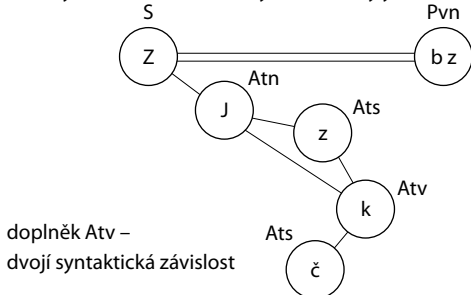
několikanásobný předmět v akuzativu O₄

Otec se často vracel domů nemocen.

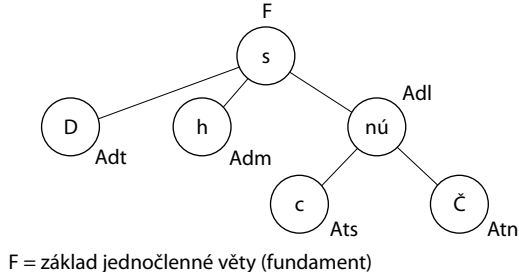
doplněk Atv – dvojí syntaktická závislost

Zásluhy Jiřího, zvoleného českým králem, byly značné.

doplněk Atv – dvojí syntaktická závislost

Dnes hustě sněžilo na celém území Čech.

F = základ jednočlenné věty (fundament)

Cvičení

1. **Určíte všechny rozvíjející větné členy a vyznačte skladební dvojice:** Úzká stezka vedla nahoru mladým smrkovým lesem. Staroměstská radnice v Praze byla svědkem mnoha dějinných událostí.
2. **Podtržené shodné přívlasky nahraďte neshodnými a naopak:** Šumavské lesy bývají plné borůvek. Chutnají mi moučníky s ovocem. Petr vyplašil celé husí hejno. Jižní vítr bývá provázen deštěm. Tylův Strakonický dudák patří k stálému repertoáru Národního divadla. Vystrašilo nás houkání sovy. Kamarádka Moničky odjela na chatu.
3. **Rozlište přívlasky holé, rozvité, postupně rozvíjející a několikanásobné. Doplňte náležitě interpunkci a odůvodněte:** Hlavní dopravní tepna nevede centrem města. Strýc je skromný nenáročný člověk. Současná anglická a americká románová tvorba je u našich mladých čtenářů velmi oblíbená. Všechny tyto tři staré domy s barokními štíty byly opraveny. Získali jsme nový větší byt. Odnesl jsem do čistírny vlněný zimní plášť. V zahradě rozkvetly žluté bílé růžové a červené popínavé růže.
4. **Vyhleďte přívlasky a určete, kterým slovním druhem jsou vyjádřeny:** Kolemjdoucí lidé se ohlíželi za naším psem. Můj pokoj má střešní okna. Jan Zrzavý ilustroval Máchův Máj. Do tohoto domu už nevkrócím.
5. **Vyznačené přívlasky nahraďte přívlasky vyjádřenými infinitivem:** Vojsko dostalo rozkaz k ústupu do hor. Obdivuji její vnitřní sílu k překonání překážek. Myšlenka na pomstu ho neopouštěla.
6. **Vyznačené přívlasky nahraďte přívlasky vyjádřenými příslovci:** Příjezd z pravé strany je obtížnější. Cesta tímto směrem není nejkratší. Protější chodník se ještě opravuje.
7. **Rozlište přívlasky těsné a volné. Doplňte čárky tam, kde chybějí. Odlište přístavky:** Opravář nedodržující bezpečnostní předpisy může způsobit neštěstí. Tři nebo čtyři labutě hladovější a odvážnější než ostatní se praly o potravu. Studenti přihlášení na exkurzi se dostávají k autobusu. Pro romantiky jsou typické básně vyjadřující pocit samoty, smutku a vzdoru. Příteli žijícímu nyní v Londýně se stýskalo po Čechách.
8. **Podtržené předměty nahraďte předměty vyjádřenými jinými slovními druhy a podle potřeby věty upravte:** Toužil vrátit se do Čech. Snažil se o nápravu svých chyb. Pomohl mu s opravou zdi.
9. **Odlište předmět od příslovečného určení:** Rád psal červenou tužkou. Hrál si s tužkou. Uhodil Pepíka kamenem. Hodil míčem přes síť. Spadané listy svítilo všemi barvami. Ve sklepě se svítilo petrolejkou.
10. **Doplňte do následujících vět příslovečnou určení času, místa nebo způsobu:** Oheň se rozšířil. Léto bylo krátké. Děti se koupaly. Autobus odjel.
11. **Odlište příslovečné určení příčiny, účelu, podmínky a přípustky. Všimněte si, čím jsou vyjádřena, a pokuste se je nahradit jiným vyjádřením (např. jinou předložkou ap.):** Vzdor našim připomínkám svůj záměr nezměnil. Koupil jsem si pro zdraví vitamíny. Kvůli penězům se stále hádali. Z rozčilení celý zbledl. Šli jsme sbírat léčivé rostliny. S vaší pomocí jsme to zvládli. Pro silné sněžení se nemohli vydat na túru. Uvařila nám pro zahřátí ovocný čaj. Radostí se mu zadržel hlas. Jiřina prostírá k snidani.
12. **Vyhleďte doplňky. Všimněte si, kterými slovními druhy (případně kterými tvary) jsou vyjádřeny. Doložte dvojí syntaktický vztah doplňku – k podstatnému jménu (v podmětu nebo předmětu) i k slovesu:** Přítel seděl u okna zamyšlen. Připadal si unavený a vyčerpaný. Ukloniv se, skončil své vystoupení. Michal doběhl do cíle první, Petr dorazil jako poslední. Nechtěl zůstat doma sám. Cítila se zrazená a podvedená. Vracejce se z ciziny, těšili se na své blízké. Chodec zůstal překvapen stát.
13. **Užijte různých tvarů následujících přídavných jmen ve větách jako doplňků. Tvořte doplňky holé, rozvité i několikanásobné:** polekaný, zklamáný, šťastný, zamlklý, plný obav, spokojený
14. **Odlište doplňky do přívlasků:** Jak zklamání jsme se vrátili ze soutěže! Už se vrátili zklamání účastníci soutěže. Lidé tu stále nerozhodní. Rád se díval oknem do zahrady. Na stole ležely rozházené knihy a dopisy. Knihy a dopisy ležely rozházené na stole. Zastihl jsem doma otce zcela vyčerpaného. Zastihl jsem doma zcela vyčerpaného otce.
15. **Odlište doplňky od přísudků slovesných a jmenných se sponou. Všimněte si rozdílu mezi slovesy:** Obloha byla zatažená. Stavení se zdálo neútluné a nevelké. Jirka byl považován za nejlepšího šachistu ve třídě. Dříve jsem bývala stihlejší. Dříve jsem se cítila spokojenější. V bytě zůstal sám.
16. **Naznačte graficky stavbu vět, vyznačte syntaktické dvojice, pojmenujte větné členy, větné vztahy a formu jejich vyjádření. Určete rozvíjející větné členy:** Smečka loveckých psů se vrhla na prchajícího poraněného srnce. Všechny horské cesty byly zasypany spoustou čerstvě napadaného sněhu. V novém prostředí studentské koleje jsme se brzy cítili jako doma. Lyžařského výcviku jsem se zúčastnila velmi ráda. Jednal obezřetně, pamětliv příkazu svého otce.
17. **Určete vyznačené větné členy:** Ivana byla po cestě velmi unavená. Ivana se vrátila velmi unavená. Velmi unavená Ivana se vrátila. – Nemocného museli operovat. Navštívili jsme nemocného kamaráda. Nikdo ho nepovažoval za nemocného. – Choval se jako dítě. Jako dítě jsem prý hodně zlobil. Už je jako dítě. – Tohle je nejkrásnější den mého života. Těšil se už na zítřejší den. Každý den jsme chodili na procházky. Dnešní den byl úspěšný. – Květiny už rozkvetly. Šla jsem na zahradu pro květiny. Váza s květinami zdobila stůl. Představovala jsem si stále květiny darované přítelem.
18. **Určete, kterým rozvíjejícím větným členem je v následujících větách infinitiv:** Uvidět egyptské pyramidy byla jeho celoživotní touha. Přál si uvidět egyptské pyramidy. Touha uvidět egyptské pyramidy ho neopustila celý život.
19. **Kterými větnými členy jsou substantiva v instrumentále?** Po cestě lesem jsme hledali houby. Řezali jsme dřevo elektrickou pilou. Stal se reprezentantem republiky v atletických závodech. Zvolili ho šéfredaktorem krajského deníku.
20. **Rozvíjejte následující věty co největším počtem větných členů a pojmenujte je:** Učitel přinesl knihu. Vál vítr. Přijela Anička. Vrata byla otevřená.
21. **Utvořte věty tak, aby slovo kamarád v nich mělo platnost:**
a) podmětu b) přísudku c) předmětu
d) příslovečného určení e) doplňku

22. Vyhleďte zájmena, určete jejich druh a jejich platnost jako větných členů:

Kdo ví nejlépe, co ho trápí? Nedívím se tomu. Všichni lidé se

na to těší. Tenhle názor se mi nelíbí. Koupím si tyto nové šaty. Každého se zeptej. Ty jsi teď na řadě. Každý z nás chybuje. Naši známí už přijeli. Cíl, který jsme si vytkli, splníme.

ZVLÁŠTNOSTI VĚTNÉ STAVBY

- a) Výrazy do věty mluvnicky **nezačleněné** (nevstupují do větných vztahů)

1. **Oslovení** (věta jednočlenná vokativní) = slovo (nebo skupina slov) v 5. pádě (hovorově i v 1. pádě) vložené do jiné věty; nesouvisí s ní mluvnicky (syntakticky), nerozvíjí totiž žádný její větný člen; má jen funkci kontaktového prostředku; vždy se odděluje čárkou (čárkami)

*To bys, **Aničko**, nevěřila. **Milá Aničko**, děkuji Ti za dopis. **Lidičky**, to byla legrace! Kdy přijdeš, **Pavle**?; hovorově: **Josef**, podej mi kladivo! **Pane Svoboda**, zeptejte se na to!*

■ stojí-li oslovení izolovaně, tvoří samostatnou výpověď: *Jirko!*

2. **Citoslovce** (věty jednočlenné citoslovečné, podobně i částicové) – zapojeno do věty jen významově – vyjadřuje expresivitu nebo má funkci kontaktového prostředku; mluvnicky s větou nesouvisí; vždy se odděluje čárkou

***Brr**, to je zima (x**Brr!** *To je zima!*) **Ouvej**, to bolí!*

■ stojí-li citoslovce izolovaně, tvoří samostatnou výpověď: *Fuj! Haló!*

■ výjimečně zastupuje jiný slovní druh, pak vytváří s jiným větným členem skladební dvojici, např. v přísudku místo slovesa (*Děti **hup** do vody.*)

■ citoslovce se neodděluje čárkou, následuje-li zvolání: ***Ach** mámo, **mamičko!** **Ach** dítě, **děťátko**, kam ses podělo!*

3. **Samostatný větný člen** – výraz vytčený před větou nebo dodatečně (aditivně) připojený; ve větě původní (základní) nahrazen ukazovacím zájmenem nebo příslovcem; odděluje se čárkou; typické pro mluvenou řeč, prostředek k zdůraznění

***Knihy**, ty mám ráda. Bylo tam hezky, **na dovolené. Peníze**, těch je pořád málo.*

***O prázdninách**, to já nebyvám doma.*

*Lekla se jí, **té postavy**.*

anteponice

prostředek k zvýraznění vytčeného výrazu

postponice

prostředek k zpřesnění

4. **Vsuvka (parenteze)** – slovní výraz nebo věta, která s obsahem věty souvisí **jen významově** (něco zpřesňuje, doplňuje, vysvětluje, dokládá ap.), ne mluvnicky, protože nezávisí na žádném větném členu, přerušuje souvislé pásmo řeči poznámkou, odbočkou, vzpomínkou, komentářem, jinou informací

■ odděluje se čárkami, pomlčkami, závorkami (z obou stran); mívá klesavě stoupavou kadenci, odděluje se pauzami

■ výjimka: ustálené vsuvky jednoslovné (*prosím, myslím, doufám, bohužel, snad, zřejmě, patrně* aj.) se čárkami neoddělují (poklesly na větné částice), nejsou větnými členy podobně jako ostatní částice

*To se, **pokud to pamatují**, odehrálo před osmi lety. On je, **s odpuštěním**, nenormální.*

*Užívání vitamínu C – **tzv. Celaskonu** – oslabenému organismu prospěje. Užívání vitamínu C (**1–2 dávky denně**) oslabenému organismu prospěje.*

*Jan Neruda (**1834–1891**) patřil ke generaci májovců. Stalo se to **myslím** před rokem.*

■ typické pro mluvenou řeč i pro písemný (odborný) projev, nebo pro řečnický styl

■ vsuvka může být

před větou (předsunutá) – *Jak víš, je svobodný.*

uprostřed věty – *Je, jak víš, svobodný.*

za větou (přisunutá) – *Je svobodný, jak víš.*

- b) Výrazy do věty mluvnicky **začleněné**

Osamostatněný větný člen

= vyjadřování postupné; stojí za větou – dodatečně připojený a oddělený nejčastěji tečkou; využívá se k ozvláštňení

textu (v uměleckých nebo publicistických útvarech); má klesavou kadenci; rozčleňování (parcelace) také vzniká tehdy, když mluvčí výpověď ukončí a následně ji ještě doplní.

Brodil se bahnem. Po kotníky. Sám. Bylo tam příjemné prostředí. A klid. Nezasloužili by si trest, podvodníci?

ODCHYLKY OD PRAVIDELNÉ VĚTNÉ STAVBY

a) odchylky, které **nepovažujeme za chyby**

1. **Elipsa (výpustka)** – nevyjádření (vynechání) slova (slov nebo věty), které náleží do větného schématu, ale jsou z kontextu či situace známá; nebrání to srozumitelnosti; slouží k zestručnění výpovědi; zvláště časté v mluvené řeči, v dialogu
 - **kontextová** elipsa – vynechané východisko výpovědi; odpovídáme jen jádrem
Kam spěcháš? Do kina. (✓ spěchám) *Od ředitele* (✓ **jsem dostal**) *pochvalu, od učitele jedničku. Kdy přijdeš? Nevím.* (✓ **kdy přijdu**)
 - **situatční** elipsa – vynechané členy výpovědi v závislosti na konkrétní situaci, např. v restauraci: **Účet!**, v čekárně u lékaře: **Další!**
 - **věta eliptická, neúplná** = věta s elipsou
 - v predikační dvojici: *Klobouk dolů* (✓ **dejme, my**) *před nimi. My* (✓ **mluvíme**) *o vlku a vlk* (✓ **je**) *za humny. Chci* (✓ **jít**) *kousek s vámi. Sliby* (✓ **jsou**) *chyby.*
 - v determinační dvojici: *Vlak odjíždí v deset* (✓ **hodin**) *patnáct* (✓ **minut**). *Máte* (✓ **knihu**) *Babičku? Seděl, hlavu skloněnou* (✓ **maje**).
 - v koordinaci: *Poznal jsem Severní* (✓ **Ameriku**) *a Jižní Ameriku.*
 - větná elipsa: *Včera za mnou přišel* (✓ **a říkal**), *že by vyjednal hokejový zápas s gymnáziem.*
 - k elipse patří i tzv. **nulové větné členy**
 - ve větách jednočlenných: *Začalo pršet. Smráká se.*
 - ve větách dvojčlenných s všeobecným podmětem: *Říkali to v rozhlase.*
2. **Apoziopze (nekončená výpověď)** – označuje se trojtečkami nebo pomlčkami **motivovaná** (mluvčím chtěná), záměrná: přerušení výpovědi, když nenalezneme nejhodnější výraz: *Rád bych připomněl, že jsem ...* nebo když nechceme užít vulgární výraz (v emotivním projevu): *Ať už jsi pryč, nebo ... Jdi do ...* **nemotivovaná**: výpověď přerušena partnerem dialogu (skočí do řeči)
„Rád bych ti vysvětlil, že ...“; „Nic mi neříkej, nezajímá mě to.“

b) odchylky, které **jsou syntaktickými chybami**

1. **Anakolut (vyšínutí ze souvětí vazby)** – souvětí pokračuje nebo končí jinak, než vyžaduje jeho začátek, tj. opuštění započatého větného schématu a přechod k jiné konstrukci; často se vyskytuje v nepřipraveném mluveném projevu
Člověk, když není opatrný, hned se mu něco ztratí.
správné: *Člověk, když není opatrný, hned něco ztratí.*, **nebo:** *Člověku, když není opatrný, se hned něco ztratí.*
Kdo se přihlásí na zájezd, je třeba, aby zaplatil zálohu.
správné: *Kdo se přihlásí na zájezd, musí zaplatit zálohu.*, **nebo:** *Je třeba, aby ten, kdo se přihlásí na zájezd, zaplatil zálohu.*
Je nutné vyřešení pěti matematických příkladů, z toho dva těžké a tři lehké.
správné: *Je nutné vyřešení pěti matematických příkladů, z toho dvou těžkých a tří lehkých.*, **nebo:** *Je nutné vyřešit pět matematických příkladů, z toho dva těžké a tři lehké.*
2. **Zeugma (nedbání, zanedbání dvojí vazby)**, tzv. spřežení vazeb – dva větné členy se spojují společnou vazbou (jsou rozvíty jedním členem), ač každý z nich vyžaduje jinou vazbu či druh spojení (předložku, jiný pád), tj. spojení souřadných členů vazebním vztahem, který patří jen jednomu z nich = nesprávná snaha vyjádřit se co nejstručněji
Udržujte čistotu uvnitř i před budovou. (správně *uvnitř budovy i před ní*)
2. p. 7. p. předložkový

Národ chtěl a volal po nové vládě.

4. p. 6. p. předložkový

(správně *chtěl novou vládu a volal po ní*)

V místech, kde málo nebo nikdy nesvítí slunce, ...

(správně *kde slunce svítí málo nebo nesvítí nikdy*)

3. **Kontaminace (směšování, křížení, kombinace rozdílných vazeb)** – správná vazba je zaměněna s jinou, převzatou od slova podobného významu

cenit si něco – vážít si něčeho → nesprávně: *cenit si něčeho*

zamezit něco – zabránit něčemu →

nesprávně: *zamezit něčemu* (podvodům)

zvýšit úroveň vzdělání – prohloubit vzdělání →

nesprávně: *prohloubit úroveň vzdělání*

osopit se na koho – osočit koho →

nesprávně: *osočít se na koho*

mimo + 4. p. – kromě + 2. p. → nesprávně: *mimo + 2. p.*

mimo Evu kromě Evy mimo Evy

4. **Atrakce (skladební spodoba tvarů)** – tvary sousedních slov se nenáležitě přizpůsobují (zvláště pádem) vlivem stejného nebo zvukově podobného tvaru sousedního slova

Je širší než delší. (než dlouhý); *Veźmi kde veźmi.* (veźmeš); *podobně buď jak buď, dělej co dělej;* *vstávat před sluncem*

východem (vstávat před východem slunce); *Spouště lidem to nedojde.* (spouště lidí); *Není možné skončit v půli cestě.*

(v půli cesty); *Ve většině případech to končí neúspěchem* (ve většině případů)

poznámka

Dnes se již připouští užití některých zeugmat, například: *mluvit pro i proti něčemu, vystupujte a nenastupujte do vlaku předními dveřmi*

zapamatuj si

Nespisovná je vazba *zmínit něco* (místo *zmínit se o něčem*)
diskutovat problém
(místo *diskutovat o problému*)

Cvičení

- Doplňte interpunkci:** Zelení hájové bejvali jste vy moje bejvali jste mého srdce potěšení. Kovej kovej kovářičku okovej mi mou nožičku. Jenom ty mně má panenka pověz kam ty ráno na travíčku půjdeš. Spí děťátko spí zavří očka svy. Nechoď dceruško k vodě ven. Buď vítán barevný podzime. Chci na vás hvězdy zpívat oslavu (Hrubín). Země země stokrát pokoušená kolikrát vidala jsi cizí ruce z věna tvého lidu cary rvát! (Hora). Prosim pane učiteli omluvte mou nepřítomnost ve škole.
- Odlište, v kterém případě není citoslovce součástí věty a v kterém případě je naopak větným členem. Doplňte interpunkci:** Fúj to jsem se lekla! Slyším jen samé chichichí. Nebuď tak hr. No no snad to chvilku počká! Ach ta láska nebeská... Tvoje ach mne už nedojímá. Kotě hop z pece dolů. Hele nezačinej si.
- Vyhleďte věty se samostatným větným členem, ostatní věty obměňte tak, že samostatný větný člen vytvoříte:** Peněz, těch měl vždycky dost. To se mu to, hrdinovi, na nás z dálky pokřikovalo! Karel dnes večer určitě nepřijde. Rybaření je záliba, někdy dokonce vášeň. Zabalit věci na dovolenou je úkolem mým a mamčiným. To je ale převít, ten pes.
- Vyhleďte vsuvky a vysvětlejte, jak významově souvisí s obsahem věty. Dokažte, že vsuvka nesouvisí s větou mluvnicky:** To jste si – s prominutím – asi popletl. Tehdy, psal se rok 1904, se narodila moje matka. Když se dozvěděl, kdo je neznámý muž (Martin se všechno dozvídal brzy), přistoupil k němu a usmál se. On tomu, zdá se, nechce rozumět. Její modré oči se konečně rozzářily, aspoň tak se to Davidovi zdálo. A poezie – na to nezapomínejte – vyjadřuje city a prožitky samotného básníka. Přísady chloridu vápenatého (1–1,5 %) urychlují tuhnutí cementu. Nejhorší úsek mám bohuďák za sebou.
- Rozhodněte, kde je nutno vsuvku oddělit rozdělovacími znaménky a kde ne:** Tahle socha jak jistě víte je vzácné umělecké dílo. To prý stálo spoustu peněz. Včera večer mohlo to být kolem deváté hodiny někdo zatůkal na okno. To máš bohužel smůlu.
- Určete v následujících větách, které se vyznačují parcelací (rozčleňováním), větněčlenskou platností osamostatněného větného členu:** Můžeme nakupovat i v neděli. V hypermarketu na okraji města. – Mám radost. Obrovskou. Čím dál větší. – Děti měl rád. Velmi. Odjakživa. – Brodil se ve vodě. Po kolena. Sám. – Zítra k vám přijdu. Ve tři.
- Domyslete a uveďte, které větné členy jsou zřejmě v následujících větách vynechány:** Dvakrát černou kávu. V neděli odpoledne. V deset patnáct. Viděl jsem bílé a červené růže. Klobouk dolů před vámi! Zajdi k němu a ať zítra přijde. My o vlku a vlk za humny. Má milá se hněvá, já nevím proč. Tak hezkovou dovolenou!
- Odpovídejte na otázky vhodnými neúplnými větami:** Jak se vám daří? Přijdeš k nám? Kdy odjízďte? Kdo jede s tebou? V kolik hodin přijdete domů?
- Vyhleďte v novinách titulky jako neúplné věty, např.:** O první ligu. Družstvo gymnázia opět první.

10. **Vysvětlete nevhodnost elipsy v následujících větách a vyjádření opravte:** Měli jsme na dvorku tři kuřata, a když přijeli vnuci, zabili jsme je. Když rybář kapra vytáhl, spadl do vody. Čím častěji učitel žáka zkouší, tím víc se učí. V zelenině je tolik vody, že po usušení je lehoučká. Letadlo ponorku uvidí, i když se ponoří.
11. **Uveďte, co je podstatou apoziopce. Rozhodněte, zda je v následujících příkladech motivovaná, nebo není:** Snad by přece –? Čert aby tě... Bylo to tak hrozné, že... ale raději o tom nemluvit!
12. **Zámky najdete často v uměleckých dílech literárních, zvláště v poezii. Pro který typ poezie je apoziopce příznačná, u kterých českých básníků se vyskytuje nejčastěji?**
13. **Opravte chybné vyjádření a zdůvodněte:**
Před sluncem východem se vydali na dlouhou cestu. Ve většině případech se jim podařilo důvěry zneužít. Odborníci se zajímali o práci učitele a o jeho přípravě na vyučování. Zastavili se v půli cestě. Čistota obce slouží zdraví spoluobčanům. V dopise, adresovanému městskému úřadu, bylo plno chyb. Děkujeme divadelnímu souboru studentů vedeného Evou Novotnou.
14. **Doložte, že kontaminace je výsledek záměny dvou různých spojení. Opravte chybné vyjádření:** Gratuluji vám za vaše úspěchy. Připadla na mě milá příležitost, abych vám popřála mnoho úspěchů. Pokračovali na adaptaci divadla. Na návštěvě byli všichni mimo Jendy. Musíme prohloubit úroveň vzdělání. Nějak jsem na to nechtil opomněla. Váš Pavel se z franštiny učí málo. Když zodpovíte na naši otázku, budeme o tom uvažovat. Vtom hrají vliv peníze.
15. **Uvažujte, zda jsou v následujících větách větné členy v náležitých tvarech:** Je třeba zamezit jakékoli válce. Poznáte všechno, co k tomu souvisí. Viděli jsme ukázkou na nový televizní seriál. Měli bychom se vyvarovat tomu, aby se chyby opakovaly.
16. **Odstraňte v následujících větách anakolut. Pokud to jde, uveďte více možností:** Naši hráči, zvyklí na kvalitní hřiště, když přijedou do ciziny, špatně se jim hraje. Ty, kterých se to týká, ať se sami nad sebou zamyslí. Lidé často, když dělají nějakou práci poprvé, nedaří se jim dobře. Podmínkou je zhlédnutí dvou výstav, z toho jedna výstava česká a jedna zahraniční. Záleží jen na vás, abyste se všemu naučili a mohli se z vás stát dobří odborníci. Každý, kdo toho chce dosáhnout, je třeba, aby po celou dobu systematicky studoval. Aby se vám lépe studovalo a hospodárněji využili času, rozplánujte si svou práci.
17. **Odstraňte v uvedených větách zeugma. Vysvětlete podstatu chybné stylizace:** Překvapilo nás, že nakonec souhlasil a přijal vedoucí funkci v podniku. Letadla přistávají a opět startují z nového letiště. Znají a váží si práce svých učitelů. Měj aspoň slitování, když ne úctu k tomu, s kým jednáš. Sledujte a řiďte se jeho pokyny. Naším cílem je poznání a sžití se s novým prostředím. On trpí a stydí se, že jim všichni pohrdají. Měl rád a obdivoval se svým rodičům. Dozvěděli se, jak odhalit a jak zacházet s nebezpečnou zásilkou. Místní pěvecké sdružení pořádá a zve vás na slavnostní koncert. Lidé stále vcházelí a vycházeli z budovy.

VĚTY S POLOVĚTNÝMI (POLOPREDIKATIVNÍMI) KONSTRUKCEMI

významově – tvoří samostatný celek, oddělený čárkou (svou rozvitostí se blíží vedlejším větám); nové jádro výpovědi; mluvnický – nesamostatné, nejsou větami (nemají přísudkové sloveso)

- Volný přívlastek adjektivní** = rozvitý přívlastek, neomezovací
 - stojí za řídicím substantivem, jeho základem je **přidavné jméno**, vyjadřuje samostatnou (doplňující) myšlenku (lze ho vynechat); odděluje se čárkou
Loď, zcela naplněná zbožím, vyplula z přístavu. Mužstvo, hrající ve výborné fyzické kondici, zvítězilo zcela přesvědčivě.
(x těsný přívlastek: *Jen mužstvo hrající ve výborné fyzické kondici může zvítězit.*)
- Přístavek (apozice)** ≡ Ap = volně připojený přívlastek substantivní
 - stojí za řídicím substantivem, jeho základem je **podstatné jméno** rozvíjející jiné podstatné jméno (táž představa označena dvojím nebo několikerým způsobem); toto podstatné jméno významově determinuje (blíže ho určuje, doplňuje, shrnuje, dokládá, hodnotí ap.); odděluje se čárkou (čárkami)
Jan Hus, učený mistr pražské univerzity a kazatel, se stal mluvčím lidu.
V obchodním domě si prohlédla všechno, výlohy, jednotlivá oddělení i spoustu zboží.
- Přechodníková konstrukce** – rozvitý přechodník ve funkci doplňku
 - přisuzuje předmětu nějakou činnost nebo vlastnost
 - obvykle v projevech psaných; knižní ráz; odděluje se čárkami
Matka plakala, zalykajíc se slzami. Kozlík, shromáždív tlupu, rozkázal, aby se měli k odchodu. (Vančura)
- Infinitivní konstrukce podmínková** transponovatelná na větu vedlejší příslovečnou podmínkovou
Nebýt vás, rozhodně bych toho byla nedosáhla. (Kdyby nebylo vás, ...)
O tomhle vědět, zařídil bych se jinak. (Kdybych to věděl, ...)

Cvičení

1. **Odlíste přívlastek volný a těsný. Uvedte správnou interpunkci a odůvodněte:** Fotografie Prahy vydané v nové publikaci patří k nejlepším. Oficiální návštěva prezidenta USA ohlášená už loni se uskutečnila v lednu letošního roku. Menší děti chodící do zdejší mateřské školy se zúčastní pěvecké soutěže. Většina studentů absolvujících letos gymnázium se hlásí ke studiu na vysoké školy. Na stole obklopeném moderními pohodlnými židlemi voněl nedělní oběd. Chvilke strávené s milým člověkem jsou nezapomenutelné. Nerudova básnická sbírka Písně kosmické vydaná v roce 1878 obsahuje především reflexivní lyriku.
2. **Vyhleďte členy v přístavkovém vztahu. Po kterém větném členu a za kterým slovním druhem přístavek stojí? Co má společného a čím se liší přístavek od volného přívlastku adjektivního?** Náš spolužák Petr, vynikající klavírista, účinkuje ve školním orchestru. Oba dopisy přišly včera, tj. 12. prosince. Praha, hlavní město České republiky, má mnoho historických památek. Koupili si nové auto, modrou fabii. Svou nejlepší hračku, plyšového medvídka, ztratil Péta v parku. Kamil, povahou nejproblematičtější žák ve třídě, se odstěhoval do Brna.
3. **Doplňte interpunkci:** Pražské jaro vždy zahajuje Má vlast cyklus symfonických básní Bedřicha Smetany. Navštívili jsme Telč významnou památkovou rezervaci. Znáte Noc na Karlštejně divadelní hru Jaroslava Vrchlického? Sousedka má tři děti dva syny a dceru.
4. **Užijte v následujících větách přístavek:** Přestěhoval se do Příbrami, kde bylo rodiště jeho otce. – Na přelomu 19. a 20. století vzniklo mnoho nových uměleckých směrů. Byl to např. kubismus, futurismus, expresionismus, existencialismus aj. – Litomyšlská studenti bydleli u slečny Elis. Byla to žena asi padesátiletá, velmi starostlivá a obětavá.
5. **Doplňte interpunkci, kde je to třeba. Určete, kterým větným členem ve větě je přechodník:** Vidouc jeho rozpaky domluvila chlapci aby se nebál. Petr usednuv na židli začal vyprávět co se mu přihodilo. Odešla nerozloučivši se. Plakal nevěda co počít. Jsa všecek rozradován těšil se na své blízké.
6. **Nahradte vedlejší větu polovětnou infinitivní konstrukcí podmínkou:** Kdyby nebylo tebe, nikdy bych toho nebyl dosáhl. Kdybych o tom věděla, využila bych toho.
7. **Nahradte vedlejší větu některou polovětnou konstrukcí:** Kdybys mě byl nevaroval, dopadl bych špatně. Otec, který byl hlídačem stavebního objektu, se vrátil z práce vyčerpan a ospalý. Když uviděl jeho zranění, zavolal hned lékaře. Viděl jeho rozpaky a rozhodl se mu pomoci.

POŘÁDEK SLOV VE VĚTĚ – SLOVOSLED

v češtině (na rozdíl od jiných jazyků – němčina, angličtina ap.) není slovosled ustálený, ale pružný, ne však libovolný → vliv několika činitelů:

1. **činitel významový** (viz dále kapitola Aktuální členění věty) = nejdůležitější hledisko **v klidném projevu** (oznamovací věta) je **nejdůležitější sdělení** (jádro výpovědi) **na konci** (je tam i větný přízvuk); **při změně** postoje mluvčího ke skutečnosti (citově zabarvená výpověď) je jádro **na začátku** (zdůrazněno i zvukově) *Zítرا půjdeš do školy. × Do školy zítرا půjdeš! Odpoledne přijel tatínek. × Tatínek už je tady!*

Čeština má i možnost přemístovat slova i uvnitř víceslovného východiska i víceslovného jádra výpovědi

V případě nepříznivého počasí může organizační výbor přesunout celý program do sálu kulturního domu. / Organizační výbor může v případě nepříznivého počasí přesunout do sálu kulturního domu celý program.

2. **činitel mluvnický** = vedlejší hledisko – obvyklý pořádek některých slov podle jejich gramatické funkce:

■ shodný přívlastek

holý nebo nepřilíš rozvítý → před řídícím podstatným jménem: *můj otec, velmi dobrá práce, Nerudovy básně, chudák Petr* (hodnotící substantivní přívlastek), *blond vlasy* (neohebný tvar) × odborná terminologie (*prvosienka jarní, kost stehenní, kyselina solná*), zdůraznění vlastnosti (*To bylo víno opravdu výborné!*), citově zabarvené hodnocení (*bidák ničemný, chlap líná*), dva přívlastky kladené do protikladu (*Nebyla to návštěva oficiální, ale soukromá*), přívlastek rozlišující (*poloostrov Pyrenejský*), tradicionalismy (*Království české, Karel Veliký, Univerzita Karlova*), náboženské termíny (*mše svatá, syn Boží*), sportovní termíny (*skok vysoký*), shodný přívlastek jako vlastní jméno (*město Praha, prezident Beneš*)

■ přívlastek neshodný → za řídícím podstatným jménem

záhon květin, turnaj v házené, na hoře Říp, zákaz kouřit × ustálený typ *Vrchlického sady, Verdiho opery* (též *sady Vrchlického, opery Verdiho*), v uměleckém stylu (*mrtvé milenky cit – Mácha*)

- **rozvitější shodný přívlastek** – za podst. jménem těsný: *Knihy vypůjčené z naší knihovny dosud nevrátil.*
volný: *Jirka, zvědavě prohlížející vystavený obraz, si mne ani nevšiml.*

- **více přívlastků u téhož substantiva:**

- blíže přívlastky rozlišující, dále od substantiva přívlastky hodnotící (*vyňikající český skladatel*)
- více rozlišujících přívlastků u téhož substantiva – blíže významově užší, dále významově širší (*černý zimní plášť*);
- přívlastky adjektivní blíže substantivu, neadjektivní dále (*v celém tom našem posledním krásném májovém večeru*)

pořadí:

1. vymezovací zájmena *každý, všechen* a adjektivum *celý*
2. ukazovací zájmena
3. přivlastňovací zájmena nebo adjektiva, číslovky řadové
4. adjektivní přívlastky hodnotící
5. adjektivní přívlastky rozlišující

- **přístavek** – za jménem, které určuje (*Karel Novotný, student naší školy, zvítězil v matematické olympiádě.*)

- **příslowecné určení** vyjádřené příslovcem a rozvíjející přídavné jméno nebo příslovce → před řídicím členem (*velmi zajímavý, neobyčejně pečlivě*)
řazení obvykle od nejobecnějšího k nejkonkrétnějšímu výrazu: *přijdu dnes odpoledne ve tři*

- **ustálené místo gramatických slov:**

- **předložky** před svými substantivy
- **spojky a vztažná slova** na začátku vět, jen spojka *-li* je za prvním slovem ve větě
Snažil se, aby všechno dobře dopadlo. Odejdou-li všichni, odejdu i já.
- za prvním členem a za příklonkou stojí *však, totiž, tedy, pak*: *Zpráva se však nedostala do novin včas.*
- **odkazovací slova** stojí na konci věty řídicí; je-li řídicí věta za větou vedlejší, pak stojí odkazovací slova na začátku: *Nesmí jít s námi ten, kdo se bojí. Kdo se bojí, ten nesmí jít s námi.*
- odkazovací slova přívlastková stojí před svými substantivy: *Měla takové obavy, že celou noc nespala.*

zapamatuj si

! nesprávné spojení s dvěma po sobě následujícími předložkami
Řidič narazil do před ním jedoucího traktoru. (správně: Řidič narazil do traktoru jedoucího před ním.)

zapamatuj si

! pozor na tzv. **falešné syntaktické dvojice**:
Zarostlé pole plevelem nepřineslo očekávanou úrodu. (místo Pole zarostlé plevelem ...)
Výbor neschválil jednomyslně navrhované opatření. (místo Výbor neschválil navrhované opatření jednomyslně. nebo Výbor navrhované opatření neschválil jednomyslně.)

3. **činitel zvukový (rytmický)** – má vliv zvláště na postavení příklonek:

příklonky se kladou ve větě jednoduché za první přízvučný úsek (jednoslovný nebo rozvitý)

jsou to: krátké tvary osobních zájmen – *mi, ti, ho, mu, se, si*, tvary pomocného slovesa být – *jsi, bych*, spojka *-li*
Petr se včera vrátil. Náš známý si objednal taxi.

- podobné postavení mají ve větě **modální slovesa** (*mám, musím, smím, mohu, chci*)
Eva chce přijít včas.
- **ve vedlejší větě** se příklonka klade obvykle za spojovací výraz: *Slíbil, že mi dá vědět.*
- **po spojkách souřadících** příklonky nestávají: *Petr souhlasil, ale Evě se přece jen nechtělo jít.*
- **více příklonek ve větě** – pořadí: 1. *jsem, bych ...*, 2. *se, si*, 3. *mi, tě, ho ...* byl:
Napřed bych si ho pozval. Včera jsem se tě nedočkal.
- když se sejdou dvě zájmenné příklonky v různých pádech, má přednost 3. pád před 4. nebo 2. pádem: *Dej jí tu možnost.*

■ větosled v souvětí podřadném

postpozice vedlejší závislé věty je závazná u věty: přívlastkové (stojí za určovaným substantivem), účinkové, časové se spojovacím výrazem *když vtom, když tu*, předmětné a účelové s *ať*, srovnávací s *než*, omezovací s *leďa, leč*

v **antepozici** (před větou hlavní) stojí často věta podmětná s *kdo*: *Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá.*

■ v souvětí souřadném

- pořadí vět je v souladu s pořadím výpovědi, řídí se logikou textu (např. odpovídá časovému sledu událostí): *Včera složila maturitu a připravovala se na přijímací zkoušky na vysokou školu.*
- při rovnocennosti událostí lze pořadí vět měnit: *Děti sledovaly televizní seriál a maminka připravovala oběd. Maminka připravovala oběd a děti sledovaly televizní seriál.*
- pevný větosled je mezi hlavními větami v poměru důvodovém, důsledkovém a vysvětlovacím (nelze např. začít souvětí souřadné spojkou *neboť*): *Chci se vrátit, neboť se mi stýská.*

AKTUÁLNÍ (KONTEXTOVÉ) ČLENĚNÍ VÝPOVĚDI

= postavení výpovědi v souvislém textu; každá věta souvislé promluvy navazuje na větu předcházející nebo na situaci, o níž se mluví

Do Prahy přijeli autobusem jihočeští učitelé.

_____ J
V _____

Někteří strávili včerejší den v prostorách Pražského hradu.

_____ J
V _____ P _____

Tam navštívili Vladislavský sál, chrám sv. Víta a baziliku sv. Jiří.

_____ J
V _____ P _____

Výpověď lze rozčlenit na **dvě části**:

V – **východisko**, základ výpovědi (**téma**) = to, co je známe ze situace, ze souvislosti, z předchozí výpovědi (co bylo už řečeno)

J – **jádro** výpovědi (**réma**) = hlavní, nová část sdělení, nová informace (odpověď na doplňovací otázku)

P – přechodová část mezi V a J

a) V → J **pořad objektivní** = v klidné výpovědi (bez citového zabarvení)

Byl jednou jeden král. (Král) měl tři syny. Všichni tři se vypravili do světa.

_____ J _____ P _____ J
V _____ J _____ V _____ P _____ J

Máte tady pěkný pořádek.

_____ J
V _____

východisko může být

- nevyjádřeno (je srozumitelné z předchozí věty nebo vyplývá ze souvislosti)
- společné několika větám
- slovně obměněno

poznámka

Termíny **jádro** a **východisko** výpovědi popisují významovou stránku (známé a neznámé), termíny **téma** a **réma** formální stránku (už vyjádřené a dosud nevyjádřené)

zapamatuj si

V běžné oznamovací větě je tedy nejdůležitější sdělení (jádro výpovědi) **na konci** (je tam i větný přízvuk).

- b) J → V **pořad subjektivní** – při změně postoje mluvčího ke skutečnosti, případně zvukový důraz, citové zabarvení výpovědi → ve větách zvolacích, žádacích, tázacích doplňovacích

Krásný den to byl! **Čert aby je vzal!** **Pěkný pořádek tady máte!**

┌───┐ ┌───┐ ┌───┐ ┌───┐ ┌───┐ ┌───┐

J V J V J V

důraz

Již deset let pracuji v bance. **Kde bydlí tvůj přítel?**

┌───┐ ┌───┐ ┌───┐ ┌───┐

J V J V

Cvičení

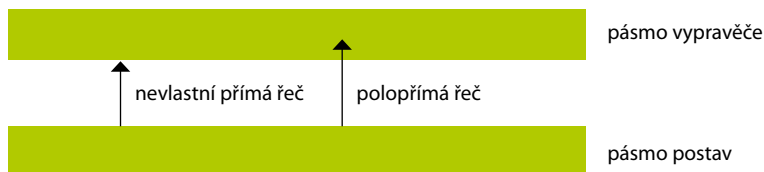
- Upravte pořádek slov ve větách tak, abyste odstranili možnost dvojího výkladu, a tím posunutého významu.
Musí být jasné, které větné členy k sobě patří (odstraňte tzv. falešné syntaktické dvojice): Přečetli jsme si před hodinou vylepené plakáty. Malíř kreslil celé dopoledne spící dítě. Petr vypil rychle připravenou sklenici limonády. Prodáváme nepřetržitě chlazené nápoje. Tenhle automobil je evidován jako kradený Interpolem. Parlament schválil jednomyslně navržený zákon. Obdivoval celou hodinu zpívající dívky. Ošetřili mu nožem poraněnou nohu. Opustil bezcitně nařikajícího člověka. Parné léto ohrozilo vážně zrající úrodu. Vybírali jsme dlouho mluvčího papouška. V nemocnici mu ošetřili zběžně poraněné koleno.
- Sledujte postavení přívlastku shodného. Kde obvykle stojí přívlastek neshodný? Všimněte si i výjimek a odůvodněte je:
Zemřela matka a do hrobu dána, sirotky po ní zůstaly; i přicházely každického rána a matičku svou hledaly. (Erben). Byl první máj, večerní máj, byl lásky čas... (Mácha). Rozzářené slunce prospívá zrajícímu lánů pšenice. Tato událost znamená konec snů a nadějí.
- Kde stojí nejčastěji přívlastek shodný v odborných názvech?
Doplňte: třezalka..., violka..., přeslička..., mařinka..., kysličník..., dusičnan..., kyselina..., přívlastek..., souvětí..., kočka..., ale ...jméno, ...film, ...přístroj
- Opravte nevhodné postavení přívlastku: Přátelila se s o dva roky starším Petrem. Není správné chápat vzdělávání jako vtlokání do hlav žáků encyklopedických vědomostí. Navštívte zítra přednášku o Maroku dr. Pavla Novotného. Podezřelý pachatel z vraždy nebyl ještě dopaden. Otec chodil pod ovocem obsypanými stromy. Mám rád smažené řízky na oleji. Jedoucí řidič nepřiměřenou rychlostí vjel do protisměru.
- Odstraňte nesprávné spojení dvou po sobě následujících předložek. Kde mají ve větě předložky své místo?
Do před chatou stojícího stromu uhodilo. Na v této době pro vás tak aktuální jednání určitě přijďte. Sehnula se pro pod stolem ležící kapsník.
- Určete příklony a vysvětlete jejich postavení. Najdete i předklonky? Byli bychom se stavili u známých. Vrátila jsem se domů, protože mě bolela hlava. Nechtělo se mu jít do kina. I na střechu pak vylezl. A vraťte se brzy!
- Změňte slovosled a upravte následující věty, aby byly odstraněny tzv. genitivní řetězce (nevhodné hromadění podstatných jmen v 2. pádě):
Starosta se informoval o pokračování řešení dopravní situace města. Zadání vypracování projektu osídlení oblasti bylo přiděleno vítězi výběrového řízení.
- V následujícím textu odůvodněte, kdy může být východisko ve větě nevyjádřeno, nebo se totéž východisko opakuje:
a) Len je naše nejdůležitější pradávná rostlina. Daří se jí ve vlhkém ovzduší podhůří a hor. Seje se na jaře do hustých řádků. Sklízí se v době, kdy se celý porost zbarví do žluta barvou odumírajících lístků naspodu stonku.
b) V naší mateřštině je všechna líbeznost našeho dětství, v ní se rozezpívá příroda všemi svými změnami. Mateřština dává názvy našim knihám, psaní i cestě, po které jdeme do luk a lesů... Mateřština voní chlebem, květinou, ovocem, celou bohatou úrodou lidské práce.

(Podle F. Branislava)
- Upravte v následujících větách pořádek slov tak, jak to vyžaduje aktuální členění výpovědi: Zahájili jsme výrobu nového letního ošacení. Módní zářivé barvy letošního léta odpovídají jejich vzhledu a střihu. – Jsem vášnivý houbař. Křemenáče a hříby sbírám nejraději. – Mám ráda poezii. Často se vracím k některým básnickým sbírkám. – Věnuji se různým druhům sportu. Košíková je mezi nimi na prvním místě. – Skončila festivalová přehlídka dokumentárních filmů. Televizní diváci zhlédnou některé z těchto filmů. – Ráda jezdím na dovolenou do Itálie. Vloni jsem ale nebyl v Itálii. – Žádám o výměnu plynového sporáku v bytě. Sdělte mi, kdy budete moci provést výměnu. – Vyzvedněte si včas opravený oděv.

- 4) **polopřímá řeč** = řeč postav, formálně však překračuje hranici řeči postav a včleňuje se do řeči autorské; není vyznačena uvozovkami, využívá se jen 3. osoby jako jediné gramatické osoby (jako v pásmu vyprávěče), ale jazykové prostředky odkazují k řeči přímé

Spěchal, nedíval se ani na hodinky, přece to musí stihnout. Musí doběhnout včas!

*„Jak se máš, Věro?“ **Ne, nemusí se bát, nechce jí ublížit, jde jen náhodou kolem.***

Cvičení

1. *Převedte řeč přímou na nepřímou. Určete druh vzniklé vedlejší věty:*
„Kde stojí vlak?“ ptal se kdekdo. Průvodčí nás vybidl: „Přejděte na druhý nástupiště.“ „Nepřeplňujte zbytečně vozy,“ volal, „zadní jsou poloprázdné.“ Místní rozhlas hlásil: „Vlak do Prahy má půlhodinové zpoždění.“ „Vlak za chvíli odjede,“ upozornili nás, „proto je čas nastoupit do vozu.“
2. *Nahraďte řeč nepřímou řečí přímou. Dbejte, aby se měnilo postavení věty uvozovací (před přímou řečí, za přímou řečí, vložené do přímé řeči) – vytvořte vždy všechny vzorce přímé řeči:*
Hlasatel oznamoval, že začátek koncertu je již v 19 hodin. Bratr mne vybidl, abych šel rychleji. Otec se ptal, co říkal doktor. Miloš namítá, že řeka je hluboká a zrádná a že se jí bojí.
3. *Změňte řeč nepřímou na řeč přímou, případně nevlastní přímou:*
Poprosil mne, abych se na něho už nezlobil. Jakub na to řekl, že budou přáteli, a navrhl, abychom se šli koupat k rybníku. Jeho matka se usmála a vyzvala chlapce, aby si předtím něco snědli a vzali s sebou pití. Opakoval jsem si potichu, abych u nich nezapomněl sluneční brýle, klíče od bytu a čepici.
4. *Doplňte uvozovky a interpunkční znaménka:*
Veverka vykřikl Pavlík.
Kde křičely děti. Chtěly ji také vidět.
Má tady někde hnízdo řekl lesník Vácha.
Hnízdo smála se Slávka. Copak je veverka pták.
Lesník odpověděl. Veverka si opravdu staví hnízdo. Hnízdo bývá jako koule a mívá dva otvory.
A má v něm mladé.
Ano odpověděl lesník dokonce dvakrát do roka.
(Podle B. Řihy)
5. *Doplňte přímou řeč k následujícím slovesům a slovním spojením, kterých použijete v uvozovacích větách:*
zeptat se, hlesnout, odpovědět, zavolat, prohlásit
6. *V následujícím textu rozpoznajte nevlastní přímou řeč od polopřímé řeči a pozorujte, jak se střídají:* Statkář Pejcha se u plotu zastavil. Nechce souseda zdržovat, šel kolem jen náhodou. Nezdružuješ, zahučel a pokračoval v práci. Holku mu nedám, i kdyby jeho statek byl ještě větší. Ať se zlobí, nikoho se nebojí. Bádal jsem tedy v noci povinně (nikdy nepůjdu k psychiatrům) i v tomto oboru: nežere mě snad černá závist?
(L. Vaculík)

ZÁKLADY VALENČNÍ SYNTAXE

Vedle tzv. tradiční klasické syntaxe se od 80. let 20. stol. rozvíjí valenční syntax. Přispívá k hlubšímu poznání syntaktického systému jazyka; zkoumá především proces tvoření věty

Valence = schopnost slova (zvláště slovesa) vázat na sebe větné členy s určitým významem a případně i v určitém tvaru, tj. možnost doplňovat slovo z různých stran (např. sloveso – přísudek bývá zleva doplňován podmětem, zprava předmětem ap.)

Valenční vztah – vytváří se mezi slovem, které na sebe jiné výrazy významově těsně váže, a slovy takto navázanými

Valenční potenciál slovesa = počet valenčních členů, které na sebe může dané přísudkové sloveso vázat při tvoření minimální věty

Z tohoto hlediska dělíme **slovesa** na:

nevalenční (nepotřebují doplnění) = přísudek jednočlenných vět (nemají skladební protějšek v podmětu) *Mrzne. Sněží.*

jednovalenční (váží na sebe substantivum v 1. p.) = doplnění podmětem (levá pozice) *Otec spí.*

dvojevalemní (váží na sebe 2 substantiva, v 1. a 4. p.) = doplnění podmětem a nutně předmětem nebo příslovečným určení (levá i pravá pozice) *Otec napsal dopis. Vydal se na procházku.*

trojevalemní (váží na sebe 3 substantiva, v 1., 3. a 4.p.) = doplnění podmětem, předmětem, příslovečným určením místa (levá i pravá pozice) *Otec daroval synovi knihu. Bratr zavezl matku do nemocnice.*

Valenční členy = slova účastníci se valence

Základová větná struktura ZVS znamená obecně **základ věty**, tj. minimální, strukturně úplná věta, která ještě zachovává smysl. Jejím jádrem (zcela neodstranitelným) je **sloveso v určitém tvaru**, v přísudku (verbum finitum VF).

- přísudek/predikát je sémantickým i gramatickým základem věty (**dominující predikát**, tj. nejdůležitější, **centrální větný člen**); je nadřazen i subjektu/podmětu, nemůže být vypuštěn, nevyjádřen
- sloveso (predikát) rozhoduje o charakteru větné struktury, např. o vyjádření se subjektem nebo bez něho
Matka litovala děti. × Matce bylo líto dětí.

Větné členy z hlediska valence

a) **podle charakteru členů valenčního vztahu:**

nositel větné valence = člen, na nějž se váží další větné členy, aby vznikla ZVS; je jím **sloveso v určitém tvaru ve funkci přísudku**

participanty větné valence = větné členy, které se váží na sloveso a vytvářejí s ním ZVS, např. konatel děje (podmět), cíl děje (předmět), průvodní okolnosti děje (přísllovečná určení)

b) **podle toho, zda je obsazení valenční pozice nutné (povinné), nebo možné:**

základové (konstitutivní) větné členy – zakládají (konstituují) ZVS (vždy jsou jimi přísudek, podmět – i nevyjádřený, předmět slovesa v určitém tvaru)

obligatorní (ty, které musí být obsazeny) = nutné doplnění přísudku, aby věta dávala smysl a byla správná i mluvnicky
Otec napsal dopis. Otec spálil dopis. (věta *Otec napsal. Otec spálil.* by neměla smysl)

potenciální (ty, které nemusí být obsazeny) = možné, bez nich přesto věta dává smysl

Otec psal.

Otec spí.

↓
např. *dopis*

↓
přes den, tvrdě, rád

Ostatní větné členy jsou **nezákladové (nekonstitutivní, fakultativní)** – nepatří k valenčnímu potenciálu přísudku, neúčastní se výstavby ZVS, např. přívlástek, často příslovečná určení

Rozlišení není vždy jednoznačné:

- podmět a přímý předmět – jednoznačně konstitutivní člen
- někdy i nepřímý předmět je konstitutivní člen
- příslovečné určení může být konstitutivním členem (nutně sloveso doplňuje) fakultativním členem:
- doplněk může být členem základovým (obligatorním):
 - o nezákladovým:
- sloveso *psát* nevyžaduje doplnění × *popisovat* vyžaduje doplnění
- přívlástek je vždy nezákladovým členem (nikdy není součástí ZVS, protože nenavazuje na sloveso)
- ZVS může tvořit nejen spojení (holého) podmětu a přísudku:

Věra donesla vodu.
Věra donesla matce vodu.

Vlak vjíždí do nádraží. Balík pošleme spěšně.
Chlapec zlobil. (včera, velmi, stále)
Pokládali ho za blázná.
Vrátí se z lázni vyčerpaný.

Pavla zpívá, ale také Pavla zazpívala píseň. Ve sklepě páchlo zatuchlinou.

V postavení valenčního členu přísudkového může být i **věta vedlejší**

Nedostavil se pro nemoc → Nedostavil, protože byl nemocný.

Valenční pole VP = souhrn valenčních pozic (= doplnění zprava i zleva), určovaných přísudkem (predikátem)

Gramatický větný vzorec = zápis ZVS pomocí symbolů

poznámka

Pojem ZVS lze velmi volně srovnat s pojmem základní syntaktické dvojice v klasické syntaxi.

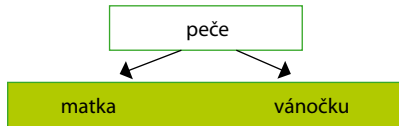

Existují dva druhy zápisů gramatického větného vzorce:

1. **Gramatický větný vzorec větněčlenský** (označuje větnou platnost valenčních členů)

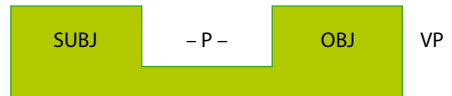
Matka peče vánočku.

valenční graf

konkrétní podoba ZVS (slovní)

gramatický větný vzorec

abstraktní podoba ZVS (zobecnění)

Typy ZVS v českém jazykovém systému

■ **ZVS s přísudkem slovesným:**

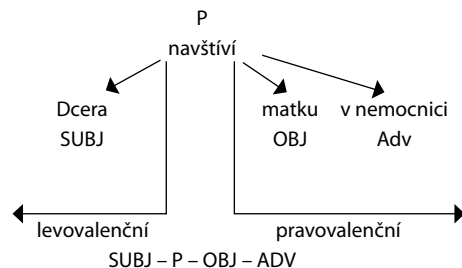
1. P *Sněží. Stmívá se. Zvoní.*
2. P – OBJ *Nechutná mu. Došlo k neštěstí. Otcí se stýská.*
3. P – OBJ – ADV *Bolí mě v zádech. Nedaří se nám dobře.*
4. P – OBJ₃ – OBJ₂ *Zželelo se mu postižených.*
5. SUBJ – P *Eva spí. Kočka přede. Slunce hřeje.*
6. SUBJ – P – OBJ *Žák čte knihu. Jíme zeleninu.*
7. SUBJ – P – ADV *Cesta vede lesem. Soud rozhodl spravedlivě. Jízda trvala dlouho.*
8. SUBJ – P – ATV *Chlapec se vrátil zdráv. Chlapec doběhl (jako) první. Předsedou se stal soused.*
9. SUBJ – P – OBJ – ADV *Matka uklidila šaty do skříně.*
10. SUBJ – P – OBJ₃ – OBJ₄ *Eva přinesla matce knihu.*
11. SUBJ – P – OBJ – ATV *Studenti si vybrali Petra za vedoucího. (jako vedoucího, vedoucím)*

■ **ZVS s přísudkem jmenným se sponou:**

1. P *Je teplo.* jednočlenná věta s přísudkem jmenným se sponou
 2. P – OBJ *Je mi teplo. Petrovi je smutno. Bylo slyšet hluk.*
 3. P – ADV *V nemocnici nebylo příjemně.*
 4. S – P *Kotě je milé. Bratr je hercem. To nebude těžké. Otec se stal jeřábníkem.*
 5. S – P – OBJ *Oblek je mi dobře. Dcera je podobná otci. Buď dbalý své cti.*
- } dvojlenné věty s přísudkem jmenným se sponou

■ **Větné struktury s trpným rodem nejsou základové, ale transformované (viz dále)**

Dcera navštíví matku v nemocnici.

vysvětlivka

VP	valenční pole
ZVS	základová větná struktura
P	predikát, přísudek
SUBJ	subjekt – podmět (většinou substantivum nebo zájmeno v 1. p.)
OBJ	objekt – předmět (většinou substantivum nebo zájmeno v pádě prostém nebo předložkovém)
ADV	adverbiale – příslovečné určení
ATV	atribut verbální – doplněk
AT	atribut, přívlastek
	číselný index označuje pád jména, např. OBJ ₄ (předmět ve 4. pádě)

OBJ *matku* – větný člen obligatorní (věta by bez něho nedávala smysl)
 ADV *v nemocnici* } větné členy potenciální
 SUBJ *dcera* } (pozice nemusí být obsazena)

Nejdůležitější valenční **pozice** je **levovalenční** = subjekt (podmět), vyjádřený nejčastěji substantivem nebo zájmenem v 1. p.

Doplnění neboli komplement je **pozice pravovalenční** – objekt (předmět), adverbiale (příslovečné určení), atribut verbální (doplněk)

2. Gramatický větný vzorec slovnědruhový (označuje slovnědruhovou platnost valenčních členů)

Příklady:

Matka pečce vánočku.

$N_1/S/ - VF - N_4/S/$

Dívali se spolu nahoru na oblohu.

$[N_i/Pron/] - VF - Adv, prep N_4$

Stále hustě sněžilo.

VF (ostatní členy nejsou základové)

Byl jsem se tam přihlásit.

$[N_i/Pron/] - VFcop + Inf - Adv$

Dětem to ve škole příliš nešlo.

$N_1/Pron/ - VF - N_3/S/$

Petr, vynikající sportovec, se připravuje na trénink a na soutěž.

$N_1^1/S/ \equiv N_1^2/S/ - VF - prep N_4/S/ sluč. N_4/S/$

přístavkové spojení několikanás. větný člen

(zmnožení)

Vysvětlivky značek

N	nomen (jméno)
$N_1/S/$	substantivum (podstatné jméno v 1. pádě)
$N_2/S/$	substantivum (podstatné jméno v 2. pádě) atd.
$N/A/$	adjektivum (přídavné jméno)
$N/Pron/$	pronomen (zájmeno)
$N/Nu/$	numerale (číslovka)
VF	verbum finitum (sloveso v určitém tvaru)
VFpers	(persona) – vztah predikace s podmětem (věta dvojičenná)
VF non pers	(non persona) – neosobní tvar slovesa (věta jednočenná)
VFcop	(copula) – sponové sloveso
VF refl	(reflexivum) – zvrátané sloveso
Adv	(adverbium) – příslovce
Inter	(interjekce) – citoslovce
Sent	(sentence) – větný člen vyjádřený větou
Prep	(prepozice) – předložka
Kon	(konjunkce) – spojka
Pred	(predikativum) – základ jednočl. vět nebo jmenná část přísudku

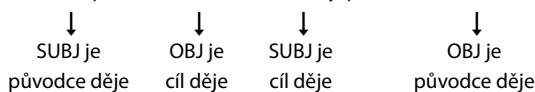
nevyjádřený nebo vypuštěný větný člen – v hranaté závorce
jmenná část přísudku jmenného se sponou se připojuje +,
např. $VFcop + N_1/S/$

■ Ze základových větných struktur se odvozují **struktury derivované**, a to

- rozvíjením větných členů základových: *Eva přinesla včera matce zajímavé knihy ke čtení.*
- zmnožováním větných členů – několikanásobné větné členy nebo přístavkové spojení větných členů: *Eva přinesla matce knihy a časopisy. Jaroslav Vrchlický, významný spisovatel 19. stol., vytvořil mnoho básnických sbírek.*
- transformacemi, např.

deagentizací (odsunutím konatele děje = agens nebo původce děje z pozice podmětu):

Učitel pochválil žáka. → Žák byl pochválen učitelem.

= transformace aktivní konstrukce v pasivní konstrukci

nominalizací (vedlejší věta nahrazena nevětným výrazem stejné platnosti větněčlenské)

podstatným jménem: *Nešel do práce, protože byl nemocný. → Pro nemoc nešel do práce.*

přídavným příčestím: *Všechny knihy, které přečetla o dovolené, doporučila sestře. → Všechny knihy přečtené o dovolené doporučila sestře.*

infinitivem: *Nařizujeme, abyste si vyměnili průkazky. → Nařizujeme vyměnit si průkazky.*

přechodníkovou vazbou: *Když se vracel z cest, vzpomínal si na hezké zážitky. → Vraceje se z cest, vzpomínal si na hezké zážitky.*

Postup při rozboru

1. Stanovíme základovou větnou strukturu (odlišíme základové a nezásadové větné členy).
2. Uvědomíme si charakter participantů větné valence (odlišíme členy obligatorní a potenciální).
3. Vytvoříme gramatický větný vzorec.
4. U souvětí stanovíme jeho charakter (souřadné nebo podřadné), určíme počet vět, pak významový poměr mezi větami hlavními nebo mezi souřadně spojenými větami vedlejšími a druh vět vedlejších. Stavbu souvětí vyznačíme grafem (viz kapitola Souvětí). Pak rozebereme jednotlivé věty souvětí samostatně.

Cvičení

1. Vyhledejte ve větách valenční členy přísudkového slovesa. Uvědomte si, že některé valenční členy jsou nutné a některé jen možné: Jan Neruda prožil své mládí v Praze. Můj známý se vyučil kovářskému řemeslu. Jeho výrobky mu přinesly obrovský úspěch. Kvůli bolesti si musela vzít prášek.
2. Určete, kolik valenčních členů k sobě vážou slovesa v následujících větách, a všímněte si, které větné členy jsou obvykle levovalenční a které pravovalenční: Vyučující zkrátily žákům dopolední vyučování o dvě hodiny. Prodačka doplnila nové zboží do všech regálů. Petr dosáhl na olympiádě velkého úspěchu. Skupina žáků pečuje na školní zahradě o vysazené stromy.
3. Zachyťte graficky stavbu následujících vět (vytvóřte valenční graf): Naše škola dnes slaví sté výročí svého založení. Od rána přicházejí další hosté. Studenti a studentky je vítají u vchodu. Provázejí je prostorami školy. Ředitel pronáší slavnostní projev.
4. Zapište větným vzorcem gramatickou strukturu následujících vět: Petr navštívil Ivanu. Alena přinesla bratrovi učebnici. Pilně se učíme na zkoušku. Jana zvládla zkoušku beze strachu.
5. Pokuste se v následujících větách stanovit ZVS, zapište větným vzorcem gramatickou strukturu vět: Vyčerpanému chlapci se náhle velmi přitížilo. Dnes odpoledne Petra čekala na svého spolužáka Martina u školy. Pomalu se schylovalo k velké bouři.
6. V následující větě
 - a) určete základovou větnou strukturu
 - b) uveďte, kolik valenčních členů k sobě váže sloveso a které z nich jsou pro význam slovesa nutné
 - c) sestavte valenční graf a větný vzorec
 - d) uveďte, které větné členy jsou levovalenční a které pravovalenční: Zahradník městského parku ošetřil včera pečlivě všechny růže.

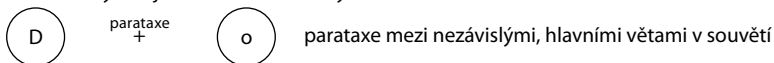
SOUVĚTÍ

= spojení dvou i více vět jednoduchých (jednočlenných i dvoječlenných) ve významově i mluvnicky vyšší jednotku

- vyjadřuje složitější myšlenku nebo více myšlenek
- počet vět v souvětí poznáme podle počtu přísudků
- jednotlivé věty v souvětí vstupují do vzájemných skladebních vztahů (významových i větných)
- v mluveném projevu jsou souvětí ukončena koncovou intonací (klesavou kadencí), jednotlivé věty v souvětí mají nekoncovou intonací (polokadenci); v psaném projevu je konec souvětí vyznačen interpunkčními znaménky (tečka, otazník, vykřičník)
- spojovací prostředky mezi větami: spojky souřadící (např. *a, ale, však*) nebo podřadící (*protože, když, -li aj.*), vztažná zájmena (*kdo, který, jaký aj.*), vztažná příslovce (*kde, kam, jak, kdy, proč aj.*), spojení beze spojek (asyndetické): *Někteří pracovali, jiní zaháleli.*

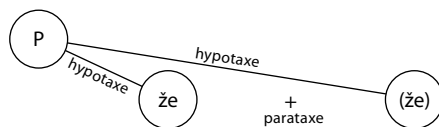
Vztahy mezi větami v souvětí

- a) **přirázování (parataxe)** = vztah souřadnosti (**koordinace**); spojení vět rovnocenných, nezávislých, spojení **volnější**
Dveře se otevřely a objevil se v nich neznámý člověk.

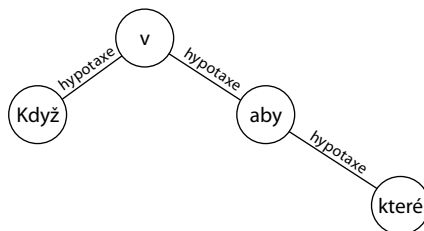
parataxe může být mezi dvěma závislými větami, ve stejné rovině závislosti

Petr si usmyslel, že se bude svědomitě učit a (že) si opraví všechny špatné známky.

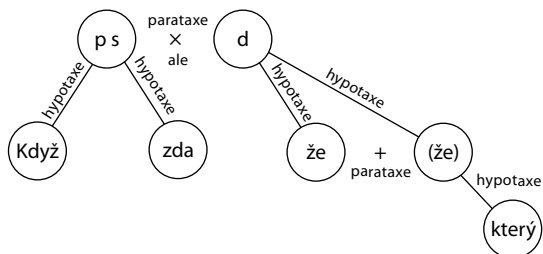
- b) **podřazování (hypotaxe)** = vztah závislosti, podřazenosti (**determinace**); závislost věty na větě řídící, spojení těsnější
Když skončily prázdniny, vrátil se Petr domů, aby se připravil k dalšímu studiu, které odpovídalo jeho zálibám a zájmům.

existuje více stupňů závislosti

- c) oba principy lze kombinovat → vznikají **složité souvětí** (obsahují věty ve vztahu hypotaxe i parataxe na různých úrovních)

Když skončil na chatě s prací, přesvědčil se, zda vypnul elektrický proud, ale doma si ještě vzpomněl, že asi nezavřel okenní vyhlídku a neodnesl klíč k sousedovi, který mu objevil hlídka.

Druhy vět v souvětí

a) věta hlavní VH

- mluvnický nezávislá na jiné větě v souvětí
- nelze se na ni jinou větou zeptat

věta vedlejší VV

- mluvnický závislá na jiné větě, která je pro ni řídicí (hlavní nebo rovněž vedlejší)
- zastupuje větný člen věty řídicí

spojková – připojuje se spojkou podřadicí (*aby, že, když* aj.)

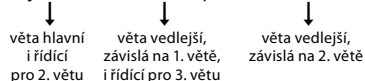
vztažná – připojuje se vztažným zájmenem (*kdo, co, který, jaký, čím, jenž*)
vztažným příslovcem (*kdy, kde* ap.)

- ptáme se na ni otázkou spojenou s větou řídicí

b) věta řídicí – řídí některou větu závislou (může to být věta hlavní i věta vedlejší)

1. VH 2. VV 3. VV

Přijde čas, že se zima zeptá, cos dělal v létě.

c) věta závislá

závisí na větě řídicí (může to být jen věta vedlejší)

Druhy souvětí

a) **souvětí souřadné** – obsahuje nejméně dvě věty hlavní, tj. mluvnicky nezávislé (na počtu vět vedlejších nezáleží)

b) **souvětí podřadné** – obsahuje jednu větu hlavní, tj. mluvnicky nezávislou, a jednu nebo více vět vedlejších, závislých na větách řídicích

SOUVĚTÍ SOUŘADNÉ (S ŘAZENÍM)

- obsahuje **nejméně dvě věty hlavní**, které neplní funkce větných členů; tvoří samostatnou výpověď
- věty jsou formálně i významově samostatné (vztah **přiřazování, parataxe**)
- jsou vůči sobě v různých významových poměrech
- každá z vět může být dále rozvíjena větou vedlejší
- věty jsou spojeny spojkami souřadícími (syndeticky) nebo beze spojky (asyndeticky, graficky odděleny jen čárkou)

zapamatuj si

Větami řídicími mohou být věty hlavní, nebo vedlejší; mezi větou řídicí a větou na ní závislou je vždy vztah *determinace*

zapamatuj si

Symbols pro vyjádření poměrů mezi větami:

- + slučovací
- ┌ stupňovací
- × odporovací
- ~ vylučovací
- ← důvodový (příčinný)
- důsledkový
- || vysvětlovací

Půjdeme lyžovat, ale nejdříve si připravíme něco k jídlu. Půjdeme lyžovat, nebo zůstaneme doma?

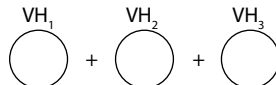
Významové vztahy (poměr) mezi větami hlavními

1. poměr **slučovací** (kopulativní) – věty prostě přiřazované, obsahy výpovědí jsou sobě rovné; platí A i B
Setmělo se, zvedl se vítr, v dálce bylo slyšet hřmění.

On to ani neprozradí, ani se k tomu neodhodlá.

Ukončil studium maturitou a dal se zapsat na filozofii. (současnost)

Radek se oženil a pak se jim narodil chlapeček. (následnost)

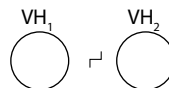

spojovací výrazy **a, i, ani, nebo** (platí obě výpovědi *O prázdninách buď bruslil nebo chodil lyžovat*), **či**; příslovce **potom, pak, také** (následnost), opakované a dvojité spojky **jednak – jednak, zčásti – zčásti, i – i** (výčet), **hned – hned, ať – ať, ať – či, chvíli – chvíli** (alternace, střídání), záporové **ani – ani** aj., nebo spojení beze spojek (graficky věty oddělené čárkou)

2. poměr **stupňovací** (gradační) – obsah druhé věty je závažnější než obsah první věty (zesiluje obsah první věty); platí A, ale nadto platí B
Nevěřili mu, ba pokládali ho i za lháře.

spojovací výrazy **ba, dokonce, ba dokonce, ba i, ale i, dokonce i, ba ani** aj.,

dvojité spojovací výrazy **nejen – ale i, nejen – nýbrž i**

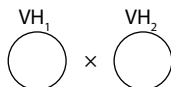

3. poměr **odporovací** (adverzativní) – obsah druhé věty popírá obsah první věty, je s ním v nesouladu (protikladu), nebo ho omezuje (obsahy vět navzájem neslučitelné); B je v rozporu s A
Nešli jsme podél potoka, ale dali jsme se lesní cestou.

Bylo těžké najít nocleh, a našli jsme ho přece.

ale našli jsme ho přece.

našli jsme ho však přece.

Chtěl přijít mezi nás, jenže neměl odvahy.

spojovací výrazy **ale, avšak, však, jenže, naopak, leč, nýbrž, nicméně, ale zato, a** (ve významu odporovacím);

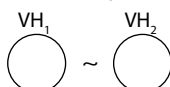
sic – ale, ale přesto, ne tak – jako spíše, nebo spojení beze spojek

spojka **avšak** stojí vždy na prvním místě ve větě, spojka **saak** obvykle na druhém nebo dalším místě

4. poměr **vylučovací** (disjunktivní) – obsahy vět nemohou platit současně; platí kterákoli, ale jen jedna z nich; vzájemně se vylučují; jestliže platí A, nemůže platit B a naopak
Buď se uč, nebo mi poď pomoci.

Uspěje, anebo neuspěje.

Četl jsi to, či jsi to viděl v televizi?

spojovací výrazy **nebo, anebo, či**; dvojité spojovací výra-

zy **bud' – nebo, bud' – anebo, ať – či**; opakované výrazy

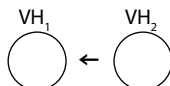
bud' – bud', ať – ať aj.

5. poměr **důvodový** (kauzální, příčinný) – poměr mezi větami, z nichž druhá svým obsahem přináší informaci důležitou pro pochopení obsahu věty první (vysvětluje důvod, příčinu pro tvrzení v první větě) = vysvětlení záru příčinného; B je důvodem k A
Byla jsem zoufalá, neboť se mi nic nedařilo.

důsledek

důvod

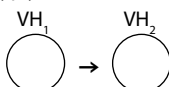
spojovací výrazy **neboť, vždyť, totiž** (hovorové **však**)

6. poměr **důsledkový** (konkluzivní) – poměr mezi větami, z nichž druhá obsahově vyplývá z první (děj věty druhé je důsledkem děje věty první); B vyplývá z A
Nic se mi nedařilo, a proto jsem byla zoufalá.

důvod

důsledek

zapamatuj si

! Spojka **anebo** se píše vždy dohromady; spojky **nebo, či** v slučovacím poměru se píše bez čárky, ve vylučovacím poměru s čárkou; spojka **neboť** může stát na začátku souvětí.

spojovací výrazy **proto, a proto, tedy, tudíž, tak, a tak, a tedy**

7. poměr **vysvětlovací** (explikativní) – druhá věta je vysvětlením věty první; A, tj. i B

- a) podává se týž fakt dvojmo

Domácnost vedla neehospodárně, tj. málo šetřila.

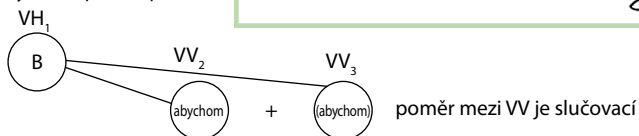
tj. (to jest), a to

- b) vysvětluje odkazem na jiný fakt (ne odůvodňuje)
Žije v malém domku po rodičích, on ho totiž zdědil.

Ozvala se rána, to pytlák vystřelil na vysokou.

totiž, vždyť, však, to

- Vztahy v souvětí důvodovém, důsledkovém a vysvětlovacím jsou **na přechodu k determinaci**.
- Souřadně spojené mohou být i **věty vedlejší**, a to stejného druhu a ve stejné rovině závislosti
Babička chtěla, abychom přijeli a (abychom) přivezli psa.

- Někdy se uvádí také poměr **konfrontační** (vztah kontrastu), kontrastně porovnávací (v klasické syntaxi je pokládán ze poměr adverzatívní – odporovací) = mezi složkami, které se co do významu stavějí do protikladu: *Minulá zima byla krátká, a (ale) letošní zima je velmi dlouhá. Rodiče spali ve stanu, děti v chatě.*

tahák

Důsledkový poměr je opakem poměru důvodového (příčinného) → pojmenování poměru mezi větami podle toho, co vyjadřuje **druhá** věta souvětí.

Příčinný vztah (ale závislost) se vyskytuje též mezi větou hlavní a větou vedlejší v souvětí podřadném (spojky podřadící *protože, že, poněvadž* aj.)

zapamatuj si

! Spojovací výrazy *tím pádem* a *každopádně* jsou v psaných projevech zcela nevhodné, zvl. v odborném stylu.

Cvičení

- Odlíste věty jednoduché a souvětí:** V dále vidím věžičku, obklopenou hustými mraky. Myslím, že už všichni odešli. Na louce rozkvetly první jarní květiny a nad nimi poletovali bzučící čmeláci a včely. Když se vrátili, nevěřili vlastním očím, jak se všechno změnilo. Putovali jsme dlouho hlubokými lesy, horskými cestami a bažinatými loukami.
- Tvořte souvětí s použitím následujících spojek a určujte, zda jde o souvětí souřadné nebo podřadné:** ale, že, proto, však, protože, až, neboť, když, kdyby, jakmile, aby, nebo, a, ba i
- Určete počet vět v souvětích, odlište věty hlavní a věty vedlejší; u vět vedlejších rozlišujte věty spojkové a věty vztahné:** Myslela jsem si, že se skupinka chlapců zastaví, neboť se dohadovali, kudy vede nejkratší cesta, ale oni jen trochu zpomalili. Tmavovlasá holčička, která seděla na lavičce v parku, pozorovala hravě štěně. Zastavil, prohlédl si krajinu okolo rybníka a rozhodl se, že tam postaví stan, protože se mu to místo zalíbilo.
- Vyjádřete obsah jednoduché věty souvětím:** Všichni byli přesvědčeni o jeho nevině. Děti se nemohly dočkat prázdnin. Při bolestech hlavy si vezmete prášek. Ať se přihlásí zájemci o zájezd. Přes zákaz založili skládku odpadků u lesa.
- Vyjádřete obsah souvětí jednoduchou větou:** Lidé, kteří se vraceli z dovolené, se rozjížděli z letiště na všechny strany. Nemohl jsem přijít, protože jsem neměl čas. Po okrajích cesty, která byla rozježděná vozy, nerostla ani tráva. Bude nutné, abychom se vrátili zpět.
- V následujících souvětích určete vztahy mezi větami, vyznačte parataxi a hypotaxi. V složitých souvětích si uvědomte, že oba principy lze kombinovat:** Přestože je česká literatura psána jazykem nesvětovým, její autoři jsou v cizině známí. Mohu s radostí konstatovat, že se výstava knih setkala s velkým zájmem veřejnosti a že byla hojně navštívena i mladými čtenáři. Knihkupectví, která se spolu s nakladateli zúčastnila knižního veletrhu, byla dobře připravena na propagaci českých autorů, jimž vyšly už dříve překlady v různých jazycích.
- Označte významový vztah mezi uvedenými hlavními větami:** Tomáš se zamiloval do mé kamarádky Lenky a vzal si ji za ženu. Tomáš se zamiloval do mé kamarádky Lenky, ale ne vzal si ji za ženu. Tomáš se zamiloval do mé kamarádky Lenky, a proto si ji vzal za ženu.

Tomáš se zamiloval do mé kamarádky Lenky, a dokonce si ji vzal za ženu.

Tomáš si vzal za ženu mou kamarádku Lenku, vždyť se do ní zamiloval.

Buď si Tomáš vezme za ženu mou kamarádku Lenku, nebo zase zůstane sám.

Tvořte sami podobně souřadně spojované věty.

- Věty v závorce uvádějte odporovacími spojkami nebo jinými odporovacími výrazy (např. *naproti tomu, zatím, naopak, na rozdíl od*): Když odjížděl, varovala ho matka, aby nejezdil lesem (aby jel bezpečnou cestou). Vocilka říkal Švandovi, že chce jen jeho dobro (ve skutečnosti myslel jen na svůj prospěch). Eva se učila velmi dobře (Petr měl ve škole často problémy).
- V následujících větách změňte příčinný vztah mezi větami hlavními na důsledkový: Vrátila jsem se domů, neboť jsem zapoměla vypnout žehličku. V televizi už začali vysílat další díl seriálu, vždyť bylo pět hodin. Koupila si nové šaty, jede totiž v létě k moři.
- Určete významový poměr mezi větami hlavními a naznačte graficky stavbu souvětí: Slepice nechodily po dvoře, nýbrž seděly

za stodolou a poplašeně kdákaly. V Praze jsem nejen studoval, ale věnoval se i zábavě. V ulicích bylo náhle plno louží, ba místy tekly i proudy vody. Bylo chladno, váł studený vítr a dalo se do deště. U moře se buď opalovali, nebo stavěli na pobřeží hrad z písku. Chtěla jít do kina, jenže neměla s kým.

- Uvědomte si významový poměr mezi dvojicemi vět, spojte je v souvětí souřadně. Užijte všech vhodných spojovacích výrazů: Do školy nepůjdu. Musím jít na lékařskou prohlídku. – Mám hlad. Koupím si něco k jídlu. – Petra brzy odešla domů. Její sestra u nás zůstala až do večera. – Neměli jsme kde zaparkovat. Parkoviště u hypermarketu bylo přeplněné. – Kolega onemocněl. Nepřišel do práce.
- Doplňte v souvětích interpunkci a odůvodněte: Ráda bych tě doprovodila ale nemohu odtud odejít. Dávejte ve škole pozor nebo neporozumíte probíranému tématu. Petr poslouchal rádio Ivan si něco četl. Odmítla jeho pozvání rozbolela ji totiž hlava. Čekal dlouho a on nepřišel. Bylo málo sněhu a proto jsme na hory nešli. Ráno přišlo odpoledne se však vyjasnilo a dokonce vysvitlo slunce.

SOUVĚTÍ PODŘADNÉ (S PODŘAZOVÁNÍM)

- obsahuje **jen jednu větu hlavní** a jednu nebo více vět vedlejších
- věty vedlejší závisí na větách řídicích** jako větný člen (většinou lze větný člen nahradit odpovídající větou vedlejší a naopak)

Do mého příchodu o ničem nerozhodujete. → **Dokud nepřijdu**, o ničem nerozhodujete.

↓
přísluvečné určení času Adt
(*adverbialia temporis*)

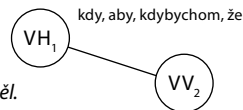
↓
VV přísluvečná časová

- vedlejší věty jsou **spojkové** (uvozeny spojkami podřadicími) nebo **vztažné** (uvozeny vztažnými zájmeny, např. *kdo, co, který, čím, jenž*, nebo vztažnými příslovci *kam, kde, kdy* ap.)
- spojky nejsou větnými členy, vztažná zájmena a příslovce jsou větnými členy**
- tzv. **odkazovací slova**, tj. ukazovací zájmena nebo odkazovací příslovce věty řídicí, která odkazují na větu vedlejší, **nepokládáme za větný člen** *Koupil jsem to, co se mu líbilo. Šel tam, kam ho srdce táhlo.*
- mezi větami řídicími a závislými je vztah **determinace**

Druhy vět vedlejších

1. podmětná

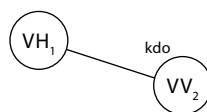
- vyjadřuje *podmět* věty řídicí; přísudkovou část tvoří věta řídicí
 - otázky *kdo?, co?*
 - nejčastěji uvozena vztažným zájmenem *kdo, co*, vztažnými příslovci *kdy, kde*, nebo spojkami *že, aby, kdyby* aj.
- VV₁ VH₂
- Kdo lyžuje, rád jezdí na hory. (Lyžař)*
- Není mi známo, kdy přijde. Bylo mu doporučeno, aby změnil lékaře.*
- Bylo špatné, kdybychom nepřiznali chyby. Potěšilo mě, že si na mne vzpomněl.*

2. přísudková

- vyjadřuje *jmennou část přísudku* *jmenného se sponou*; ve větě řídicí zůstává jen spona; vyskytuje se zřídka
- může být uvozena vztažným *jak, jako, jaká, kdo* aj.

Obloha byla, jako když ji vymete. (byla jako vymetená)
 Náš dědeček byl z těch, kdo šířili osvětu na venkově. (byl šířitelem)
 Ty jsi ten, kdo zlobil. Není takový, aby podváděl.

3. přívlastková

- vyjadřuje přívlastek věty řídicí
- závisí na některém podstatném jménu věty řídicí, blíže ho určuje nebo omezuje jeho význam; stojí zpravidla hned za jménem, které rozvíjí
- otázky jaký?, který, čím?
- bývá uvozena vztažnými zájmeny (který, jenž, kdo, co), vztažnými příslovci (kde, kdy, kam) a spojkami podřadicími (aby, že, jak, zda aj.)

Znám hodně lidí, kteří sbírají poštovní známky. (sbírajících)

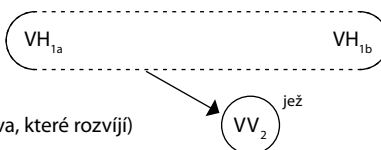
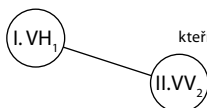
Mám zážitky, o nichž bych raději nemluvila.

Zavolali ho ve chvíli, kdy usnul.

Lákala ho představa, že by mohl vyniknout.

Na konci dopisu stála prosba, aby babička přijela.

Zboží, jež nabízí reklamy, nebývá často nejkvalitnější.

VH je přerušena, do ní je vložena VV přívlastková (stojí u substantiva, které rozvíjí)

4. předmětná

- vyjadřuje předmět věty řídicí
 - závisí na slovese věty řídicí (nebo na přídavném jménu)
 - otázky pádové kromě 1. a 5. pádu
 - nejčastěji uvozena spojkami že, aby, když aj., vztažnými zájmeny kdo, co aj., příslovci kde, kam, odkud aj.
- Vzkázal, že máme hned přijít. Ví, že se ti to nelíbí. Řekni mi, kde se sejdeme. Řekni mi, proč jsi to udělal. Nevím, kdo přijde.

5. příslovečná

- vyjadřuje příslovečné určení věty řídicí, různé okolnosti jejího děje (stejně jako různé druhy příslovečných určení)
- rozvíjí přísudek věty řídicí
- tázací příslovce (kde, kdy, jak, proč aj.)

a) příslovečná místní

- vyjadřuje místní určení
- otázky kde, odkud?, kudy?, kam? aj.
- spojovací výrazy kde, kam, odkud, kudy aj.

Rozloučili se tam, kde se poprvé setkali (na místě prvního setkání) Vrať se tam, odkud jsi přišel. Kam přijde, způsobí rozruch.

b) příslovečná časová

- vyjadřuje časovou okolnost
- otázky kdy?, odkdy?, dokdy?, jak dlouho?, jak často?
- spojovací výrazy:

když (vyjadřuje časovou současnost nebo předčasnost): Když se vracel, přišlo. Když nám událost dovyprávěl, oddechli jsme si.

až (následnost): Projednávali věc tak dlouho, až se shodli.

jakmile, jen, jak, sotva, sotvaže (okamžitost): Rozloučila se, jakmile se začalo stmívat.

zatímco (souběžnost): Zatímco matka chystala večeři, vyprávěl nám o dovolené.

dříve, dříve než (následnost): Uhodl jsem pachatele dřív, než film skončil.

kdykoli (opakování časových okolností): Kdykoli se unavil, zvolnil krok.

c) příslovečná způsobová

- vyjadřuje příslovečné určení způsobu ap.

- nejčastěji otázka *jak?*

prostý způsob – spojovací výrazy *jako, jak*:

*Vykonával práci, **jak** nejlépe uměl.* (dobře, kvalitně)

míry: *Jezte, **co** hrdlo ráčí.* (hodně)

prostředku: *Stroj se uvede do pohybu **tak, že** se otočí pákou.*

Zřetele: ***Pokud** šlo o pořádek, nemohli být spokojeni.*

Přirovnávací: ***Jak** si usteleš, **tak** si lehneš. Spěchal, **jako** by hořelo. **Čím** víc se snažíš, **tím** méně si tě váží.*

Účinková: *Měla **tak** zmrzlé ruce, **že** necítila ani prsty.*

*Dostali **tolik** úkolů, **že** je nemohli zvládnout.*

Omezovací: *Žádný lékař mu už nepomůže, **ledaže** by se stal zázrak.*

- d) **přísluvečná příčinná (důvodová)**

- vyjadřuje příčinu (důvod) děje věty řídicí

- otázka *proč?, z jakého důvodu?*

- spojky *že, protože, poněvadž, zastaralé jelikož*
Nepřišel do školy, protože ho bolel zub. (pro bolest)
Poněvadž se necítím zdráv, půjdu k lékaři. Jsi hodná, že jsi nezapomněla.

- e) **přísluvečná účelová**

- vyjadřuje účel vzhledem k ději věty řídicí (tj. okolnost, kam směřuje jednání)

- otázka *proč?, za jakým účelem?*

- spojka *aby*

Uděláme všechno, abychom dobře maturovali.
(pro, kvůli maturitě)

- f) **přísluvečná podmínková**

vyjadřuje podmínku, za které může nastat děj věty řídicí

otázky *za jaké podmínky?, za jakých podmínek?*

spojky *jestliže, -li, kdyby, když, hovorová jestli*

Jestliže přijдете včas, vyhovím vám. (při včasném příchodu)

Kdybych to věděl, neptal bych se ho.

Představím-li si ten okamžik, nemohu usnout.

- g) **přísluvečná přípustková**

vyjadřuje okolnost, která je v nesouladu s obsahem věty řídicí

spojky *ač, ačkoli(v), třebaš, třebaže, přestože, i když, i kdyby, byť, jakkoli*

Přestože bylo nepříznivé počasí, odjeli autem do hor.
(přes nepřízeň počasí)

6. doplňková

- vyjadřuje *doplňk* věty řídicí

- závisí na slovese věty řídicí (často smyslového vnímání –

přečti si

! Před přirovnávacími spojkami *jak, jako, než* se píše čárka, jen uvozují-li větu, nikoliv slovo

Odešel dřív, než jsem se vrátila × *Odešel dřív než já.*

! **jako by** (= jako kdyby) × **jakoby** (= jako) – přísl. spřežka podmiňovací částice *by* *Byl jakoby u vytržení.*

patří k slovesu ↓

Zmizel, jako by se do země propadl. (*propadl by se*)

zapamatuj si

! Mezi souvětím souřadným důvodovým (příčinným) a souvětím podřadným s vedlejší větou příčinnou (důvodovou) není rozdíl po stránce významové, ale po stránce mluvnické stavby obou souvětí. Vedlejší věta příčinná může stát jak před větou hlavní, tak i za ní, kdežto v souvětí souřadném důvodovém může stát věta udávající příčinu jen na místě druhém.

Protože mám práci, nemohu jít do divadla.

Nemohu jít do divadla, protože mám práci.

× *Nemohu jít do divadla, neboť mám práci.*

zapamatuj si

! Obě věty – přísluvečná i účelová – odpovídají na otázku *proč*, ale **příčina předchází, účel následuje**

tahák

! – spojka *-li* se připojuje za určitý tvar slovesný

– ve spojkách *aby, kdyby* je zároveň část slovesného tvaru kondicionálu

Vzkázal, **a by** přišel.

spojka *aby* + přišel by

Kdy **by** chom přišli včas, nestalo by se to.

spojka *kdyby* + přišli bychom

vidět, slyšet, pozorovat, cítit ap.) a zároveň se vztahuje k jménu v podmětu nebo v předmětu této věty

■ otázky *jak?, jaký?*

■ bývá uvozena spojkou *jak, jako* (zast. *kterak, an, ana, ano*)

Vzpomínám na otce, jak rád četl knížky. (jako, jakožto na čtenáře), Uviděl jsem, jak zmizel ve vysoké trávě. (zmizevšího ...), Připadal si, jako by se octl v pohádce.

Vedlejší věty **nelze mechanicky určovat podle spojovacích výrazů**, ale podle významu a podle toho, na kterém výrazu věty řídící závisí. spojka **aby** může uvozovat:

větu příslovečnou účelovou:

Napsal jim, aby sdělil dobu svého příjezdu.

přívlastkovou:

Bylo vydáno nařízení, aby si všichni vyměnili občanské průkazy.

podmětnou: *Není nutné, abys sdělil dobu tvého příjezdu.*

předmětnou: *Potřeboval jsem, aby mi sdělili dobu tvého příjezdu.*

příslovečnou způsobovou:

Zařídil jsem všechno tak, aby bylo možné brzo přijet.

spojka **že** může uvozovat:

větu předmětnou: *Oznámili nám, že je náš dárek potěšil.*

přívlastkovou: *Zprávu, že je náš dárek potěšil, jsme dostali včera.*

podmětnou: *Bylo zřejmé, že je náš dárek potěšil.*

příslovečnou způsobovou:

Nakonec to dopadlo tak, že je dárek přece jen potěšil.

přísudkovou: *Dárek to byl, že nemohl neudělat radost.*

příslovečnou příčinnou:

Že je náš dárek potěšil, snažili se nám také udělat radost.

spojka/přísluvce **jak** může uvozovat:

větu příslovečnou způsobovou:

Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá.

předmětnou: *V lese jsme pozorovali, jak veverka shazovala šišky ze stromu.*

doplňkovou: *Pozoroval jsem v lese veverku, jak shazovala šišky ze stromu.*

přívlastkovou: *Každému kladl otázku, jak se mu daří.*

podmětnou: *Jeho první starostí bylo, jak se odtamtud dostat.*

přísudkovou: *Nejsi, jak se děláš.*

příslovečnou časovou: *Jak se ráno rozednilo, vydal se na houby.*

Cvičení

1. *Transformujte vedlejší větu na větný člen:* Rodiče mi poslali zprávu, že v srpnu odjždíme na Krétu. Chalupa byla, jako když jí vymaluje. Dokončili jsme rekonstrukci bytu, který jsme nedávno koupili. Bylo třeba, abychom nezmeškali začátek představení.
2. *V odpovědích na následující otázky tvořte souvětí s vedlejší větou podmětnou:* Co je zajímavé? Co vás překvapilo? Co se vám nelíbí?
3. *Nahradte podmět vedlejší větou podmětnou:* Mrštnost štiky je pozoruhodná. Zajímá mne jeho názor. Bylo mu doporučeno rozvázání pracovního poměru. Jeho schopnosti se prokázaly.
4. *Nahradte jmennou část přísudku větou vedlejší přísudkovou:* Oblaha byla jako vymetená. Muzikál nebyl podle našich představ.
5. *Nahradte přívlastek ve větě jednoduché vedlejší větou přívlastkovou a naopak:* Vrstva ujetého, většinou už zledovatělého sněhu, způsobila lyžařům na horách dost úrazů. V knihovně vrátil vypůjčené knihy. Muže jdoucího proti nám jsem už někde viděl. Toto obsáhlé dílo, které zachycuje historii celého regionu, si našlo řadu čtenářů.
6. *Rozlište věty podmětné a předmětné:* Je jasné, že nejel opatrně. Nebyl schopen toho, aby se omluvil. Nebylo nutno, aby se omluvil. Zdálo se, že se polepšil. Zdálo se mi o tom, že jsem ztratil klíče.
7. *Rozlište věty předmětné, přívlastkové a doplňkové.* *Jaký je mezi nimi zásadní rozdíl?* Pozorovala kočku, jak číhala na vrabce. Pozorovala, jak kočka číhá na vrabce. Pozorovala kočku, která číhala na vrabce. Bylo vidět srnu, jak se mihla mezi stromy. Viděl jsem, jak se srna mihla mezi stromy. Viděl jsem srnu, která se mihla mezi stromy.
8. *Změňte vedlejší větu předmětnou na vedlejší větu doplňkovou*
nebo přívlastkovou: Viděl, jak sadař prořezává stromy. Slyšel, jak bratr pláče.
9. *Nahradte vedlejší větu předmětnou předmětem věty jednoduché a naopak:* Domluvili jsme se s přáteli, že společně oslavíme konec roku. Nedovolím vám podceňovat přípravu na vyučování. Budu vás průběžně informovat, jak zdoláváme překážky na cestě a jakých výsledků dosahujeme v závodech. Zítřka se dozvíme rozhodnutí pedagogické rady.
10. *Nahradte vedlejší věty příslovečné příslovečným určením věty jednoduché a naopak:* Setkali se tam, kde se včera rozloučili. Bez vaší pomoci bychom neuspěli. V případě slunečného počasí se půjdeme vykoupat do rybníka. Když byl propuštěn z nemocničního léčení, odjel na zotavenou do hor. Uhodli jsme pachatele dřív, než film skončil. Pro pozdní příchod nedostala už lístky do kina. Šel si do knihkupectví koupit anglický slovník.
11. *Určete druhy vedlejších vět příslovečných:* Zpíval tak, jak nejlépe uměl. Než jsme dohráli šachovou partii, setmělo se. I když jsme se snažili, písemka se nám nepovedla. Přestěhovali jsme se, aby měly děti blíž do školy. Když mi pomůžeš, půjdeme domů dříve. Mám tak zkrehlé ruce, že necítím ani prsty. Celý život jsem prožila tam, kde jsem se narodila.
12. *Užijte místo spojky když jiné časové spojky, aby byl časový poměr vyjádřen výrazněji a přesněji:* Když jsem přijel domů, hned jsem vyhledal svého kamaráda. Když jsme se k nim vrátili, vždycky nás srdečně vítali.
13. *Rozlište věty příslovečné časové od příslovečných podmínkových:* Když jsem dorazil na chatu, rozdělal jsem oheň v krbu. Když mi nechceš pomoci, nemohu na tebe naléhat. Když se neuzdraví, dostane jiné léky. Zeptal jsem se, když jsem ho potkal.

- místo věty podmínkové: *Nepřijímáme zakázky, které nemůžeme vyřídit včas.* (správně: *nemůžeme-li je ..., jestliže je nemůžeme*)

- e) **zbytečná vztažná věta** – místo přívlastku: *Železný drát, který je dlouhý 30 cm, na obou koncích opilujeme.* (správně: *Železný drát, dlouhý 30 cm, na obou koncích opilujeme.*)

poznámka

- Nesprávné je nadměrné užívání *tak*: *Když se vrátil domů, tak si připravil večeři.*
- Nevhodné je používání týchž spojovacích výrazů v jednom souvětí, např. vztažného zájmena *kteří*: *Studenti, kteří byli nespokojeni s pobytem na horách, si stěžovali na majitele hotelu, kteří jim neposkytli vhodné ubytování.*

Cvičení

1. **Odstraňte nepravé vztažné věty. Odůvodněte nesprávnost vztažných vět:** Ministr přijal delegaci z Nizozemí, s kterou setrval v delším přátelském rozhovoru. Vyjádřil se k problému přímo, čímž dal najevo, jak to myslí. Děkujeme za vaši zprávu, která nás potěšila. Sousedé se scházeli po večerech pod starou jabloní, kde si vypravovali životní příběhy. Sportovci dosáhli rekordu, který ještě v příštím roce překonali.
2. **Nahradte vztažná zájmena a příslovce vhodnějšími spojovacími výrazy; zdůvodněte:** Studenti se objevili v ulicích, kde protestovali proti zavádění vysokého školného. Otevřela skříň, ze které vyndala nové šaty. Byl jsem příliš důvěřivý, čehož jsem později

litoval. Půjdu s tebou znovu na divadelní představení, které se mi velmi líbilo.

3. **Odstraňte nevhodné opakování vztažných výrazů:** Dnes je do češtiny překládáno mnoho děl cizích autorů, z nichž mě nejvíce zajímají romány, v nichž autoři analyzují mezilidské vztahy. Pobyť v zimě na horách je jedna z možností, která se nabízí rodinám, které nechtějí, aby jejich děti vysedávaly stále u počítače nebo u televizoru. V dramatu Kutnohorští havíři zachytil Tyl vzpouru havířů, kteří se vzbouřili proti majitelům dolů, kteří je vědomě ožebračovali.

Postup při rozboru souvětí

1. Určíme **počet vět** v souvětí (podle počtu sloves v určitém tvaru, tj. přísudků); do některé věty může být vložena jiná věta → části rozdělené věty označujeme malými písmeny, např. VH_{1a} , VH_{1b} .
2. Označíme věty čísly (v pořadí) a rozhodneme, zda jsou hlavní nebo vedlejší.
3. Uvědomíme si vztahy mezi větami a způsob jejich spojení; v souvětí souřadném určíme poměr mezi VH.
4. Zobrazíme větu graficky.
5. Určíme druh souvětí (souřadné nebo podřadné – podle počtu vět hlavních).
6. Určíme druh vět vedlejších (lze je poznat buď podle otázek, přesněji však podle toho, že si všimneme, který slovní druh věty řídící vedlejší věta rozvíjí).
7. Zkontrolujeme interpunkci.

Způsob grafického zápisu

1. Věta hlavní stojí nejvýše. Je-li hlavních vět více, jsou vedle sebe v pořadí, jak ukazuje text; mezi větami hlavními zapíšeme poměr pomocí tradičních symbolů, případně i spojek.
2. Věty závislé na větách řídících jsou graficky níže; pokud jsou závislé věty formálně stejné a na stejném stupni závislosti, zaznamenáváme je na stejné úrovni.
3. VH a VV mají pořadové číslo podle místa v souvětí, např. VV_1 , VV_2 , VH_3 , VV_4 .
4. U vět vedlejších napíšeme spojovací výraz a druh věty.

Příklady:

čárkou oddělujeme

- a) **souřadně spojené věty hlavní a vedlejší**, nejsou-li spojeny slučovacími spojkami a, i, nebo, ani

VH_1

VH_2

VH_3

V pravé poledne slunce rozzhavilo dlažbu v ulicích, ale odpoledne se najednou obloha zatáhla černými mraky, a tak se všichni snažili ukryt před blížící se bouřkou.

stojí-li před spojovacím výrazem vedlejší věty příslovce *právě, teprve, jen, zvláště, zejména* ap., píšeme čárku už **před příslovci**: *Rozpomněla se, teprve když odešel.*

- h) spojky *než, jako* spojují věty i větné členy; čárka se píše tehdy, **oddělují-li věty**

Tvářil se, jako by mu něco přeletělo přes nos. × Chlapec se choval jako pominutý.

Zmizel, než bys napočítal pět. × Eva je starší než já.

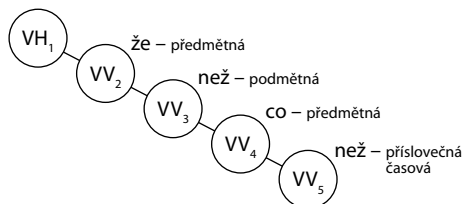
SLOŽITÉ SOUVĚTÍ

- souvětí s větším počtem vět (nejméně tři)
- vyjadřuje složité myšlenkové celky, a proto má i složitou stavbu
- obsahuje jak vztahy přiřazování, tak i podřazování (komplikované kombinace obou typů vztahů na různých úrovních)
- základem může být: bohatě rozvinuté souvětí podřadné nebo souvětí souřadné
- vztah souřadnosti může být jak mezi větami hlavními, tak mezi větami závislými (na stejné úrovni závislosti)

1. Složitě souvětí podřadné

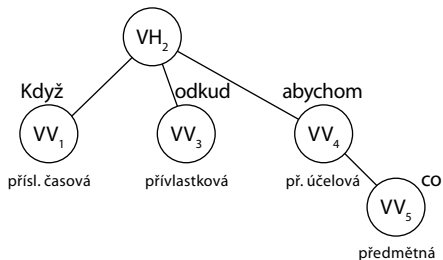
- a) **na VH závisí VV, ta je řídicí větou pro další VV** atd.

VH₁ VV₂ VV₃
Říkám vám, že by dlouho trvalo, než bych vám
 VV₄ VV₅
vypověděl, co všechno jsme museli překonat, než jsme
se dostali až sem.

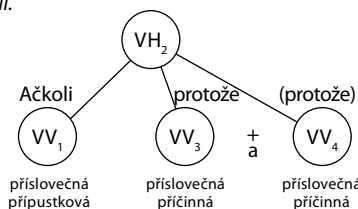
- b) **na VH závisí několik VV různých druhů**

VV₁ VH₂ VV₃
Když štěkot neustával, šli jsme směrem, odkud se
 VV₄ VV₅
ozýval, abychom zjistili, co ten pes zase objevil.

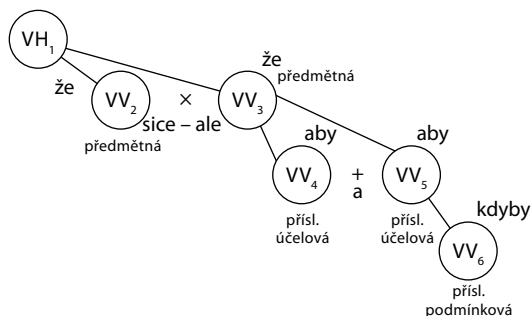
- c) **na VH závisí několik VV, některé jsou spojeny souřadně** (jsou téhož druhu)

VV₁ VH₂
Ačkoli je náš dům daleko od středu města, nechtěli
 VV₃ VV₄
bychom s stěhovat, protože má krásné okolí a jsme tu už
zvyklí.

- d) **v souvětí podřadném je více úrovní závislosti**

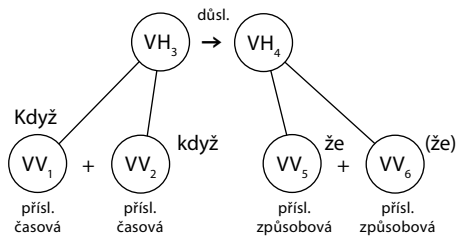
VH₁ VV₂ VV₃
Chlapci se domluvili, že Pepík půjde sice sám, ale že ho
 VV₄ VV₅
Jirka dovede k brance, aby mu cesta rychle uběhla a aby
 VV₆
byli blízko u něho, kdyby potřeboval pomoc.

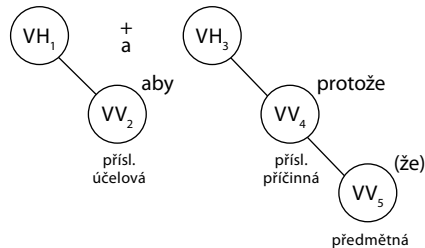
2. Složitě souvětí souřadné

v obou příkladech je souřadné spojení dvou podřadných souvětí

- a) VV_1 VV_2 VH_3
Když dopsal dopis a skončil všechny práce, zbývalo
 VH_4 VV_5
mu dost času, a proto se rozhodl, že zajde do města
 VV_6
a cestou se zastaví u známých.

- b) VH_1 VV_2 VH_3
Někteří lidé běželi na silnici, aby přivolali pomoc, jiní se
 VV_4 VV_5
snazili pomoci raněným, protože se báli, že autobus začne
hořet.

Cvičení

- Doplňte následující věty vhodnými větami vedlejšími, odůvodněte interpunkci; všimněte si, na kterých slovech vět řídicích vedlejší věty závisí, a pokuste se určit jejich druh: Napsal rodičům dopis, protože ..., a hned ho odeslal. Neuvědomil si, že ..., a tak ... Šel k lékaři, kde ..., a ..., protože ... Bylo potřeba, aby ..., ale ..., a proto ... Řekni mi včas, kdy ..., abych ...
- Znárněte graficky stavbu souvětí, určete druhy vedlejších vět a vztahy mezi větami hlavními i vedlejšími: Obávám se, že bych nemlčela, i kdybyste mi zakazovali prozradit, kdo je viníkem. Podívejte se, kde stával původní mlýn, jehož architektura byla velmi zajímavá. Pověz mi, co čteš, a já ti povím, jaký jsi. Naše družstvo bylo v soutěži nejlepší, a proto jsme se zaradovali, když jsme se dozvěděli, že jako vítězové pojedeme do divadla a že snad dostaneme i zvláštní cenu. Rodiče nás vedli k tomu, abychom se naučili všemu, co je pro život potřebné, a abychom svou práci vykonávali vždy rádi a zodpovědně. Nespoléhej na odměnu, dokážeš-li udělat něco, co je výjimečné, odměna je totiž také pocit z dobře vykonaného díla.
- Určete, zda jsou následující složitá souvětí jako celek souřadná nebo podřadná. Vzájemný vztah vět vyznačte graficky: Seznámí-

Souhrnná cvičení a všestranné jazykové rozborů

- V následujících souvětích určete souřadící vztahy mezi větami; uveďte, zda se tyto vztahy vyskytují mezi větrnými členy, mezi větami hlavními nebo vedlejšími. Odůvodněte interpunkci: Blíží se maturitní zkoušky, musíme proto intenzivně studovat, abychom složili maturitu co nejlépe a uspěli i u přijímacích zkoušek na vysokou školu. Uvedli jsme několik příčin našeho neúspěchu, nebylo nám to však nic platné. Přijali jsme zprávu, že všichni dojeli včas a podařilo se jim zasáhnout do soudního jednání. Tentokrát jsme měli moc práce, museli jsme dokonce nastavovat i noci.
- Následující dvojice vět spojte v různá souvětí tak, abyste vyjádřili nejrůznějším způsobem obsah vět. Ujijte co nejvíce spojovacích výrazů (souřadících a podřadících): Strhl se prudký vítr. Zavřeli jsme všechna okna. – Neposlal včas odpověď na inzerát. Ztratil výhodnou pracovní nabídku. – Skončil práci. Bylo už tma. – Šli jsme gratulovat k sousedovi. Měl svátek.
- Věty – Petr nepřišel do školy. Měl chřipku – spojte v souvětí tak, abyste vytvořili:
 - souvětí podřadné s vedlejší větou příslovečnou příčinnou

b) souvětí podřadné s vedlejší větou příslovečnou podmínkovou

c) souvětí souřadné se vztahem důvodovým (příčinným)

d) souvětí souřadné se vztahem důsledkovým

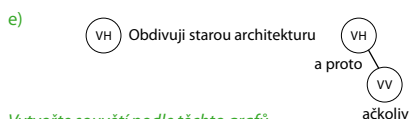
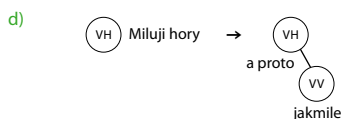
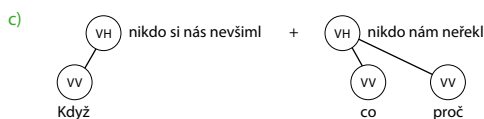
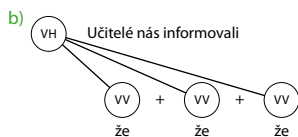
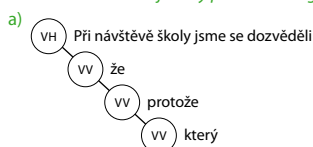
4. Následující souvětí souřadná změňte v souvětí podřadná a naopak: Protože začalo pršet, museli jsme se schovat. Kamarád má zlomenou nohu, a proto zůstane doma.

5. Větu –V lese jsem spatřil srnku, jak se stará o malého kolouška. – přestylizujte tak, aby vedlejší věta byla:

a) přívlastková b) předmětná

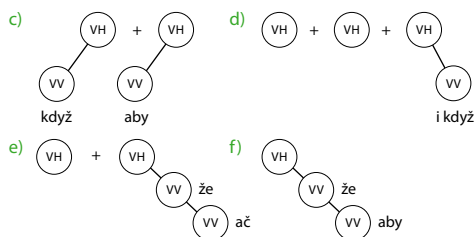
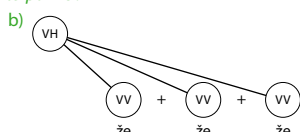
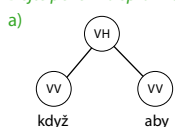
6. Všimněte si, že vedlejší věty nelze mechanicky určovat jen podle spojovacích výrazů, ale podle toho, jaký mají význam a na kterém výrazu věty řídicí závisí. Určíte druhy vedlejších vět: Ještě se nestalo, aby přišel pozdě. Babička prosila, aby jí pomohli opravit střechu. Uveřejnili návrh, aby každý přispěl na konto ohrožených dětí. Nikdo neviděl Petra, aby se s někým hádal. Sedl si k oknu, aby dobře viděl. Ptal jsem se, jak se to stalo. Spatřil jsem chlapce, jak se topí v bazénu. Udělal jsem to tak, jak jsem mu to slíbil. Všichni byli zvědaví, jak to dopadne. Jak si usteleš, tak si lehneš. Četl jsem recept, jak upéct bábovku. Všichni se lekli, jak rychle se vrátil se špatnou zprávou.

7. Tvořte vhodné vedlejší věty podle těchto grafů:

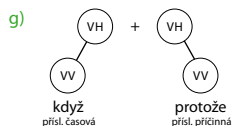
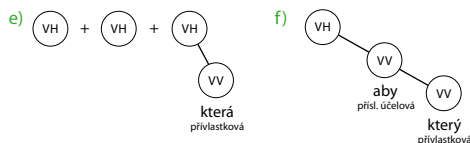
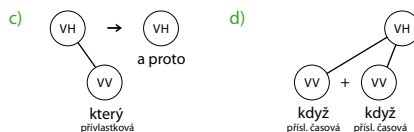
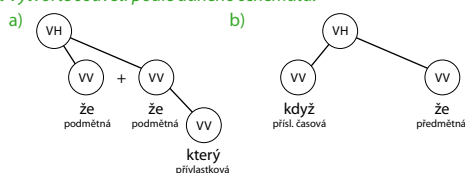

8. Vytvořte souvětí podle těchto grafů.

Dejte pozor na správnou interpunkci:

9. Vytvořte souvětí podle daného schématu:

10. Doplňte interpunkci v různých typech souvětí a zdůvodněte.

Naznačte graficky stavbu souvětí:

Za peníze které jsme získali prodejem dětských kreseb koupíme hračky pro dětské domovy. Učitel vymýšlí co vše s žáky na výletě podnikne připravuje plán cesty a zajišťuje ubytování na různých místech. Napište včas kdy přijedete nebo aspoň zatelefonujte. Ačkoliv jsme to nečekali podařilo se vám letos dosáhnout lepších výsledků než jsme doufali protože vaše příprava na závody nebyla nejkvalitnější.

11. Odstraňte nevhodné hovorové tak a nahraďte stylově neutrálním výrazem hovorové co: Když bylo dost času, tak jsem chodila na diskotéky. Podej mi kabát, co visí na věšáku. Venku foukal vítr, tak jsem zavřela okna. Na místě, co stojí dnes pomník, byly dřív jen rozbité lavičky.

12. Proveďte všestranný rozbor následující věty: Prahou se rozléta řeč, že král chce město ušetřit, že ho čeští páni uprosili, aby nehubil svého dědictví, jež otec jeho tak zvelebil. – vyznačte graficky stavbu souvětí, určete druh souvětí a odůvodněte interpunkci v souvětí

- uveďte počet vět v souvětí, určete druh vět vedlejších
- určete větné členy: Prahou, město, jež, jeho
- vypište holý přísudek z 2. a 4. věty
- určete slovní druhy: že, ho, jež, jeho, tak, aby
- určete mluvnické kategorie slov: řeč, páni, město, dědictví
- určete mluvnické kategorie sloves: rozlékla se, uprosili
- změňte 5. větu tak, aby sloveso bylo v trpném rodě

- vysvětlete využití genitivu ve 4. větě
- uveďte kořen slovesa rozlékla se a určete slovtvorné prostředky
- uveďte synonymum ke slově: rozlékla se, jež, zvelebil
- poslední větu souvětí nahraďte větným členem
- ve 3. větě změňte přívlastek shodný na neshodný
- vyhledejte v souvětí inverzi

TEXTOVÁ SYNTAX (HYPERSYNTAX)

Text = model pro realizaci komunikátu (vzorec, schéma mezivětných vztahů), nejvyšší rovina jazykového systému

- jednotlivé výpovědi v textu mají své téma, text má celkové téma – **hypertéma**
- soudržnost textu je zajištěna tzv. **konektory**
- soudržnost textu se projevuje ve formě textu i v jeho významu
- musí být členěn na části:

delší text má 3 části:

začátek (úvod), střed (stať, hlavní část projevu, nejdelší), závěr (shrnutí, hodnocení, řešení)

složitější projevy – dělení nejen na odstavce, ale vyšší jednotky (kapitoly, oddíly, díly)

- text může mít jedno téma (**hypertéma**) + další témata (motivy, odbočky), nebo více témat vzájemně navazujících

Textová syntax = jazykovědný obor, který se zabývá studiem textů

Výstavba textu

- a) Princip **aktuálního členění** – vytváření větné perspektivy (viz kapitola Aktuální členění výpovědi)

- **tematická posloupnost** (tematická souvislost textu), tj. následující výpověď navazuje obvykle na předcházející
- způsoby souvislosti:

tematizace rématu (v dějovém popisu nebo vypravování, příp. výkladu – příčinné vztahy) – réma jedné výpovědi se stává tématem následující výpovědi

Přijeli jsme do Prahy. Tam jsme navštívili výstavu obrazů. Všechny se nám velmi líbily.

grafický zápis $T_1 - R_1 \rightarrow (R_1)T_2 - R_2 \rightarrow (R_2)T_3 - R_3$

stavba textu s průběžným tématem (v prostém nebo odborném popisu) – téma první výpovědi je společné pro ostatní výpovědi.

Potkala jsem dobrého člověka. Setkala jsem se s ním na dovolené. Jmenuje se Pavel. Je mým nejlepším přítelem.

$T_1 - R_1 \rightarrow (T_1)T_2 - R_2 \rightarrow (T_1, T_2)T_3 - R_3 \rightarrow (T_1, T_2, T_3)T_4 - R_4$

tematizace celé výpovědi – výpověď navazuje na obsah celé předchozí výpovědi (úseku textu)

obměny struktury textu

– obměnou (derivací) tematizace rématu

Nedávno bylo prohlášeno památkovou zónou brodské náměstí. V jeho severním nároží stojí památný Havlíčkův dům.

$T_2 < R_1$ (téma 2 je odvozeno z rématu 1)

– obměnou (derivací) průběžného tématu

Na severním nároží brodského náměstí stojí za zhlédnutí památný Havlíčkův dům. Jeho první poschodí je upraveno jako původní byt Havlíčkovy rodiny.

– $T_2 < T_1$ (téma 2 je rozsahem menší než téma 1)

tematická posloupnost se shrnujícím tématem

Všechny podrobnosti o této památce najdete v průvodci městem.

rozštěpené téma

Na brodském náměstí najdeme mnoho historických památek. V severní části nás upoutají barokní štíty měšťanských domů. V jižní části je nejceněnější renesanční stará radnice. Uprostřed náměstí stojí barokní morový mariánský sloup.

$T - R \rightarrow t_1(<T) - R_2 \rightarrow t_2(<T) - R_3$ $t_1 + t_2 = T$

rozštěpené réma

Byl jednou jeden král a ten měl tři syny. První z nich ..., mladší ..., kdežto nejmladší ...

$T - R \rightarrow t_1 - R_1 \rightarrow t_2 - R_2 \rightarrow t_3 - R_3$ $t_1 + t_2 + t_3 = R$

b) Soudržnost (koherence) textu

relativní ucelenost (úplnost tematicko–obsahová i formální), ač složitá struktura, a **návaznost myšlenkově–tematická posloupnost + speciální prostředky soudržnosti** (nadvětné):

■ konektory

navazovací (zapojují větu do kontextu): *To nesmíš udělat. **A přece** to udělám.* (a přece navazuje na zákaz jiné osoby)

usouvztažňovací (odkazují na situaci nebo na text): ***Ted'** studuji na vysoké škole, **sem** jsem přišel z gymnázia, **dříve** jsem chodil na základní školu v okresním městě. **Tam** jsem dojížděl autobusem.*

zvýrazňovací (výrazy vyjadřující časové vztahy mimotextové, vztahy k okamžiku promluvy)

časové orientátory *tehdy, teď, potom, nato, zatímco*

prostorové orientátory (místní) *zde, sem, tady, tam, jinde* aj.

lexikální konektory

■ opakování pojmenování z předcházející věty: *Děti se pozítíí vrátí domů. Vráť se s nimi i jejich matka.*

■ užití synonyma: *Pavlík a Jana se vrátí domů. Oba musí do školy.*

■ užití odkazovacích (deiktických) a ztotožňovacích výrazů (příslovce, částice):

*Děti, **tedy** Pavlík a Jana, se vrátí domů a **tam** na ně bude čekat švagrová.*

■ užití nadřazených pojmenování místo podřazených: *Běhy rybníků zpevňují vrby, olše nebo různé keře. **Tyto porosty ...***

gramatické konektory

■ **spojky** *a, i, ale, však, jakmile, když* aj. – syntaktické prostředky (vyjadřují soulad, nesoulad, časovou platnost ap.)

■ **koncovky slovesného přísudku** při nevyjádřeném podmětu: *Dcera napsala dopis. Chtěla, abychom přijeli.* (shoda s podmětem předchozí věty)

■ **mluvnické kategorie sloves** (čas, vid) – k vyjadřování časové návaznosti, posloupnosti, fázovosti děje + lexikální prostředky (*dlouho, nakonec, konečně*):

Dlouho vzpomínal, kam knihu odložil. Konečně ji však přece jen našel v ložnici.

■ **kontaktné prostředky** – mají vzbudit nebo udržet pozornost adresáta nebo vyjádřit konec kontaktu; jsou **ustálené**, např.

oslovení v úvodu proslovu: *Vážené dámy a pánové, ...* nebo v závěru: *Vážení přítomní, dnes jsme ... Příště se budeme věnovat ...* nebo v průběhu projevu (získat pozornost, ozřejmit strukturu projevu)

vybízející obraty: *všimněte si, představte si; v mluvené řeči vid', že, že ano* (často nadbytečné)

■ **komentáře** mají charakter vsuvek, projevují postoj, názor mluvčího: jednoduché výrazy (*bohužel*) nebo texty, výrazy zpřesňující, opravující – *respektive, přesněji řečeno, lépe řečeno* aj.

■ **způsoby navazování textu** (konektory odkazující přímo k textu)

anaforické (zpět do textu): *Jak jsme už podotkli ... Vratme se k ...*

Tím jsem zakončil výklad o ... Zamysleme se znovu nad ...

kataforické (dopředu do textu): *Sdělím vám něco zajímavého, potěšitelného ...*

V následující přednášce se budeme zabývat ... V závěru si položíme otázku

exoforické (mimo text), např. v recenzi televiz. seriálu = návaznost na situaci

Tak dlouho očekávaný seriál přinesl ... Tamhle je vchod do metra.

navazování **bezprostřední**: *Pracuji v prodejně textilu. **Sem** jsem se dostala na inzerát z novin.* × **distantní** (větší

vzdálenost): *Vzpomínal na rodnou vesnici, kde vyrůstal jako chlapec, kde prožil dětství a kam se rád vracel. **Tam** se však už mnohé změnilo.*

c) Členění souvislého textu

textové úseky – omezují únavu adresáta (tzv. „švy“ textu – v mluveném projevu pauzy, v psaném projevu odstavení řádku, odstavce, mezititulek ap.)

čím je text delší, tím je bohatší členění

■ **horizontální (lineární) členění textu** = vnější, tj. členění na **odstavce**, případně vyšší jednotky – **kapitoly, oddíly, díly**

1. členění na **začátek** – **střed** – **konec** (podle typu a délky textu); střed = informační jádro textu; začátek – navazuje na dřívější text nebo ho zapojuje do určitého kontextu, zavádí téma; konec – shrnuje informace, dává návod k jednání, použití ap.

2. v rozsáhlejších psaných textech bývá

- **pretext** – před vlastním textem literárního nebo odborného díla: **titul, podtitul** (určení žánru), **jméno autora, základní informace** o autorovi, o knize (záložka), údaje o překladateli, autorských právech, roku a místě vydání, dedikace (věnování určité osobě), poděkování (spolupracovníkům, poradcům ap.), adresa (komu kniha připsána), předmluva, úvod, motto ap.

- **vlastní text** – člení se

- na **kapitoly** (číslované, s nadpisy, popř. mezinadpisy, v právních textech – hlavy, články)

- na **odstavce** (v divadle výstupy, v poezii sloky, v právních textech paragrafy) – člení text opticky (přehlednost); dále periody, věty (v dramatu repliky, v poezii verše, v právních textech body s čísly a písmeny); má jedno základní téma, začátek odsazen (4–5 písmen); plynulý přechod k dalšímu odstavci

- **posttext** – část za vlastním textem, dovětek, závěr, shrnutí (v dramatu epilog), doslov, resumé, přílohy, rejs-tříky, pomocný aparát (seznam literatury, pramenů, zkratek), dodatky, errata (opravy tiskových chyb), ediční poznámka, tiráž (údaje o vydání, nakladatelství, jeho adrese, ISBN aj.)

- **v dialogu** – na začátku pozdrav, oslovení, případně představení a specifické obraty – *prosím vás, rád bych ...*, na konci – *tak tedy, ...* shrnutí s pozdravem

- **odstavec** – graficky osamostatněná, tematicky uzavřená, vydělená část textu (**formální, obsahová a kompoziční jednotka**); opticky člení text (přehlednost, orientace adresáta); soudržnost odstavce dána jeho **základním tématem (podřízeno hypertématům vyšších textových jednotek)**; témata jsou někdy vyjádřena hesly na okraji stránek (margináliemi); v básni odpovídá odstavci **strofa (sloka)**
vzájemná **návaznost**: sousední odstavce jednoho textu na sebe **navazují; přechod mezi odstavci – měkký** (návaznost) × **ostrý** (změna tématu)

- **vertikální členění textu (hloubkové)** – usnadňuje recepci (včetně učení), hierarchizuje obsah textu, slouží k maximální přehlednosti

formální prostředky:

a) **v písemném projevu**

- **tituly** (mezititulky)

- **velikost písma** (velká písmena = verzálky, majuskule; malá písmena = minusky, minuskule); nejmenší písmo – petit

- **typ písma**: antikva = stojaté písmo, kurzíva (italika) = nakloněné písmo; zdobené iniciály (začáteční písmena textu); verzálky v nadpisech, titulech; petit (nejmenší písmo) – pro poznámky, vysvětlivky; kurzíva – příklady v odborném textu

- **barva a tloušťka písma** (polotučně, tučně), barva podkladu

- **podtrhávání** (rovné, přerušované, dvojité, vlnité) klíčových slov – v psaném textu, **prokládání** (např. mezerami) – v tištěném písmu

- tzv. **marginálie** – heslo na vnějším okraji stránky (rychlá orientace, např. v učebnicích)

- **grafy, schémata** – v odborných a administrativních textech, **ilustrace**

- **označování částí: číslicemi** (římské, arabské), **písmeny** (velká i malá abeceda), **číslicemi s paragrafy; desetinné třídění** (zdůrazňuje vzájemnou nadřazenost a podřazenost částí, např. kapitola 9, 9.1, 9.1.2, 9.1.2.1, ...)

b) **v mluveném projevu**

- **parajazykové** (paralingvální) prostředky zvukové – intonace, síla hlasu, tempo řeči, rytmus, frázování

- **mimojazykové** (extralingvální) prostředky – pohled a mimika, postoj, gestikulace, pohyb mluvčího, vzdálenost mluvčích ap.

Cvičení

1. Posuďte následující texty z hlediska aktuálního členění výpovědi a všimněte si různých typů tematické posloupnosti. Vyhledejte lexikální a gramatické prostředky (konektory) k vyjádření soudržnosti textu.

a) Z historie Velké Moravy

Mojmírův nástupce Rostislav požádal byzantského císaře, aby mu poslal kněze, kteří by šířili křesťanství v jazyce srozumitelném moravskému lidu. Císař žádosti vyhověl a roku 863 přišli na Velkou Moravu v doprovodu početného poselstva učení bratři Konstantin a Metoděj. Pocházeli z významného obchodního města Soluně. Věděli, že na území Velkomoravské říše lidé mluví podobně jako rolníci v okolí Soluně slovanským jazykem, který sami ovládali. Sestavili písmo, aby bylo možno tuto řeč zaznamenat. Říkáme mu hlaholice. Do slovanského jazyka přeložili několik náboženských knih.

(Z učebnice dějepisu)

b) Jean-François Champollion

Jean-François Champollion byl francouzský učenec a vešel do dějin jako luštitel hieroglyfů. Jako první dokázal přečíst Rosettskou desku s hieroglyfickým a řeckým textem. Po ní rozluštil i řadu nápisů vytesaných dlátem do stěn egyptských chrámů. Bylo mu tehdy 32 let. Přitom měl už za sebou pětadvacetileté studium mrtvých jazyků Orientu a starých říší Egypta.

Jednak byl Jean nesporně geniální, jednak byl až neuvěřitelně pilný. Narodil se roku 1790 ve Francii a v pěti letech zaznamenal první luštitelský úspěch: srovnával naučené modlitby s maminčinými modlitebními knížkami, naučil se sám číst, a k tomu ke všemu i psát. V devíti letech uměl už řecky a latinsky. Potom v jedenácti letech četl bibli v hebrejštině. Jako třináctiletý začal studovat arabštinu, syrštinu a chaldejštinu. Mimoto si psal deník v kopštině.

(Podle V. Zamarovského)

2. Odstraňte nevhodné opakování týchž slov. Použijte např. zájmen, synonym, nadřazených výrazů, pojmenování vlastním jménem nebo naopak obecným jménem, nebo pojmenování vynechte:
- a) V zoologické zahradě nejradyji navštěvují klece s opicemi. Opice poutají pozornost všech návštěvníků, dětí i dospělých. Opice se rády dětem i dospělým předvádějí.
- b) Moje sestra Pavla dostala od rodičů klavír. Po klavíru Pavla toužila už hodně dlouho. Klavír mé sestře učaroval poprvé už na koncertě v Praze. Mé sestře bylo tenkrát devět let. Má sestra se na klavír učila hrát nejprve sama. Později má sestra navštěvovala Základní uměleckou školu v Praze.
3. Přečtěte si následující textový celek. Proveďte jeho rozbor z hlediska horizontálního členění. Doložte, čím je dána vnitřní soudržnost odstavců, i to, že jsou zároveň částí vyššího celku (viz vztahy odstavců mezi sebou). Uveďte téma stálé (hypertéma) i další vyvíjející se

témata. Všimněte si zvláštního postavení počátku prvního odstavce a pak konce textu. Kde jsou nejzřetelnější plynulé přechody mezi odstavci, které odstavce začínají přímo, bez přechodu? Které speciálně navazovací prostředky přispívají k soudržnosti (koherenci) textu? Vyjádřete témata jednotlivých odstavců heslovitě na okrajích stránky (tzv. margináliemi), aby byla usnadněna orientace v textu: Havlíčkobrodsko

Část okresu Havlíčkův Brod je nazývána Havlíčkobrodskem. Je to oblast u horního toku řeky Sázavy asi uprostřed Českomoravské vrchoviny. Na jihu dosahuje téměř k bývalé zemské hranici mezi Čechami a Moravou.

Touto oblastí protéká od východu k západu Sázava. Tato řeka pamatuje ony dávné doby, kdy byla zdejší krajina pokryta hustými hvozdy a jimi vedla Haberská obchodní stezka. Ta se připomíná už v Kosmově kronice. Tam, kde se řeka rozšířila a vytvořila brod, založili procházející kupci osadu. Byla nazvána Brodem. Později dostal Brod přívlastek Smilův podle mocného pána Smila z Lichtenburka.

Když byla počátkem 13. století v okolí Brodu objevena bohatá ložiska stříbrné rudy, pozval Smil z Lichtenburka na Českomoravskou vrchovinu německé horníky z Míšně, Saska a dalších oblastí. Podle velkého počtu německého obyvatelstva byl od roku 1308 až do roku 1945 Brod nazýván Německým Brodem. Teprve po osvobození bylo město přejmenováno na Havlíčkův Brod.

Do řeky Sázavy z obou stran stékají bystřiny a potoky. Několik potoků se spojilo v říčku Šlapánku, vtékající do Sázavy v Havlíčkově Brodě. Na levém břehu Šlapánky se zvedá vrch Vysoká. Krajina podél Sázavy je nazývána Hornosázavská pahorkatina. Její vrchy dosahují výšek přes 600 m. Nejvyšší vrch Melechov je vysoký 702 m. Východní část Havlíčkobrodsko zasahuje do Chráněné krajinné oblasti Žďárské vrchy.

Celá oblast je po geologické stránce prahorním útvarem složeným z největší části z ruly. Prahorní vrstvy obsahovaly i rudonosné žíly. Rudy obsahovaly stříbro, železo, olovo a měď. V okolí Lipnice nad Sázavou se nacházejí ložiska žuly. Podnebí je zde poměrně chladné a to určuje charakter vegetace. Typickou plodinou zde pěstovanou jsou brambory, často se tady pěstuje také oves, ječmen a len. Lesy lákají ke sběru hub a lesních plodů, Sázava a četné rybníky k rybolovu.

Osídlení Havlíčkobrodsko trvá téměř 800 let. Dochované památky gotické, renesanční, barokní i novodobější jsou svědky činnosti, myšlení i čtení lidí své doby a nedílnou součástí tohoto životního prostředí.

(Podle publikace Havlíčkobrodsko)

Stylistika – nauka o slohu

Stylistika (nauka o slohu) = jazykovědná disciplína, která se zabývá jazykovým stylem projevů, procesem jejich vzniku; cíl – slohově vytříbený projev ústní nebo písemný

Styl – z řec. *stylos* = rydlo, původně nástroj k psaní na voskovou destičku, pak přeneseně (starověký Řím) osobitý způsob výrazu v rétorice a básnictví, potom v jiných druzích umění (architektura, malířství aj.), od 19. stol. i v jiných oblastech lidské činnosti (sport, oblékání, móda ap.)

- specifický a jednotný způsob užití vybraných prostředků, kombinace prvků při výstavbě celku
- netýká se jen jazykového projevu, ale různých lidských výtvorů, např. architektonický styl (románský, gotický aj.), literární styl (romantický, realistický), životní styl (asketický, rozmařilý), sportovní styl (stylu plavecké, skoku do výšky), styl oblékání (romantický, sportovní, ženský), bytového zařízení (biedermeier, „Ludvík“)

Jazykový styl (sloh)

- = způsob **výstavby** jazykového projevu, tj. způsob **zpracování obsahu**, **výběru** jazykových prostředků, jejich **uspořádání** a **využití** v jazykových projevech (v užším slova smyslu)
- = **jednotící** (sjednocující) princip jazykového projevu

Slohotvorný proces

aktéři jazykového projevu: autor (mluvčí, pisatel), adresát (příjemce, posluchač, čtenář)

fáze činnosti autora – promyšlený postup vzniku projevu

1. **Přípravná fáze** (invence): vymezení tématu, cíle sdělení, adresáta, sbírání materiálu, shromažďování, výběr faktů a rozvržení obsahu
2. **Uspořádání materiálu** (kompozice): převádění záměru, myšlenky do textové podoby → třídění materiálu, volba postupu zpracování, vyznačení částí a jejich sledu (osnova), celkové uspořádání
3. **Jazykové vyjádření** (stylizace): práce s jazykovými prostředky, zpřesňování jejich výběru + vlastní sdělení, výstižné formulace myšlenek → koncept
4. **Korektura** (úprava) – posouzení a opravy → čístopis
5. **Pronesení nebo napsání** (vytištění) textu (realizace)

fáze činnosti adresáta

1. vnímání textu (čtba, poslech)
2. jazykové porozumění
3. interpretace
4. zaujetí stanoviska, případně přímá reakce

SLOHOTVORNÍ (STYLOTVORNÍ) ČINITELÉ

= souhrn komunikativních podmínek v jedinečné komunikační situaci; ovlivňují výstavbu projevu (projev vzniká za určitých podmínek)

(někdo – někoho – někde – o něčem – s jistým záměrem – pomocí výrazových prostředků – informuje)

↓ ↓ ↓ ↓ ↓ ↓
autor adresát prostředí téma funkce projevu jazykové, neязыkové

a) **subjektivní slohotvorní činitelé** – podmínění osobností autora

- **pohlaví** (styl mužský, ženský) – rozdíl v strategii (dialogy), míře emocionálnosti ap.
- **věk** (styly různých věkových skupin – dětí, mládeže, dospělých, starých lidí), rozdíly v slovní zásobě, skladbě, míře dodržování spisovné normy; generační a sociální zařazení
- **všeobecné vzdělání** – styl vzdělaných × nevzdělaných (vzdělání základní, středoškolské, vysokoškolské)
- **odborné vzdělání, zaměstnání** – vliv profese
- **výrazová schopnost** a pohotovost, talent, jazykové dovednosti
- **zájmy**
- **psychický typ** – charakter, intelekt, emocionalita (vtipnost × nezajímavost, mnohmluvnost × strohost, pečlivost × lajdáctví)
- **stanovisko autora** k projevu: vážné (oficiální, slavnostní projev), humorné (komika), znevažující (ironie, invektivy, satira)

b) **objektivní slohotvorní činitelé** (obecné platnosti) – autor k nim musí přihlížet, je jimi vázán

- **zaměření, cíl, funkce projevu:** v běžném hovoru vyjadřování prosté (něco sdělit), v odborném projevu odborné (poučit), v publicistickém přesvědčivé, informující (pro něco získat), v uměleckém estetické, citově působivé (vliv na rozum i cit)
- **situace, časový prostor:** projevy **připravené** (nebo částečně připravené) = uspořádanější, promyšlenější a **nepřipravené** (spontánní)
- **kontakt mezi autorem a adresátem: přítomnost** adresáta (přímá nebo zprostředkovaná) nebo **nepřítomnost**
- **druh** dorozumivacího textu: **dialog** (oboustranný) × **monolog** (jednostranný)
- **prostředí:** oficiální, veřejné (styl oficiální) × neoficiální, soukromé, až intimní (styl familiární)
- **zřetel k adresátovi** (komu je projev určen – dětem, odborníkům, studentům)
- **činitel jazykový** – určuje formu: projevy **mluvené** × **písemné** (psané, tištěné)
každý člověk má svůj **individuální styl** = styl jednotlivce, jednoho autora; nejzřetelnější je v umělecké tvorbě (Čapkův styl – sklon k hovorovosti, Vančurův styl – sklon ke knižnosti, Hrabalův styl – mluvený, pestrý, s nadsázkou, komikou, dlouhé větné řetězce)

Třídění jazykových projevů

podle povahy užitých prostředků: psané – mluvené; smíšené (kombinace prostředků jazykových a neязыkových – plakát), projevy jednojazyčné – vícejazyčné (odborný článek s vícejazyčným resumé, cizí slova a věty v uměleckém textu)

podle podmínek komunikace a vázanosti na situaci: připravené – nepřipravené, monologické – dialogické

podle způsobu podání obsahu a záměru: informační, vyprávěcí, popisné, charakterizační, výkladové, úvahové; sdělení prosté, odborné, estetické

podle plynulosti sledu obsahových složek a složenosti: projevy plynulé (vyprávění, výklad) – neplynulé (heslovité – formulář, seznam, dotazník), projevy jednoduché (oznámení, dopis, zpráva) – složené (komplexy – rozhlasová pásma, dialogy)

Slohové vlastnosti

- srozumitelnost a jasnost vyjádření
- přiměřenost a vhodnost vzhledem k podmínkám a situaci
- specifické vlastnosti – odborné projevy jsou objektivní, věcné
umělecké projevy jsou subjektivní, citové, expresivní

STYL PROJEVŮ MLUVENÝCH A PÍSEMNÝCH

1. **Mluvený projev** – pronesený ústně

- a) **přímý** (kontakt s adresátem) × **nepřímý** (v rozhlase, televizi; gramofonová, magnetofonová nahrávka)
primárně mluvený (v běžné komunikaci, v přímém kontaktu s mluvčím) × **sekundárně mluvený** (proslov, přednáška, rozhlasová reklama)
nepřipravený, neoficiální (osobní konverzace) × **úplně nebo částečně připravený**, oficiální (odborný referát, diskusní příspěvek, příspěvek ap.)
- b) **vyskytuje se** v projevech
prostě sdělovacích (mluvené projevy jsou základní)
odborných (doplňují písemné projevy, odpovědi na otázky, diskuse)
publicistických (dialogizované zpravodajství, řečnické projevy)
uměleckých (stylizovaná podoba mluvené řeči v pásmu postav – přímá, polopřímá, nevlastní přímá řeč)
- c) **bezprostřední styk s posluchači – působivost a přesvědčivost** (možnost přizpůsobit se jejich reakci); úzká **spojitost se situací** (vyrozumíme z ní údaje – *vezmi to tady a takhle*; některé nevyřčené skutečnosti jsou zřejmé ze situace)
- d) **prostředky jazykové:** spisovné hovorové prostředky, prvky nespisovných útvarů (profesní, slangové, oblastní, nářeční) – **běžné mluvený jazyk**; jazyková neúplnost (elipsy)
 - výběr slov méně uvědomělý, stavby vět méně promyšlená (**spontánnost**)
 - **věty jednoduché, nesložitá souvětí** (srozumitelnost); volnější stavba větná (opakování spojky *a*, bezspojčné spojení vět)

- často opakování výrazů, myšlenek (*tuhle jeden člověk říkal, nějaký mladý člověk říkal, že ...*)
 - citové zabarvení
 - odbočování od hlavního tématu, vysvětlování, vsouvání informací
- e) **prostředky parajazykové** (paralingvální), zvl. **zvukové**: důraz – síla hlasu, intonace – melodie, frázování – členění, přestávky – pauzy, tempo řeči, rytmus, barva hlasu
- f) **prostředky mimojazykové** (extralingvální): posunky, gesta, mimika obličeje (kývání hlavou zepředu dozadu a zpět = souhlas ap.), postoj mluvčího, pohyb
- g) **pro posluchače** – vnímá bezprostředněji, ale nemůže se k jednotlivým úsekům vracet; menší přehlednost
- h) mluvenost se projevuje i v osobní korespondenci
2. **Písemný projev**
- a) **psaný nebo tištěný; připravený**, zpravidla monologický, převážně **veřejný** charakter
- b) **vysskytuje se** v textech odborných, uměleckých, publicistických jako základní, v projevech prostě sdělných jako druhotný
- c) **kontakt** mezi autorem a adresátem **není přímý**, není vázán na aktuální situaci → **méně živý** než mluvený projev
- d) vzniká na základě **ucelené představy** (úplnost)
- prostředky jazykové:**
- **spisovné, stylově neutrální až knižní**; prostředky stylových vrstev (terminologie, automatizované publicistické výrazy)
 - výběr jazykových prostředků uvědomělý, **promyšlená** a přiměřená **stylizace**, výstižné výpovědi
 - **přehledné** členění textu, **plynulá návaznost** úseků a celků (nadpis, odstavce, poznámky, vysvětlivky)
 - větší sevřenost, **zhuštěnost (kondenzace)** vyjádření (podřadnost ve větné stavbě, prostředky odkazovací, navazující, propracovanost), **složitější větné celky**
 - v uměleckém textu prostředky spisovné i nespisovné
- e) **prostředky grafické**
některé odpovídají zvukovým prostředkům mluvené řeči:
- **interpunkční znaménka**:
: , ? ! – odpovídají intonaci vět
' – ... – odpovídají pauzám
 - **typ** (antikva, kurziva), **velikost** písma (majuskule, minuskule), **podtržení, střídání barev** (reklama, noviny, učebnice), **proložení, ztučnění** písma – odpovídá důrazu
 - nelze označit tempo řeči, sílu hlasu, zabarvení hlasu
- f) **lexikálně, opisem** lze nahradit mimojazykové prostředky (*rychle vyhrkl, svrátil čelo, protáhl obličej, zasmál se*)
- specifické prostředky** – možnost využití plošného rozvržení textu
- g) **čtenář** – čte po částech, může se zamyslet, k přečtenému se vracet (studium textu); snadnější orientace v textu

Cvičení

1. *Porovnejte individuální styl autorů umělecké literatury. Podle převahy určitých jazykových prostředků uveďte, v čem spočívá rozdílnost jejich stylu, tedy jejich individualita:*
- a) „Já vám to povím, po pořádku. Tedy jsou tomu tři dny, co si pro mne poslal ten Pudil... Víte, on má třešňový sad až k řece; ona se tam Sázava kroutí, a proto je tam širší než jinde. Teda ten Pudil si pro mne poslal, že se mu něco stalo. Já ho najdu v posteli, jak heká a nadává...“
(Karel Čapek, Povídky z jedné kapsy – Rekord)
- b) Vstaň, vezmi lože své a choď, kdo vyřkl toto strašné rouhání? Opakoval jsem všechny příkazy svému duchu, ale nevzlétl, nejsa víc než dech mých plic. Ach! Lože mě unáší a plyne se mnou do říše mrtvých.
Jednoho dne nemocný nemohl vstáti. Marhoulovi již posnidali a hrneček Františkův přikryt pokličkou doposud stál na plotně. Když nepřicházel ani o šesté, paní Marhoulová řekla Janovi: „Podívej se do komory, stárek snad stůně.“ (...) Vešel, rozevřaje široce dveře a dupaje, jako by nesl na svatební hostinu džber vína. Ale bylo mu brzy umlknouti.
(Vladislav Vančura, Pekař Jan Marhoul)
- c) Nikola Šuhaj se vrátil. Utekl z války. Domů. Do svých hor. ... Koločava! Koločava! Jak sladké jméno a jak chutná na jazyku!

Stál na noční silnici a sál mléčnou vůni Koločavy. Tma byla tvrdá jako kamení a v ní žluté blýskalo několik okének jako lístky kyzu v uhlu. ... Tmou prošla holčička, nesoucí na dřevěné lopaté z chýše do chýše řeřavé uhlí, ale byla osvětlena jen tvář a prsa dítěte...

Koločava! Koločava! Bylo s podivem, jak vše to byl on sám: ten vzduch, který sál a vydechoval, tma se zlatými lístky, jejíž byl součástí, i svítící děvčátko, které se objevilo jen na chvíli.

(Ivan Olbracht, Nikola Šuhaj loupežník)

d) Tvrdých osm hodin od 14,00 do 22,00 bez dechu Břetá přebíhal z F1 do F2 a vystoupil až na vrchol věže ČOV (na tmavomodrém nebi se zjevila první hvězda), šplhal po žebřících, spěchal dunicemi kovovými podestami a po dvou bral schody nahoru, F2, F1 a ČOV, F1 a F2, F1, z F2 se v podvečer ztratil Ládin Fiala a Břetá si pro něho doběhl až do nejzazšího cípu závodního pozemku, ... a že to měl cestou, vpadl do truhlárny ... a tvrdě urgoval trámky pro F2, vtrhl do skladu obalů ... a vynutil si okamžitý odvoz sudů (což je touto dobou tak málo běžné jako objednat si v restauraci, kde už zhasínají ... , večeri o pěti chodech ...) a znovu F2, ČOV a F1, v 21,18 vypadla opět ventilace na F2 ...

(Vladimír Páral, Mladý muž a bílá velryba)

f) Zatímco mého bratra zavřeli
potloukám se po hospodách
žvaním spím s holkama
a myslím si, že píšu

zatímco se předák kmene sebevraždí
dřinou tý svý hlavy
nechodím nikam jen blbnu
s variací na 60tej verš o ničem

mý psaní bude nehezky
sem ryba kus tlamy v lesku nebe
vody kus na háku

(Jáchym Topol, Mý psaní bude nehezky)

2. Určete, zda je následující ukázka z projevu mluveného nebo psaného. Odůvodněte:

...A pokud jde o muziku, vy jste neslyšeli tu minulou relaci. Tam někdo říkal, jeden mladý člověk říkal: „Mě to nebaví, oni chtěli, abych se učil muziku.“ Já jsem s ním nesouhlasil. Já jsem se bohužel ve svém mládí nenaučil nic, pokud běží o muziku. A mně je to líto. Mně je to líto, že nevím nic o muzice. Že neznám noty. Že si třeba nějakou věc neumím poznamenat, tak jako si ji můžu poznamenat slovně, že si ji neumím poznamenat jaksi notově...

SLOHOVÉ (STYLOVÉ) ROZVRSTVENÍ JAZYKOVÝCH A SYNTAKTICKÝCH PROSTŘEDKŮ

základní diference

knižnost ← neutrálnost → hovorovost

odvětit odpovědět, mluvit kecat

1. prostředky stylově bezpříznakové (neutrální)

- **jádro slovní zásoby**, slova využitelná ve všech funkčních stylech bez omezení: *cukr, žena, město, pět, nad, černý*
- **syntaktické prostředky**: kratší větné celky (2–3 věty), VH na počátku souvětí, nejfrekventovanější VV přívlastková
- **mluvnické prostředky**, např. infinitiv na -t, -ct: tvary *peču, můžu*

2. prostředky stylově příznakové (zabarvené)

- **hovorové** (pro mluvený projev, prostě sdělovací styl): *muzika, cédéčko, uherák, koukat* nářeční (*harenda*), oblastní (*duchna*) a obecně české (*koncentrák*)
- **knižní** (pro psaný projev, odborný nebo publicistický styl): *necht, plamének, dlít, pakliže, zesnul*
- **citově zabarvené**: *miláček, hajat × hulvát, dědek, fotr*
- **odborné** (termíny): *atribut, neon, zrcadlovka, konektor, dusičnan*
- **publicistické**: *uspořádat brífink*
- **umělecké**: *vesna, luna, modrojasný*
- **slangové a argotické**: *vekslovat, mukl, meruna*

slohově zabarvení mají i slova cizího původu, zastaralá (archaismy), novotvary (neologismy)

- **syntaktické prostředky**: vsuvky, elipsy, samostatné větné členy, anakolut, zeugma, kontaminace

■ **mluvnické prostředky**

hovorové: *děkuju, děkujou; vemte si, nate, pojedem*, knižní: *vleku, vlekou, vlec*, infinitiv *-ti dělati, -ci péci*; vokativ *nešťastníče*, vazby: *přáti něčeho, neviděti ničeho*, předminulý čas: *jak byl předpověděl*

3. **stylistické využití synonym** – oživení, obohacení, zpestření – v reportáži, publicistice: porušit *zákon a řád*; otevřte *oči, procitněte*; v uměleckých projevech: k citovému zabarvení, stupňování, zesílení: *potůček bublá, zpívá, zurčí, klokotá* v odborných textech – přispívají k úplnosti a názornosti: *základní téma (hypertéma), vsuvka neboli elipsa (tj. elipsa)* slohové zabarvení mají synonymní dvojice: *úřad – ouřad, akciová společnost – akciovka*

Cvičení

1. *Posudte výrazy z hlediska slohové neutrálnosti či zabarvenosti*: legrace, švanda, psina, sranda, hlína; šlajсна, propust; komandovat, velet, přikazovat, rozkazovat, komandýrovat; protože, poněvadž, jelikož, anžto
2. *Roztřídte slova na slohově neutrální, knižní, básnická, hovorová, obecněčeská, nářeční, slangová*: máj, čundr, oř, akorát, pořád, furt, šufánek, surf, ač, koukat, dlít, tadyhle, slechy, jeseň, ručej, káča, špek, bagančata, květen
3. *Posudte z hlediska stylistického skupiny slov*: chorobný – nemocný, úděl – osud, který – jenž, nýbrž – ale, naříkání – lkaní
4. *Stylově zabarvená a nespisovná slova nahraďte slovy stylově neutrálními a spisovnými*: meruna, majznout, vymejlovat, flákat se, furt, čoklík, hulvát, flinta, děják, zbabrat, kule, ponk, žvanit, haluz, dědina, nákladák, šlojiř, kreditka
5. *Uveďte příklady studentského slangu.*
6. *Charakterizujte slova podle jejich citového zabarvení*: matka, imbecil, povaleč, strašidlo, husa, dědulka, kmet, babka, babizna
7. *Odstraňte nevhodné výrazy v následujících větách a nahraďte je vhodnějšími*: Jsem děsně rozčilený. Strašně se mi líbilo v Tatrách. Byla jsem šíleně spokojená. Musím se pekelně soustředit. Má hodně málo peněz.
8. *Z Šaldovy eseje o Nerudovi vyhledejte slova citově zabarvená, odůvodněte jejich úlohu a účinnost v textu*: Nuže, Neruda byl takovouhle zmařenou existencí... Profesůrek bez zkoušek, který nemohl proto zakotvit ani v přístavu manželském, redaktůrek opozičních, skoro petrolejnických listů, odkázaný na milost a nemilost svého šéfa, ... byl směrodatně oficiální veřejnosti „paňácou“ a „zpuštělíkem“, pochybnou existenci, zmítající se na okraji společenského bahna.

FUNKČNÍ STYL SPISOVNÉHO JAZYKA

1. **styl prostěsdělovací** (hovorový) – styl běžné komunikace
funkce **prostě sdělná** – podávání informací, citové a hodnotící postoje (o počasí, zdraví, dovolené, rodině, dětech) mluvené projevy – v rodině, na pracovišti, při setkání, konverzace ve společnosti; psané projevy – sdělení, oznámení, osobní korespondence
2. **styl odborný** – styl přesné, odborně profesní komunikace
funkce **odborně sdělná** – sdělení odborných poznatků (ve vědeckých publikacích, odborných časopisech, učebnicích) podle stupně odbornosti a podle adresáta se dělí na:
 - vědecký (teoretický) → výsledky vědeckého výzkumu
 - prakticky odborný → poznatky z praktické činnosti v určitém oboru (právní, obchodní, ekonomický ap.)
 - popularizační → popularizace vědeckého poznání beletristickou formou
3. **styl administrativní** (úřední, jednací) – styl informativní a věcné komunikace (dříve býval přiřazován k stylu odbornému)
funkce **hospodářsko-správní (operativní)** a **řídící (direktivní)** – v administrativě, úředním styku jednotlivce a organizace (dokumenty, formuláře); projevy psané – stylizované (žádost) nebo heslové (dotazník)
4. **styl publicistický** – styl věcné komunikace, **styl novin, časopisů aj. hromadných sdělovacích prostředků** = styl novinářský, rozhlasový a televizní
funkce **ziskávací, přesvědčovací** (agitační) a **sdělovací** (informativní)
5. **styl umělecký** – styl literární komunikace

funkce **esteticky sdělná** (je dominantní, obohacuje sdělovací možnosti řeči)

styl projevů básnických, prozaických (beletristických) a dramatických (vliv na rozum, cit, fantazii čtenáře)

6. **styl řečnický** – styl veřejných a oficiálních mluvených projevů

funkce **přesvědčovací** (persvazivní) – propaguje názory a **zpravovací** – poskytuje informace pro zájemce

Cvičení

1. *Na základě rozboru následujících textů určete záměr autora, tj. funkční styl úryvků. Hodnoťte texty z hlediska kompozice, slovní zásoby a syntaxe:*

a) Zřícenina hradu Lipnice zaujímá dominantní polohu na skalnatém hřebenu (606 m n. m.) nad městečkem Lipnice nad Sázavou. Z vrcholně gotické architektury hradu je dochována u původního vstupu obrovská hranolová věž (těžce poškozená v l. 1847 a 1916 samovolnými destrukcemi zdiva) s připojenou vstupní věžovitou bránou, dále rozměrný Thurnovský palác s věží Samson, kaple sv. Vavřince (s kame-nicko-sochařskou výzdobou a se zbytky fresek z období přibližně 1325–1375) a pozůstatky obvodové hradební zdi, původně o 5 m vyšší než dnes.

b) Oznámení

Gymnázium v Ledči nad Sázavou pořádá besedu s RNDr. Alicí Novotnou o ochraně přírody ve východních Čechách. Setkání, které se koná v úterý 23. března od 14.00 hodin v aule gymnázia, bude spojeno s promítáním diapozi-tivů ze zajímavých přírodních lokalit regionu Vysočiny.

c) Objednávka

Na základě Vaší nabídky v Lidových novinách ze dne 20. srp-na objednávám u Vás Zásilkový katalog metrového textilu. Zásilku zaplatím dobírkou.

S pozdravem ...

d) Neříkali nic. Otec byl právě v kuchyni. Matka s Kamilem tam seděli u stolu.

„Proč ještě nesvítlíte? Nač jsem se to chtěl zeptat? Počkejte!“ Kamil slyší, jak mu tluče srdce. Jen aby se neptal po Elišce! Jen aby... Matka zatím rozsvítila. Teprve nyní si všiml jejích kruhů pod očima. Otec již odcházel. Zavolať až z výčepu. „Co píše Eliška?“

(E. Hostovský)

e) **Narodilo se nejvíce dětí za 12 let**

Praha – V Česku se loni narodilo více než sto tisíc dětí. Tak dobrou zprávu už Český statistický úřad nepřinesl dvanáct let. Počet nově narozených dětí se od roku 1994 pohyboval pod stotisícovou hranicí. Jenže ani 102 211 novorozenců nestačí. O pět tisíc lidí více během roku 2005 zemřelo. Češi přesto vymírají.

2. *Vyhledejte sami ukázky různých funkčních stylů.*

SLOHOVÉ POSTUPY A SLOHOVÉ ÚTVARY

slohový postup = způsob podání, zpracování tématu (pojetí tématu, řazení, rozvádění tematických složek, výběr a uspořádání tomu odpovídajících jazykových prostředků)

druhy slohových postupů:

informační (sdělovací)

nejjednodušší; podává fakta (co se kdy a kde stalo, stane), sdělení ve věcných (místních, časových) nebo formálních souvislostech (např. abecedně); konstatování, ne vysvětlování

vyprávěcí (narativní)

podává děje, události, vypravuje příběhy jako jedinečné; úsilí o zajímavost, napětí, názornost, pestrost; práce s dějovými prvky (zachování sledu událostí nebo retrospektiva, použití rámce ap.); dějová linie od zápletky k vyvrcholení děje s překvapivými momenty, pointou; mnohotvárné formy

popisný (deskriptivní) a **charakterizační**

■ vystižení vnějších znaků, příznačných rysů objektu nebo děje (pracovního postupu); zřetel k částem a celku, souvislostem; volba pořadí popisu částí (od nejdůležitějšího, nejznámějšího, nebo zleva, zprava, shora, z určitého pevného místa ap.)

■ vystižení vnitřních znaků objektu (osoby), a to přímo (konstatováním), nepřímo (doklad jednání, prvky vypravování)

výkladový (explikativní)

vysvětlení podstaty jevu (nejen vnější znaky, ale i vnitřní vztahy, souvislosti, příčinné jevy)

úvahový (reflexivní)

vyjádření názorů autora, zamyšlení, hodnocení, srovnávání, vyvozování logických závěrů; city a postoje; využití výklado-

vých postupů (v odborných tématech) nebo vyprávěcích (v uměleckých dílech)

V konkrétních projevech se často spojuje nebo střídá, prolíná více slohových postupů, např. v odborných textech popisný, výkladový i vyprávěcí postup (plynulý přechod)

slohový útvar = určitý **konkrétní, vyhraněný typ jazykového projevu**, je uspořádán podle určitých pravidel a má své charakteristické rysy; obsahově i formálně uzavřená textová jednotka

liší se

- podle postupů, na kterých jsou založeny
- podle funkčního stylu, v kterém jsou zpracovány
- podle formy zpracování (písemná, ústní)
- podle počtu mluvčích (monolog, dialog)

příklad: pro každý slohový útvar je příznačné **téma**

téma *parní stroje a jeho využití*

- slohový postup popisný, výkladový i vyprávěcí
- odborný styl → odborné názvy
- forma psaná i ústní (přednáška, referát, výklad)
- jeden mluvčí

téma *zimní olympijské hry*

- postup informační, vyprávěcí
- styl prostě sdělovací, publicistický
- forma písemná (noviny) i mluvená (v televizi)
- monolog i dialog

Přehled slohových útvarů

Slohové postupy a funkční styly	Slohové útvary
informační prostěsdělovací prakticky odborný nebo administrativní publicistický	oznámení, zpráva, dopis, telegram, běžný hovor úřední oznámení, obchodní dopis, formulář, dotazník zprávy, inzerát, reklama, rozhlasové a televizní zprávy
vyprávěcí prostěsdělovací publicistický umělecký	vyprávění příhody, vzpomínky (ústní i písemné – memoáry) novinové reportáže, črty, rozhlasové a televizní reportáže v próze vyprávění se zápletkou (novela, povídka, román), originalita, působivost
popisný prostěsdělovací nebo administrativní prakticky odborný vědecký a naučný publicistický umělecký	seznam, dotazník, životopis odborný popis, návod popisné části ve výkladu popis v reklamních prospektech, cestopis popis postav, prostředí (součást vyprávění)
charakterizační prostěsdělovací nebo administrativní umělecký	charakteristika, posudek charakteristika postav, prostředí (součást vyprávění)
výkladový prakticky odborný vědecký publicistický (řečnický)	směrnice, předpisy, zákony a výklady k nim, referát výklad, pojednání (odborné publikace, učebnice), přednáška, odborný referát proslav, projev
úvahový prakticky odborný vědecký publicistický umělecký	diskuse, úvaha úvaha v odborných publikacích, učebnicích, kritická stať, recenze, odborná diskuse úvodník, komentář, úvaha, rozhlasová a televizní beseda úvaha (postoje a city autora) v próze i poezii
smíšené útvary	esej – prostředky odborné a umělecké fejeton, umělecká reportáž – prostředky publicistické a umělecké

STYL PROSTĚSDĚLOVACÍ A JEHO ÚTVARY

Prostěsdělovací (hovorový) styl = styl běžné každodenní komunikace

funkce prostě sdělná: výměna, předávání běžných informací, hodnocení, citové postoje v neoficiálním a neveřejném styku → potřeba dorozumět se

- komunikace – *neformální, neoficiální* (v rodině, mezi přáteli, ve škole, v zaměstnání) – rozmluvy, upozornění *formálnější, oficiální* (ve veřejných projevech, mezi lidmi bez bližšího osobního vztahu)
- projevy – *mluvené*, v osobním kontaktu, konverzaci (jednoduché vyprávění, představování, omluvy, přivítání, telefonní hovor ap.)

psané (jednoduchý popis, např. kuchařský recept, návod; zpráva, oznámení, osobní dopis, blahopřání ap.)

Znaky: vázanost na konkrétní situaci

převážně mluvená forma, přímý kontakt s posluchačem, obvykle dialog

spontánnost, nepřipravenost, emocionalita a expresivnost

neverbální prostředky (gesta, mimika) + zvukové prostředky (tempo řeči, intonace, pauzy)

Slohový postup: převážně *informační* (stručné sdělení, věcná fakta), *popisný* (jednoduchý popis věci, osoby), *vyprávěcí* (jednoduché vyprávění, zážitky, vzpomínky)

Jazyková charakteristika

různé útvary národního jazyka, běžně **hovorová čeština**, ale i **nářečí, obecná čeština, profesní mluva, slang, argot**

běžná slovní zásoba

- ustálené **konverzační a stereotypní obraty:** „*Jak se máte?*“ „*Ále nic moc, za nic to nestojí.*“ „*Ahoj, Katko, kde se tu bereš? Jak žiješ?*“
- časté **oslovovací výrazy:** „*Lidičky, já myslela, že bude po mně!*“, *pánové, vole, holka*
- nadměrně užívaný **zájmenný podmět, ukazovací zájmena:** „*Já tím krumpáčem určitě někoho uhodím.*“
- ne zcela přesné, konkrétní vyjádření: „*Tak nějak to moc nedovedu.*“
- **samostatné větné členy, vsuvky a elipsy, anakoluty, kontaminace:** „*Třešně, ty mi chutnaly nejvíc.*“ „*Nevím co dřív.*“
- **kontaktné a apelové výrazy:** *To víte, celý život se nadřela.* „*poslyšte, vid', že jo, hele, koukni*
- **expresivní prostředky, zveličující a zesilující slova:** „*Bylo to strašně krásný.*“, *boží, děsný, šíleně bezvadný, špičkový, super, příšerný*
- tzv. **výplňová, parazitní slova** (s nulovým významem) – *prakticky, vlastně, tedy, že ano, takže, prostě, v podstatě*
- **nepsisovná výslovnost** – zjednodušování hláskových skupin [jabko, méno, von, vozejk, míň]
- **nesprávné** nebo hovorové slovní **tvary**, např. *s těma stolama, maluju, malujou, žijou, nesem, čtem, oni umí, ví*
- **univerbizace** – *spacák, očař*

větná stavba – jednoduchá, souřadně přiřazované výpovědi nebo naopak rozčlenění na krátké úseky

A. Mluvené útvary prostěsdělovacího stylu

každodenní **mluvený dialog**

Telefonní hovor

- rychlé sdělení informace, odpověď na dotaz, předání zprávy → stručnost, věcnost, promyšlená formulace, pečlivá výslovnost
- společenské zdvořilostní zásady:
 - a) pozdrav a představení volajícího, pak volaného
 - b) krátké sdělení, přesně formulované a vyslovené (zabránit omylu)
 - c) ukončení volajícím – poděkování a rozloučení
 - na telefonní záznamník – krátký a výstižný vzkaz
 - čísla telefonních stanic a předvolby – Zlaté stránky, oficiální seznam O₂

Běžný společenský styk

přivítání – zdvořilé, vyjádření potěšení z návštěvy: *Vítám vás u nás. Jsem ráda, že jste přišli, poďte, prosím, dál. Odložte si, posadte se.*

oficiální přivítání na veřejnosti:

Vážení přítomní, dámy a pánové,

dovolte, abych vás přivítal jménem pedagogického sboru a studentů na dnešní školní akademii. V programu účinkují studenti gymnázia ve scénkách, recitaci, tanečních a sportovních vystoupeních. Přejeme vám příjemnou zábavu.

představování

mladšího staršímu, muže ženě, méně významnou osobnost významnější osobnosti

ustálené formulace, např. *Dovolte, abych vám představil svého spolužáka Ivana Nováka. Dovolte, abych vás vzájemně představil. Seznamte se. To je ... Těší mě. Rád vás poznávám.*

omluvy, odmítnutí

zdvořilé formulace (např. kondicionálem, indikativem): *Promiň, ale nemohl jsem přijít. Je mi líto, ale..., Omluv mě, rád bych byl přítel, ale ..., Omlouvám se (budu se vám muset omluvit), mám ještě nějaké povinnosti*

vyjadřování soustrastí (kondolence)

stručně, ale s citovým zabarvením: *Přijměte, prosím, mou nejhlubší soustrast ... Hluboce s vámi všichni cítíme.*

přípitek a blahopřání – krátký projev při slavnostní příležitosti (narozneniny, svatba, promoce, výročí ap.)

■ běžná komunikace prostřednictvím **internetu** – tzv. *chat* (z angl. povídat si), **e-mail** (elektronická pošta)

■ posílání **SMS** zpráv

v běžném hovoru vznikají i jednoduchá **vypravování** událostí (zážitky, vzpomínky), jednoduchý **popis** (osob, věcí, jevů)

Veřejné ústní jednání = projev oficiálnějšího rázu

je třeba mluvit zřetelně, souvisle; dobře artikulovat; využívat nekomplikovaných souvětí a jednoduchých vět; omezit nadužívání zájmen, vyloučit parazitní slova (*teda, jaksí, takže, prostě* aj.), zachovat přiměřenou délku projevu, omezit nadměrnou gestikulaci a pohyb těla; pohled směrem k posluchačům (kontakt), ne do napsaného textu (nečíst projev)

■ **na schůzích, poradách, shromážděních**; důležitost **řízení jednání**, např. předsedou organizace

1. Zahájení a přivítání: *Zahajuji výroční valnou hromadu ... všechny vás vítám, zejména vzácné hosty...*
2. Seznámení s programem a cílem jednání: *Sešli jsme se, abychom ... Naším úkolem, cílem ...*
- II. 1. Udělení slova referentovi – **referát**: *Prosím pana ..., aby se ujal slova a stručně vyložil ... přečetl zprávu o ...*
2. Někdy následuje **koreferát** (podrobněji informuje o dílčích otázkách problému, nabízí jiné řešení)
3. Uvedení diskuse: *Kdo se hlásí o slovo?*
4. Řízení **diskuse** a dílčí podněty: *Ještě jednou se vraťme k ..., Zdržme se u otázky ... Bylo by vhodné zaujmout stanovisko k ..., Chce někdo něco doplnit?*
5. Uvádí další body jednání: *Přejdeme nyní k projednání dalšího ...*
6. Názory členů komentuje, navazuje na ...: *Souhlasím plně s ... Chtěl bych však poznamenat ještě ..., Velmi mě zaujal příspěvek ..., bylo by užitečné ..., vezměme v úvahu ..., Podle mého mínění by však bylo ...*
7. Shrnutí, závěr, návrh, **usnesení** (o něm se hlasuje, je pro všechny závazné)

Referát

■ informuje o aktuálním dění (hospodářském, politickém, kulturním aj.)

■ podrobnější zpráva, která **informuje, hodnotí, přesvědčuje a získává**

■ např. o jednání, akci, knižní novince, divadelním nebo filmovém představení, výstavě ap.

jazyk: běžně známé výrazy, hodnotící výrazy – *citelný nedostatek, příkladná pozornost, nepříznivá situace*
hovorová čeština nebo stylově neutrální výrazy

větná stavba

jednodušší, různé druhy vět podle záměru autora (i zvolací věty, řečnické otázky), vztahy stupňovací, odporovací; několikánásobné větné členy; agitační ráz – rozkazovací věty

snaha o kontakt s posluchači, čtenářem: oslovení na začátku i během referátu, cíl referátu, motivace

autorský plurál (skromnosti), naznačení tématu a jeho stavby v úvodu – moment očekávání; závěr – shrnutí a doporučení

v ústním referátu – začínáme oslovením, pečlivá výslovnost, důraz, pomlky, řečnická působivost, vhodné tempo řeči

návrh osnovy referátu, např. o nové knize (písemná forma)

- I. Základní informace – autor, název, bibliografické údaje
- II. a) Místo a doba děje
b) Naznačení tématu
c) Postavy – popis a charakteristika
d) Nejzajímavější kapitoly
e) Jazykové zpracování
- III. Shrnutí, hodnocení, doporučení

návrh osnovy mluveného referátu

- I. Úvod
a) Oslovení posluchačů, navázání kontaktu
b) Vytčení tématu, cíle referátu
c) Přehledné rozvržení tématu
- II. Stať
a) Rozvedení myšlenek z úvodu, odůvodnění pravdivosti tvrzení
b) Námítky a jejich vyvrácení, argumentace
c) Hlavní myšlenky – souhrn
- III. Závěr
a) Shrnutí závěrů, hodnocení
b) Vliv na posluchače – doporučení, výzva
c) Rozloučení s posluchači, poděkování za pozornost

Diskuse = řízený dialog → výměna a vyjádření názorů, stanovisek účastníků jednání, hodnocení; navazuje na referát

zásady = nevelký rozsah, neodbočovat k jiným tématům

klidný tón, spisovná výslovnost

konstruktivní diskuse – přinese-li řešení

řízení diskuse:

1. Zahájení; nenavazuje-li na referát, seznámení s problémem
2. Soustředování na dané téma, dílčí otázky
3. Aktivizace diskutujících, udělování slova, usměrňování (kdo řídí diskusi, sám nediskutuje)
4. Uvádění dalšího tématu diskuse
5. Spojitost, návaznost diskusních příspěvků (souhlas, nesouhlas, žádost o objasnění názoru, formulace) → nutno k příspěvkům zaujmout stanovisko
6. Závěr, řešení, shrnutí

diskutující

- vhodný začátek příspěvku: uvedení tématu, postup od kladů k nedostatům (zcela záporný začátek je nevhodný)
- jazyk – mluvená řeč (knižní prostředky nevhodné)
 - jednodušší větná stavba
 - nevhodné nadměrné užívání ukazovacích zájmen a zájmených podmětů
 - jazyková správnost
 - stručné vyjádření, klidný postoj, přehlednost, stylizace ve větách

polemika – názorový spor, střet dvou stran

panelová diskuse – např. v televizi → seznamuje diváky s různými názory, stanovisky k určitému problému, ukazuje složitost problému a možnosti řešení; konfrontace hledisek, téma předem dané

usnesení – stručné, jasné, úplné, přehledné (forma výčtu)
dílí úkoly, termíny splnění, jména zodpovědného činitele

zápis z jednání

dokument a podklad k dalšímu jednání
forma a úprava:

Druh schůze, jednání, datum, doba, místo jednání

Přítomni: počet

Omluveni: jméno, důvod

Hosté:

Schůzi řídil:

Referát přednesl ... téma, hlavní myšlenky

Diskuse – hlavní myšlenky, jména diskutujících

Usnesení v bodech, úkoly s termínem splnění, jméno

zodpovědných činitelů

Příští jednání – datum, doba, místo

Zapsal – podpis

stručnost, přehlednost, objektivnost a výstižnost; stylizace ve větách, často jmenných, infinitivních, s pasivními tvary sloves
protokol – zápis o velmi závažném jednání (např. u soudu); výroky a příspěvky se zaznamenávají doslovně = dokument

B. Psané útvary prostědělovacího stylu

Dopis

■ **osobní** nebo **úřední**

■ **neformální** (pro reálné, blízké osoby) × **formální** (méně známým, nadřízeným, cizím)

■ podle tématu: milostný, rodinný, přátelský, pracovní

- **otevřený dopis** – určen nejen uvedenému adresátovi, ale širšímu okruhu čtenářů
- **anonym** – nepodepsaný dopis (výraz nízkých morálních kvalit) → snaha ublížit

kompozice: ustálená stavba a úprava

čistý, nepoškozený papír, čitelný, úhledný rukopis (psací stroj, počítač); členění na odstavce

zdvořilé titulování adresáta (i na obálce): *Pan, Paní, Slečna, MUDr.* aj.

I. Úvod

místo a datum: *Havlíčkův Brod 20. 1. 2007*

oslovení na začátku dopisu: *Milý Petře! Vážená paní, Milí rodiče,*

počáteční obrat k adresátovi (po vykřičníku následuje slovo s velkým písmenem, po oslovení s čárkou slovo s malým písmenem)

II. Vlastní text, téma (členění do odstavců)

III. Závěr – zakončovací závěrečná formule, přání, pozdrav, podpis, případně adresa odesílatele

Všechny Vás pozdravuji, těším se na shledanou

Tvůj ...

jazyk

podle vztahu k adresátovi – spisovný i nespisovný; hovorovost v slovní zásobě, tvarosloví i stavbě vět

adresa:

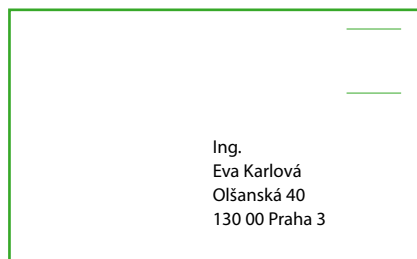
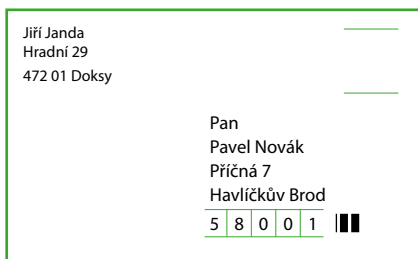
titul (pan, paní, slečna)

jméno a příjmení (příp. s akademickým titulem Ing., MUDr. ap.)

ulice a číslo domu

poštovní směrovací číslo (PSČ) a místo bydliště; u dopisů do ciziny i název státu

- adresa odesílatele se uvádí buď v levém horním rohu obálky, nebo na zadní straně obálky
- za jednotlivými údaji nepíšeme čárky ani tečky

PSČ (viz brožura Poštovní směrovací čísla)

- poštovní směrovací číslo – je součástí adresy (k rychlému vyřídění a doručení zásilky)
- píše se vlevo od názvu dodací pošty nebo pod něj
- pětimístné (skupina 3 a 2 čísel), např.

580 01 Havlíčkův Brod

vých. okres Havlíčkův Brod
Čechy

zapamatuj si

! Osobní a přivlastňovací zájmena se v dopise píší **velkým písmenem** (Ty, Tvůj, Vás, Váš ap.)

Telegram

- dnes už málo používaný; zvláštní formulář na poště
- stručnost, ale jednoznačnost vyjádření; každé slovo je sazební jednotka (platí se podle počtu slov)
- vynechává se oslovení, titul a zdvořilostní obraty, tečky, čárky
- často heslovitá (negramatická forma) –

Příjezd středa 8 hodin hlavní nádraží (pozor na srozumitelnost)
v současnosti telegram vytlačován elektronickými médii

Krátké informační útvary

slohově jednoduché, bez zvláštního formálního zpracování; jen objektivní, věcné nebo formální souvislosti

- útvary **oznamovací** – oznámení, zpráva, vyhláška, hlášení, inzerát, telegram, plakát, osobní vizitka, dopis, telefonní rozhovor, projev blahopřání, soustrasti
- útvary **dokumentární** – smlouva, stvrzenka, zápis, protokol jednání, rezoluce
- útvary **heslové** – formuláře (tiskopisy, dotazníky, vysvědčení, dodací list, poukázky), testy

znaky:

- informace ze všech oblastí (společenské, politické, ekonomické, kulturní, technické, sportovní)
- údaje místní a časové
- forma mluvená i psaná
- cíl – podat fakta
- připravený projev, určité, **přesné (až stereotypní) vyjadřování** – obvyklý postup → snaha o rychlou a přehlednou informaci (snadná orientace), o úplnost
- spisovná čeština**, ustálené obraty a formulace; výrazy stylově neutrální, bez citového zabarvení; jednoznačnost vyjádření
- stručnost, hutnost, úspornost (někdy heslovitost); hromadění substantiv, věty jednočlenné neslovesné, objektivní pořad (V → J)

Oznámení

informace o veřejné události,

k níž teprve dojde, připravuje se, uskuteční se v budoucnu;

- podobně plakát, program kin, divadel, koncertů aj., svatební oznámení
- slovesa často chybějí

Zpráva, hlášení

která se již stala její obsah je minulostí; má i hodnocení

- věcné, objektivní, stručné informace, nestrannost
- má nahradit osobní nepřítomnost
- zachování časového sledu událostí (chronologický postup)
- slovesa v minulém čase

stručnost, heslovitost a grafická úprava (zvl. u oznámení)

Parte – kombinace oznámení a zprávy

Pozvánka

- pořádající organizace, název akce, program, účinkující referent (řečník), místo, datum, hodina začátku akce, zvací formule
- vytříbená forma, grafická výzdoba, stručnost, zdvořilost (*Přijměte prosím naše pozvání na ...*, *Dovolu, abychom Vás co nejsrdečněji pozvali na ...*)

zapamatuj si

Důležité údaje:

- název akce
- místo konání
- časová informace (datum, hodina)
- obsah akce (téma)
- zvl. u oznámení pořadatel, přednášející, účinkující ap.

Filozofická fakulta UK

pořádá

10. 5. 2007 (9.00–18.00 h.)

Seminář pro uchazeče o studium oboru
Český jazyk a česká literatura
cena 250 Kč

Uzávěrka přihlášek 31. 3. 2007
Přihlášky a případné dotazy adresujte:
FF UK, nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1

Tel.: 224 818 780

Inzerát

- vzhledem k ceně za otištění maximální úspornost vyjádření, ale ne na úkor srozumitelnosti; zkracování slov
- slohový postup informační nebo administrativní
- inzerát seznamovací, reklamní; nabídky, oznámení prodeje, koupě

UČEBNICE PRO VŠECHNY TYPY ŠKOL

Radiová 1, 102 27 Praha 10-Hostivař
tel.: 267 008 272
fax: 267 008 273
e-mail: fragment@fragment.cz
www.fragment.cz

Prodám

- Plastový** zapuštěný bazén a zastřešení, možno různé rozměry. Solární panely na ohřev baz. vody – nové 4000 Kč. T. 776325625
BCS006093

Jízdní řády

- autobusové, vlakové, letecké
- základní informace o dopravních spojiích pro jednotlivé oblasti nebo pro celou republiku
postup: místo odjezdu → cílová zastávka
číslo spoje + vysvětlivky značek a zkratek

Tiskopisy

- předtištěné formuláře, blankety (patří i do administrativního stylu)
- úprava do rubrik, jednotný postup a sled údajů
- vyplňují se stručně, přesně, věcně, čitelně, nejlépe hůlkovým písmem, případně na stroji (počítači); jazyková správnost!

Podací lístek		
Vyhrazeno pro služební údaje pošty:		
Odesílatel: <i>Jiří Král</i> <i>Udolu 7</i>	Dobírka Kč	
7 4 7 0 6 <i>Opava</i>	Udaná cena Kč	
Adresát: <i>Alena Zimová</i> <i>U Turelku 20</i>	285 01 <i>Sázavka</i>	
Druh zásilky	Hmotnost	Cena služby
Podací číslo	Poznamka (obřetřívka služby)	Placeno v hotovosti
11-026 (5-04) Česká pošta, s.p. IČ 47114983		

zapamatuj si

! Žádný tiskopis (dotazník, smlouvu aj.) nepodepisovat, pokud nerozumíme důkladně každé větě textu (zvl. u cizojazyčných textů)

zapamatuj si

Podací lístek nebo útržek poštovní poukázky, který vrací pošta (zcela vlevo) je kontrolní doklad o zaplacení; nutno dlouhodobě uschovávat

Poštovní poukázka (složenka)

- k zaslání peněžitého obnosu (soukromou osobou nebo organizací)
- předtištěné kolonky vyplňovat čitelně, bez zkratek ve jméne nebo adrese; udat poštovní směrovací číslo
- příslušnou sumu vyplnit zřetelně, před i za sumou připsat „pomlčky“ (znemožňující dodatečné doplnění čísla); u slovního zápisu se celá částka píše dohromady + pomlčky; začátek slova velkým písmenem)

Podací lístek	Číslo Kč	Poštovní poukázka C
Číslo Kč = 1260 Kč	1 1 7	Tr. kód 1 1 7
Číslo pošta, s.p. IČ 47114983	Lháta pro výplatu	Ne vyplácet před
Číslo pošta = 1260 Kč	Do vlastních rukou	Dodějka
Podací znaky	Poznámky	
Adresát: <i>Jiří Král</i> <i>Udolu 7</i>	Poštovní musí být vyplněny údaje částka Kč, adresa adresáta a odesílatel.	
PSC 7 4 7 0 1 <i>Opava</i>	PSC adresáta musí být uvedeno v předtištěném rámečku.	
Odesílatel: <i>Alena Zimová</i> <i>U Turelku 20</i>	Daší pokyny pro vyplnění jsou uvedeny na zadní straně.	
PSC 2 8 5 0 1 <i>Sázavka</i>		
Zpráva pro adresáta		117+

Dotazník

- předtištěný formulář s otázkami pro potřebné údaje (např. průzkum reklamy, sčítání lidu ap.)
- stručné odpovědi, heslovitost (ne souvislý text), úspornost, jmenně vyjadřování, zkratky, jednotná úprava (rubriky); uvádět pravdivé údaje
příjmení – na 1. místě (abecední řazení osob)
datum 18. ledna 2007 nebo 18. 1. 2007
národnost česká
státní příslušnost Česká republika

DOTAZNÍK

1. Příjmení a jméno:
2. Data narození (den, měsíc, rok, místo, okres):
3. Stav: Národnost: Státní příslušnost:
4. Bydliště:

Anketa

forma dotazníku

otázky – zjišťuje se veřejné mínění, přání a názory osob (na obsahovou náplň časopisu, na společenský problém ap.)

ANKETA

1. Které časopisy pravidelně čtete?
2. Která rubrika vás nejvíc zajímá?
3. Který časopis si rozhodně nekupujete?
4. Co by mělo být náplní vašeho oblíbeného časopisu?

Testy

didaktické – k ověření vědomostí (např. při přijímacích zkouškách)

standardizované (vědecky kontrolované, podle normy) × nestandardizované (např. sestavené učitelem pro třídu)

- spolehlivost, stejnorodost částí; pro velký počet respondentů
- konstruované vědeckým týmem
- přesné požadavky
- vyhodnocují se statisticky, mají jednotnou formu

diagnostické – zjišťují současný stav, např. míru úspěšnosti žáků v určitém předmětu

prognostické – předvídají prospěch – nepospěch

psychologické – testy schopností, úspěšnosti člověka v určité činnosti

verbální (vyjadřování slovy) × **neverbální** (obrazové, geometrické útvary ap.)

Stylizace mluveného projevu v umělecké literatuře

- napodobení mluvené řeči, věrohodnost dialogu postav → **stylizace** mluvené řeči (např. u B. Hrabala, K. Čapka aj.)
- spisovný jazyk nahrazován jinými útvary národního jazyka (obecná čeština, nářečí)
- odchylky od spisovné normy (i ve větné stavbě)

Cvičení

1. *Jakým způsobem se oslovujeme? Co se odráží v různých typech oslovení? Uveďte nejrůznější oslovení vztahující se k libovolnému jménu a objasněte situaci, v které je vhodné jich užít. Kdy používáme vykání, kdy tykáni? Uveďte příklady nelichotivého oslovení. Zamyslete se nad tím, kdy je oslovení ty jeden chlapec lichotivé a kdy hanlivé.*
2. *Uveďte různé druhy pozdravů.*
3. *Jak je v následujících příkladech vyjádřeno zdvořilé vybidnutí? Pomoz mi, prosím tě. Mohl bys mi pomoci? Nemohl bys mi pomoci? Pomohl bys mi? Pomůžeš mně, prosím tě? Pomůžeš mi, prosím? Nepomohl bys mi? Byl bys tak laskav a pomohl bys mi? Prosím tě o tvou pomoc. Byl bych rád (vděčen), kdybys mi mohl pomoci. Velmi by mi tvoje pomoc prospěla. Požádejte zdvořile, aby vám někdo pomohl s kuřem do vlaku.*
4. *Jak vyjádříte nesouhlas – stroze, zdvořile? Vyjádříte strohý nesouhlas s chováním kamaráda, a to různými způsoby.*
5. *Přivítejte neočekávanou návštěvu přátel vašich rodičů. Přivítejte pozvané návštěvníky na oslavě matčiných narozenin. Přivítejte rodiče na studentském koncertu. Poděkujte za pozvání na návštěvu (přijměte pozvání nebo zdvořile odmítněte). Uveďte nezdvořilé odpovědi na pozvání.*
6. *Vyjádríte blahopřání k narozeninám, k ukončení studia. Jak popřejete členům rodiny, příbuzným k různým příležitostem, jak známým či méně známým osobám?*
7. *Vyjádríte ústně i písemně soustrast (v různých situacích, např. při úmrtí příbuzného, známého ap.).*
8. *Uveďte základní zásady při představování. Která pravidla je nutno dodržovat z hlediska společenského? Kdo se ujme představování, kdo komu má být představen, v jakém pořadí, kdo koho nejdříve představuje?*
9. *Omluvte se kamarádovi, že jste ztratili věc, knížku ap., kterou vám půjčil. Omluvte svou nepřítomnost ve škole a vysvětlete ji. Zdvořile se omluvte, že jste se zpozdlili a nepřišli ve smlouvanou dobu na určité místo. Omluvte se kolemjdoucímu na ulici, s nímž jste se nechtíc střetli. Omluvte se zdvořile, že se nemůžete zúčastnit nějaké akce, a uveďte důvody, poděkujte za pochopení.*
10. *Požádejte (ústně i písemně) ředitele školy*
 - a) o uvolnění z vyučování (např. z důvodu zájezdu s rodiči, účasti na sportovní soutěži)
 - b) o přerušení studia
11. *Vysvětlete co nejpřesněji, ale jednoduše návštěvníkovi vašeho města*
 - a) kde je nemocnice
 - b) jak se dostane z náměstí na nádraží (pěšky i místní dopravou)
12. *Které telefonní číslo má záchranná služba, lékařská pohotovostní služba, policie, městská policie, hasiči? Na kterém místě telefonního seznamu je najdete?*

13. Vyhledejte v telefonním seznamu telefonní čísla gymnázií a středních škol ve vašem městě a okolí.
14. Změňte nevhodný začátek **telefonického rozhovoru**: Dobrý den, prosila bych informaci o telefonním seznamu. Dejte mi k telefonu pana Nováka. Jak se vám daří? Hned vám dám Petra.
15. Zapište (pokud možno doslova) **soukromý hovor u vás doma, ve škole mezi spolužáky, v autobuse, vlaku, obchodě, restauraci – všimněte si jazykových prostředků a větné stavby. Uveďte typické rysy soukromých hovorů.**
16. **Přečtěte si pozorně ukázkou, zachycující původně mluvenou řeč, a charakterizujte ji po stránce jazykové a stylistické.** Lidé zlatí, než jsem nakopala první vozík zeminy, já myslela, že bude po mně. Pořád jsem měla strach, tím krumpáčem určitě uhodím někoho přes hlavu nebo sebe do nohy. Dost jsem nedovedla odhadnout, kam padne rána. Bylo to takové: když Pánbůh dopustí, i motyka spustí. Krumpáč a jehla, to je rozdíl, marná sláva. Naše maminka měla v něčem pravdu. Naše maminka, když slyšela, že chci na Stavbu mládeže, ta dělala! Byla z toho, chudák, celá nešťastná.
- (Podle M. Pujmnanové)
17. **Urcete, zda vyhovuje toto oznámení:** Studenti 2.A Gymnázia K. V. Raise v Hlinsku pořádají dne 6. října vzpomínkové pásmo o Karlu Václavu Raisovi.
- a) **Čím byste oznámení doplnili, aby bylo úplné?**
- b) **Oznámení doplňte ještě důvody, proč je akce pořádána, a výzvou k návštěvě. Upravte graficky.**
18. **Uveďte nedostatky následujícího oznámení a text opravte:** Myslivecké sdružení Příseka pořádá a zve na tradiční Poslední leč s bohatou tombolou, která se bude konat v sále místního kulturního domu dne 29. 12. od 20 hodin.
19. **Sestavte a předneszte do školního rozhlasu zprávu o výsledcích šachového turnaje. Tutéž zprávu podejte prostřednictvím telefonu, na záznamník, telegramem, elektronickou poštou (e-mailem).**
20. **Které údaje musí obsahovat pozvánka? Uveďte typické obraty úvodu. Napište pozvánku, kterou zvete veřejnost: na zahájení výstavy výtvarných prací žáků vaší školy, na maturitní ples, školní akademii, muzikál**
21. **Sestavte sami inzerát do novin nebo časopisu: na prodej lyží, horského kola, kytary; na výměnu bytu; na seznámení s chlapcem, dívkou podobných zájmů**
22. **Sestavte si vlastní vizitku. Co musí obsahovat? Navrhněte vhodně rozmístění údajů.**
23. **Uveďte v dopise co nejvíce různých oslovení vzhledem k adresátům. Uveďte různé obměny začátku dopisu (např. počátečních vět jako pozdravu nebo jako odpovědi na předcházející dopis). Napište různé obměny poděkování za dopis. Napište různé obměny závěrečného pozdravu, a to podle vztahu k adresátovi (rodičům, sourozencům, kamarádovi, starší známé osobě ap.).**
24. **Připojte vhodná oslovení a závěrečné pozdravy k dopisům, ve kterých jsou tyto věty:**
- a) Děkuji Ti srdečně za dopis. Děkuji Vám za dopis. Přijměte mé poděkování (naše upřímné díky) za dopis.
- b) Prosím Tě, pošli mi knížku Bylo nás pět. Bud' tak hodný a pošli mi... Pošlete mi laskavě Poláčkovu knihu Bylo nás pět. Zashlete mi Bylo nás pět od K. Poláčka.
25. a) **Napište dopis příteli/přítelkyni** se vzpomínkou na předchozí setkání, se sdělením nějaké novinky, s plánem na příští setkání.
- b) **Napište kamarádce/kamarádovi z jiného města, co je u vás nového, jak se vám líbí v nové škole.**
- c) **Napište blahopřání k narozeninám nebo jmeninám tetě, sourozenci, babičce, rodičům, známým.**
- d) **Napište s různými obměnami a různým adresátům vánoční, novoroční nebo velikonoční přání (příbuzným, přátelům, trenérovi, učiteli).**
26. **Uspořádejte anketu na téma individuální četby, oblíbeného spisovatele, zájmů a zálib ap. Předem si promyslete a formulujte dílčí otázky.**
27. **Zpracujte referát o knižní novince podle této osnovy:**
- I. Úvodní zmínka o díle určitého druhu (knize) a jeho potřebě.
- II. a) Celková zpráva o nově vydané knize (autor, název, nakladatelství, rok vydání, edice, rozsah, počet stran, popř. i cena knihy).
- b) Přiřazení knihy k určitému druhu literatury (dobrodružná, naučná, pohádková, sci-fi ap.).
- c) Naznačení obsahu knihy (u odborného spisu jeho celková stavba).
- d) Společenské prostředí a společenská problematika (v případě beletrie).
- e) Hlavní postavy (v případě umělecké literatury, beletrie), jejich charakteristika.
- f) Zvlášť působivé části, významné kapitoly.
- III. Stručné shrnutí, v čem je cena díla, čím je zajímavá, komu lze knihu doporučit.
28. **Diskutujte ve skupinách:** o oblíbených zpěvácích, o vztazích mezi učiteli a žáky, o současném prospěchu třídy, o čistotě kolem sídliště, o životním prostředí a ochraně přírody apod.

STYL ADMINISTRATIVNÍ A JEHO ÚTVARY

Administrativní styl = styl úředního jednání (jednací, prakticky odborný), styl informativní a věcné komunikace s úřady → sdělení faktů, vliv na adresáta; informace v oblasti hospodářské, politické, právní, kulturní

funkce řídicí (směrnice, předpisy, nařízení, zákony)

odborné sdělná (oznámení, zpráva, vyhláška, úřední dopis)
správní (žádost, protokol aj.)

forma převážně *psaná* (mluvenou formu mají např. pracovní diskuse, ústní hlášení, porady, pohovor s uchazečem o zaměstnání)

projev *připravený a promyšlený*

útvary *normativní*, např. smlouvy, závět, rozsudek, úřední nebo obchodní e-mail

struktura *větná* (souvislý text jako celek) nebo *heslovitá* (např. dotazník, inventární seznam, vysvědčení, strukturovaný životopis aj.)

Znaky a požadavky:

- *věcná výstižnost, srozumitelnost, stručnost* (přesné údaje, jednoznačnost)
- *standardizace*, schematizace textů → předepsané **normy** (předpisy úřední korespondence, smlouvy p.) nebo jednotné **předtištěné formuláře** (např. daňové přiznání, dotazníky), tabulky, grafy → pro rychlé zpracování, jednotné zhodnocení údajů
- *objektivita* podání, anonymita autora (zastupuje instituci, tj. firmu, úřad) i adresáta
- věcná správnost (dodržování norem, pravdivost údajů) a jazyková správnost (jazykové chyby mohou být příčinou soudních sporů!)
- grafická přehlednost (textová jednotnost dokumentů), ustálená podoba dokumentů

Slohový postup: převážně *informační* (úřední oznámení, vyhlášky), *popisný* (např. životopis, někdy *charakterizační* (posudek) nebo i *výkladový* (zdůvodnění rozsudku, objasnění důvodů žádosti ap.)

Jazyková charakteristika

výhradně **spisovný** jazyk v psaných úředních textech a oficiálních projevech; do neoficiálního mluveného projevu pronikají slangové výrazy a profesionalismy (*děrovačka, sešivačka, zasedačka*); dodržování pravopisných norem

z hlediska **slovní zásoby**:

- zcela **neutrální** jazykové prostředky (bez subjektivity autora, bez citového zabarvení)
- **termíny** s přesně vymezeným obsahem (*pojistná úděllost, faktura, smírčí řízení, přechin, přestupek, právnická osoba* = právní subjekt, úřad, ústav ap., *fyzická osoba* = konkrétní člověk, *pracovní řád, nájemní smlouva*) → jednoznačnost
- **zkratky a zkratková slova** (*spol. s r. o.* nebo *s. r. o., a.s., fa* = firma, *ks* = kus, *mj.* = mimo jiné, *zák.* = zákon, *fce* = funkce)
- **značky** (*IČO* = identifikační číslo organizace, *Kč*, *formát A4*)
- **univerbizované výrazy** (*dodák, kopírka*)
- **slang** (*přeposlat mail, vydodat zboží*)

z hlediska **tvoroslovného**:

- vyšší frekvence jmen a **jmenných konstrukcí** (*odevzdání hlášení*)
- výskyt **slovesných přídavných jmen** (*odeslaný, splatný, odstoupivší*)
- užívání vazeb *je nutno, je třeba* + infinitiv a nedějových nebo způsobových sloves
- **pasivní slovesné tvary** (*bylo rozhodnuto, bylo ověřeno, bude oznámeno*)
- **autorský plurál a vykání** adresátovi (*obracíme se na Vás s žádostí*)
- nepůvodní **víceslovné předložky** (*za účelem, v souvislosti, v návaznosti, z hlediska, v souladu, s ohledem na*)

z hlediska **syntaktického**:

- **ustálené formulace** (syntaktické vzorce), např. *vstoupit v platnost, na základě jednání, s odvoláním na Váš fax ze dne...*, *podat odvolání, obracím se na Vás s žádostí* aj.
- v heslovitých útvarech **vyjadřování nevětné, heslovité**
- **větné ekvivalenty** ve výčtech, několikanásobné větné členy
- **zhuštěné** vyjadřování (kondenzace) – polovětné konstrukce, jednoduché věty
- důležitost formátu papíru, rozvržení textu, grafická úprava podle ustálených zvyklostí; prototypy textů, vzorce; vnější úprava dána normou (ČSN 01 6910)

1. Textová forma úředních útvarů

Úřední / obchodní dopis

= oficiální prostředek písemného styku s úřady, písemné komunikace jedince s institucemi (školy, firmy ap.), nebo prostředek styku mezi podniky, institucemi navzájem

téma: činnost podniků, obchodní záležitosti, výměna zkušeností

Grafická úprava:

na obálce – vpravo adresa příjemce, v levém horním rohu adresa odesílatele (ne na zadní straně obálky!)

PSC (poštovní směrovací číslo) do předtištěné kolonky, nebo před jméno obce pod stejnou svislicí jako předchozí řádky
dopisní papír – obvykle formát A4, hlavičkový papír; překládá se textem dovnitř, nejdříve po délce

hlavička instituce – bývá uprostřed nahoře nebo vlevo

odvolací údaje (pod hlavičkou, po celé délce řádku)

Váš dopis

Naše značka

Vyřizuje/linka

Místo a datum odeslání

další údaje o odesílateli – zcela dole nad okrajem listu: *telefon, fax, e-mailová adresa, bankovní spojení ap.*

Obvyklá forma vlastního textu soukromé osoby:

záhlaví: vlevo nahoře adresa odesílatele, pod ní adresát (adresát může být i vpravo – pro obálky s okénkem);

slovo *Věc* se už nepíše → viz norma ČSN 01 69 10 (2007)

Číslo jednací

Místo a datum

např. Praha 23. duben 2007 / Praha 23. dubna 2007 / V Praze 23. dubna 2007

nebo číslicemi: 2007-04-23 / 23-04-07 nebo i 23. 4. 2007 / 23/04/07

vlastní text: *oslovení* vlevo, např. *Vážený pane redaktore; Vážený přítelé; Vážení aj.*, za oslovením píšeme čárku, ne vykřičník

obsah dopisu: stručné, jasné věcné vyjádření slovesnými větami, zdůvodnění dopisu; jasná jednoznačná formulace;

zdovilost

členění do odstavců

závěr: poděkování za příznivé (brzké, kladné) vyřízení, pozdrav, čitelný podpis vpravo (pod podpisem předepsaným v tištěné podobě), adresa (razítko) nad podpisem

zkratka v z. (v zastoupení): v z. *Pavel Nový / Pavel Nový v. r.* (vlastní rukou)

■ formální jazyk (ustálené obraty), věcnost, přehlednost, stylová neutrálnost

v závěru: shrnující formulace, např. *Děkujeme za pochopení, těšíme se na další spolupráci, očekávám Vaši odpověď* atd. obvyklý pozdrav *S pozdravem*

úřední dopis posíláme vždy doporučeně, stvrzenku uschováme (důležitý dokument, eviduje se, archivuje se pod číslem jednacím); instituce je povinna na každý dopis pisateli ve stanovené lhůtě odpovědět

■ elektronická pošta (*e-mail*): neuvádí se datum odeslání (ukáže ho počítačový program), vynechávají se hlavičky;

pozor na možnost dvojsmyslu (neuvádějí se háčky, čárky) např. *praní* (praní/přání)

Žádost – forma úředního dopisu

obsah – požadavek, přání, prosba adresována instituci

Základní škola

Byšice

Žádost o místo sekretářky

Žádám na základě inzerátu v Učitelských novinách č. 9 z 18. 1. 2006 o přijetí na místo sekretářky. V loňském roce jsem ukončila maturitní zkouškou studium na Obchodní akademii Havlíčkův Brod. Ovládám psaní na stroji, obsluhu počítače, z jazyků angličtinu a němčinu.

V případě přijetí mohu nastoupit ihned.

Havlíčkův Brod 20. 1. 2007

Jana Nováková
adresa bydliště

Plná moc

Já, podepsaný Karel Vondrák, rodné číslo 240511/029, bytem v Chrudimi, Nádražní 21, zmocňuji svého syna, pana Jana Vondráka, rodné číslo 570222/035, bytem v Klatovech, Lesní 17, aby mne zastupoval při uzavření kupní smlouvy s panem Evženem Tomšovským, bytem v Chrudimi, Janáčkova 8, o prodeji pozemků v katastrálním území Seč, a to pozemková parcela číslo katastrální 417 o výměře 2 181 metrů čtverečních.

Chrudim 21. 12. 2007

úředně ověřený podpis zmocnítele

Objednávka

Sokol Pouchov
Hradec Králové

Doporučené
Fitnes, s. r. o.
Francouzská 18
100 00 Praha

Hradec Králové 10. 3. 2007

Objednávka tělocvičného nářadí

Vážení pánové,
podle Vaší inzerce v posledním čísle Hospodářských novin objednááme pro naši tělovýchovnou jednotu

- 5 kusů gymnastických molitanových žiněnek o rozměru 250 × 150 × 24 cm, po Kč 3 620,- za kus
 - 15 švédských laviček s hákem, délka lavičky 360 cm, po Kč 2 920,- za kus
- Zboží si vyzvedneme a odvezeme svým nákladním autem. Očekáváme proto Vaši zprávu, kdy a ve kterém skladu si budeme moci objednané zboží převzít. Vaši fakturu zaplatíme příkazem k úhradě.
- S přátelským pozdravem

Jaroslav Petřík
jednatel

- K dalším textovým útvarům patří i **úřední oznámení** (o nějaké události), **vyhláška** (informuje a nařizuje), **oběžník**, **zápis z jednání** (viz předchozí kapitola) a **protokol; stížnost, reklamace**

2. Heslovitá forma úředních útvarů

schematičnost, jazyková úspornost, maximální přehlednost (rubriky), např. dotazníky, vysvědčení, tiskopisy aj.

Životopis (CV – curriculum vitae, z lat. *curriculum* = běh, *vitae* = života), biografie

= pravdivé, věcné a stručné vystižení základních faktů z průběhu života; seznamuje s činností, znalostmi, zkušenostmi autora, podává nepřímou charakteristiku; pravdivost informací; úřední doklad

- je přílohou k přihlášce ke studiu, k žádosti do zaměstnání ap.; cíl objednatele (škola, podnik) – získat základní orientaci o kvalifikaci, předpokladech člověka pro danou činnost, studium ap.
- 2 typy: **tradiční (klasický) životopis** psaný jako stylizovaný ucelený text (dnes vyžadován už vzácně) **strukturovaný životopis** psaný formou heslového výčtu (kolonky, rubriky); často je požadován i v cizím jazyce, nejčastěji v angličtině; úprava (vzory na internetu); rozsah – max. 2 strany A4
- jazyk: hesla formou větných ekvivalentů, nevětných výčtů; věcnost, zhuštěnost vyjadřování důležitost **bezchybného textu!** – vypovídá o kvalitě autora, je první informací o autorovi (slohové nedokonalosti a gramatické chyby i formální nedostatky mohou působit negativně)

Obsah a obvyklé pořadí údajů

1. Osobní (identifikační) údaje (jméno, příjmení, akademické a vědecké tituly, spojení telefonické, faxové, e-mailové; datum a místo narození, rodinný stav; aktuální adresa bydliště, národnost)
2. Vzdělání (v pořadí od nejvyššího dosaženého – začátek a ukončení; základní školu není třeba uvádět), další kurzy, rekvalifikace ap., zahraniční stáže, publicistická činnost v oboru
3. Výčet dosavadních zaměstnání a zaměstnavatelů (délka pracovního poměru, náplň práce, odbornost), odborná praxe; základní vojenská služba u mužů
4. Zvláštní znalosti, technické a jiné dovednosti, zkušenosti (např. znalost cizích jazyků i stupeň pokročilosti – certifikáty, zkoušky; práce s počítačem (znalost konkrétních programů), psaní na stroji, řídičský průkaz (skupina), zahraniční pobyty, zvl. v žádosti o místo u cestovních kanceláří)
5. Zájmy, povahové vlastnosti a rysy
6. Zdravotní stav

7. Může být přiložen i tzv. průvodní motivační dopis (zdůvodnění, snaha přesvědčit o svých kvalitách ap.), kontakt na osoby, které mohou poskytnout reference
8. Místo a datum vyhotovení
9. Čitelný vlastnoruční podpis

Součástí životopisu mohou být i **přílohy** (kopie – doklady o vzdělání, kvalifikaci, rekvalifikaci, certifikáty, výpis z rejstříku trestů, případně aktuální barevné foto)

- **Vnější úprava** – kancelářský papír formátu A4, nepřeložený; text napsán na počítači; každá verze musí mít originální podpis (ne kopii)
- Strukturovaný životopis s přílohami posíláme ve velké obálce a vždy doporučeně

OSOBNÍ ÚDAJE	ŽIVOTOPIS
Jméno a příjmení	RNDr. Petr Studenecký
Datum a místo narození	30. 7. 1967, Brno, Česká republika
Adresa	Nádražní 27, 617 00 Brno
Telefon	(+420)072853201
E-mail	Studenecky.p@seznam.cz
Národnost	česká
Rodinný stav	svobodný
Vzdělání	1985–1990 Univerzita Karlova, Praha, Matematicko-fyzikální fakulta, obor teoretická kybernetika, matematická informatika a teorie systémů se specializací na samočinné počítače a programování 1990 doktorát přírodních věd na téže fakultě 1981–1985 Gymnázium Brno 1988 Univerzita Riga, Lotyšsko
Praxe	1985–1989 absolvována na vysoké škole
Základní vojenská služba	1990 stáž u firmy IBM ve Velké Británii
Další vzdělání, kurzy	1998, 2004, 2006 technické kurzy IBM
Jazykové znalosti	1991 angličtina – státní zkouška na Jazykové škole v Praze 1, velmi dobrá aktivní znalost slovem i písmem němčina – základní znalost ruština – středně pokročilá znalost
Zaměstnání	1991–1992 Chotěbořské strojírny, a. s., Chotěboř – analytik-programátor, poté systémový programátor od 1992 dosud – společník firmy Alca, spol. s r. o. Chotěboř v pozici systémového inženýra
Technické schopnosti a dovednosti	Práce na PC – Windows, MS Office, MS Word, MS Excel, MS Power Point, Internet Řidičský průkaz kategorie B, M od r. 1985
Povahové rysy	Komunikativnost, otevřenost a vstřícnost jednání, nekonfliktnost, schopnost týmové práce
Zájmy	čtení, hudba (hra na lesní roh), filatelie, fotografování, amatérská astronomie, plavání, cestování
Zdravotní stav	dobrý
V Brně 24. 3. 2007	
Čitelný vlastnoruční podpis	

- S životopisem se můžeme setkat i v oblasti umělecké a publicistické – **paměti, biografie, deník, vzpomínky**; obsahují subjektivní postoje autora, např. *Ludvík Vaculík, Český snář*
- **Posudek** – podklad k pracovnímu hodnocení
 - založen na popisném a charakterizačním postupu
 - charakteristika přímá, konstatování, pojmenování vlastností → zobecnění, navíc charakteristika rodiny
 - pro administrativní oblast

- stručnost, konkrétnost, objektivnost hodnocení; podpis autora a datum zpracování

Další drobné administrativní útvary

inzerát – krátké, stručné, výstižné placené oznámení v médiích; má funkci sdělovací a výzovou, bývá graficky odlišen od ostatního textu

reklama – doporučuje nějaký prostředek, výrobek; oznámení + nabídka

Cvičení

1. Napište **úřední dopis** se sdělením, že se nebude konat odborný seminář, protože se nedostaví přednášející.
2. **Omluvte** písemně svou nepřítomnost na odborném semináři, na který jste se přihlásili. Uveďte důvod.
3. Napište **úřední dopis**, v němž pozvete starostu města na školní akademii. Uvažte vhodné oslovení, uveďte všechny údaje, vhodné formulujte závěrečný pozdrav a vlastnoručně se podepište.
4. Z následujících údajů podtrhněte ty, které v žádosti o místo nebo o přijetí ke studiu nesmějí chybět. Zároveň si uvědomte, které údaje by byly nadbytečné: jméno a příjmení, datum narození, stav, bydliště, vzdělání, charakterové vlastnosti, oblíbená jídla, adresát, poděkování, zdůvodnění žádosti, pozdrav (zdvořilostní formule), záliby, oblíbený sportovec, praxe v oboru, výška postavy, barva očí, podpis, noviny a časopisy, které čtu, oblíbení spisovatelé, které pořady sleduji v televizi, znalost jazyků, práce s počítačem, sportovní předpoklady, hudební zájmy, dosavadní úspěchy v oboru
5. Sestavte **žádost ředitelství školy** o uvolnění z vyučování kvůli sportovní soutěži, z důvodu společné rekreace s rodiči; o vystavení duplikátu maturitního vysvědčení (zdůvodněte).
6. Napište **žádost vedení kulturního domu** o zapůjčení sálu pro uspořádání školního koncertu nebo k maturitnímu plesu.
7. Sestavte jménem třídy **dopis s žádostí o povolení exkurze do sklárny Bohemia ve Světlé n. Sázavou**.
8. Sestavte **žádost Odboru pro výstavbu MěÚ** o zřízení sportovního hřiště. Pečlivě stylizujte důvody žádosti.
9. **Objednejte** si nějaké zboží podle některého nabídkového katalogu zásilkové firmy. Jak budete formulovat začátek písemné objednávky? Objednávat můžete i faxem, e-mailem, nebo na internetu.
10. **Objednejte** písemně prohlídku některé pamětihodnosti, historického objektu, muzea ap.
11. Napište **reklamaci** textilního výrobku, vadné obuvi ap.
12. Označte nevhodná vyjádření a opravte: Protože jste, milí odběratelé, nesplnili do stanovené doby smluvní závazek vůči našemu podniku, zaplatíte penále. Dovolujeme si Vás upozornit, že lhůta skončí koncem tohoto měsíce.
13. **Odstraňte nedostatky administrativního vyjadřování (mnohomyšlnost, pseudoodbornost, nedbání všeobecné srozumitelnosti):** Předkládání dalších přehledů o množství uskladněného materiálu koncem každého měsíce ve smyslu výnosu ministerstva může v nastávajícím výrobním období odpadnout. Po seznámení se s podkladovostí k rozhodnutí o trvalém zavedení nevyplývá z posudkové činnosti ani z hodnocení výsledku stávajících zkoušek takový stav znalosti problematiky, který by nám dával možnost definitivně rozhodnout o zavedení dalších opatření.
14. Napište svůj vlastní **životopis, nejprve v klasické (stylizované) podobě, pak strukturovaný životopis (heslovitě)**.
a) jako doklad k žádosti o studium na vysoké škole
b) jako doklad k přihlášce do zahraničního jazykového kurzu
c) v humorné podobě k pobavení spolužáků
15. **Který umělecky zpracovaný životopis významného vědce, technika, sportovce, herce, výtvarného umělce, spisovatele aj. znáte? Uveďte příklady uměleckých děl s autobiografickými prvky.**

STYL ODBORNÝ A JEHO ÚTVARY

Odborný styl = styl odborných publikací, časopisů, učebnic

cíl – poučit, předat přesné informace z různých oborů lidské činnosti

funkce – odborně sdělná, vzdělávací (poznávací)

forma – zpravidla psaná, ale i mluvená; projev veřejný, oficiální, pečlivě připravený a promyšlený (i mluvené přednášky jsou předem připraveny písemně); monologičnost (dialog jen např. ve vědeckých rozpravách); nadčasová platnost odborné zaměření, pojmovost (abstraktnost), bez citového zabarvení

požadavek

- věcné správnosti a přísné objektivity
- obsahové úplnosti, celistvosti a uzavřenosti obsahu
- přehlednosti
- jednoznačnosti a přesnosti vyjádření (termíny)
- věcnosti a výkladovosti
- odborných znalostí, schopností a vzdělanosti autora

Slohový postup: popisný, výkladový, úvahový (v eseji i vyprávěcí); míšení a prolínání slohových postupů

Podle stupně odbornosti rozlišujeme:

styl populárně naučný – pro laiky a začátečníky v oboru; přístupná forma, základní terminologie; beletrizace

styl prakticky odborný – pro poučenějšího příjemce; teorie uvedena přehledně a stručně do praxe (blízkost administrativnímu stylu) – obor obchodní, ekonomický, právní aj.

styl vědecký (teoretický) – pro odborníky a specialisty v konkrétním oboru; teorie podána co nejpřesněji, množství termínů, zvláště cizího původu; vědecky prověřená fakta

styl učební – pro studenty (v učebnicích, skriptech)

styl esejistický – pro odborníky i vážnější zájemce neprofesionály (texty na rozhraní stylu odborného, publicistického a uměleckého)

■ díla **monografická** (s jedním hlavním tématem) × **encyklopedická**

Slohové útvary

■ podle převládajícího slohového postupu: *výklad, úvaha, odborný popis a návod*

■ podle žánrového hlediska: *odborná stať, studie, encyklopedické heslo, rešerše, anotace, referát, přednáška, recenze, diskuse* aj.

■ podle rozsahu: kratší útvary – *resumé, odborný článek, recenze, encyklopedické heslo*
střední útvary – *odborná stať, studie, esej* aj.

delší útvary – *diplomová a disertační práce, monografie, učebnice, odborná publikace*

Metody zkoumání (vědecké postupy)

analýza (rozklad na dílčí části) × *syntéza* (jednotlivá fakta se spojí v celek)

indukce – z vlastností a zákonitostí u jednotlivých jevů → k zobecnění × *dedukce* – z obecných vlastností a zákonitostí → k jednotlivému jevu téže skupiny

analogie – obdoba jevů na základě společné charakteristiky

abstrakce – zobecňování, zjišťování obecných, podstatných vlastností

pokus (experiment) a *pozorování* – začátek výzkumu, první fáze

hypotéza – podložená domněnka o podstatě jevu, předběžná úvaha, dosud neprokázaná

teorie – souhrn objasňujících argumentů zkoumaného jevu

axiomatizace – výstavba teorie platící bez výjimky

Grafické členění textu

horizontální (na odstavce a vyšší úseky – kapitoly ap.)

vertikální (podtrhávání, druhy písma ap.), číslování oddílů textu, desetinné třídění – viz kapitola Textová syntax

grafické symboly (matematické aj.)

tabulky, grafy, nákresy

odkazy a doplňky se uvádějí v poznámkách pod čarou na stránce nebo na konci článku, publikace; jsou číslovány

Jazyková charakteristika

výhradně **spisovný jazyk**, promyšlený výběr slov, logická přesnost; výrazy stylově neutrální až knižní

Slovní zásoba odborného stylu

termíny (odborná terminologie) – odborné názvy = jednoznačná pojmová pojmenování

1) **jednoslovné**

a) **speciální** (v užším slova smyslu) – jen v odborných projevech, v jednom oboru v jediném významu: *vodík, pasparta, katalyzátor, neuron, zdvih*

b) v tzv. **ustáleném významu** – i mimo odborný styl, v různých oborech vždy ustálený význam: *ventil, spojka, kostra, svíčka, náprava, operace*

2) **víceslovné** (terminologická sousloví)

– **substantivum + zpřesňující přívlastek shodný**: *podstatné jméno, skladební dvojice, chemická reakce, elektromagnetické vlny*

postavení zpřesňujícího přívlastku shodného i za podst. jménem (zvl. v chemické, botanické terminologii): *prvosienka jarní, kur domácí, kyselina sírová*

- **spojení se slovesem** – učinit prohlášení, připsat na vrub, zúčtovat ve prospěch, provést chirurgický zákrok, podat trestní oznámení

3) a) **shrnující výrazy:** dopravní prostředky, finanční prostředky, psací potřeby, léčiva

b) **diferencující výrazy:** vražda (úmyslná) – zabití (neúmyslné), kruh (plocha) – kružnice (křivka), tablety – prášky – pilulky – dražé, teplota – horečka

■ slova bez citového zabarvení

■ **multiverbizace:** výrazy slovesně jmenné – provést operaci (× jednoslovné operovat), učinit opatření

■ **zkratky** (i odborné) a **značky**, např. km, NaCl, MFF UK

■ termíny mohou být slova: **domácí** – ponorka, kyvadlo, blizna nebo **přejatá**, zvl. mezinárodní – kilogram, kino, laser [lejzr]

■ terminologické slovníky nebo slovníky cizích slov → výklad termínů

Syntax odborného stylu

složitá větná stavba, souvětí o více větách (vyjádření složitých myšlenek a vztahů)

převaha vět dvojčlenných, zvláště oznamovacích, bohatěji rozvinutých

a) stavba věty jednoduché – hutnost, sevřenost (kondenzace) → **jmenné konstrukce**

■ podstatná jména slovesná, přídavná jména slovesná (odvozená od sloves) = náhrada vět vztažných: vzniklý, vyjadřující

■ druhotné předložky: v důsledku (místo protože...), za účelem (místo aby...), se zřetelem (místo hledíme-li)

b) důraz na **těsná spojení**

■ využití SP místo SS nebo nejtěsněji věty jednoduché (větné členy místo VV)

■ sevřenost, **zhuštěnost (kondenzace)**

jmenné vyjadřování, pasivní konstrukce, polovětné konstrukce přívlastkové, přechodníkové, infinitivní, přístavky

■ **heslovité** (negramatické) **vyjadřování** – výčty, statistické údaje

c) **souvětí** – složitost, závislosti vyšších stupňů; podřazenost, **propracovanost**; vsuvky (v definicích, učebních textech) →

zpřesnění, vysvětlení pojmu; v souvětí souřadném často poměr příčinný, důsledkový, vysvětlovací, v souvětí podřadném vedlejší věty přívlastkové a příslovecné příčinné, účelové, podmínkové, přípustkové

využití **závorek** (méně důležité jevy), **poznámky** v textu pod čarou nebo za textem, očíslované arabskými číslicemi

d) **explicitnost** vyjadřování významových vztahů, pozor na nepravé vztažné věty!

e) **pořádek slov ve větě** (jádro výpovědi na konci oznamovací věty) – viz aktuální členění věty

Slohové útvary

Odborný popis

■ slohový postup popisný i výkladový

■ informace pro odborníky (srozumitelnost obsahem i výrazem); musí být úplný a podrobný

■ návod – jak pracovat s přístrojem i odborný popis předmětu, jevu

■ přesné formulace definic; význam odborného termínu cizího původu vysvětlen buď vsuvkou (v závorkách, mezi pomlčkami) nebo v následující další větě

kompozice:

■ od celistvosti představy k částem podle sledu pozorování

■ věcné informace (podle účelnosti)

■ přehlednost a názornost (schémata, tabulky, obrazy)

■ v reklamním popisu se začíná zevnějškem (aby zaujal)

návrh osnovy

I. Úvod: upozornění na popisovaný předmět

II. Vlastní popis: části a vlastnosti

tvar a rozměry

popis částí, vztahy

III. Závěr: souhrnný výčet předností

Rovnoramenné váhy

Měření hmotnosti je založené na porovnání hmotnosti těles na rovnoramenných vahách.

Hlavní částí rovnoramenných vah je vahadlo, které je uprostřed podepřené vodorovnou hranou (břitem) na hladké podložce (lůžku). Na koncích vahadla jsou zavěšeny dvě stejné misky. Uprostřed vahadla je upevněn jazýček, jehož konec se při kývání pohybuje po stupnici. Jsou-li misky prázdné a váhy správné, ustálí se vahadlo ve vodorovné poloze a jazýček ukazuje na střední čárku stupnice. Laboratorní váhy mají aretaci, kterou se zvedá vahadlo tak, aby se břít nedotýkal podložky a vahadlo nekývalo.

Váhy odaretujeme pouze na dobu, kdy porovnáváme hmotnosti tělesa a závaží. Jestliže s váhami nepracujeme nebo měníme závaží na miskách, musí být váhy aretované.

Vachek a kol., Fyzika pro 1. roč. gymnázií

jazyk

- odborné názvy, výrazy bez citového zabarvení
- jmenné vyjadřování – podstatná jména, jakostní přídavná jména (i slovesná – *podepřený, aretovany*), příslovečná určení místa, času (*uprostřed, na koncích*); slovesa ustupují do pozadí; výskyt sloves stavových (*být, mít, nalézat se, ležet, vyskytovat se*)

syntax

těsné vyjadřování (převaha souvětí podřadných, přívláskových vedl. vět), přísudky jmenné se sponou nebo slovesa v trpném tvaru (opisné pasivum); několikanásobné větné členy, zvláště přívlásky; nepřilíží složitá souvětí

Popis pracovního postupu

= popis děje; vystihuje činnost, jejíž složky následují za sebou zpravidla v předem sestaveném pořadí (účelně); důležitost úplnosti

návod (na obsluhu)

popis s cílem praktickým (jak zacházet s přístrojem, postup upletení svetru)

popis s cílem poučným (popis + výklad), např. kuchařský recept

kompozice

maximální úsilí o přehlednost (sled činnosti, odstavce)

Jednoduchý odborný popis s výkladem

Měď Cu je kov růžové až červené barvy, silného lesku; kompaktní je neprůhledná, velmi tenké fólie propouštějí zelenou barvu. Měď krystaluje ve tvarech krychlové soustavy. Je měkčí než železo, avšak pevná, tažná a kujná. Je výborným vodičem tepla a elektřiny. Taje při teplotě 1083 °C, bod varu má 2336 °C. V suchém vzduchu je za obvyčné teploty velmi stálá, teprve po delší době vznikají na povrchu oxidy.

Příprava 20% roztoku kyseliny sírové

Prodejní koncentrovaná kyselina sírová má obvykle koncentraci 96 až 98 % při hustotě okolo $1,84 \cdot 10^3 \text{ kg/m}^3$. Do menší suché kuželové baňky vlijeme asi 80 ml koncentrované kyseliny sírové. Do baňky vnoříme teploměr a opatrným přihřátím, event. ochlazením vytemperujeme její obsah na teplotu vyznačenou na používaném hustoměru. Kyselinu pak přelijeme do suchého odměrného válce obsahu 100 ml a změřením hustoty si ověříme její koncentraci. Hustoměr pro danou hustotu ponoříme opatrně až ke dnu válce, načež jej uvolníme. Tento postup volíme při měření hustoty kapalin, zejména tehdy, pracujeme-li s kapalinou, jejíž hustotu ani přibližně neznáme. Vyvarujeme se tak roztržení baničky hustoměru se zátěží, k němuž dochází, spouštíme-li hustoměr z výšky do kapaliny menší hustoty, než odpovídá jeho stupnici. Na stupnici hustoměru odečítáme dolní část menisku kapaliny splývající v přímku, při čemž se hustoměr nesmí dotýkat stěn válce. Podle naměřené hodnoty zjistíme koncentraci kyseliny v tabulkách, načež podle křížového pravidla z jednoduché úměry vypočítáme množství vody a koncentrované kyseliny, potřebné k přípravě 100 ml roztoku. Při výpočtech nebereme za základ hustotu roztoků, nýbrž vycházíme z jejich hmotnosti, poněvadž zředování roztoků bývá spojeno s objemovou kontrakcí, a tím i se zvětšením hustoty.

Při ředění kyseliny postupujeme stejně jako při přípravě roztoku 1 : 1 a po zchladnutí překontrolujeme koncentraci připraveného roztoku kyseliny hustoměrem. Pak roztok nalijeme do suché reagenční láhve, opatříme ji štítkem a odezdáme.

Klikorka a kol., Úvod do preparativní anorganické chemie

jazyk – navíc **dějová** slovesa, substantiva slovesná

↓ v přítomném čase = mimočasový význam

syntax

- sled jednoduchých vět, výskyt vedlejších vět časových, příslovečné určení času

- vedlejší věty účelové (příčinnostní vztahy)

- popis + výklad

Výklad

- útvar slohového postupu výkladového + popis, případně úvaha

- postihuje a vysvětluje **vnitřní souvislosti a vztahy, podmínky vzniku, vývoje, trvání jevu, jeho následky, objasňuje podstatu jevu**

- **cíl** – odborné poučení o některém tématu z oblasti vědy, techniky, hospodářství, umění; sdělení nových poznatků (ve shodě s vědeckým poznáním), objasnění konkrétních jevů

- výklad je základem učebnic, odborných časopisů a publikací

- **vztahy vysvětlovací** (explikativní) i **příčinnostní** (kauzální) = příčina, podmínka, účinek, následek, důsledek, účel ap.

kompozice

- postup od obecné poučky (definice) k objasnění konkrétních jevů = **metoda deduktivní**

- postup od konkrétních jevů, méně obecných poznatků k vyvození obecného závěru, pravidla, pojmu = **metoda induktivní**

- metody srovnávací analýzy, syntézy, abstrakce, zobecnění

- písemná i ústní forma (přednáška)

Jazykové vyjádření příčinnostních vztahů

1. podstatnými jmény: *Skladba potravy je příčinou vzniku ...*

2. slovesy sponovými s podstatným jménem: *Následkem jisté skladby potravy je ...*

3. předložkami: *pro upevnění, účelem mé snahy*

4. příslovecnými větami

- a) **podmínkové** – vyjadřují věcnou podmínku nebo věcnou příčinu: *Jestliže přijde nepříznivé počasí, bude úroda nižší. Jestliže se nezbaví choulostivosti, bude často nemocen.*

VV vyjadřuje okolnostní složku

- b) **příčinné** – vyjadřují věcnou příčinu nebo věcnou podmínku: *Protože bylo nepříznivé počasí, byla úroda nižší. Protože byl choulostivý na nachlazení, často onemocněl.*

VV vypovídají, oznamují

- c) **účinkové a důsledkové** (nezávislé)

- d) **účelové** (*aby*)

- e) **přípustkové a nezávislé věty ve vztahu odporovacím** – vyjadřují nesoulad, rozpor, **důvodovém, vysvětlovacím**

5. příčinné vztahy se vyjadřují také větami hlavními bez spojek

Typy výkladu

- a) výklad **s definicí** na začátku = vytčení vlastní podstaty, dále odlišnosti, vznik ap. = **statický** výklad

- b) výklad **o vzniku a vývoji jevu** (populární) = **dynamický** výklad
dějovost textu, prvky vyprávěcí, dějová slovesa, popularizující stylizace

- c) výklad **o poznávání jevu** – začíná se **stavem** + další poznání, míra poznání roste

- **podle adresáta:**

výklad (pro neodborníky) × **pojednání** (pro odborníky)

- **podle typu autorství:**

výklad – autor vědecké poznání zprostředkovává × **pojednání** – autor vědecké poznání prohlubuje, rozšiřuje, přináší nové poznatky, objevy, součástí je informace o pramenech, metodách a postupu (pro kontrolu)

- **podle formy:**

mluvený (přednáška) × **psaný** (stať, odborný článek),

popisný × **dokazující**

- **Téma** – různorodé, vyjádřeno buď v názvu nebo na začátku textu

Postup vědecké práce:

1. shromažďování látky (studium pramenů, vědeckých spisů, učebnic a příruček)
shromažďování nejuplněnějšího přehledu literatury (bibliografie)
2. zpracování poznatků + příklady
3. zhodnocení, shrnutí
přehlednost, věcná správnost, jasnost a srozumitelnost

- autor se **zamýšlí** na základě získaných poznatků nad problémem, aby dospěl **k obecnějšímu závěru, názoru**
- hloubka úvahy ovlivněna úrovní myšlení, životními zkušenostmi a bohatstvím poznatků autora
- úvaha historická, filozofická, citově podbarvená
- vyskytuje se
 - v uměleckých dílech (součást řeči vypravěče – vysvětluje, zdůvodňuje děj, jednání postav; součást řeči postav – úvahy, jak se chovat, rozhodování, hodnocení jiných; subjektivní charakter)
 - v publicistice – úvodník, komentář (subjektivní charakter)
 - ve vědeckém díle (příčiny, souvislosti, vztahy jevů): na začátku nebo v závěru (výhledy, perspektivy), dále pak posuzování problému, hlediska, různé názory, komentování názorů, vlastní myšlenky

společné rysy úvahy s výkladem:

práce s fakty, příčinné vztahy mezi nimi, podmínky jejich vzniku, rozvoje, jejich podstata, následky, účinky, účel, důsledky → hodnocení, postoj a perspektiva

rozdílné rysy:

- úvaha nepracuje se všemi fakty, nerozebírá je, nevyužívá experimentu, jen o nich **přemýšlí** a **hodnotí** je
- vyvozuje obecné závěry, ale **nepoučuje**, nechce poučovat, ale přivést k zamýšlení (jen naznačuje řešení, hodnotí)
- subjektivní postoje a názory autora → odraz ve volbě prostředků

témata – různorodost, aktuální jevy, obecné otázky

kompozice – *logická stavba*: od zkušeností, prožitků k jejich hodnocení, obecným závěrům, nebo od obecného ke konkrétnímu, nebo od obecného přes konkrétní příklady k obecnému

východisko: zkušenosti, obecné poznatky, subjektivita autora → zamýšlení, přemýšlení, konkrétní příklady; nebezpečí předčasné generalizace!

závěr: zásady, obecné závěry

návrh osnovy:

- I. Úvod – cíl úvahy, všeobecná informace a význam jevu, vnější popis
- II. Vlastní úvaha – přemýšlení, srovnávání, příklady, argumenty pro a proti (čím hlubší, tím kvalitnější) = uvažování, hodnocení; dílčí myšlenky a shrnutí, vyprávění i popis; **pozor na předčasnou generalizaci!**
- III. Závěr – zdůraznění, shrnutí, vyvození základní myšlenky úvahy; obecného závěru, objasnění zásady

jazyk úvahy

- výrazy širokého významu (*vztah, cíl, východisko, prostředek, činitel, podmínka*)
 - hodnotící výrazy – adjektiva (*vynikající, prostý*), substantiva (*úspěch, nespokojenost*), adverbia (*velmi, výborně, zcela*)
 - výrazy emocionální, metafory, jazyková pestrost
- nejen sdělení úvahové, ale i fakta, z nichž se vychází = pasáže informační, popisné výkladové → úvahové

Předpoklady šťastného života

Každý člověk touží po tom, aby byl v životě šťasten.

Je proto důležité ujasnit si, v čem je třeba hledat pocit radostného uspokojení, kterému říkáme štěstí, a jak k jeho dosažení může přispět člověk sám nebo jeho okolí.

Je mnoho činitelů, kteří činí člověka šťastným, všichni však nejsou stejně významní. Někteří vyvolávají štěstí jen na krátkou chvíli. K nim patří zejména ti, kteří jsou záležitostí jen jednotlivého člověka.

Jedním z důležitých zdrojů životního štěstí je práce. Tento zdroj štěstí neprestane působit ani tehdy, jestliže člověk již pracovat nemůže. Zůstává mu vědomí toho, že vykonal něco prospěšného. Pocit uspokojení bývá tím silnější, čím více práce člověk vykonal a čím větší měl v práci úspěch.

Podle toho by nejšťastnější byli velcí umělci, vědci, státníci či úspěšní podnikatelé. Veřejné uznání jejich úspěchu je jistě činilo šťastnými. Je však sláva a bohatství jedinou nebo hlavní podmínkou štěstí? A přináší je ho vždy? Je nepochybné, že záleží také na vztahu člověka k lidem. Neoprávněné a jistě neúplné by bylo štěstí toho, kdo získal majetek na úkor jiných. Sotva může být šťasten ten, kdo příliš myslí jen na sebe, na svou kariéru, kdo nedovede zůstat skromným, nebo kdo závidí úspěch jiným.

Poněvadž práce člověka je silným zdrojem štěstí, může kterýkoliv člověk nacházet ve výsledcích své práce stejné štěstí jako velký vynálezce nebo umělec. Pocit spokojenosti trvá i tehdy, jestliže člověk ví, že plně využil svých schopností, svého zdraví a možností, že tak přispěl i k tomu, aby schopnější vykonali více.

Štěstí člověka však závisí také na tom, jak se dovede těšit ze života samého, především z krás přírody, z rozmanitostí jejích tvarů a barev a obdivovat se jim, jak se dovede těšit z pohybu při sportu, jak dovede prožívat výtvořiny umělecké. Tu je ovšem důležitou podmínkou tělesné a duševní zdraví člověka. I když to nemusí být zdraví dokonalé, je nutno, aby každý člověk o ně vědomě pečoval správnou životosprávou, správným rozvržením práce a odpočinku, správnou stravou.

Jistě i jiné okolnosti, někdy náhodné rozhodují o tom, zda se člověk cítí šťastným. Je však nepochybné, že se nemusí vždy všechny uplatňovat a že nejsou stejně hodnotné. Především je třeba zdůraznit, že na štěstí nesmíme čekat. Nejspíš ho dosáhneme zajímavou prací, při níž nemyslíme jen na sebe, dobrým vztahem k okolí, k nejbližším a vlastními silami, hledáním krás života.

syntax

- spojování (řada) otázek, otázek a odpovědí, řečnické otázky; věty zvolací, žadací; logická návaznost vět
- úvahový charakter mají
 - v SS: vztah důvodový, důsledkový, stupňovací, odporovací, vylučovací, vysvětlovací
 - v SP: vedlejší věty příčinné, účelové, způsobové, podmínkové, účinkové, přípustkové, přirovnávací aj.
 - několikanásobné větné členy, výčet, souřadné spojení vět hlavních i rovnocenných vedlejších, volné přiřazování, větný paralelismus

obraty podněcující úvahu: *Zamyslíme-li se ... položíme si otázku, ... někdy se ...*

Kritika

- **úvaha, která především hodnotí**, posuzuje, vytýká nedostatky, vyzdvihuje společensky závažné jevy; využívá analýzy
- **cíl** – zjistit klady a zápory posuzovaného jevu, jednání, díla, odstranit nedostatky (cesta k nápravě)
- **požadavek** objektivního posuzování, věcnost, shoda se skutečností

kompozice – postup od konkrétních faktů, vyvozování obecných závěrů, poučení

návrh osnovy

- I. Úvod – kritizovaný jev
- II. Stat' a) jevy pozitivní
b) nedostatky
c) jejich příčiny, rozbor, srovnání
- III. Cesta k nápravě

jazyk

- **hodnotící** výrazy, často citové zabarvení jazykových prostředků
- příznačné i výrazy ironické, až sarkastické vedle hodnotících
- věty zvolací, přací, tázací, řečnické otázky, výzvolný infinitiv, kontrastnost
- **působivost a přesvědčivost**

Recenze

= útvar blízký kritice, hodnocení vědeckého díla, zvl. nově vydaného; převažuje informativní charakter nad kritickým

cíl: pomoci **čtenáři** (orientace v literatuře)

autorovi (dosažení vysoké umělecké úrovně díla)

společnosti (rozvoj její kultury)

požadavky:

- **objektivnost**, argumentace (recenzentovy soudy musí být doloženy, např. citáty z díla)
- i **subjektivní názor**, kritikův dojem (ne subjektivismus)
- osobní nezaujatost (ne útok na osobu autora, ale kritika nedostatků textu)
- kvalitní vzdělání a schopnosti recenzenta, široký kulturní a společenský rozhled
- účelná a přiměřená míra vtipu, ironie (ne urážky)

Esej (z fr. *essai* = pokus)

= rozprava o otázkách filozofických, uměleckých a vědeckých podávána bez vědecké soustavnosti a výčtu pramenů

- druh úvahy na odborné téma (filozofická, společenská, výchovná, kulturní včetně literární)
- **spojuje odbornost a uměleckost + estetický záměr**
- důraz na **osobní pojetí** autorovo a **osobitost** jeho způsobu vyjadřování, vybroušená forma
- ne příliš rozsáhlý útvar

jazyk:

- zpracování **živé, obraznost** (expresivní a umělecké prostředky); vtipné vyhocení, lehký (třeba i humorný nebo kritický) tón, citově zabarvená slova

větná stavba:

- na rozdíl od výkladu neplatí přísná pravidla výstavby vět a textu
- kombinace úvahy s popisnými a výkladovými partiemi
- po Montaignových Esejích se žánr rozšířil i v Anglii (essay) a uplatnil se později hlavně v uměleckokritické literatuře; k významným českých esejistům kromě F. X. Šaldy patří O. Březina, K. Čapek, L. Vaculík aj.

Velikostí Máchovou jest a bude již, že byl statečný a silný i v zoufalství: nezavíral oči před rozpory nitra a světa, života a touhy, skutečnosti a ideálu; neumenšoval jich uměle, nebarvil na růžovo, co bylo černé; nevyplňoval parami a mlhami propasti, neklamal sebe a neklamal ani druhých. Jeho názor na život empirický byl věrně střídlivý a přísný, a právě v této přísnosti byly počátky velikosti a zárodky nové monumentálnosti a nového stylu; zrak jeho záhy zvyklý nésti se za rzy zákonností ideovou a snovou, nemohl neviděti nedostatku skutečnosti jevové, a duše, rušená jimi a sužovaná jimi ve své touze po dokonalosti a celosti, nemohla býti k nim shovívavá.

F. X. Šalda, Duše a dílo

Nuže, Neruda byl takovouhle zmařenou existencí, společenský trosečník, nad nímž se útrpně krčilo rameny hned od jeho mládí až hluboko do mužného věku. Profesúrek bez zkoušek, který nemohl proto zakotvit ani v přístavu manželském, redaktúrek opozičních, skoro petrolejnických listů, odkázaný na milost a nemilost svého šéfa, který ho necenil ani jako básníka, ani jako fejetonistu a neodvážil se mu na sklonku života dát výpověď jen proto, že nikdo z žijících literátů neměl dost neomalenosti, aby ho chtěl zastoupit jako nedělní fejetonista, byl směrodatou oficiální veřejnosti „paňácou“ a „zpuštělkem“, pochybnou existencí, zmítající se na okraji společenského bahna.

F. X. Šalda, úryvek z eseje o Nerudovi
(kritika těch, kteří velikost Nerudovu nepochopili)

Glosa – kritická poznámka (zvl. v publicistice)

Aforismus – zhuštěný, krátký úvahový projev, často jen jediná věta, zvl. v útvarech stylu uměleckého; vtíp, humor i satirický tón

Cvičení

- Označte následující výrazy **shrnujícím substantivem**: olovo, železo, zlato, měď, bronz; pšenice, ječmen, žito, oves, kukuřice; mrkev, celer, petržel
- Vysvětlete rozdíl mezi **diferencujícími výrazy**: krádež – zpronevěra – loupež; zvýšená teplota – horečka; přestupek – přečin – zločin; číslo – číslice – číslovka; kámen – nerost – minerál
- Uveďte příklady termínů z oblasti počítačové techniky a výrazy rozlište na ty, které byly:
 - přeloženy do češtiny (např. počítač, myš)
 - ponechány v originále, v angličtině (např. notebook)
 - přečestěny příponou a koncovkou (např. kliknout)
- Odstraňte nežádoucí tautologii (pojmenování téže věci několikrát). Která slova jsou v následujících spojeních nadbytečná? Zdůvodněte: odpolední matiné, nejhlavnější priorita, horní strop platu, hospitalizace v nemocnici, lidová demokracie, vystavený exponát, experimentální výzkumná činnost; maximální výkon nejvyšší 60 km v hodině; maximálně nejkvalitnější práce, malý moment
- Odstraňte nesmyslné spojení slov: větší polovina, pozor na úrazovost
- Který obor vás zajímá? Připravte si seznam termínů z tohoto oboru.
- Nahraďte vazby jmeně vazbami slovesnými. Které jsou pro odborný styl typické? zrušení objednávky se provádí různými způsoby, píst je vysunovatelný, provádíme vyúčtování provedených prací, vykonali jsme návštěvu v podniku, vypouštění surového železa z pece se provádí po šesti hodinách
- Pozorujte následující vyjádření a posuďte sevřenost vyplývající z odlišného postavení přívlastku. Které vyjádření je nejvolnější, které nejtěsnější? Zdůvodněte: Sbíral kamínky, vodou pěkně ohlazené. Sbíral malé, vodou pěkně ohlazené kamínky. Všimněte si, že rozdíl mezi různým postavením přívlastku není jen mluvnický, ale i významový a stylistický.
- Využijte všech syntaktických prostředků, abyste vyjádření podali od nejvolnějšího k nejtěsnějšímu. Využijte vět vedlejších, přechodníkových nebo infinitivních konstrukcí nebo větných členů věty jednoduché: Usilovali o nejlepší výkon a pracovali velmi zodpovědně. Nadšeně diskutují a to je pro vytříbení názorů užitečné.
- Vyjádření těsná nahraďte volnějšími a naopak: Počkám na jeho rady. Každý, kdo výstavu navštívil, obdivoval všechny exponáty. Zpíval až do ochraptění. V případě splnění smlouvy jsem ochoten spolupracovat.
- Upravte pořádek slov: Pro turisty tato mapa se hodí výborně. Vyzvedněte si včas opravenou obuv. Cizinec nastoupil do přednádražím stojícího taxíku. Vyhledejte všechny obsažené nedostatky v dokumentu. Učili jsme se o tažení do Egypta Napoleona Bonaparta.
- Odstraňte nesprávné opakování slov se stejným kořenem: Seznámím vás se seznamem mimoškolní četby. Boj mezi kmeny byl znovu obnoven. Zpracujte včas zprávu o správě školní knihovny. K plnění svých cílů by měli studenti plnit svá předsevzetí. Každý slohový útvar musí tvořit ucelený celek. Alespoň drobnou zmínkou se o vás zmíníme. Hodně chyb se vyskytlo v chybných pravopisných. Četná svědectví svědčí o tom, jaký význam mělo zavedení knihtisku. Některé údaje jsou udány špatně. Je nutno pozorně pozorovat průběh pokusu. K tomuto bodu poznamenám několik poznámek.
- Nahraďte opakované sloveso být dějově bohatším a plnovýznamovým slovesem: Naše město je na Českomoravské vrchovině. Mou největší zálibou je hra na klavír. Byl to hustý a mokrý sníh. V cigaretách jsou látky pro člověka nebezpečné.
- Odstraňte nevhodné opakování vztazných vět (většinou nepravidelných): Je málo případů, kdy obyvatelé odejdou ze svého stálého bydliště, které i zničí, a přejdou na jiné místo, které se jim více

- líbí. Brzy po tom novém sousedovi, který pochází z Ostravy a který si hned našel práci, která mu vyhovovala, se přistěhoval druhý, který pracovat vůbec nechtěl.
15. **Odstraňte nepřesné, chybné nebo směšné formulace:** Přijmeme pomocníky na mytí oken a vrátného. Dosáhli jsme konečně vyměřeného cíle. Vzpomněli jsme stoletého výročí narození našeho významného rodáka. Četl jsem o člověku obětujícímu svůj život pro záchranu topičích se dítěte. Otuzilý člověk podléhá méně nakažlivým nemocem.
16. **Odstraňte nejednoznačné formulace, např. použitím pasíva, umístěním původce činnosti do funkce podmětu nebo vysvětlujícími slovy:** Polsko napadlo fašistické Německo. Číslo 214 nahrazuje 596. Inzulín rozpouští cukr. Rusko porazilo Švédsko. Kosy vystřídaly sekačky. Ženy obtěžovaly mouchy.
17. **Odstraňte nepravé vztahné věty a zdůvodněte:** V zemi došlo k nepokojům, které přerostly v ozbrojené hnutí. Zaútočili na hlavní město, které bylo dobyté. Je třeba zlepšit přípravu studentů na vysoké školy, která je stále nekvalitní.
18. **Odstraňte nepravdivosti a chyby ve větné stavbě. Pojmenujte druh chyby.** Stále poukazujeme nebo požadujeme odstranění závad. Řešení skončilo v půli cesty. Je třeba sledovat a zabývat se všemi problémy. Dlouho kritizovali a byli nespokojeni s jeho prací. Maturitu, kterou studenti úspěšně složili, prokázala jejich připravenost a dobrý rozhled. Žáci, když se dostanou do cizího prostředí, chybí jim jazykové dovednosti a praxe. Musíme sledovat a věnovat se tomu, co zajímá studenty.
19. **Odstraňte nevhodné výrazy a formulace:** Anglie měla v Americe obšírné kolonie. Všechny pokusy byly odsouzeny k zániku. Musím si vybavit ještě spoustu záležitostí. I když byl výklad stručný, splnil tento svůj účel. Povstalci vedli úspěšný odpor. Vlna protestů neupadá.
20. **Odstraňte řetězce genitivů:** Musíte zabezpečit zajištění odvozu odpadových surovin. Je nutno dotáhnout dokončení příprav expedice. Donutili nás k předložení žádosti o povolení přestěhování vedení podniku do jiných prostor. Byli ochotni k odvolání dřívějšího prohlášení. Široká diskuse splnila svůj cíl z hlediska objasnění a vyřešení zásadního společného problému.
21. **Odstraňte stylistické závady a odůvodněte:** Pláštve v úlu byly položeny svíse. Lidé se snaží stále zlepšit životní prostředí. Vzniklé obtíže volají po nutnosti, aby se problémy začaly řešit. Hlavní druhy zemědělské produkce ve Francii jsou obilí, cukrovka, vinohrady, maso a mléčné výrobky, zelinářství a ovocnářství. Dílo Hálkovo nelze srovnávat s Nerudou.
22. **Nahraďte nespisovné, dobové módní, neorganicky tvořené neologismy (předstírají jakousi odbornost!):** sáčkovat, připomínkovat, rozkomentovat myšlenku, nahlásit, odsouhlasit návrh, odvyprávět událost, ozemnit výkop
23. **Popište jednoduchý přístroj ve vaší domácnosti, např. vysavač, kuchyňskou váhu, mikrovlnnou troubu, vrtačku, počítač (popř. jen klávesnici počítače).**
24. **Popište některý fyzikální přístroj ve vaší školní laboratoři. Doplňte náčrtekem, schématem.**
25. **Znaky odborného popisu doložte rozbořem textu** Rovnoramenné váhy (z učebnice fyziky) – viz str. 180: *Charakterizujte jazyk i syntax odborného popisu.*
26. **Popište typ vašeho auta:**
- formou propagačního letáku, vydaného prodejnou automobilů v době, kdy byl vůz dán do prodeje (s cílem zdůraznit přednosti, účelnost vozu, podat informace pro spotřebitele o vzhledu, tvaru vozu, o vnitřním vybavení ap.) → úsilí o názornost
 - formou odborného popisu (s cílem postihnout podstatu popisovaného vozu, podstatných vlastností, pro daný vůz specifických) → úsilí o přesnost, detailní výčet součástí a přesné údaje
 - formou výčtu, v tabulkové úpravě (každý údaj je na zvláštním řádku)
27. **Znaky popisu pracovního postupu doložte rozbořem vzorového textu – viz str. 180: Uveďte charakteristické znaky jazyka a syntaxe popisu pracovního postupu. Která osoba a číslo slovesných tvarů jsou charakteristické pro tento popis?**
28. **Ve formě návodu uveďte postup při telefonování; při opravě nebo údržbě jízdního kola, lyží, hudebního nástroje, počítače ap.; při stavbě stanu na táboře; při opravě vodovodního kohoutku; při zhotovování herbáře, fotoalba**
29. **Poradte čtenářům časopisu:** jak vypěstovat bonsaj; jak pověsit obrázek na zeď, jak ozdobit vánoční stromek; jak si počínat při uštknutí hadem, při začínající chřipce, při bolestech v krku; jak vyrobit drobný módní doplněk, dárek, vánoční ozdobu; jak se hraje Člověče, nezlob se nebo některá karetní hra.
30. **Napište návod:** jak připravit vaše nejoblíbenější jídlo, zajímavé jídlo, jak upéci vánoční cukroví.
- Návod přednete nejdřív v ústní podobě, pak napište a porovnejte. Jakým způsobem jsou uspořádány kuchařské recepty?*
31. **Popište:** Jak uklízím svůj pokoj. Než zasedneme k svátečnímu stolu (příprava na Vánoce). Co obvykle dělám v sobotu a v neděli, abych se venudil/a. Chystáme rodinnou oslavu. Moje oblíbená pracovní činnost
32. **Popište svůj režim dne. Vyvarujte se opakování příslovci a spojek. Opravte jednotvárný text:** Jak vstanu, otevřu okno. Pak si zacvičím, pak jdu do koupelny. Tam se umyji a vyčistím si zuby. Když si vyčistím zuby, tak se učešu. Potom se nasnídám. Když jsem hotov, připravím si svačinu a potom odcházím do školy.
33. **Přečtěte si výkladový text na str. 182: Druhy chemického skla:**
- Které oblasti lidské činnosti se text týká? Podle čeho jste to poznali?
 - Kterými jazykovými prostředky se vyznačuje? Vyhledejte různé typy terminů.
 - Sledujte větnou stavbu. Která souvětí převažují a proč?
 - Kterého druhu vět z hlediska modalit je výhradně použito a proč? Kterého druhu vět podle členitosti je použito nejvíce? Které věty mají větší sdělnou hodnotu?
 - Mohou se v textu odborném uplatňovat subjektivní slohotvorní činitele?
32. **Přečtěte pozorně text:**
Objeviv vir AIDS, dokázal tým lékařů Pasteurova ústavu, vedený dr. Lukem Montagnierem, proč je virus pro imunitní systém tak zhoubný. Napadaje T lymfocyty, znemožňuje jejich funkci a množí se v nich. Má jedinečný genetický komponent, který umožňuje množit se až tisícrát rychleji než jiné viry. To vysvětluje, proč se AIDS tak rychle šíří prostřednictvím infikované krve.

Avšak ne každý, kdo je zasažen virem označovaným HTLV III, se stává obětí AIDS. U některých osob se vyvine něco jako soužití s tímto virem. Symptomy postižených jsou únava, průjem, ztráta hmotnosti, horečky a zvětšené mízní uzliny. V poslední době se ukazuje, že počet případů AIDS v USA, ale i jinde, narůstá geometrickou řadou. AIDS je jednou z nejnovějších záhad lékařské mikrobiologie. (Podle M. Baumanna)

- a) Doložte v textu znaky odborného stylu.
- b) Vypište různé typy terminů, některé nahraďte českými výrazy. Charakterizujte ostatní slovní zásobu. Které druhy slov v textu převažují a proč?
- c) Vyhleďte přechodníky a určete jejich funkci v odborném textu.
- d) Analyzujte text po stránce syntaktické. Který druh souvětí převládá? Vyhleďte výčet, přídavná jména slovesná, těsná spojení.
- e) Rozdělte text do odstavců. Zdůvodněte.
- f) Jaký typ výkladu je tento odborný text?

33. Náměty pro zpracování: Sport, kterému se věnuji. Naše životní prostředí (stav v našem městě). Kulturní památky našeho regionu. Oheň člověku prospívá i škodí (lze zpracovat i jako úvahu). Významné osobnosti regionu, města, okolí. Módní trendy letošního roku. Z historie literatury. Sedm divů světa. V čem spočívá kultura mluveného projevu? Základní znaky odborného stylu. Co vím o jménu našeho města. Moje hobby. Autor a jeho dílo. Zdravý životní styl. Odraz války v české poezii. Co mě zaujalo v časopise. Obraz naší současnosti v české próze. Věnujte pozornost kompozici výkladu, promyslete a předem formulujte osnovu, dbejte na vzájemnou návaznost odstavců, přesné užívání terminů. Vedlejší údaje a okolnosti vyjádřete vsuvkou, přístavkem.

34. Přečtěte si pozorně ukázkou Předpoklady šťastného života (str. 183):

- a) Jak úvaha začíná? Jsou v úvodu úvahové prvky?
- b) Kterou větou začíná vlastní úvaha? Jak se vyjadřuje autor k tématu obecně? Kterých úvahových prostředků používá? Co je obsahem dalších odstavců základní stati?
- c) Vyhleďte v nich všechny úvahové prostředky: výrazy hodnotící, emocionální, otázky, věty ptačí, zvolací. Všímejte si logické návaznosti vět – doložte. Hleďte vztahy v souvětí souřadném nebo mezi větnými členy a vedlejšími větami: důsledkový, důvodový, odporovací, vylučovací v souvětí podřadném: vedlejší větu příčinnou, účelovou, podmínkovou, přípustkovou, přirovnávací, výčet, větný paralelismus d) Kde autor zevšeobecňuje, dochází k obecně platnému závěru?

35. Přečtěte si ukázkou: Samota

Samota je každému něčím jiným: někomu zlem, někomu nutností, někomu vítanou změnou. Když hraju po celý rok skoro denně, musím večer co večer hovořit s několika sty lidí – a tedy nejen k nim, ale s nimi, protože typ divadla, který dělám, je vždycky dialogem, i když mluvím sám – utíkám se k samotě jako ke kýžené terapii. (...)

Samota je pro mne kýženým stavem. Především vnitřním. Když čtu, že nějaký vězeň byl odsouzen k trestu zostřenému občasnou samotkou, ptám se: jaképak zostření? Já – jako eventuelní vězeň bych o samotku požádal. Asi. Nevím. Člověk neví, jak by se choval v určité situaci, a jestli samota, kterou zatím volím dobrovolně, by v jiném případě – kdyby mi byla přisouzena – nebyla metlou a hrůzou. Nevím. (Podle M. Hornička, Trojhlas)

- a) Vyhleďte nejúvahovější místa ukázky. Doložte umění argumentace.
- b) Dokažte, že text je z oblasti stylu uměleckého. Jakou formou autor sděluje své názory?
- c) Určete typy souvětí, druhy vedlejších vět, výčty a uvažujte o míře jejich úvahovosti.
- d) Proč autor některá slova opakuje? Čeho tím chtěl dosáhnout? Kde vyjadřuje své mínění, vztah k tématu, kde názory zdůvodňuje? Posuďte jeho argumenty.

36. Napište úvahy na téma, které je vám blízké (např. Čím chci být, co bych si přál/a v životě dokázat, jak bych si představoval svého životního partnera).

37. Vyberte si k úvaze citát:

- Když jsi přišel na svět plakal jsi a všichni se radovali. Žij tak, aby všichni plakali, až je budeš opouštět. (Konfucius)
- Tajemství úspěchu v životě není dělat to, co se nám líbí, ale nalézt zalíbení v tom, co děláme. (T. A. Edison)
- Zajímám se o budoucnost, protože v ní hodlám strávit zbytek života. (Kattering)

38. Další náměty:

Co mi dává kniha (trvalé přátelství s knihou, začíná v dětství, vyhraňování zájmu, čtenářské zkušenosti, oblíbení autoři, vliv okolí). Co pro mne znamená sport. Co mi dala škola. Kterého učitele bych si oblíbil a proč. Čas, čas, čas (úvaha o tempu moderní společnosti). Vliv televize na vzdělanost národa. Funkce umění (poezie) ve věku počítačů a internetu. Technika – dobrý sluha, ale zlý pán. Studium na střední škole – představy a skutečnost. Jak bude naše země (město) vypadat za deset i více let. Šaty dělají člověka? Můj vztah k poezii. Jak udělat jiným radost. Mám problémy s... (rodiči, výškou, nadváhou, matematikou ap.). Potraviny v kontejneru. Jablko nepadá daleko od stromu? Jak bych změnil/a život v našem městě, kdybych byl/a starostou/starostkou. Které z hodnot (majetek, peníze, pohodlí, dobrodružství, úspěch, štěstí, přátelství) dávám přednost. Bez přátelství by byl život těžký. Mám radši jaro než podzim. Jsme opravdu světoví? Člověk je součástí přírody, vyvíjí se s ní a v ní a potřebuje ji více než ona jeho.

39. Přemýšlejte o sobě, svých kladech a nedostatcích, dojděte k sebehodnocení, pochopení sama sebe. Proveďte kritiku a sebekritiku svých studií na střední škole.

40. Další náměty: Proč lidé ničí všechno kolem sebe? (např. v dopravních prostředcích). Naše třída před zrcadlem. Lidé v divadle. Jaký jsem přítel? (přátelství je cenné, když je vzájemné, co přináším do kamarádských vztahů, jakých chyb se dopouštím, co od přítele očekávám). Sportovní divák.

41. Napište kritiku divadelního představení, filmu, který jste zhlédli; knihy, která právě vyšla; knihy, která se vám nelíbila; nové učebnice; televizního seriálu; televizní reklamy, která se vám líbí/nelíbí; tanečních kurzů, kulturních nebo sportovních akcí.

42. Znáte některé významné literární kritiky?

43. Jak a čím je v esejí dosaženo životní a estetické působivosti? (Posuďte na ukázce z Šaldovy eseje – viz str. 185).

44. Znáte některé významné české eseje? Kdo patří k zakladatelům eseje v světovém měřítku?

45. Napište esej na téma: Chci být Evropanem / Chci být Evropankou.

STYL PUBLICISTICKÝ A JEHO ÚTVARY

Publicistický styl = styl hromadných sdělovacích prostředků (noviny, časopisy, rozhlas, televize)

cíl – rychle a výstižně informovat o aktuálních událostech doma a ve světě, získávat, přesvědčovat, ovlivňovat názory

funkce – agitační (získávací, přesvědčovací, ovlivňovací) + sdělná (informační) + rekreační (poskytnout zábavu)

forma – mluvená i psaná; projevy veřejné, oficiální, připravené a promyšlené; kromě rozhovorů a diskusí převažuje monolog

dynamičnost stylu (proměnlivost podle společenské situace a potřeb)

požadavky

- aktuálnost, pravdivost a objektivita (v obsahu)
- působivost, výstižnost a obecná přístupnost, originalita (ve formě)
- přesvědčivost a srozumitelnost (v obsahu i formě)

Slohový postup: informační, ale i úvahový a výkladový

Mluvená publicistika = zvukové a vizuální sdělovací prostředky: **rozhlas, televize**

- zprávy nejaktuálnější, nejčerstvější; časově přesně vymezeny
- publicistické a diskusní pořady, přímé televizní přenosy (z koncertů, divadel, slavnostních akcí, sportovních soustředí), zábavní pořady + obrazový doprovod k zpravodajství, reportážím (záplavy, požáry aj.)

přesnost, stručnost, jasnost

Psaná publicistika – periodický tisk

noviny

- většinou deníky (vycházejí denně kromě neděle), jednou týdně obvykle s přílohou (zajímavá tematika, TV program, křížovky ap.), např. *Mladá fronta DNES*, *Lidové noviny* speciální noviny vzhledem k tematice – *Literární noviny*, *Učitel'ské noviny*, inzertní *Annonce* ap.
- regionální tisk, např. *Deník Bohemia*
- bulvární tisk – odlišnost v tematice (skandály, zločiny aj.) i v jazyce (expresivní prostředky, nespisovné prvky)

časopisy

většinou týdeníky, čtrnáctideníky (např. *Respekt*, *Mladý svět*, *Květy* aj.), měsíčníky; ročenky, např. výroční bulletiny, hodnotící zprávy (vycházejí jednou za rok)

internetové zpravodajství, např. www.idnes.cz, **teletext televize**, **zpravodajství formou SMS**

základní **zdroje informací** – zpravodajské agentury, např.

Česká tisková kancelář (ČTK)

autoři novinových článků = novináři a dopisovatelé; kontakt

se čtenáři – jejich dopisy (tlumočí stanovisko); **novinář** – „neúnavný hledač pravdy“

předpoklady:

- vzdělání všestranné (humanitní, jazykové, literární, ekonomické, politologické, psychologické aj.)
- schopnost napsat text v krátké době a bez dlouhé přípravy; přesnost, pracovitost, pohotovost
- spolehlivost, inteligence, odhodlání, zdvořilost, smysl pro čest, nezájatost, nestrannost, disciplinovanost, smysl pro pravdu, etika
- celoživotní studium, životní energie, hledání zdrojů informace
- nutnost stálé kontroly, ověřování faktů nejméně ze dvou zdrojů, pečlivost (pozor na ukvapené závěry)

zajímavost

Zvlášť významné vysílání exilového rádia *Svobodná Evropa* (od 1. 5. 1951 z Mnichova) v čele s Ferdinandem Peroutkou (v New Yorku) a Pavlem Tigridem (v Mnichově)

zajímavost

Časopis *Květy* založil Josef Kajetán Tyl (1883); nejstarší noviny *Pražské poštovské noviny* vydával Václav Matěj Kramerius

žánry jsou mnohotvárné, různorodé; v novinách jsou útvary:

- **zcela publicistické**, a to:
 - zpravodajské*, tj. ryze informativní (zpráva, oznámení, komuniké, referát)
 - analytické*, hodnotící články (úvodník, komentář, polemika, pamflet, kritika, diskuse, recenze, hodnotící úvaha)
 - beletristické* (črta, sloupek, kurzíva, glosa, reportáž, cestopisná črta, interview, soudnička, fejeton)
 - propagační* (reklama, inzerát) – inzerce plošná a řádková
 - **jiné než publicistické** (usnesení z jednání = administrativní, výkladové – např. právní poradna = odborný styl, reklamy a inzeráty = informační styl, básně, povídky, romány na pokračování = umělecký styl)
 - **smíšené**: fejeton, umělecká reportáž (umělecký + publicistický styl), sloupek (odborný + publicistický styl), interview, dopisy (prostě sdělovací + publicistický styl)
 - **zábavné útvary** (obrazové přílohy, anekdoty, seriály, hry, křížovky, horoskopy, kalendář, ankety, programy TV)
 - tzv. **investigativní žurnalistika** – získává a odhaluje informace, které se někdo snaží utajit (pátrání)
- stálé prvky novin** (pro orientaci čtenáře)
- **záhlaví** – název novin, ustálená grafická podoba (čitelné, výrazné, estetické)
 - **slogan** – doprovází záhlaví (věta pod ním)
 - **1. řádek pod záhlavím** – datum, den, číslo, ročník, cena ap.
 - **„uší“** – stále se opakující titulky (v rozsahu celých novin)
 - **rubriky** – ustálené typy článků obsahově a graficky (z oblasti vědy, kultury, zájmů), např. *Ze světa, Rozhovor, Pro ženy, Hobby* aj.
 - **titulky, mezititulky, podtitulky**
 - jazykově náročné → živé, působivé
 - konkrétní, stručné, bezprostřední (slovesa v přítomném čase)
 - jen naznačují obsah textu (titulek = první, základní informace o tématu, podtitulek = stručné vystižení tématu, mezititulky – rozdělují delší politické projevy)
 - důležitost **grafické** úpravy (velikost, typ, tučnost písma, barva) a umístění, např. *Kam za kulturou? Požár v podzemí, Lety na lyžích*
 - **popisky**
 - slovní doprovod k fotografiím, schémátům, grafům – co nejstručněji, v přítomném čase, bez zbytečných slov
 - **obrazový materiál** – fotografie + popisky, reprodukce, karikatury
 - **plošná a řádková inzerce**
 - **tiráž** – technické a vydavatelské údaje (na konci, poslední strana dole)
 - **grafická úprava a typografie** (tiskařské umění) → pro vizuální představu: linky, rámečky, obrázky, typy písma

Stavba publicistických útvarů

kompozice článků obecně: **logická** výstavba

- nejčastěji systém tzv. **„obrácené pyramidy“** (v čele nejdůležitější informace: co, kdy, kde, jak), pak doplňující fakta
- výstavba s **„pozdrženým úvodem“**, **chronologický** postup, **různé úhly pohledu** podoba **„hry s kostkami“** (kladení informací vedle sebe, logické kladení otázek a informací)
- tzv. **odstavcový háček** (poslední slova odstavce logicky souvisejí s 1. větou následujícího odstavce, uvádějí ji)

Jazykové prostředky

- **jazyk spisovný**, a to knižní i hovorový, a ne zcela spisovný; specifické vyjadřování, osobitost novináře
- **těžiště v podstatných jménech a slovesech**; jen zcela nutná přídavná jména a hodnotící výrazy
- **přesnost** vyjádření, jednoznačnost (prostředky *a, ale, avšak, nicméně, kromě toho, na druhé straně* – signalizují obrat), neotřelost, někdy humor, satira, ironie
- **publicismy**, frazeologická spojení, odborná pojmenování a expresivní obrazné vyjadřování (kladné i záporné)
- využití **automatizace** = výrazy používané často, předpokládané, očekávané: *mít rezervy, předpokládat, setrvat v rozhovoru, neznámý pachatel unikl ... odcizil, ožehavý problém, jak oznamuje agentura ... , uspořádat recepci na počest ...*

vyhovují snaze rychle informovat, orientovat se v textu (vhodné např. ve sportovních zprávách), ale příliš otřelá fráze (klišé) nevhodné

aktualizace (opak) = výrazy působivé novostí, neobvyklostí, upoutávají pozornost čtenáře: *dopravní infarkt, udělat čáru přes rozpočet* (využití hovorové frazeologie); úpravy rčení, neotřelá spojení, obrazná pojmenování

- **obměna frazeologie**, kontrast, slovní hříčky, např. *Staré Město neomládne*
- **větná stavba** – pestrost, věty jednoduché i souvětí, zvl. podřadné, větné ekvivalenty (titulky), hromadění synonym (výčty), různé věty podle modalit

Útvary stylu publicistického

Zpravodajství – nejdůležitější v novinách

- zdroj informací:
 - ze záznamů a dokumentů (úředních, encyklopedií, vlastních poznámek)
 - z rozhovorů
 - z vlastních pozorování (sportovní utkání, nehoda, soudní jednání, události)
- maximální stručnost, styl konstatující, bez citového zabarvení, objektivní informace
- jazykové prostředky jednoduché, tendence k standardizovaným obrátům (snaha rychle informovat): *výměna zkušeností, zavítat někam, dlít někde, uspořádat recepci na počest ... , nešťěstí si vyžádalo ... , škoda byla vyčíslena ... , jak oznamuje náš zvláštní zpravodaj ...*
- působivost – přitažlivé titulky, grafická úprava

Úvodník

- obsahuje nejdůležitější aktuální informaci, hlavní téma celospolečenského významu, rozbor a vyvození závěru pro praxi
- oficiální, klidný ráz, vyjadřuje oficiální stanovisko, odhaluje souvislosti, příčiny; výrazný titulek
- na čelném místě – 1. strana novin (pevně stanoveno)
- jen mírně využívá živých jazykových prostředků, např. řečnické otázky, kontrasty, hromadění synonym, souřadně spojuvané výrazy (výčet)
- použití 1. osoby množného čísla

Analytický článek

středně dlouhý útvar, informuje o nějaké události, jevu a hodnotí s cílem zaujmout čtenáře, vzbudit pozornost, zájem, přimět ho k reakci, k zaujetí postoje, k přijetí nějakého názoru

Komentář – druh novinového článku

- autor vyjadřuje svůj názor, zaujímá stanovisko k nějakému problému přítomnosti nebo minulosti, **odlišnost** od zpravodajství: osobní styl novináře, umění nesouhlasu, argumentace
- styl pestrý, citově zabarvený, subjektivní ráz
- vyhledává působivé a účinné jazykové prostředky
např. **citově zabarvené výrazy** (často hanlivě), **ironie** *lokajské služby, banda zlodějů a zlodějíčků*; frazeologie: *přihlížet se založenými rukama, hazardovat se zdravím, rvou se jako hladoví psi o odhozenou kost*; **obrazné vyjadřování**: *žeňte své nepřátele, očistěte zemi od nečistého hmyzu* (metafora), *cíl uniká za sedmero hor a sedmero moří* (hyperbola); kupení synonym: *porušit zákon a řád, ztrácet sílu a energii, šíří nepořádek, zmatky, zhoubu, katastrofu*; **publicistická frazeologie**: *důsledně hájit, pronikavý úspěch*; **slova z obecné češtiny**: *sebranka, maširovat*; **věty tázací, zvolací, rozkazovací** (působivost, naléhavost): *Věnujte pozornost našemu zemědělství. A co jsme proti tomu udělali?; řečnické otázky: Chápete to zklamání a hořkost v duši vůči těm, kteří by mohli pomoci a nepomohou?; ve větné stavbě*: souřadně připojuvané věty, výčet, přístavky, infinitivní konstrukce (*byli rozhodnuti nedovolit*)

Kurziva – novinářská aktualizující nebo zábavná stať, tištěná kurzivou (skloněné písmo)

Glosa – kritická poznámka k událostem a názorům; krátký útvar

Sloupek – vtipná časová úvaha v jednom sloupci, vytříbený styl, kurziva; na první straně novin, původně v 20. a 30. letech v Lidových novinách (Čapek, Poláček, Bass)

Causerie [kórzí] – vtipná novinářská úvaha o nějakém problému; lehčí tón, duchaplnost, aktuálnost, zábavnost; často forma rozmluvy (Neruda, Machar, Čapek)

Reportáž

- smíšený útvar (publicistický = zpravodajství + umělecký nebo odborný styl)
- **informuje** o zajímavých místech, provozech na základě **přímého styku s nimi**
- typy: reportáž novinářská, rozhlasová, televizní, filmová, fotografická
- podmínka – **očitě svědectví autora**, pozorovatelský talent
- **cíl** – názorná představa prostředí, události (i podrobnosti) → „**přímý přenos**“ (dokumentární přesnost)
- **živé a zajímavé** vyličení **skutečné události** (slovem i obrazem)
- skutečná událost (základ) zpracována staticky nebo dějově (jako by autor procházel prostředím) → **popisný postup**

jazyk

- prostředky publicistického stylu (**působivost, osobní zaujetí**, názornost, zajímavost – expresivní aktualizované výrazy, obrazné vyjadřování = umělecký styl i termíny = odborný styl), konkrétnost, v závěru pointa
- shodné rysy se zprávou, referátem (informovanost, dokumentárnost, věcnost), s fejetonem, črtou (působivost, názornost); společně – ovlivnit adresáta

slovní zásoba

- přirovnání, opakování slov, oslovení, výrazy slohově zbarvené, kontrasty, hyperboly, metafory

syntax

- zvláště věty jednoduché, prostá souvětí, nejčastěji vztah **koordinace** (mezi slovy i větami)
- jednočlenné věty, neúplné věty → **dynamičnost**
- vytýkání opisem: *K pomníku těch, kteří zemřeli; Nezapomene ten, kdo ...*
- různé věty z hlediska modality (zvolací, přací, tázací)

Fejeton – menší prozaický útvar

- útvar stylu publicistického a uměleckého (konkrétní událost + fantazie)
- drobná zajímavá **aktuální** témata všedního denního života v novém světle, pohledu
- zpracování **zábavným**, „lehčím“, **ironickým nebo humorným** tónem, **vtipně a duchaplně s cílem kritizovat** veřejný jev, vyvolat okamžitou reakci, odezvu → snaha věc napravit → má vyvrcholení (**pointu**)
- uveřejňován v novinách **pod čarou** (dolní část stránky); Jan Neruda, Rudolf Křesťan, aj.

znaky:

přítomnost úvahy – aktuálnost

stanovisko autora a jeho osobní zaujetí – konkrétní údaje a fakta, humor a komika, originalita

kompozice – rozmanitost, řazení částí: paralelní, do protikladu nebo stupňovací

jazyk – vtipné formulace, neotřelé, komické spojování slov, neobvyklost slovních spojení (nadsázka, obraznost, fantazie), hovorové prostředky, ironie, satira, působivý titulke

Stužky, přýmky

Už cesta do Krnova byla zajímavá. Počasí se shovívavě umoudřilo, sluníčko jemně dráždilo oči, vzduch se vyčistil. Na stráni se pásly krávy.

Lešení sevřelo budovu ze všech stran do citového objetí, pozor na trubky, na hlavu, na vrátnici. Vpřed! Lehký průmysl a nelehká práce. První hala je plná strojů, které potí olej. Tisíce jehliček v pohybu. Nitě a vlákna, nekonečné stužky, tkaničky, přýmky a kalouny.

Poslední hala je nová, zvýšil se strop a snížil se hluk. Vzduch je prosycen pachem mýdla, barev, škrobu, oleje a potu. Všude je však čisto, v moderních strojích bublá barva ... „Dostali jste v poslední době nějakou zajímavou zakázku ze zahraničí?“ zeptal jsem se vedoucího provozu. „Ano, například přes naše pingpongové sítky létají celuloidové míčky v Americe i v Asii.“

Opustili jsme budovu. Ze dvora vyjždělo plné nákladní auto. Kam jedete, stužky? Ozdobíte svět? Šťastnou cestu!
ze studentské práce

Nadváha

Rudolf Křestan

Při leteckých cestách do ciziny má člověk obvykle napsáno v letence, že jeho zavazadla směji vážit dvacet kilogramů. Je-li hmotnost větší, musí pasažér každý kilogram pěkně zaplatit.

Jsem v této oblasti vzdělán praxí, takže si do kufru zásadně neberu činky. Při odletu nemívám s váhou potíže. Naskládám nejnmutnější věci do zavazadel, zatahnu zip, podívám se na hodinky a zjistím, že už musím letět. Letím tedy na autobus, pak letím na letadlo a posléze letadlem.

V cizině mívá novinář dost práce a v touze získat co nejvíce podkladů sbírá i různé brožury s přesnými údaji. Kufr postupně bobtná. Když už je úplně plný a puká ve švech, nastává poslední den cesty, kdy spočítám zbytek kapesného a vydám se koupit něco typického. Nevím proč, ale lidé v cizině kupují vždycky něco typického. Já také kupuji něco typického, jenže už vím, že kufr přebral, tak v obchodech pátrám jenom po předmětech, které jsou vyjmuty z povinnosti vážení při odletu.

Jejich seznam bývá uveden na vnitřní straně obalu letenky. Vcházím tedy do nejbližšího obchodního domu s letenkou v ruce a se sporými finančními prostředky v kapse, abych si vybral z možností, které mi seznam nabízí. V duchu si ty přesně vymezené předměty pořád opakuji: malá dámská kabelka, šála, přikrývka, deštník nebo vycházková hůl, malý fotoaparát nebo dalekohled, plášť, koš na dítě, čtení na dobu letu.

Cenově je mi nejbližší vycházková hůl a čtení na dobu letu. Zatímco hůl obvykle seženu, dokonce typickou, pak nezměrné problémy mívám v odhadu takového čtení, které se má vejít do doby letu. Většina knih je z tohoto hlediska příliš dlouhá. Ostatně, divím se, že ještě žádný spisovatel na světě nepřišel na myšlenku specializovat se pro psaní na letecké vzdálenosti. Pro takovou tras z Bombaje do Prahy by se mohl dokonce rozepsat do šířky.

Když konečně nákup ukončím, odeberu se do letové haly. U příslušné přepážky si dám zvážít zavazadla. V duchu si už připravuji argumenty, jimiž se pokusím zachránit situaci („Promiňte, já vím, kufr je o dvě kila těžší, ale já tu zase o dvě kila zhubl, tak to přijde nastejno, nemyslíte?“).

Většinou to dopadne přece jen dobře a já šťasten odcházím k letadlu o holi.

Interview [intervjú]

- písemně zpracované sdělení formou rozhovoru (dialogu), např. s významnou, známou osobností
- **jádro** – stručné otázky novináře (vhodně vybrané) a odpovědi tázané osoby (i připravené)
- plynulá **návaznost**, stručnost, výstižnost, zajímavost
- **aktuální tematika**, společensky důležitá i zajímavá pro čtenáře

kompozice

Úvod – dotazovaná osobnost je představena, uvedena do situace

Vlastní interview – otázky a odpovědi, či soubor otázek (doslovné znění odpovědi)

Závěr – shrnutí, formule rozloučení

jazyk

věcný, ale ne stereotypní vyjadřování, konkrétní otázky, vtipné odpovědi

větná stavba – jednodušší, ne příliš dlouhé věty, řečnické otázky, nedokončené výpovědi (váhání)

Odborná diskuse, beseda s několika účastníky

- dialogická forma
- aktuální společenská témata, např. televizní program *Debata, Sedm dní*

Inzerce a reklama = speciální druh oznámení v novinách, časopisech, v televizi

- **cíl** – upoutat, zaměřit zájem, zaujmout, motivovat činnost; nabídka, prodej, koupě, zaměstnání, seznámení
- základní prvky – kdo, co, kde, kdy a proč (maximální stručnost)
- důležitá volba **grafických prostředků** – typ, čitelnost, výraznost, odlišnost písma

jazyk vždy spisovný; srozumitelnost (pozor na zkratky!)

Cvičení

1. Vyberte si *jedny* noviny a sledujte,
 - a) které rubriky (oddíly) mají a jak jsou pojmenovány (srovnejte několikery noviny)
 - b) které publicistické útvary v nich naleznete a na kterém místě; vypište všechna témata, o nichž se v nich píše
2. Ve vybraném deníku rozdělte slohové útvary na:
 - a) čistě publicistické b) jiných funkčních stylů c) smíšené Proveďte jejich analýzu.
3. V různých novinách hledejte stále prvky: **záhlaví, slogan, první řádek za záhlavím, „uši“, rubriky, tiráž, typickou barvu**. Kde najdete tiráž v novinách? Co obsahuje?
4. Posuďte **novinové titulky** co do výstižnosti. Jakou funkci a vliv mají v novinách?
5. Přečtěte ve třídě vybraný novinový článek bez titulku. Pak se snažte o co nejvýstižnější titulek a porovnejte ho s původním. Získejte z novin různé titulky. Zamyslete se nad jejich formou.
6. Vyhledejte v novinách nepřilíš dlouhý článek a proveďte jeho jazykový rozbor: všimněte si frekvence jednotlivých slovních druhů, hledejte automatizované a aktualizované výrazy, publicistickou frazeologii, hovorovou frazeologii, obrazná vyjádření, hromadění synonym, několikanásobných větných členů (výčet), větný paralelismus. Všimněte si poměru vět jednoduchých a souvětí, poměru souřadných a podřadných souvětí, složitosti vět a souvětí.
7. Vyhledejte ukázkou „**obrácené pyramidy**“ v novinách a vysvětlete tento princip. Napište sami podobný článek.
8. Uveďte příklady krátkého **denního zpravodajství**. Charakterizujte styl tohoto útvaru, typické jazykové prostředky. Vyhledejte zvláště publicismy.
9. Všimněte si různých novin a časopisů – rozlište je podle zaměření (dětské, sportovní, ženské, technické).
10. Vyhledejte **sportovní zprávy**, vypište slova a obraty přiznačné pro styl sportovních redaktorů a reportérů, posuďte je z hlediska výstižnosti, originality, zajímavosti a vhodného vyjádření.
11. Vyhledejte **úvodník**, uveďte jeho téma, způsob jeho rozvíjení, konkretizaci a argumentaci. Charakterizujte jazykové prostředky (ve srovnání např. s komentářem).
12. Charakterizujte styl politického či jiného **komentáře**. Vybírejte zvláště jazykové prostředky oživující styl.
13. Navrhnete plošný **inzerát** s nabídkou pracovního poměru v některém podniku.
14. Napište stručnou zprávu do novin na téma Setkal/a jsem se s ...
15. Odstraňte nevhodné formulace: Vypracoval posudek na posuzovaný rukopis. Práci musíte zpracovat do konce týdne. Vypravili jsme se na dlouhou připravovanou výpravu. Na jednání jednali představitelé členských zemí NATO. Každý klient Domova důchodců si hradí úhradu za byt. Problémy by mohly padnout na bedra našich hlav. Na památku kolegy, který se stal obětí dopravní nehody, zaplápl včera na budově úřadu černý prapor.
16. Pořídte reportáž
 - a) z nějakého sportovního podniku, který jste navštívili, ze zahájení výstavy, otevření nového fitcentra, hypermarketu
 - b) na téma Zastávka v ... Jak jsem poznal ... Usilujte o živost, nevšednost vyjádření. Událost má být aktuální. Seznamte čtenáře s prostředím a lidmi. Lze využít prostředků uměleckého stylu? Lze kombinovat popis s vyprávěním?
17. Přečtěte si na str. 192 fejeton Rudolfa Křesťana Nadváha.
 - a) Sledujte, zda obsahuje některé ze znaků fejetonu: vtípnost, duchaplnost, přitažlivost, aktuálnost, konkrétní fakta a údaje, humor, komiku, originalitu autora, přítomnost úvahy, stanovisko autora, jeho osobní zaujetí, autorovo zamyšlení. Dokažte.
 - b) Zdůvodněte záměrné opakování slov, záměnu jejich významu, rčení, hyperbolu ap.
18. Pokuste se napsat fejeton na aktuální téma, např. o televizi, reklamách, chování lidí, o přátelství, o prvních tanečních, o zapominání.
19. Další náměty: Kdy je člověk nemocen – Ach to ráno! – Kdo dřív přijde, ten dřív mele – Komu není rady... – Nebudme lhotejší.
20. Uvědomte si, co byste se chtěli dozvědět v interviewu, např. s trenérem sportovního oddílu, s pracovníkem cestovní kanceláře, s pracovníci kosmetického salonu, s významnou kulturní osobností.

STYL UMĚLECKÝ

Umělecký styl = styl slovesných uměleckých děl, umělecké prózy (beletrie), poezie, dramatu

funkce esteticky sdělná (je dominantní) + **citový vliv** (smyslové obohacení) + **formativní a informativní funkce** (vzdělávací, výchovná, společenská, zábavná)

cíl – kultivace osobnosti prostřednictvím prožitků emocionálních a racionálních

Umělecké dílo je

- důkaz bohatství a krásy jazyka
- působí na city a rozum čtenáře (posлуhače, diváka) → vede ho k odpovědnému vztahu k jazyku a rozvíjí jeho vyjadřovací schopnosti
- emocionálnost a subjektivita, originalnost autora → **individuální styl** (osobitost práce autora s jazykem)
- významná **mnohoznačnost** vyjádření (symboly, alegorie, umělecké obrazy)

- **forma** převážně psaná i sekundárně mluvená (postavy v próze a dramatu, autor s čtenářem); dialog a monolog

Literární dílo vnímáme ze **tří hledisek**:

plán tematický (námět, téma, motivy), *plán jazykový* (volba jazykových prostředků), *plán kompoziční*, strukturní (způsob řazení a spojení témat, uspořádání obsahových a jazykových složek ve vyšší celek)

Slohový postup vyprávěcí, popisný, úvahový; nejčastěji prolínání postupů

Jazyková charakteristika

jazyk = jediný stavební materiál uměleckého textu

- využití všech jazykových prostředků a kompozičních postupů
- využití **všech útvarů národního** jazyka (spisovný jazyk, obecná čeština, nářečí, profesní mluva, slang i argot)
- **obrazná pojmenování**:
tropy (metafora, metonymie, synekdocha, personifikace, obrazné přirovnání aj.)
figury (anafora, epifora, epanastrofa, epizeuxis, aliterace, inverze, antiteze aj.)

synonymní výrazy, poetismy

- Jazykové prostředky specifické **pro poezii**: rytmus, rým; elementární textová jednotka – verš
- Jazykové prostředky specifické **pro prózu**: přímá a nepřímá řeč, polopřímá a nevlastní přímá řeč; vnitřní monolog; elementární textová jednotka – věta

Větná stavba – různé druhy vět podle dějové situace

Slohové útvary: vypravování s charakteristikou, popisem, úvahou; líčení (umělecký popis)

Literární druhy

- **lyrika** – umělecký text *nedějový*, zachycuje skutečnost v jedinečném okamžiku + *pocity, nálady lyrického subjektu* (autora); typická pro poezii; využití rytmu a básnických obrazů; převažuje slohový postup popisný a úvahový; postavení autora = *lyrický subjekt*
- **epika** – umělecký text *dějový*, o skutečnosti *vypravuje* (vychází z děje zasazeného do konkrétní situace, času, místa); typická zvláště pro prózu (texty různého rozsahu); převažuje slohový postup vyprávěcí
- **dramatika** – skutečnost, *příběh se předvádí* na jevišti prostřednictvím dialogu a jednání postav; monologické pasáže mají obvykle formu úvahovou

Literární žánry = konkrétní útvary literárních druhů: **epické** – román, pověst, pohádka, mýtus, povídka, epos aj.

lyrické – píseň, elegie, óda, sonet, epigram aj.

dramatické – komedie, tragédie, absurdní drama aj.

lyrickoepické – balada, poema, romance aj.

Členění uměleckého textu

- umělecké dílo má obvykle titul
- próza nebo drama může mít prolog (úvod, před textem) a epilóg (doslov, za textem)
- próza se dělí na kapitoly, poezie na sloky a verše, drama na jednání a výstupy

Slohové útvary

Vypravování

- útvar slohového postupu vyprávěcího
- v běžných hovorech – prosté vypravování událostí, vlastních zážitků, zážitků jiných osob; i vypravování v osobní korespondenci
- v umělecké literatuře – základ epických děl, pověstí, pohádek, povídek, novel, románů
- v publicistice – fejeton, reportáž, črta
- v odborných pracích, zvl. s historickou tematikou, nebo životopis významné osobnosti

podstata vypravování:

- děj, příběh, vystižený tak, aby si ho čtenář dovedl představit
- děj v průběhu, logické souvislosti nebo časové posloupnosti; událost skutečná (ze života) nebo vymyšlená (fantastický příběh)

■ důležitost **zápletky** × dějový popis (bez zápletky, např. o návštěvě Prahy)

■ **jedinečná** událost, ale typická pro určitou dobu, prostředí, lidi

■ vztahy **časové a příčinnosti**

požadavek **názornosti a živosti** vypravování; zajímavost tématu a napětí

kompozice – vedle postupu vyprávěcího i popisný, charakterizační, úvahový i informační

návrh osnovy:

I. Úvod (expozice) – vystižení prostředí, seznámení s postavami, naznačena základní situace

II. Vlastní vypravování – zápletky, stupňování a růst napětí, kolize, konflikt, vyvrcholení a jeho rozuzlení (řešení)

III. Závěr – zobecnění nebo vyvození poučení

členění na odstavce; přímá řeč na zvláštním řádku

vyprávěcí postup – události v pohybu, vývoji a čase; základní čas vypravování je **čas minulý**

možnosti:

■ vytváření **postupné dějové** linie (zachován časový sled dějů) – příslovce *pak, potom, nato*, náhlost děje – *vtom, tu*

■ **dodatečné** podání dějové složky (např. v detektivce)

■ **retrospektivní** postup (zvl. vzpomínky) – vyprávění s rámcem (vychází se z konce události a pak návrat k začátku)

■ **odbočení** od zákl. dějové linie – **retardační** účinek (zpomaluje vypravování, zvyšuje napětí, např. přerušením základní dějové linie popisem, vypravováním vedlejšího děje)

popisný postup

■ prostředí v souvislosti s událostmi

■ **subjektivní popis** (líčení) – lyrický popis, obrazné prostředky, dějová slovesa, personifikace, volný sled smyslového vnímání

■ **dějový popis** (bez zápletky), hromadění informací, výčet (několikanásobné větné členy a věty) × **statický popis** (zeslabena dějovost, v popředí stav popisovaného objektu)

■ rychlost vnímání – využití vět jednočlenných jmenných

charakterizační postup

■ charakteristika postav (přímá, nepřímá), charakteristika prostředí

výkladový postup

■ objasňuje vnitřní příčinné vztahy – vsouvání vysvětlivek, odkazů

řeč vypravěče a postav – různý poměr, rozsah a spojitosti

původně (v starší próze) – objektivnost vypravěče, subjektivnost jednájících postav

později (v novější próze) – subjektivizace vypravěče (skazkové vypravování – **skaz** = vypravování lidového rázu nebo vypravování v 1. osobě = **ich-forma**)

řeč přímá, nevlastní přímá, polopřímá; vnitřní monolog

jazyk vypravování

■ **názorný a živý**

všechny vrstvy národního jazyka, nespisovné prostředky použity náznakově (vhodně, účelná míra odchylek od spisovného jazyka), zvláště v přímé řeči, a to v lexiku, tvarosloví i syntaxi; slova citově zbarvená

■ slova významově bohatá, zvl. **slovesa** (nositel děje), konkrétní substantiva a adjektiva, příslovce; přirovnání, rčení; obrazné prostředky

syntax

■ maximální rozmanitost, nepřiliš složitá větná stavba, volnější (× odborný styl); názorné přívlasky, přístavky, příslovečná určení

■ převaha oznamovacích vět + věty tázací, rozkazovací, zvolací

dějové napětí

■ **krátké, souřadně spojované věty** (i jednoslovné, zvl. jednočlenné jmenné)

■ **opakování spojek**, zvl. souřadící *a* nebo bezespoječné věty

- **prézens historický** při uvádění děje probíhajícího v minulosti → snaha o zpřítomnění
- střídání **přímé řeči** postav – dynamika vyprávění
- uvolnění dějového napětí – složitější větná stavba, delší věty, věty s přísudkem slovesným

věty časové:

- souvztažnost dějů: *když* – současnost, předčasnost, *dokud* – předčasnost, *sotva, jak, jakmile, jen* – okamžitost, *zatímco* – souběžnost, *kdykoli* – opakování děje ap.

souvztažné výrazy: *Když přišel, pokaždé něco přinesl. Sotva jsem to napsal, už se ptali.*

- zvláštnosti větné stavby, zvl. **osamostatněné větné členy**
První padl na zem poručík. Znenadání. Jako podřátý. (Olbracht)

infinitivní konstrukce: *Ne a ne přšet.*

Příklady uměleckého textu

Kamenný dvůr, samota, s pozadím tmavých lesů, sám na lesní kdys půdě mezi průhony a pastvisky, jež na jaře prokvétají kukačkami a k podzimu svítí zlatem hadího mlčí.

Opodál přede dvorem neveliký rybník, šedě lesklý, zasmušilý, mezi poli, s dvěma mocnými duby na hrázi nad starým, ztemnělým stavidlem.

Kolem rybníka se cesta stáčí ke dvoru, k hlavnímu jeho dlouhému stavební o jednom ponebí s cihlovou střechou. Průčelí bez ozdob, hladké, dávno již bílené. Dvě zahrádky před ním, jedna s dřevěnou, zčernalou besidkou v zelené záplavě bujného posedu. Mezi zahrádkami cesta k průjezdu, jenž byl ohromný, klenutý, v němž táhl věčný, ostrý průvan.

* * *

V Budsčém dvoře bylo ticho a vše chodilo obvyklým během i za pohnutých časů mladé svobody, kdy v okolí po městech a městečkách bouřili nadšením, kdy všude kol hučeli, jásali, zpívali, kdy muziky hrály a v bubny bili před gardami, jež řinčely zbraní.

Jen nájemce sám, vysoký muž, panice, ale prokvetlých vlasů, osmahlý, v černém hedvábném šátku na krku, v krátkém kabátě a vysokých botách, vážný, nemluvný, trochu se měnil. Jindy nepravidelně, jak kdy, zahřmél na starého Matěje:

„Matěj, půjdeš do města. Rozumíš!“

Tak hromově on, dobrý člověk, vždycky rozkazoval. A dost.

A. Jirásek, Husaří

Ve středu před polednem dotkl Ondřej partii, károvaný flanel pro švédskou dodávku, a šel za mistrem Lechorou, aby si to dal napsat. Na sále mistra nenašel, i vstoupil do osnovny.

Tam stál Kazmar, obr v obnošeném kabátku, po pravici měl Beduina, bodovací inženýra, elegantního dlouhána, tak krásného jak že špatného filmu, se stopkami v ruce, postrach továrny, po levici měl hřmotného mistra, který se zastavil samou úctou k šéfovi o krok pozadu.

Tři chlapi jako hory se seskupili nad Halačkou, která seděla u okna se schýlenou tvář, temnou proti světlu, před stojanem, kde visely listy a z listů rozdělaná osnova.

Ondřej vkročil a pohled se mu svezl tam, kam se upíraly troje číhající zraky, Kazmarovy rázné čárky, Beduinovy krasavčí oči a bledá chlípná očka mistra Lechory – Halačce na ruce. Spěchá, div jehlu nezlomí, zachytává háčkem o přízi, prsty se jí chvějí – zmátla se. Znal jí, jaká byla nervóza, vždyť jí kdysi podával, když se učil.

„Ženská, jste slepá?“ s chutí jí okřikl Lechora. „Nedovedete dát pozor? Chyba! Vemte to zpátky, ale honem!“

Taková zkušená naváděčka! Dělavala rekordy. Měla lehké prsty, práce jí šla od ruky jedna radost, ale to nesnášela, aby na ni zevlovali: jak jí někdo špehoval, ztrácela fortel. Už je to tady, před čím se třásla, bodovací komise! Stopek se bála jako čerta. A spuštěná ručička rejdí dokola a honí Halačku jako kočka myš; a Halačce jako by prsty zchromly; a podavačka Zdeninka nic jí nejde na ruku a podává naschvál hurtem; a Beduin znamená do svého proklatého archu Halačce vroubky, a Kazmar k tomu mlčí zlověstně; honba, honba, lovci, štvaná zvěř a naháněč.

„Vy si u toho brda děláte somrvónunk,“ obořil se na Halačku Lechora s hrubostí dychtivou zalíbit se pánovi. „To u nás nemůžeme potřebovat. Pořád máte dost času. Pro ozdobu si vás nedržíme.“

Halačka pojednou hodila jehlu o zem, až zazvonilo, skočila na nohy, a jako když se v ní něco překotí, vyhrkla: „Vždyť je to moje škoda a ne vaše! Vy zkrátka nepřijdete! Vždyť jsem podle toho placená, jak to uspěchám!“

Padesátiletý Kazmar se nenadále sehnul jako mladík pro jehlu a rychle jí zdvihl; a jako by tím bystrým pohybem byl uzemnil svůj hněv, s rozvahou pronesl:

„Paní Hálková, když nám dělník hodí práci, my ho nezdržujeme. Nikdo není nenahraditelný a vy jste od soboty volná. Hlaste se v pokladně.“ A šel dál. Halačka zůstala jako omámená. Pootevřela ústa a zírala z prázdných očí. Ruce držela poněkud od těla, nevěděla, kam s nimi. Ale nefekla už nic. Vtáhla hlavu mezi ramena a pomalu, pomalu jako stařenka, a nebylo jí ani čtyřicet, šátrala se k šatnám.

Podle M. Pujmanové, Lidé na křižovatce

Popis

- útvar slohového postupu popisného
 - obsahuje sled informací; vystihuje části předmětu, jejich vzájemné vztahy = celkový obraz jevu (**vnější znaky**)
- předmět popisu: osoba, zvíře, věc, činnost, přírodní jev

druhy popisu

- **prostý** (úsílí o názornost, vlastnosti nápadné) × **odborný** (úsílí o přesnost, vlastnosti podstatné)
- **statický** (popis předmětu) × **dynamický** (popis děje = **pracovní postup** i jako **návod** k činnosti)
- **umělecký** (líčení) – umělecký styl

cíl – učinit si představu o popisovaném předmětu (přednosti, nevýhody, účel, použití)

kompozice

- vhodný postup z hlediska cíle (podat ucelený obraz částí a vlastností, nebo popis jednotlivých fází a děje)
- přehlednost, uspořádanost (např. od celku k částem, od důležitých k méně důležitým, od nejzajímavějších k méně zajímavým částem); mechanicky – od blízkého k vzdálenému, zleva doprava (a opačně), shora dolů ap.

postup: soustředěné **pozorování**, určení částí a vlastností, jejich **pojmenování**, **logické řazení**: umění odlišit podstatné od nepodstatného

návrh osnovy:

- I. Úvod – seznámení s předmětem, dějem, osobou, prostředím apod.
- II. Vlastní popis
 - statický (části, vlastnosti, vztahy)
 - dynamický (jednotlivé činnosti, děje, vztahy mezi nimi, příčiny, důsledky, zdůvodňování kroků = popis + výklad), chronologicky
- III. Závěr
souhrnný výčet předností, nedostatků, významných rysů (v dynamickém popisu výsledný efekt), význam, využití, funkce, doporučení

názornost – využití **přirovnání**, obrazných formulací, rčení

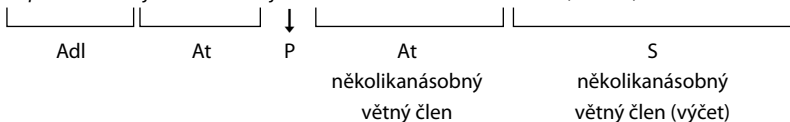
jazyk popisu

slovník – **převaha podstatných jmen** (pojmenování), **přídavných jmen** (vlastnosti), příslovce místa, u dynamického popisu příslovce času, způsobu; číslovky (přesnost), předložky a spojky, v dynamickém popisu slovesa (*nacházet se, ležet, rozkládat se*), v statickém popisu slovesa ustupují do pozadí (*je, má*); dějová adjektiva (*ležící, táhnoucí se*)

syntax – několikanásobné větné členy, postupně rozvíjené přívlasky (názornost), forma výčtu (enumerace)

typické schéma věty:

V přední části jízdního kola jsou rovná nebo zahnutá řídítka, světlo, zvonek a brzda.

zapamatuj si

! neopakovat stejná slova –
podstatná jména lze nahradit
synonymem, zájmenem nebo vypustit

popis postavy – postup

- II. Celkový vzhled (výška ap.)
Výrazné rysy (chůze, typické pohyby, chování)
Jednotlivé části těla (obličej, hlava, vlasy, ruce, nohy ap.)
Oblečení

Ukázky popisů

a) popis postavy s charakteristikou

Chodil vždy s kloboukem v ruce, ať byl sebevětší úpal mrazový nebo sluneční, nanejvýš že držel svůj nízký, ale baňatý cylindr se širokou střešou nad hlavou jako parasol. Šedivé vlasy byly hladce přičísny k lebce a spojovaly se vzadu v cůpek tak pevně stlačený a svázaný, že se ani nekýval – jeden to z nejposlednějších cůpků v Praze, už tenkrát byly tu jen dva nebo tři. Zelený fráček jeho, se zlatými knoflíky, měl živůtek jen krátký, zato byly ale šosy dlouhé a tloukly hubenou, malou postavičku páně Rybářovu do vychrtlých lýtek. Bílá vesta kryla nahnutá prsa, černé spodky šly jen po kolena, kde se svítily dvě stříbrné přasky, pak dál byly sněhobílé punčochy zas až k jiným dvěma stříbrným přaskám a pod těmi šouraly se velké střevice. Byly-li ty střevice někdy obnovovány, nevím, ale vždycky vypadaly tak, jako by se k nim byla brala rozpraskaná kůže se střechy nejstaršího fiakra.

Suchý, špičatý obličej páně Rybářův byl ozářen věčným úsměvem. Zvláštní podívání bylo na pana Rybáře, když šel po ulici. Každých dvacet kroků zůstal stát a obrátil se vpravo vlevo. Podobalo se, že jeho myšlenky nejsou v něm, že jdou uctivě asi krok za ním a pořad ho baví nějakými veselými nápady, takže pan Rybář musí se usmívat a občas se po čtverácích ohlídnout. Když někoho pozdravoval, vyzdvihl jen ukazovač pravé ruky do výše a lehýnce hvízdnul. Takové lehýnké hvízdnutí zafičelo vždy také, když pan Rybář začal mluvit, a obyčejně začínal s „džó!“, což mělo význam potakující.

Jan Neruda, Hastman

b) popis prostředí

Výmínek

U Tynysů v chalupě je výměnkářská světnička veliká jako kurník; je v tmavém přístavku za síní, zrovna proti chlebové peci a ohništi, blízko komína. Klenba i stěny předsínky jsou plny sazí, proto je tu ještě tmavěji. Jednodílné dveře do výmíneku mají petlici s provázekem a zvenčí jsou obšity plátnem, pod něž bylo nacpáno cuků, aby se ani krapet zimy do světničky nedostalo. Hned vedle těchto dveří jsou vodorovné dveře do sklepa; nejednou se stalo, že někdo sletěl po vlhkých ublácených schodech na zdupanou půdu a šeredně se pošramotil.

Zvenčí je celá chalupa Tynysova na dobrý střevec obložena chvojí, slamou a jehličím, aby do ní nemohlo profouknout. Stojí ve vsi trochu stranou, přímo u polí, a v zimě se jí o stodolu a o výměnek vítr, vanoucí z návrší, hodně opírá.

Výmínek má jediné okénko se čtyřmi tabulkami.

K. V. Rais, Konec života

c) lyrický popis (líčení)

Ty můj kraji! Jsi tam, kde Vysočina nabírá dech a pole skládají slib chudoby. Potulné jaro klíčkuje dlouho rozestlanou ornici, sněhy i dešti a ospalé barvy se vyčkávatě protahují. Země kóktá a kucká, ale jednoho dne přece jen vykukující kukačka zjistí, že vše je připraveno, bezpečno, a to už všichni ptáci se rozlétnou s mírou melodií v zobáčcích a začnou stehovat obžurky hnízd. Roztržky kořenů a rozmilovanost větvoří bude bez konce! Z pučnic vyhlédne paroží a z bodličí první houba, kolínko usínající Zimuly.

F. Halas, Já se tam vrátím

Charakteristika

- útvar slohového postupu charakterizačního
- týká se zejména charakteristiky osoby
- podává duševní vlastnosti (**vnitřní znaky**) – povahové rysy, schopnosti, zájmy
- duševní vlastnosti člověka se projevují ve vztahu k lidem, v jednání, ve vztahu k práci
- vlastnosti se vyjadřují

přímo (konstatování) → **přímá charakteristika**

nepřímo (konkrétní příklady jednání) → **nepřímá charakteristika** (je přesvědčivější)

srovnáním (s jinou osobou)

+ **prvky popisu** (stručně o vnější podobě)

kompozice

- vhodný postup (uvést příznačné rysy)
- nejdřív první informace (stáří, celkový vzhled, zaměstnání)
- **rysy povahy** (kladné i záporné)

- **temperament, nadání, schopnosti** (je sečtělý, zajímá se o literaturu, hudbu, tanec, sport, vyniká v matematice, má těžkosti s ..., je cílevědomý × povrchní, nestálé zájmy, zanedbává zevnějšek, nemá jasný životní cíl)
- **vnější projev povahy** (popisné prvky – výraz obličeje, pohyby, gesta, způsob řeči, chůze)
- **způsob jednání s lidmi, vztah k lidem** (prostý, skromný, nenáročný × domýšlivý, ješitný; družný, společenský, srdečný, vlídný, zdvořilý × bezohledný, hrubý, samotářský, obětavý, iniciativní × pohodlný, vzdorný, kritický ap.)
- **vztah k práci** (svědomitý, pilný, vytrvalý, snaživý, zodpovědný × nestálý, lhotejný, lenivý, nezodpovědný)

návrh osnovy:

- I. Úvod – seznámení s charakterizovanou osobou (skupinou), jméno, zařazení, náš vztah k ní, stručný popis, povšechné údaje
- II. a) vnější projev
b) vztah k lidem, jednání
c) vztah k přírodě, k prostředí
d) vztah k práci
e) nadání, schopnosti
f) vztah k sobě, zájmy
- III. Závěr, zobecnění, shrnutí, v čem je vzorem, co kritizujeme, doporučujeme

jazyk

slovník

- volba výstižných výrazů, zvl. hodnotících
- převaha **přídavných jmen** (vyjadřují vlastnosti), případně slovesa spojená s přídavnými jmény, několikanásobné větné členy nebo postupně rozvíjející přívlastek shodný i neshodný
- časté **přirovnání** – k vystižení vnějších znaků: *oči jako pomněnky, tváře jako slabikáře, je jako tyčka, soudek rčení* k vystižení povahových rysů: *jedl vtipnou kaši, nepřelozil stěblo přes cestu*

charakteristika s popisem

Dr. Heribert mladší byl by měl po Malé Straně dosti přízně, kdyby byl chtěl. Po smrti otcově přenášeli churaví důvěru svou na něho, ale ať přišel chudý nebo bohatý, on nevyšlehl žádného a nešel nikam. Znenáhla tedy důvěra přestala, obyvatelé okolní začli ho považovat za něco takového, čemu se říká „zkažený student“, a později se i posmívali: „Ach doktor, ano – ani kočku bych mu nesvěřil!“ Doktora Heriberta, podobalo se, přílišně se to netklo. Zdálo se, že vůbec o lidi nestojí. Nikoho nepozdravil, pozdraven nikomu neděkoval. Když šel po ulici, vypadalo to, jako když víchř svadlý list honí sem a tam. Byl postavy skoro malé – podle nové míry měl jen as tak půl druhého metru – a tu suchou postavičku svou kormidloval ulicí tak, aby byla od ostatních postav lidských vždy aspoň na dva kroky vzdálena. Odtud to zmltání. Modré jeho oko bylo jaksi plno ostychu, jako oko kopnutého psa. Tvář jeho byla světlohnědým vousem zarostlá – zarostlá tvář dle tehdejších náhledů byla také něco zcela neslušného. V zimě, když měl na sobě šedivý mlynářský kalmuk, zapadala hlavička pod soukennou čepici hluboko do límce z bavlněného astrachánu, a v létě, když měl šedivý, kostkovaný šat lehký nebo ještě lehčí šat plátěný, kývala se nejistě jakoby na slabé štopce. V létě chodil již o čtvrté hodině ranní do sadů na Mariánských hradbách a tu si zasedl s knihou v ruce někam na nejudlehlější lavičce. Stalo se, že některý dobrosrdečný soused malostranský si k němu přisedl a mluvit začal. Ale dr. Heribert vstal, sklápnuv knihu a šel, neodvětv ani slova. Pak ho už nechali zcela. Ano tak daleko to přivedl dr. Heribert, že vzdor tomu, že mu bylo teprv asi čtyřicet let, nestarala se z malostranských panen o něho už ani jedna.

J. Neruda, Doktor Kazisvět

Cvičení

1. Porovnejte ukázky dvou útvarů uměleckého stylu. Co mají oba texty společného? Čím se od sebe liší? Čím se vyznačuje poezie, čím dramatikův dialog?
 - a) **Josef Hora, Zpěv rodné zemi** (Část)

Země, země stokrát pokoušená, kolikrát vidala jsi cizí ruce z věna tvého lidu cáry rvát! Krev a slzy tekly po tvé skrání, mlčel hlas Božího slítování a jen smrt a jenom hlad sily zmo do tvých lad.	Bůh a svět postavili tě v svůj střed, drtili tě v rukou jako květ, jako kalich v stěpy rozbili tě, jako stromu zas ti dali zrát. Mnich a voják bili, líbali tě, trhali a láтали tvůj šat (...)
---	--
 - b) **Karel Čapek, Matka** (z III. dějství)

TONI Nezlob se, maminko, ale – podívej se, vždyť jde opravdu o všechno... o vlast a... o národ...

MATKA A ty ten národ zachrániš, ne? Bez tebe to nepůjde, vid? Myslím, chlapečku, že ty to nevytrhneš.

TONI Kdyby takhle mluvila každá matka –

MATKA Já bych se jí nedivila, můj milý. Myslíš, že se s tím může smířit, aby jí někdo bral děti jedno po druhém? To by ani nebyla matka, holenku, kdyby si to nechala líbit!
2. Porovnejte individuální styl dvou autorů. Co je pro každého z nich typické?

a) **Vladislav Vančura, Rozmarné léto**

Za těchto hovorů šel proslulými vrbinami kouzelník Arnoštek, jenž právě přibyl do Varů Krokových. Znamenaje, že je zmlácen dalekou cestou a špinav, a spatřiv koupadlo dosti útulné, po krátkém váhání slezl na cestičku, přešel uzounké prkno a mimo nadání se octl na plovárně.

„Vidím, že se vyjasňuje a k polední že bude vedro,“ řekl Antonín, „svlékejte se, pánové. Avšak vy, který jste přišel, posečkejte, pokud se neochladíte, neboť jste určen.“

„Tak,“ odvětil Arnoštek, „tak, vy jste, pane, tál do živého. Víte, že jsem se po celý týden neohřál, leda u své svičky? Jsem kouzelník Arnoštek a vzhledem k drsnému podnebí (neboť přicházím z jihozemská) každého večera se dotýkám plamenem různých míst svého tělesného povrchu.“

b) **Karel Čapek, Básník**

„Tak vy jste, pane, byl při tom, když dnes ráno ve čtyři hodiny přejelo neznámé auto Boženu Macháčkovou.“

„Ano, a já musím říci, že šofér je vinen. Prosím, pane komisaři, ulice byla úplně volná; kdyby byl šofér na křižovatce zpomalil –“

„Jak jste stál daleko?“ přerušil ho dr. Mejzlík.

„Na deset kroků. Já jsem doprovázel svého přítele z – z kavárny, a když jsme byli v Žitné ulici –“

„Kdo je váš přítel?“ přerušil ho znovu dr. Mejzlík. „Toho tady nemám.“

„Jaroslav Nerad, básník,“ řekl svědek s jistou hrdostí. „Ale ten by vám asi nic neřekl.“

„Proč ne?“ bručel dr. Mejzlík, chytajíc se stěbla.

„Protože on ... je takový básník. Když se stalo to neštěstí, dal se do pláče a utíkal domů jako malé dítě. Tedy když jsme byli v Žitné ulici, přihnal se odzadu šílenou rychlostí auto –“

Posuďte, který způsob vyjadřování je pro každého z autorů typický. Uveďte jazykové prostředky příznačné pro jejich způsob vyjadřování, a to prostředky lexikální, tvaroslovné a syntaktické. Které jazykové prostředky svědčí o sklonu k hovorovosti, které o sklonu ke knižnosti vyjadřování?

3. **Na základě ukávek charakterizujte individuální styl autorů:**

a) „Ukradli nám kufr,“ vytýkal nadporučík Lukáš Švejkovi.

„Poslušně hlásím, pane oberlajtnant,“ ozval se Švejk, „dovopravdy ho ukradli. Na nádraží se vždycky potlouká moc takovejch řižuňků, a já si to představuju tak, že jednomu z nich se nepochybně zamlouval náš kufr a ten člověk že nepochybně využíval toho, jak jsem vodošel vod zavazadel, abych vám vohlásil, že s našima zavazadama je všechno v pořádku. Von moh' ten náš kufr ukradnout právě jen v takovej příznivej okamžik. Po takovýj okamžiku voni pasou.“

Jaroslav Hašek, *Osudy dobrého vojáka Švejka*

Z čeho vyrůstá Haškův humor? V čem je podstata Haškovy komiky? Vysvětlete funkci nespisovných prvků v jazyce textu. V kterých rovinách se projevuje nespisovnost? Zdůvodněte účinnost nespisovných prostředků v Švejkových promluvhách.

b) „Neměls to tenkrát vzdát a odejít z VÚAOCH, kdyžs už nemohl dál, měl sis akorát pár dní oddřknout a frčet pak ještě víc!“ křičí na mě Břeta (něco na tom je) a křičí dál:

„Kdyžs Editu tak miloval, proč sis jí teda vlastně nevzal za ženu?“

Já vlastně nevím. Asi jsem s ní chtěl jenom být.

„Pročs ji teda nechal odejít k Bohumilu Benningerovi? Proč sis nešel pro ni? Proč jsi mu nerozmátlil kušnu a nebyl s Editou dál tak dlouho, dokud ty jsi chtěl!?“

O rok víc nebo míň... Co je pryč, je pryč.

„A taks měl pryč celej život!“

* * *

Rázně pak zabouchl vrata F2 (až je zas otevřu, bude slunce svítit na sněhový pláň stříbrného cholesterolu), spulstl ventilaci (on je chlorexoušek kapánek jedovatej – jenže co v chemii není jedovatý – ale skoro nepáchne) a signalizační kanárek ve své kleci vesele zpíval...

* * *

Inženýr Viktor Panc přiván k šetření na místo, při němž konstatováno, že smrt nastala akumulací toxických par technického rozpustidla Chlorex 600, jehož nebezpečnost byla zemělému nepochybně známa (jak dokazuje mj. i jeho preventivní instalace signalizačního kanára na stanici), při normálně užívaných několikaletových množstvích ovšem zcela zanedbatelná.

Vladimír Páral, *Mladý muž a bílá velryba*

Jakou funkci má v textu přímá řeč? Která pásma řeči lze v ukáвке sledovat? Najděte nevlastní přímou řeč. Co je příznačné pro Páralův individuální autorův styl? Posuďte jazykové prostředky – vyberte slova hovorová, nespisovná, knižní termíny. Doložte prvky odborného stylu v syntaxi.

c) Hlavní, že ten život je tak krásný a pěkný, povídala stará, co se ten váš hoch nebude ženit? když ani není bajonet a jen samý klid a holky, kurník jeden? ale aby se lajdák nemusel o nikoho starat, tak je to, takovej obzvlášť tak končí, trefilo ho to do palice, Puškina, a bylo po něm, a verše mu vytékaly z hlavy a já jsem často plakával pro ty verše, které jsem nikdy nečetl, ale pouze jsem si je myslel, uhadoval z jeho ksichtu, (...)

Bohumil Hrabal, *Utrpení starého Werthera*

Posuďte Hrabalovo vyprávěčství: které jazykové a stylistické prostředky používá? Sledujte logiku výstavby promluvy, slovní zásobu a syntax, expresivitu. Doložte příznak autentičnosti mluvené řeči.

d) Vybod se na básničky, nechal je na Cejlonu a spěchal do Habeše (...), vydal se na byznysovou stezku a z Ukrajiny nakoupil kalašnikov, který lífroval Habešákům, (...) moc prachů z toho neměl, neuměl počítat, ale věděl, proč to dělá (...), mý, potřeboval něco konkrétního, aby se úplně nezbláznil (...) kšeftoval s ganama a prodával je kmenům (...) a jen díky Rimbódovi Habešaci nějaký čas mohli odrážet tanky stalingů (...) a jen díky tomu, že jich spoustu pobili, zůstali zachováni a jejich jméno dnes není zapomenutý.

Jáchym Topol, *Sestra*

Charakterizujte Topolův vyprávěčský postup, posuďte, v čem je působivost jeho vyprávování, analyzujte text po stránce jazykové.

e) Neodvažoval se ani pohnout. Najednou ho zesopda

popadla ledová ruka a ozval se smrtelný smích. Podlomila se mu kolena a zdálo se mu, že musí upadnout na zem a už jen poslouchat ohryzávání vlastního těla. Ale bohužel to tak nebylo, jen si to představoval a teď ho s novou silou uchopil děs – co chvíli se ozve kročeť, po němž nastane ticho strašlivého očekávání (...)

Uklidnil se. Rychle musí odsud vypadnout. Třeba na tý matraci přespává nějaký pošuk, který útočí bez výstrahy. V tu ránu se mu zabodlo do očí ostré a tenké světlo knotu, v těle ucítil nůž a znovu se mu vybavila představa mrtvoly ohryzávané desítkami morových myší. Najednou mu v hlavě blesklo, že jak tady stojí, mohly se krysy znovu přiblížit. (...)

Proč jsem sem lezl, tiše zaklel, teď tady v těch svinských kanálech zabloudím.

P. Placák, Medorek

Všimněte si využití řeči polopřímé a nevlastní přímé. Kterými prostředky autor dosahuje živosti a poutavosti vypravování?

4. *Nahraďte sloveso dát v následujících spojeních výstižnějšími slovesy: dát si oběd, dát dopis do schránky, dát dohromady setkání absolventů, dát někomu do vězení, dát něco do skříně, dát si hlavu na polštář, dát branku, dát chlapci svetr, dát inzerát do novin, dát někomu bonboniéro*
5. *Vyhleďte texty vypravování (na str. 196) – porovnejte expozici ve vypravování od A. Jiráka a M. Pujmanové.*
6. *Proveďte analýzu úryvku z románu M. Pujmanové Lidé na křižovatce (str. 196).*
 - a) *V jakém pořadí jsou uspořádány dějové prvky? Sledujte stavbu ukázky, členění na odstavce.*
 - b) *Vymezte dějové složky, úvod a závěr. Sledujte prolínání a kombinaci popisu a vypravování.*
 - c) *Přečtěte místo, které považujete za vyvrcholení děje; označte část, kde dochází ke zlomu.*
 - d) *Najděte v ukázce prvky různých slohových postupů; všimněte si hlavně expozice. Jak jsou charakterizovány postavy?*
 - e) *Hleďte v textu dějově bohatá slovesa. Proč jsou základním stavebním principem ve vypravování?*
 - f) *Čím je dosaženo živosti a názornosti vypravování?*
 - g) *Uveďte prostředky, které zaručují dějové napětí a zrychlení děje. Všimněte si druhu a délky vět, spojovacích výrazů. Vyhleďte věty neúplné a jednočlenné jmenné. Proč jsou užity? Všimněte si příslovcových časových vět.*
 - h) *Vyhleďte, kde jsou užity slovesné tvary přítomného času místo minulého (prézens historický). Jakou mají funkci?*
 - ch) *Vyhleďte v textu přímou řeč. Jakou má funkci ve vypravování? Změňte na nepřímou řeč. Které vyjádření je výraznější, dynamičtější? Který druh vět převažuje v přímé řeči? Vyhleďte moderní stylistické prostředky, které stírají rozdíly mezi pásmem vypravěče a pásmem postav.*
 - i) *Vyhleďte přirovnání, zosobnění, citově zabarvená slova, citoslovce, lidová rčení. Jakou mají ve vypravování funkci?*
 - j) *Vyhleďte prostředky běžné mluveného projevu.*
7. *V následujícím textu si všimněte, jak se nevlastní přímá řeč a polopřímá řeč střídají ve výstavbě vnitřního monologu. Co prozrazují neprenesené promluvy postavy?*

Špatně, tuze špatně se nám ten osud teď natočí! Ruda

přemýšlí o zabitém hajném, jak si ten mrtvý umíní neodpustit jim svou smrt.

Jsou na tom bídně, marná řeč; těžko se jim bude utíkat před mstivým umrlcem, který jim v patách spěje neviditelnými cestami, aby je svým zahnilým ukazovákem poznačil znamením špatných konců. Aby je trápil, aby jim překážel, aby je přivedl k pádu, aby byl při tom, až budou lapeni. Až bude chyčen Vašek a pak on, Rudolf Aksamit, to se bude ten mrtvý hajný nějak kochat na svém triumfu, vrzaje čelistmi převelikou radostí, že jest pomstěn. Všechno, praví si Ruda, jest nasadit, aby se uteklo koncům, jako že vím, že se už na světě vyskytl více než jeden dosti šikovný člověk, kterému se před konci utéci nepodařilo. – Jako proklouzne podrostem zajíc, jako brouk, jako pták – sní Ruda Aksamit.

Vašek se rozkašal.

Ó sakra, nekašlej přece tak nahlas, slyší to celý les! Vždyť je to hrůza, jak se ten tvůj zatracený kašel lesem rozléhá!

„Nekašlej tak nahlas, povídám, cožpak nemůžeš tišle?”

Podle J. Čapka, Stín kapradiny

- a) *Všimněte si dialogizace vnitřního monologu (samomluva otázek a odpovědí).*
 - b) *Vyhleďte a pojmenujte různé druhy promluv.*
 - c) *Najděte v textu větný paralelismus a vysvětlete jeho funkci.*
8. *Následující vypravování doplňte vhodnými slovesy uvedenými v závorkách:*

Loni v létě jsme vyjeli s kamarády na kolech k rybníku. Od rána (svítilo, hřálo, pářilo, sálalo) slunce a všechno (ukazovalo, slibovalo, příslibilo), že se den opravdu (zdaří, vydaří, povede). Po příjezdu jsme se nejdřív (najedli, nasýtli, posílili), pak jsme (běhali, pobíhali, poskakovali, skotáčili) na loučce. Někteří (trhali, hledali, vyhledávali) maliny. Potom jsme všichni (šli, naskákali, vstoupili) do rybníka. Ani jsme (nezpozorovali, neviděli, nepostřehli), že se obloha začíná (tmavět, temnět, zatahovat). Najednou začal (vát, foukat, zdvíhat se, říčet) vítr, brzy se změnil ve víchřici, která (vála, foukala, svištěla, bouřila, burácela), až praskalo ve větvích. Rozpršelo se. Prudký déšť nás přímo (tloukl, bičoval, bil). (Schovali, ukryli, skryli) jsme se pod strom a trochu ustrašeně jsme (se dívali, hleděli, pohlíželi, sledovali, pozorovali), jak se tvoří potůčky a voda stále více (teče, valí se, hrne se). Hromy (bouřily, burácely, tloukly, bíly, rachotily, zněly) a blesky (se křížovaly, mýjely, stihaly jeden druhého). Teprve za dlouhou dobu bouře (skončila, přestala, ustala, ukončila se). Nasedli jsme na kola a (jeli, ujížděli, uháněli, pelášili) jsme domů.

9. *Co znamenají slovní spojení: mihl se jako blesk, proklouzl jako úhoř, jde cestou necestou, jde nazdařbůh, jako když ho někdo honí, jako svázaný, běží jako o závod, jako šipka, úprkem.*
10. *Pokuste se o napsání místní pověsti (o zajímavých místech, stavbách, stromech, přírodních úkazech ap.)*
11. *Vymyslete si pohádku, v níž byste zodpověděli některou otázku, např.:*

Proč je noc černá – Proč rak leze pozpátku – Proč je labuť bílá – Proč vrabec skáče – Co je zdravé a co ne.
12. *Z novin vyberte krátkou zprávu o nehodě a zpracujte informaci v napínavý příběh.*
13. *Napište příběh, který začíná: Dlouho nepřišlo. Petr měl podivné*

záliby. Co vyprávěl můj mobilní telefon. Stalo se to vloni. Hledám ztraceného králíčka.

14. *Dokončete vypravování. Volte takový postup, v němž je zřetelné dějové pásmo a dějové napětí.*
- Petra běžela na poslední chvíli do školy. Na kluzkém chodníku jí ujela noha a upadla.
 - Martina zastavil na náměstí cizinec.
 - Už jste někdy viděli...? – Ne? – Tak poslouchejte.
 - Tak se blížily Vánoce. Počasí bylo sice jako na jaře, ale...

15. *Vyprávějte příběh, který končí větou:*

- A tak se klíče přece jen našly.
- Nakonec jsme našli cestu domů.

16. *Napište vtipný a poutavý příběh s použitím několika slov (mohou se vyskytnout v libovolném počtu, pořadí a tvaru):*

- jabloňový květ, flétna, prsten, vlak
- zahrada, narozeniny, fotograf, pomeranč
- magnetofon, spokojený, labuť, louže
- řeka, rosa, studánka, les

17. *Další náměty k vypravování:*

Už dlouho jsem se tak nepobavil/a. Zajímavý cestovatelský zážitek. Památný den mého života. Jak jsem se přesvědčil/a o pravdivosti přísloví. To mě bude dlouho mrzet. Byl/a jsem svědkem dopravní nehody. To byl ale trapas! Ozvalo se zaklepání. Proč jsem se nevrátil/a ze školy domů včas. Co vyprávěl náš rodinný budík (vánoční stromek, zvoneček ap.). Neděle v naší rodině. Co vyprávěla dvacetikoruna. Přestávka v naší třídě. Poprvé u moře. Velikonoční pondělí. První den v nové škole. Trampoty s mým psem (morčetem, králíčkem, papouškem ap.). Strach má velké oči. Podivný nález. Den plný smůly. Konečně se mi to podařilo. Vánoce, na které určitě nezapomenou.

18. *Pozorně si přečtěte na str. 198 všechny příklady – ukázky jednotlivých druhů popisu a analyzujte je. V popisu osoby si všimněte i prvků charakteristiky a zamyslete se nad tím, proč autor vnější a vnitřní znaky kombinuje, v popisu prostředí si všimněte častého výskytu příslovcí, v lyrickém popisu (líčení) obrazových jazykových prostředků, v odborném popisu termínů a těsnějšího způsobu vyjádření. V ukázkách rozlište popis dynamický a statický.*

19. *V následujícím textu doložte Jiráskovo umění portrétu na popisu hejtmana Kuneše:*

Ondřej vyřídil své poselství a hejtman vzkázal, že tak učiní, bratr Kuneš ať vyrazí za bránu. Ondřej otočil koně a hnal zase do králova dvora. Vrata byla již dokořán otevřena, jízdní bratři sešikováni; jen vyjeti. Vychrtlý hejtman osmahlé tváře, vysedlýh licních kostí, hladké brady, ale mocných sivých knírů čekal v plné zbroji ve bráně na koni. Zapadlé zelenavé jeho oči byly všude kolem. Maje nahý meč přes sedlo napříč v ruce, nachyloval hlavu a naslouchal dunivým ranám, jež se přes tu chvíli ozvaly, nejčastěji od mostu z Menšího Města.

A. Jirásek, Proti všem

- Sledujte, na co se autor při popisu soustředil a proč.
- Který typ větných členů se v popisu často vyskytuje? Zdůvodněte.

20. *Následující text (popis Eržiky) srovnajte s předcházejícím, uveďte rozdíly a shodné rysy. Doložte autorovo umění úspornosti výrazu. Jak autor dosahuje názornosti?*

Třetího dne šel za Eržikou až hluboko do vsi, aby ji zastihl dříve, než se spojí s ostatními.

Spatřil ji ve večerním soumraku na silnici. Jela na koni, po žensku na něm sedíc, s bosou nohou položenou až na koňský krk, pět řad žlutých a červených korálů na krku a pod sebou místo sedla pestrou látku. Byla oděna tvrdou konopnou košilí a zástěrou s prošivaným pásem, mnohokrát obtočeným kolem těla. Bylo jí šestnáct let, v černých vlasech měla zastrčeno několik kopretin a byla krásná.

I. Olbracht, Nikola Šuhaj loupežník

21. *Pozorujte, jak autor ve vzpomínkovém vyprávění vystihl podobu bratří Čapků metodou srovnávání:*

Na Karlovi a Josefovi bylo vidět na první pohled, že vyšli ze stejné líhně. A přec byl mladší Karel křehký, ale Josef samý sval. I Josef měl červené tvářičky. Nebyly to však skvrny hektické. Josef měl opravdickou červenou papulku, opravdická široká ramena a podstavec jako pan stárek ze mlýna. I Josef se rád podrbal na uchem. Ale dělal to spíš jako žemeslník, který se opatrně přibližuje k dílu, a ne jako premiant, chce-li přesně zodpovědět profesorovu otázku. Oba chodili s levíčkou na zádech, ale každý jinak. Karel – aby udržel rovnováhu, Josef, aby si pohověl. Karel seděl na židli lehce a se zkrocenýma nohama, div nespádl. Josef seděl zešíroka a naplno. Dlaně přitom kladl na kolena a byla v tom sedící mužská jistota a rozšafnost. Karel byl pan student. Josef však byl studentův starší bratr, kterému škola nevoněla.

Podle Fr. Kubky

Vyhleďte přírovnání, slova z hovorové slovní zásoby i z jiných stylových oblastí.

22. *Uveďte co nejvíce vhodných a výstižných adjektiv k substantivům: např. moře – modré, azurové, zpěněné, rozbouřené, klidné, tiché, rozvlněné, zrádné, ledové, ...*

přítel, pes, hrad, květ, prodavačka, obloha, dívka, okno, pole

23. *Doplňte přirovnání:*

- je pilný jako ..., štihlý jako ..., tlustý jako ..., vysoký jako ..., hezký jako ..., ošklivý jako ..., rychlý jako ..., přísný jako ..., běhá jako ..., vleče se jako ..., stojí jako ..., kouká jako ..., zpívá jako ..., tančí jako ..., směje se jako ...
- oči jako ..., tváře jako ..., vlasy jako ..., šaty jako ...
- ... jako břízka, ... jako sluníčko, ... jako pomněnky

24. *Pojmenujte, jakým způsobem je vyjádřeno přirovnání: nosil čepici na způsob homole cukru; havran je o něco menší než vrána; zůstala mu jizva ve tvaru S; jestřáb má okraje zobáku ostré jako nůžky; ušovka svlékla kůži tak, jako když se obrací prst rukavice; muší sosák se podobá razítku; padaly kroupy velikosti hrachu; silnice se hadovitě vinula po příkrém svahu*

25. *Upravte nevhodné formulace. V čem spočívá stylistický nedostatek? Má nízké čelo. Nos má tupý a malý. Ústa má drobná. Má klenuté obočí. Má modré oči jako pomněnky. Bradu má mírně zakulacenou. Obličej má snědý. Má kaštanové vlasy jako její matka.*

26. *Popište svého kamaráda tak detailně, aby ho každý (i cizí člověk) poznal. Záměrně neuvádějte jeho jméno. Zvolte postup: celkový vzhled, výrazné rysy chůze, pohyby, obličej, další části těla, zvláštní znaky.*

27. Popište osobu, kterou dobře znáte (spolužáka, pana školníka, učitele, rodiče, příbuzné ap.). Zvolte pořadí popisu od celku k částem, od výrazných znaků k méně výrazným. Neopakujte táž slovesa. Věty spojujte v souvětí, dále je rozvíjejte. Doplňte text vhodnými přirovnáními a rčeními.
28. Popište obličej dívky, kterou považujete za velmi hezkou, nebo obličej sympatického chlapce.
29. Představte svou kočku, psa, křečka, morče, papouška, králíčka, případně popište zvíře, které byste chtěli mít.
30. Vytvořte popis sama sebe. Popište vaše oblíbené oblečení (Co ráda nosím).
31. Přečtete si dvě ukázky popisu prostředí – na str. 196 a 198 (Jirásek, Rais). Srovnajte je a uveďte, v čem se zásadně liší. Který z nich je dynamičtější?
32. Nahradeť slovesa být a mít v následujících větách slovesy jinými nebo pozměňte celou větu: Ve třídě je katedra a lavice. Na louce jsou květy. Knihy jsou v regále. Na nebi je slunce. Na stěně jsou hodiny. Na náměstí jsou vysoké domy, mají tři poschodí. Náš dědeček má na zahradě jabloně a švestky.
33. Vytvořte popis vašeho bytu, vašeho pokoje, některé z místností bytu. Popište váš dům, chalupu nebo chatu, v níž býváte o prázdninách, uspořádání vaší domácí dílny nebo garáže, okolí vašeho domu, chaty, zahrady v různých obdobích roku. Seřaďte údaje do takového pořadí, v jakém je vnímáte z různých úhlů pohledu. Vyhněte se nespisovným a hovorovým výrazům (např. obyvák, děcák, špajz, sedačka, gramo ap.).
34. Popište vaši školu, třídu, laboratoř, učebnu výpočetní techniky, tělocvičnu, školní hřiště, školní chodbu, školní jídelnu. Načrtněte plánek.
35. Zpracujte témata: Pohled na naše město – Náměstí v našem městě – Nejvýznamnější kulturní památka v místě mého bydliště ap. Vytvořte popis vašeho města pro kamaráda v cizině (ve formě dopisu) a zdůvodněte nejzajímavější místa.
36. Přečtete si úryvek z lyrizované prózy F. Halase Já se tam vrátím (str. 198) a vyjádřete, v čem spočívá její dojemnost, působivost. Hleďte básnické obrazy, citově zabarvená slova, neologismy. Zamyslete se nad tím, jak autor vyjadřuje svůj osobní vztah k rodnému kraji.
37. Pokuste se popsat podzemní, zimní, letní nebo jarní přírodu. Vyberte si pohled z okna, louku v pozadí s lesem, řeku, zahradu ap. Použijte neotřelé, působivé obrazy a slovní vyjádření, zvl. citově zabarvená slova.
38. K podstatným jménům vyhleďte co nejvíce vhodných přídavných jmen: vůně, květy, stromy, cesta, světlo, řeka, zahrada
39. Vytvořte subjektivně zabarvený popis nebo popis s vypravováním na téma: Kam nejraději chodím na procházku – Každý máme v přírodě své oblíbené místo, k němuž nás váží příjemné vzpomínky nebo nějaký silný zážitek – Byli jsme na výletě – Místo, kam se rád vracím – Venku přší – Můj rodný kraj (představte si, jak vypadá v různých ročních obdobích).
40. Kterými výrazy lze vystihnout:
- vztah k lidem, přátelům, k sobě; kritický poměr k ostatním
 - vztah k práci a povinnostem
 - vztah k prostředí, k zvířatům
 - nadání, schopnosti
- temperament
 - zájmy, záliby
- Uvádějte vhodné výrazy a slovní spojení pro vlastnosti kladné i záporné. Najděte k nim synonyma a antonyma.
41. Přiřaďte k sobě přídavná jména
- opačného významu
 - stejného nebo podobného významu
- smělý, pánovitý, lhotejný, dovedný, drzý, odvážný, bojácný, hbitý, ustrašený, pyšný, opatrný, mrštný, zručný, bázlivý, apatický, laskavý, udatný, skromný, rozumný, plachý, lakomý, moudrý, chamtivý, domyšlivý, líný, jemný, lakotný, klidný, hrubý
42. Označte přídavným jménem člověka, který: se nechce dát poučit, myslí jen na svůj prospěch a zisk, jedná vždy podle určitých zásad, tváří se přátelsky, ale chce uškodit, dovede se přizpůsobit zájmům většiny, libuje si v povrchních řečech, neskáče (skáče) do řeči, umí (neumí) potlačit nesouhlas s mluvčím, neodsuzuje (odsuzuje) mluvčího.
43. Jakou vlastnost vyjadřují přirovnání:
- jako liška, šťovík, osika, včelička, řípa, opice, šnek, vtr
 - běhá jako ..., vleče se jako ..., stojí jako ..., kouká jako ..., zpívá jako ..., tančí jako ..., směje se jako
44. Vyjádřete přirovnáním tyto lidské vlastnosti: vysoký, chytrý, tlustý, malý, lakomý, hloupý, upovídaný, nemluvný, překvapený, bystrozraký, slepý, starý, rychlý
45. Vyhleďte si na str. 199 úryvek z Nerudovy novely Doktor Kazisvět:
- Sledujte souvislosti a prolínání prvků popisných a charakterizačních (tj. vzhled i chování hlavní postavy). Povahové vlastnosti hlavní postavy pojmenujte.
 - Všimněte si jazykových prostředků, kterých autor použil, vyhleďte přirovnání a posuďte jeho funkci v charakteristice.
 - Který druh charakteristiky převažuje – přímá nebo nepřímá? Které vlastnosti jsou podány přímo, které poznáme z jednání postavy a které z popisu?
46. V následující ukázce sledujte prolínání prvků charakteristiky a popisu. Doložte citové zaujetí autora.
- Oškatalkovala si ho okamžitě, na první pohled, sotva se s ním setkala v ředitelské kanceláři: šedesátník, zřejmě starý mládenec, nepříliš pořádný, soudě podle jeho rozčuchané, ne zrovna čisté kšticé šedých vlasů. Jeho pohled byl uhýbavý, nejnápadnější byla jeho ústa, široká, rozšklebená, s ohnutými rty, jaká se malují vodníkům. Polibek toho chlapa musí stát za všechno drobné, pomyslíla si, ale na zemském povrchu zřejmě nechodí mnoho trpitelek, které musely Vítkův polibek přestát. Je zvyklý uhýbat ranám a nikdy je nevracet. Byl by asi schopen zákeřnosti, ale nemá na ně čas. Útoky odráží úsměvem, nebo si spíš myslí, že je odráží. Úsměv je to tak nepřekývný vzhledem k vodnické povaze rtů a zažloutlosti zubů, že je to spíš lákadlo na rány než odrazný štít.
- Podle O. Neffa, Čtvrtý den až navěky
- Uveďte, kde je charakteristika přímá, kde nepřímá, kde se prolíná s popisem.
 - Posuďte jazykovou stránku textu – hleďte slova citově zabarvená, přirovnání, rčení; zdůvodněte častý výskyt několikanásobných přívlastků.
 - Posuďte funkci vnitřního monologu.

47. Porovnejte mezi sebou dvě ukázky charakteristiky prostředí. Uvedte odlišnosti stylu obou autorů. Všimněte si prolínání postupu popisného a charakterizačního:

a) Je to město plastické. Město (Praha), která nemá v celé Evropě obdoby. To jsou kupříkladu veliké kontrasty gotických věží. To jsou věže Týnského kostela, jednoduché a přitom majestátní, a to je věž radnice Staroměstské. Dále to jsou věže Mostecké a potom velebná baň svatého Mikuláše, korunovaná nakonec oním gotickým snem Karla IV., chrámem svatého Víta. To všechno vytváří zvláštní napětí. Cizinec si je uvědomuje ihned. Cítí, že se ocitl v prostředí, které je zcela jiné než všechno to, co mu jinde ukazovali.

Podle V. V. Štecha

b) Interhotel Bohemia pyšně strmí nad ústeckým hlavním náměstím jak letadlová loď nedopatřením zakotvená v rybníku, jeho spodní patro skleněných jídelen, salónů a hal začíná čtyři metry nad dlažbou a prší světlo, jen ono samo zabírá čtvrtinu náměstí (zbytek je pak už jen devatenáct domů) a teprve nad ním se na štíhlých nožkách vypíná deset hotelových pater jako

věž (neboť z ostatních devatenácti domů je pouze pět čtyřpatrových, zato však deset má poschodí jen dvě) (...), nad tím vším obrovské, zpuštěné B z tlustého modrého neonu korunované stříbrnou osmicípou hvězdičkou.

Podle V. Párala

48. Příklady témat pro charakteristiku. Kombinujte charakteristiku přímou i nepřímou, využijte i popisných prvků, snažte se o co největší názornost: Která literární postava je mi podobná? V čem spočívá podoba? Můj ideál, životní vzor. Chtěl/a bych se ti podobat. Slavná osobnost dějin, vědy, kultury, sportu. Můj nejlepší kamarád. Vysvětlíte přezdívkou některého spolužáka. Kamarád do nepohody. Oblíbený spisovatel, herec, zpěvák, sportovec. Nemám rád, když se někdo vyťahuje (*Lze zpracovat i jako popis, vypravování*). Charakterizujte některého člena rodiny. Člověka nejlépe poznáme podle toho, co dělá, a ne podle toho, co o sobě říká (*Charakteristika s úvahou*). Zamýšlím se sám/sama nad sebou – autocharakteristika. Co je na mně milé? Jak mě vidí ostatní? Tak tohle jsem já.

STYL ŘEČNICKÝ

Řečnický styl = styl veřejných a oficiálních mluvených projevů; jako samostatný se vydělil ze stylu publicistického
funkce agitací, přesvědčovací (persvazivní) – propagace myšlenek, názorů, postojů, **apelativní** (výzvoová) a **zpravovací** (informační)

cíl – přimět posluchače k přemýšlení, k následování, k přijetí těchž postojů a názorů; **vliv na rozum a city příjemce**
tematická mnohostrannost

projevy politické, slavnostní, řeči soudní, náboženské (kázání), pohřební, při vernisážích výstav, na kulturních akcích, vědecké a populární odborné přednášky; závažnější obsah

společné rysy:

- veřejný charakter; projev pro více posluchačů, pečlivě připravený, promyšlený, mluvený
- přímý kontakt s posluchači, dialog s mlčícím adresátem → srozumitelnost, působivost, živost, vhodnost vzhledem k situaci a posluchači
- využívání **zvukových** prostředků → zřetelná artikulace, spisovná výslovnost, vhodné tempo řeči a intonace, náležitá síla a barva hlasu, neverbálních mimojazykových prostředků (mimika, gesta), kultivovaný přednes
- většina: emotivní působivost, naléhavost

Slohový postup výkladový a úvahový + řečnický postup (ve shodě s komunikačním záměrem)

Jazyková charakteristika

- řečnické otázky, zvolací věty
- prostředky uměleckého stylu (obraznost)
- citace výroků známých osobností – *Kostky jsou vrženy* (Caesar), lidových úsloví (*Kdo jinému jámu kopá ...*); kulturními frázemi (*in memoriam* = na památku, *ex post* = dodatečně aj.)

Řečnické umění (rétorika) = praxe i teorie (řečnické umění i nauka o řečnictví)

vznik – starověké Řecko, Řím; schopnost dobře mluvit na veřejnosti (sněm, shromáždění, soud); předpoklad úspěšného státníka, soudce, vojenského velitele ap.

z historie:

- zakladatel rétoriky řecký filozof **Aristotelés** (384–322 př. n. l.) – spis *Rétorika* (požadavek pěstování stylu)
- řecký řečník **Démostenés** (384–322 př. n. l.) – výmluvně, vtipně řeči proti makedonskému vládci Filipovi (tzv. filipiky)

- vrchol řečnické praxe – římský řečník **Marcus Tullius Cicero** (106–43 př. n. l.) – požadavek rozmanitosti prostředků, bohatství obsahu, rozvinutá stavba vět, logická kompozice, působivost

V Řecku a Římě bylo řečnické umění předpokladem nejen úspěchu společenského a politického, ale i osobní prestiže

Rozlišoval se **vysoký rétorický styl** (slavnostní reprezentativní projevy – využití prostředků uměleckého stylu – obraznost), **střední rétorický styl** (kázání, řečníci zaměřeni na výchovu a poučení – neutrální jazykové prostředky), **nízký rétorický styl** (pro lid – satira, komedie, hovorové jazykové prostředky, jednoduché věty)

Požadavky na řečníky:

- poučovat, hodnotit, přesvědčovat, získávat posluchače
- výstižné, jednoznačné, působivé vyjádření
- přiměřený vztah k adresátovi, serióznost, dodržování společenských norem (při mluvení nejíst, nesmrkat, nekašlat), neodvádět pozornost od projevu

Způsob přednesu (vliv na působivost, získávání posluchačů); nutnost přípravy

- jasná, zřetelná, plynulá řeč (srozumitelnost); zachovávat **zásady spisovné výslovnosti**
- **vhodné členění** na úseky (frázování), intonační předěly mezi větnými úseky – pauzy
- **větný přízvuk** – poslední slovo větného úseku nebo věty, důležitá místa, vytčená slova
- vhodné tempo řeči (ohled na posluchače)

Vnější stránka vystoupení

- vhodné oblečení, správné chování řečníka, péče o zevnějšek
- řeč se pronáší vstoje, bez zbytečných pohybů (dojem nervozity), ale ne strnulý postoj
- osvojený text – nelze ho číst z listu, nutno mluvit k publiku (kontakt s posluchači očima, otázkami)

Řečnické útvary

Politická řeč – agitace, obhajoba, prohlášení, parlamentní řeč, projevy na sjezdech, manifestacích

Soudní řeč – obžaloba, obhajoba

Duchovní řeč – kázání, homilie (výklad Písma), projevy k jubileím světců

Odborná řeč – přednáška, referát, polemika, diskuse

Příležitostná řeč – proslovy (jubilejní, přivítací, pozdravné, smuteční), přípitky, blahopřání, hlášení

Projev

a) **politický** = hodnotící úvaha; uváděná fakta hodnotí skutečnost a ukazují směr jednání, směr vývoje (např. novoroční projev prezidenta)

b) **slavnostní** = projev oficiální, pronesený při mimořádné příležitosti (oslavy výročí, kulturních událostí, jubileí, pohřby významných osobností); uváděná fakta jsou podkladem k hodnocení, a to **kladného** působení **na city** posluchačů, ale dodržet míru (× nadnesený, strojený patos)

prostředky umělecké (obraznost), oficiální (např. uvítací projev při setkání s hosty ze zahraničí)

Proslov

projev **menšího rozsahu** než oficiální slavnostní, např. úvod k jednání, akci pracovní, studijní; přítomnost menšího počtu posluchačů, navzájem většinou známých; jednodušší kompozice, menší míra oficiálnosti, přátelská srdečnost např. proslov ředitele školy na zahájení školního roku, přivítání nových žáků, gratulační proslov k maturantům, blahopřejné proslovy k sňatku

Přednáška

mluvený projev **naučného obsahu**; výkladové i úvahové postupy, vliv na rozum, působivost v obsahu, ve způsobu podání, v kompozici i formě

míra přístupnosti se zřetelem k posluchači (odborníci, studenti, děti, široká veřejnost)

Kompozice

návrh osnovy:

- I. Úvod
 1. Oslovení posluchačů, získání sympatií
 2. Vytčení tématu a cíle řeči → vzbuzení zájmu o téma nebo důvod projevu
 3. Přehledné rozvržení částí
- II. Stat'
 1. Rozvedení myšlenek, odůvodňování pravdivosti tvrzení
 2. Uvedení námitek, jejich vyvracení nebo osvětlení vědeckých poznatků, seznámení s technickým pokrokem
 3. Vyzdvížení hlavních myšlenek jako dokázaných
- III. Závěr
 1. Stručné shrnutí závěrů nebo výzva k posluchačům, výhledy
 2. Působení na cit posluchačů → dosáhnout cíle řeči, zdůraznit znovu cíl a jeho dosažení
 3. Poděkování za pozornost

oslovení

- navazování kontaktu s posluchači, dává řeči oficiální charakter: *Vážení přátelé, dámy a pánové! Chlapci a děvčata, páni učitelé, drazí přátelé! Vážení hosté, milí přátelé!*; opakuje se během přednášky (signál změny tématu, posunu ap.)
- přivítací formule – *Dovolte, abych přivítal (pozdravil) vaše shromáždění nejen jménem svým, ale jménem vedení školy ...*

téma – nejen pojmenovat, ale uvést hodnotícím způsobem (závažné, významné, aktuální)

Sešli jsme se, abychom vzpomněli díla významného představitele ... , abychom se zamyslili nad významným dílem ...

v hlavní části myšlenky rozváděny, vyjádřena **hlediska pojetí, východiska**: *rozhodujícím kritériem správnosti ... , nutno vycházet z principů ...*

přímé důkazy (argumenty), fakta, potvrzující pravdivost tvrzení

nepřímé důkazy – např. tvrzení, soudy (premisy), nutnost pravdivosti

vyvracení nesprávných, protichůdných názorů: *na rozdíl od ... soudím; přestože je námitka pravdivá, nemohu s ní souhlasit; nejde nám o ... nýbrž zejména o ... , nejednou bylo kritizováno*

závěr: shrnutí výsledků usuzování, shromážděných faktů a logických důkazů → důkladně **promyslet** → může zvýšit hodnotu přednášky

Na základě svého výkladu shrnuji ... Snažil jsem se ... ; zakončovací formule děkuji za pozornost

Jazyk – vliv na styl projevu

slovník

- výrazy citově zabarvené (působivost), slova důvěrná, obrazné vyjádření (proslov)
- v odborných projevech přesná pojmenování, srozumitelnost, hodnotící výrazy (důraznost)

spisovné tvary stylově neutrální i knižní, v užším kruhu i hovorové

protiklad 1. os. sg. a 2. os. pl. (slovesa, zájmena osobní a přivlastňovací)

kontakt s posluchači – návaznost 1. osobou pl. (vtahuje posluchače do své úvahy): *Vytkli jsme si tady situaci pro ...*

syntax

- kontakt s posluchači – otázky přímé, nepřímé i řečnické; několikanásobné větné členy; opakování slov: *velká čest a velká odpovědnost* (důraz), protiklady: *období krátké na ... , ale dlouhé na ... , zato je ... ; paralelismus slovní i větný (aby a aby, o kterých – o kterých)*; slova významově blízká: *proti hrubé síle a násilí* (zpřesnění nebo zesílení)

Názorné prostředky – promítání, obrazy, grafy, schémata, tabulky, statistické údaje

Cvičení

1. Uvedte příklady vhodných oslovení pro projev na veřejnosti.
2. Uvědomte si, které vhodné obraty použijete na začátku projevu po oslovení:
např. Dovolte mi, abych uvítal(a) mezi námi ...; Sešli jsme se na ..., abychom ...; Vítae vás na dnešním setkání u příležitosti ...
Dokončete věty, uvádějte další možnosti zahájení.
3. Posuďte ze všech hledisek následující příklad přivítacího projevu ředitele pražské střední školy k profesorům a studentům slovenské střední školy z Trenčína, s níž dlouhodobě rozvíjejí přátelské vztahy a uskutečňují výměnné zájezdy:

Vážení a milí hosté, dámy a pánové, mladí přátelé!

Již několik týdnů plynul život na naší škole v radostném ruchu a shonu, v usilovných přípravách na vaši návštěvu. Nemůžeme si jistě zvláště zdůrazňovat, jak jsme se těšili na opětovné setkání s vámi. Vždyť již pět let se rozvíjí přátelství našich škol, pět let se upevňují přátelské vztahy mezi profesory a žáky obou škol, pět let se prohlubuje naše vzájemná spolupráce. A vždy znovu a znovu se nabízejí nové pracovní náměty a problémy, o kterých si chceme společně pohovořit, o kterých se chceme vzájemně poradit, které chceme společně řešit.

Přejeme si, aby naše školy byly vždy ohniskem radostné práce, ohniskem přátelství a vzájemné pomoci, aby tak tato spolupráce symbolizovala dávné bratrství a blízkost obou národů.

V duchu našich společných cílů bude, milí přátelé, probíhat i naše společné setkání. Jeho hlavní náplň bude jako vždy pracovní. Profesori projednají na společné pedagogické radě aktuální otázky vzdělávací a výchovné práce a studenti obou škol si pohovoří o vlastních problémech a zájmech. Nechceme však jen diskutovat, chceme vám také ukázat život a práci naší školy. Proto se profesori a studenti trenčínské školy mohou zúčastnit vyučování v některých předmětech odborných i všeobecně vzdělávacích. Obě školy již tradičně předvedou výsledky své mimoškolní a kulturní činnosti, a to i před veřejností. Proto uspořádáme ve velkém sále školy společné matiné, na němž vystoupí jednotlivci i pěvecké, taneční a hudební soubory obou škol. A protože chceme, aby se mládež našich škol co nejvíce sblížila, připravili jsme pro vás společný výlet na Karlštejn.

Na závěr mi dovoluete, abych našim milým hostům popřál hezký pobyt v Praze a nám všem hodně zdaru ve společné práci. Přejeme si všichni ze srdce, abychom se po dnech vzájemné práce i zábavy rozcházel s pocity spokojenosti a upřímného přátelství.

At se dále rozvíjí přátelství našich škol!

- a) Jaký ráz má projev? Kterými prostředky je dosaženo jeho oficiálnosti? (Všimněte si charakteru hodnocení a toho, oč mluvčí usiluje).
 - b) Hodnoťte projev po stránce jazykové – vyhledejte prostředky, které mají ráz oficiální, vyjadřují hodnocení, jsou citově zabarvené, dávají projevu řečnickou důraznost, které udržují a posilují kontakt s posluchači. Posuďte také oslovení.
 - c) Posuďte volbu slov, hromadění významově blízkých slov, zpřesňujících a zesilujících výrazů.
 - d) Které prostředky dávají projevu řečnickou důraznost? Jakou funkci mají několikanásobné větné členy a větný či slovní paralelismus, vedlejší věty uvozené stejným spojovacím výrazem?
 - e) Které prostředky slouží k udržení pozornosti a kontaktu s posluchači?
4. Všimněte si nelibozvuchnosti v následujících větách a odstraňte ji: Nevím, postačily-li by uvedené důvody k vysvětlení jeho jednání. To byl zvláště šťastný den. Ježto ještě nebyl unaven, dal se do další práce. Především si všimněte podstaty problému. Opět pět let minulo a zase jsme se sešli. Musíme ještě rozhodně hodně dohánět. Dnes nesmí nikdo zahálet. I na ručním lise se dá dosáhnout krásných tisků. Proto toto jednání bylo odročeno. Toho roku přišly brzy mrazy. Jistě sis zas stýskal.
 5. Připravte si krátký proslov k spolužákům na ukončení (zahájení) školního roku.
 6. Připravte si projev k vernisáži výstavy o historii vaší školy, k premiéře divadelního představení vašeho školního souboru, k zahájení kulturní nebo sportovní akce (soutěže) školy, k výročí významné kulturní osobnosti, k zahájení maturitního plesu. *Vhodným způsobem vždy přítomné přivítejte, seznámte je s činností, popřejte příjemnou zábavu (úspěchy) ap.*

Získávání a zpracování informací

INFORMACE A INFORMATIKA

- **informace** = zpráva, údaj i poučení
 - akt sdělení (proces informování o nějaké situaci, věci)
 - obsah sdělení
- **informatika** – interdisciplinární vědní obor, výzkum společenské komunikace a vyjadřovacích prostředků (souvislost s jazykovědou)
 - nauka o získávání, vyhledávání, zpracování, ukládání, zpřístupňování a využívání informací
 - vznikla v 20. letech 20. stol., spjata s kybernetikou a vznikem počítačů
 - **cíl:** přenos informací s co nejmenším zkreslením
- **teorie informace** – obor zkoumající přenos informace od zdroje k příjemci

Informační prameny

dělí se podle původnosti informací (podle informační zpracovanosti)

- **primární informační prameny** – dokumenty obsahující původní, dosud nijak nezpracované informace (např. zpráva o výzkumu, učebnice, monografie, číslo časopisu)
- **sekundární informační prameny** – dokumenty informující o primárních pramenech (katalogizační a biografické záznamy, výtahy z článků, knih, anotace, referáty, katalogy)
- **terciární informační prameny** – soupisy sekundárních pramenů (bibliografie bibliografií, rešerše – soubory informací k určitému tématu), Např. učebnice = primární pramen, v katalogu knihovny sekundární pramen, v bibliografii (seznam použité nebo doporučené literatury) terciární pramen

- získávat informace lze na odborných přednáškách, z televize, rozhlasu, v knihovnách, na Internetu

Dokumenty v tištěné podobě

tradiční informační prameny

- **knihy:** *monografie* (vědecké dílo zaměřené na jedno téma)
 - sborník* (soubor článků, statí, studií s příbuznou tematikou, např. z konferencí)
 - učebnice a skripta* (výklad poznatků z určitého oboru k studijním účelům)
 - příručky* (k rychlé konkrétní informaci – adresář, průvodce, slovník, encyklopedie – většinou abecedně řazená hesla)
- **časopisy** (periodika) – vycházejí na pokračování (společný název, obsahové zaměření)
 - odborné časopisy* se speciálním zaměřením (týdeníky, měsíčníky, čtvrtletníky) s příspěvky různých autorů; existují i v elektronické podobě (některé dokonce jen v elektronické podobě)
 - denní tisk, noviny** – nejnovější zpravodajství z oblasti politiky, hospodářství, kultury aj. pro nejširší vrstvy čtenářů
 - ročenky** – periodické publikace, vázanost na určitou oblast, k jubilejnímu roku ap.
- **speciální dokumenty** – v omezeném nákladu, např. *patentová literatura* (nové informace o výzkumu a vývoji), *technické normy* – pro praxi, *právní předpisy* aj.
- **výzkumné dokumenty** – disertační práce, věstníky
- **fremní literatura** – letáky, reklamy, seznamy výrobků, prospekty, návody k obsluze přístrojů – s cílem propagace

Dokumenty v elektronické podobě

- souvislost s vývojem a zaváděním výpočetní techniky (informace uloženy v paměti počítače)
- lze zachycovat všechny zdroje informací, např. text, audio, video (případně kombinované zdroje) = **multimédia**

Výhoda elektronizace dat:

- zpracování stále rostoucího objemu informací a jejich zpřístupnění (pro studijní účely a pro praxi)
- jejich dlouhodobé uložení (v digitální podobě nedochází s časem k poškozování obsahu dokumentů)
- rychlé vyhledávání informací

- přenos a získávání informací v kterémkoliv místě a čase

Počítače umožňují zápis informace, např. jako prostý text nebo ve formě hypertextu a databáze

Hypertext = informace spolu s odkazy na další texty, obvykle rozvíjející původní informaci

- dohromady jsou propojeny informace textové, obrázky, grafy, fotografie, zvukový záznam, videozáznam ap.
- může obsahovat návaznost na jiný počítač s jeho informacemi
- umožňuje výběr dokumentů, odbočky do jiných textů

Databáze = způsob záznamu informací, zvláště faktografických (jejich rozpis na základní prvky s jednotnou strukturou)

→ lze je utřídit, vybírat z nich ap.

Informace lze ukládat na tzv. **média**, např. pevný disk, CD-ROM, DVD, magnetické pásky aj., lze je přenášet po Internetu

KNHOVNY A INFORMAČNÍ STŘEDISKA

Knihovny = základní, tradiční informační instituce i zprostředkovatelská a informační centra; jsou v nich studovny, čítárny, různá oddělení (pro mládež, hudební ap.)

Funkce knihoven

- **půjčování** literatury (umělecké, odborné, regionální – podle druhu a zaměření knihovny)
- pořizování **dokumentace** (zaznamenávání a třídění literatury, zvl. odborné)
- poskytování **bibliografických informací** (o tématech, knihách, časopiseckých pracích, autorech, místě a roce vydání ap.)
- vypracovávání **rešerší** (z franc. *recherche* = hledání, patrání) = souhrn informací o pramenech (knihách, člancích) k určitému tématu
- poskytování **meziknihovní výpůjční služby** (ze všech knihoven ČR i ze zahraničí, např. půjčování knih, fotokopíí, mikrofilmů ap.)
- pořádání **výstav, besed** se spisovateli, informace o knižních novinkách, kulturních výročích ap.
- řízení **čítáren, studoven**

Půjčování knih

Tradičně se informace o knihách zapisují na **kartotéční katalogizační lístky** → řadí se do katalogů

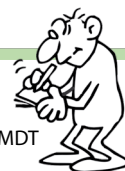
Katalogizační lístek obsahuje bibliografické údaje:

- **signatura** (bývá vpravo nahoře) = údaje o oboru, velikosti knihy, pořadovém čísle knihy v oddělení skladu
např. 75 B 12 851
- příjmení a jméno **autora** (někdy jméno překladatele, ilustrátora)
- **název** díla
- **nakladatelství, místo a rok vydání**, počet stran, náklad ap.
- **anotace** – stručná, jazykově zhuštěná informace o tématu, jeho pojetí; hodnocení, zaměření

poznámka

Velikost knihy se označuje A – L
(největší → nejmenší)
Obor se označuje čísly od 0 – 9 podle MDT

Katalogy – obsahují informace o knihách z různých hledisek:

- **jmenný** (autorský) – katalogizační lístky řazené abecedně podle příjmení autorů, pak následuje vlastní jméno, název díla, místo a rok vydání (je-li autorem kolektiv, udává se jméno prvního autora, nebo redaktora, nebo název díla; stejně u časopisů, sborníků ap.)
- **předmětový** – podle předmětových (obsahových) hesel, vyjádřených slovně, podle nadřazených a podřazených pojmů (tj. rozsahu významu slov) či klíčových slov uspořádaných abecedně

např.
Stromy
Ovocné stromy
Jabloně
Zlatá reneta

- **systematický** – podle vědních oborů a podoborů; obsah vyjádřen číselnými znaky: 10 základních tříd oborů od 0–9 podle Mezinárodního desetinného třídění MDT (Deweyova knihovnická soustava)

např. 1 – filozofie 7 – umění
užší obory a podobory: 75 – malířství
757 – figurální malířství
757.1 – portrét

Informace o knihách podávají také bibliografické časopisy (periodika, anotované soupisy literatury); mohou být specializovány na vědní obory, dále týdeník **Knihy**, **Knížní novinky**, měsíčník **K REVUE**, **Knížní klub**, **Dobré čtení**, dále ediční plány jednotlivých nakladatelství aj.

V současné době dochází k **elektronizaci knihoven**, tj. automatizované zpracování knihovního fondu (převedení tradičních lístkových katalogů do paměti počítače); výhody – možnost uživatele samostatně vyhledávat knihy v knihovně, studovně, případně i v počítači na svém pracovišti nebo doma

Knihovny poskytují **automatizovaný výpůjční systém** s využitím počítačů (např. program LANius) – do paměti počítače jsou uloženy všechny záznamy o knihách; jednotlivé knihy i průkazky čtenářů jsou označeny např. **čárovým kódem** (urychlení vypůjčování, zkvalitnění informací o jednotlivých knižních jednotkách)

Katalogy knihoven jsou propojeny v počítačové síti Internet → informace o publikacích kdekoli na světě

Druhy knihoven: veřejné, odborné knihovny, státní vědecké knihovny, vysokoškolské knihovny, knihovny institucí, ústředních organizací, archivů

Významné knihovny:

Národní knihovna (NK) v Praze – největší (přes 6 mil. svazků), shromažďuje zvl. bohemika (publikace o našem území), je v ní archiv národního písemnictví, metodické centrum pro všechny ostatní knihovny, centrum meziknihovní a mezinárodní výpůjční služby; přiděluje knihám mezinárodní čísla (ISBN), shromažďuje publikace OSN, UNESCO a dalších organizací, zpracovává a vydává národní bibliografii (v tištěné i elektronické podobě)

Moravská zemská knihovna v Brně, státní vědecké knihovny v Plzni, Liberci, Hradci Králové aj.

Knihovna Akademie věd ČR (KNAV) – centrum sítě 60 specializovaných vědeckých knihoven a ústavů AV

Vysokoškolské knihovny: Univerzitní knihovna v Brně, v Olomouci, knihovna Středoevropské univerzity v Praze

Informační střediska – např. Národní informační středisko (NIS) v Praze (od r. 1991) – poskytuje veřejné informační služby ze všech oblastí, získává, zpracovává a zpřístupňuje odborné informace, vydává odborné publikace

Internet = celosvětová počítačová síť (vznikla v 90. l. 20. stol.) – zpočátku zřízena jako malá komunikační síť pro potřeby amerických univerzit, na konci 20. stol. došlo ke globálnímu rozšíření této sítě → zpřístupnění informací široké veřejnosti

Vývoj nejrůznějších **technologií** pro ukládání, zpracování, vyhledávání a přenos dat:

- **WORLD WIDE WEB** [world wide web] – ve zkratce WWW nebo web; umožňuje přístup a zobrazení informací v tzv. **hypertextové podobě** (součástí dokumentu jsou zvýrazněné odkazy, které po kliknutí myší zobrazí další podrobnější detaily základní informace; dokument je zobrazován ve formě tzv. **webové stránky** (v současnosti mají obvykle všechny významné instituce, firmy vlastní webové stránky; existují i osobní webové stránky jednotlivců)
- **Elektronická pošta (e-mail)** [ímejl] – technologie nahrazující klasickou poštu, ale v elektronické podobě; informace zasláná elektronickou poštou má rovněž ode-

zajímavost

Mezinárodní desetinné třídění

0 – Obecnosti	6 – Užitě vědy, Lékařství, Technika
1 – Filozofie, Psychologie	7 – Umění, Architektura, Fotografie, Hudba, Sport, Hry
2 – Náboženství, Církev	8 – Jazyky, Jazykověda, Krásná literatura
3 – Společenské vědy	9 – Zeměpis, Životopisy, Dějiny
4 – zatím neobsazeno	
5 – Matematika, Přírodní vědy	

poznámka

Příklady webových stránek

www.vlada.cz
www.cuni.cz (Karlova univerzita v Praze)
www.msmt.cz (Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR)
www.nkp.cz (Národní knihovna ČR)
www.ngprague.cz (Národní galerie v Praze)
www.loc.gov (The Library of Congress = Kongresová knihovna USA)
www.idnes.cz (elektronické noviny vydavatelství Mláďa fronta Dnes)
www.scio.cz (informace o přijímacích zkouškách na VŠ a o přípravných kurzech)

silatele, adresáta, předmět informace popisující zkráceně vlastní text, do kterého mohou být uloženy přílohy obsahující multimédia; např. novak@alpro.cz

- **News Network** [ňús netverk] – po celém světě distribuované obsahy elektronických konferencí; konference obsahují diskusní příspěvky jednotlivých uživatelů Internetu; bývají zaměřeny obvykle k určitému tématu
konference jsou: *moderované* (moderátor konference třídí, případně vyřazuje nevhodné příspěvky nebo zcela nesouvisající s daným tématem)
veřejné (bez moderátora, nejsou řízeny)
- **FTP** (File Transfer Protocol) [fajl transfer protokol] – služba umožňující přenos dat jakéhokoli typu z kteréhokoliv místa v rámci sítě Internet kamkoliv
- **Vyhledávač** – organizace, které pomocí svých webových stránek a speciálních programů umožňují vyhledání informací o jiných webových stránkách; např. www.yahoo.com nebo české www.seznam.cz nebo www.atlas.cz, www.altavista.com

RACIONÁLNÍ STUDIUM TEXTU A JAZYK

1. Způsob výběru odborné literatury

Základní informaci z odborné literatury (rychlou orientaci v textu) lze získat:

- **z anotace** (zhuštěná, stručná informace o tematice díla, jeho pojetí a hodnotě, např. na katalogizačním lístku v knihovně, nebo v knihovním evidenčním systému, tj. v elektronické podobě, nebo na záložce přebalu knihy)
- **z obsahu** (přehled o hlavních kapitolách, oddílech textu s uvedením čísla stránky); bývá před textem knihy nebo v závěru knihy
- **z předmluvy** – prologu nebo **doslovu** – epilogu (záměr autora, způsoby a cíle řešení problematiky, zdůvodnění účelu publikace)
- **z resumé** (shrnutí, stručný obsah, výtah z textu – zdůraznění hlavních myšlenek, východisek, cílů, výsledků bádání); bývá cizojazyčné, zvl. v angličtině (Summary), němčině (Zusammenfassung), francouzštině (Résumé), španělštině (Resumen), ruštině (Rezjume) a řazené v závěru knihy, zvláště odborné
- **z rejstříku** (abecední seznam termínů nebo autorů, osob vyskytujících se v textu s uvedením čísla stránky); usnadňuje vyhledávání informace, bývá na konci knihy

2. Metoda trojího čtení

- **zběžné** (letmé) → představa o celku a důležitých místech
- **důkladné** – studium podstatných částí, soustředění na klíčová místa (jsou graficky odlišena)
→ podtrhávání (i barevně) nebo poznámky, značky, vlastní názory, např. na okraji textu = ve vlastní publikaci
→ pořizování výpisků, tezí, osnovy nebo konspektu = z vypůjčené publikace
- **výběrové** – čtení podtrženého, poznámek na okraji, konspektu ap.

3. Druhy poznámek a záznamů při práci s textem

a) **Osnova**

- zachycuje přehledně výstavbu **celého textu**
- naznačuje tematické složky textu, jejich sled **heslovitě** (často jednočlenné věty jmenné, stručné slovesné věty) a návaznost
- mívá **3 části**: úvod, vlastní text (rozdělený do dalších bodů) a závěr

b) **Výtah (konspekt)**

- rozšíření bodů osnovy o stručné vysvětlivky, souvislosti; je podrobnější než osnova (myšlenky jsou rozváděny, konkretizovány, dokládány)
- zachycuje přehledně **hlavní myšlenky, výstavbu celého textu** (jako osnova) – pro rychlou orientaci v obsahu díla
- obsah a sled tematických složek postihuje v **hutných větných formulacích** a s **konkrétními údaji**; převažuje vyjadřování jmenné

- požadavek **přehlednosti** (nadřazenost a podřazenost vyjádřena využitím písmen abecedy, značek, závorek, dělením textu římskými nebo arabskými číslicemi, mezinárodním desetinným tříděním)
- možnost **odkazů** k jiné odborné literatuře (opatřují se čísly a v oddíle poznámek jsou konkretizovány)
- nutnost přesné citace pramenů (viz níže) = bibliografické údaje

Výtah píšeme buď na **volné listy A4** po jedné straně (opět s bibliografickými údaji) nebo ukládáme do paměti počítače např. Vývoj zemědělské a manuální výroby v Čechách v 2. pol. 18. stol.

Osnova

I. Nástup industriální společnosti.

1. Nové plodiny, střídavé hospodářství.
2. Rozvoj manufaktur.

II. Největší manufaktury v Čechách.

Konспект

I. Od poloviny 18. stol. pomalý rozklad feudální společnosti (většina obyvatel ještě v zemědělství; robota, malá města)

1. Změna – nově pěstování brambor a jetele (na dosavadním úhoru) → možnost střídavého hospodaření
2. Rozvoj manufaktur
 - a) rozptýlené (zvl. textilní, v horských oblastech)
 - b) centralizované, ve velkých dílnách nebo v hutích, sklářství

II. Největší manufaktury v Čechách – Horní Litvínov, Nová Kdyně, Kosmonosy, nejstarší ve Slavkově u Brna

Pokud je výtah jako souvislý zápis, jednotlivé části pak nečíslyjeme.

c) **Výpisek (excerptum)** – doslovné vypsání důležité, zajímavé **části** textu (věty, zajímavé myšlenky ap.)

citát – doslovný výpisek z díla některého autora použitý v textu jiného autora; označuje se uvozovkami

teze – stručně vyjádřená základní myšlenka

píšeme buď na **volné listy A6** (kartotéční lístek) po jedné straně, nebo lze pomocí specializovaných programů tato data uchovávat v elektronické podobě:

- heslo (klíčové slovo) = obor, tematika (pro abecední řazení v kartotéce)
- vlastní výpisek
- pramen, bibliografické údaje (autor, název díla nebo časopisu, místo a rok vydání ap.)

4. Technika citování, bibliografické údaje

citát – souhlasí doslova s originálem (i pravopisně); doslovně uvedené cizí výroky; vypuštěná slova, část věty se označují graficky třemi tečkami, vypuštěná delší část textu, např. odstavce, se označuje třemi tečkami v závorce (...); vložený výraz do citátu (kvůli srozumitelnému kontextu) nebo jiné případné změny originálu se uvádějí v závorkách s poznámkou jména autora úpravy

bibliografické údaje (bibliografie)

■ knižní publikace:

příjmení a jméno autora, název knihy, místo a rok vydání, stránka (-y)

např. Horníček, Miroslav: *Hovory s Janem Werichem*, Panorama, Praha 1991, s. 18 (s. 18–27 nebo s. 18n = a následující)

■ časopisecký článek:

příjmení a jméno autora, název článku, název časopisu, ročník, rok, číslo, stránka

např. Procházka, Miroslav: *Ulicemi Jičína*, Český jazyk a literatura, roč. 46/1995–96, č. 3–4, s. 69–71

tiráž – technické údaje na konci knihy, novin, časopisu: jméno autora, název publikace, místo a rok vydání, nakladatelství, výše nákladu, vydání atd.

odkaz

Ustálená pravidla pro uvádění citátů a psaní bibliografických údajů: Česká státní norma č. 010196

Cvičení

1. Vyberte si v kterékoliv knihovně (vlastní, školní, veřejné) literární dílo některého autora, vyhledejte v něm zajímavé či moudré myšlenky a citáty a označte je **bibliografickými údaji**. Vyhledejte zajímavý článek v časopise, který nejraději čtete, a uveďte u něho všechny bibliografické údaje.
2. Vyhledejte v knihovně na katalogizačním lístku libovolné knížky **anotaci** a uveďte, jak je dosaženo hutnosti vyjádření. Pokuste se o formulaci anotace některé knížky, kterou jste nedávno četli.
3. Které největší a nejdůležitější knihovny znáte?
4. Navštivte veřejnou knihovnu v místě svého bydliště a vyhledejte:
 - a) 5 děl od různých autorů ve jmenném katalogu
 - b) 5 děl z oboru vašeho zájmu v předmětovém katalogu
5. Připravte si osnovu následujícího úryvku:
Šelmy

Početným řádem savců jsou šelmy. Jejich tělo je dokonale přizpůsobeno k chytání a usmrcování živé kořisti. V přírodě hrají důležitou roli tím, že pohubí mnoho býložravých zvířat, která by se jinak přespířili rozmnožovala. Dnes přisuzujeme šelmám tu dobrou vlastnost, že udržují vlastně v přírodě rovnováhu.

Lovci však měli a dosud mají o šelmách jiné mínění. Vidí

v nich škodnou, kterou je nutno odšťelovat, poněvadž hubí užitečné tvory. To je však názor jednostranný. Nelze nijak přesně od sebe rozlišovat užitečná a škodlivá zvířata. Nejlépe to vysvětlí příklad.

Lasicovitá šelma lasička čili kočava je přizpůsobena hlavně k tomu, aby mohla chytat škodlivé hračboše a myši. Má úzké tělo, takže vnikne i do nejmenší myši díry. Jediná kočava pohubí stovky hračbošů a myši, kteří by sežrali pěknou hromádku obilí. Pro zemědělství je tedy jedním z nejužitečnějších zvířat. Je však prospěšná člověku a domácím zvířatům i jinak, neboť je požíráním myši chrání před různými nebezpečnými nemocemi, které myši a hračboši přenášejí. Myslivci však vidí v kočavě jen úhlavního nepřítele zajíčků, koroptví a bažantů a na setkání ji střílejí.

Podle J. Hanzáka – Z. Veselovského, Světem zvířat

- a) Vypíšte z textu důležitá fakta.
 - b) Pořídte si písemný výťah, zachyťte hlavní myšlenky.
6. Zpracujte výťah z článku nebo části knihy týkající se oboru, který vás zajímá. Zároveň s vypsáním nejdůležitějších a nejzajímavějších myšlenek zachyťte stavbu celého textu. Uveďte bibliografické údaje.
 7. Z některého výkladu z učebnic pořídte osnovu, výpisky, výťah.

JAK SE VYVAROVAT ZÁKLADNÍCH A NEJČASTĚJŠÍCH CHYB V SLOHOVÝCH PRAČÍCH:

- a) Práce musí odpovídat tématu a slohovému útvaru.
- b) Snažte se o návaznost myšlenek, návaznost odstavců textu.
- c) Ve větách, které následují za sebou, neopakujte zbytečně stejná slova. Lze je nahradit vhodným zájmenem, slovem souznačným, někdy je můžeme vynechat.
- d) V jednom větě celku neuvádíme spojení **když – tak**.
- e) Ukazovací zájmena užíváme pouze tam, kde je to nutné.
- f) Spojka **jestli** je hovorová. Nahradte ji spojkou **jestliže**. Tam, kde slovo **jestli** uvozuje otázku, nahradte je spojkou **zda** nebo **zdali**.
- g) Zkontrolujte tvary zvrtných sloves v 2. os. sg. min. času – **ptal ses** (chybně ptal jsi se), **zpíval sis** (chybně zpíval jsi si).
- h) Zkontrolujte tvary kondicionálu: **chtěl bys** (chybně chtěl by jsi), **učil by ses** (chybně učil by jsi se), **chtěli bychom** (chybně bysme), **chtěli byste** (chybně by jste).
- ch) Zkontrolujte interpunkci ve větách jednoduchých a v souvětí.
 - i) Pokud jste užili přímou řeč, zkontrolujte rovněž správnost interpunkce.
 - j) Dodržujte zásady pravopisu – používejte vždy Pravidel českého pravopisu.
 - k) Dbejte na estetickou úpravu práce.

Výběrový rejstřík pojmů

A

abeceda 34
ablativ 64
abreviace 51, **57–58**
abstrakce 9, 178
abstrakta 54
abstraktizace konkrét 47
Adam z Veleslavína, Daniel 17
adjektivum 61, **72–76**
adjunkce 113
adresa 168
adresát 7, 158, 159, **168**
adverbialie 121–122
adverbium 61, **100–101**
afix 51
aforismus 185
aglutinační jazykový typ 13
akcent 30
akronym 57
aktivní slovní zásoba 42
aktivum 90, 93
aktualizace 43, 48–49, 190
aktuální členění výpovědi 30, 131, **133–134**, 154
akuzativ **62**, 63
aliterace 194
alveoláry 29
alternace hlásek 53
anafora 194
anaforické navazování textu 155
anakolut 128, 161, 165
analogická oprava pravopisná 20
analogie 178
analytický článek 190
analýza 9, 178
animatum 67
anketa 171
anonym 168
anotace 209, 211
antikva 156, 160
antiteze 194
antonyma 45
antonymie 45
aorist 16, 17
apelativizace proprií 47
apelativum 66
aplikovaná lingvistika 10
apozice 112, 130
apoziopeze 128
argot 22, 46, 161, 165
archaismy 46

Aristotelés 204
artikulace 9
asimilace znělosti 32
aspekt 91–92
atrakce 129
atribut 119
atribut verbální 122–123
augmentativa 46, 54
automatizace 43, 48–49, 189
autor sdělení 7, 158, 159, 209
autorský plurál 87, 166, 173
axiomatizace 178
azbuka 8, 12, **13**

B

Bajza, Jozef Ignác 25
Balbín, Bohuslav 18
Bartoloměj z Chlumce 17
barva hlasu 31
Bauer, Jaroslav 19
Bělič, Jaromír 19
Benedikti z Nedožier, Václav 17
Bernolák, Anton 25
beseda 192
běžný společenský styk 166
Bible kralická 18, 20
bibličtina 25
bibliografické informace 209
bibliografické údaje 212
bibliografie 212
bilabiály 29
blahopřání 166, 169
Blahoslav, Jan 17
bohemika 16
bohemistika 10
bratrský pravopis 20
budoucí čas 87

C

cardinalia 82
causerie 191
Cicero, Marcus Tullius 205
citáty 48, 212
citoslovce 61, **104–105**, 127
citování 212
Claretus de Solentia 17
cyrilice 8, 12

Č

čárka ve větě jednoduché 39
čárka v souvětí 39

čas 61, **87–89**
čas objektivní, relativní 87
čas budoucí 88–89
čas minulý 88
čas přítomný 87, **88**
časopisy 188, 208
časování 61, 62
částice 61, **103–104**
čeština spisovná, hovorová, nespisovná, obecná **21–22**, 165
čeština veleslavínská 17
čeština barokní, humanistická, nová, současná, stará 15
číslice arabské, římské 34, 38, 156
číslo 61, **64**, **87**
číslo dvojné 12
číslo jednotné, množné 64, 87
číslovka 61, **82–85**
článek tzv. „obrácená pyramida“ 189
člen řídicí 112
člen závislý 112
členění na větné úseky 30
členění souvislého textu 155
členění uměleckého textu 194
členicí znaménka 39
črta 194

D

Daneš, František 19
databáze 209
dativ **62**, 63, 121
datum 168
dedukce 178, 181
dějiny jazyka 10
deklinace 61
dekódování situace 7
dělení slov na konci řádku 38
demokratizace jazyka 24
demonstrativa 78
Démostenés 33, 204
denazalizace 15
denní tisk 208
denominativa 53
derivace 51, **53–56**
deriváty 53
derivologie 10, 51
desetinné třídění 156, 178
determinace 112, 140, 144
determinologizace 24
deverbativa 53
Deweyova desetinná soustava 8, 210

diachronní jazykověda 10
diakritická znaménka 20, 34
diakritický pravopis 17, **20**, 34
dialekt 10, **21**
dialektismy 46
dialektologie 10
dialog 7, 135, 155, 159, 165, 167
diferenciace funkční stylová 25
diferencující výrazy 179
diftong 27
diftongizace 15
diktáty 41, 72, 76
díly 155
diskuse 166, 167
distributiva 83
Dobrovský, Josef 10, **18**, 19, 20
dokonavost 91
Dokulil, Miloš 19
dokument 208
dokumentace 209
dopis 167, 174, 189
doplňěk 120, **122–123**
doplňěk shodný, neshodný 123
doplňěk subjektový, objektový 123
doplňěk volný, těsný 123
dorozumivací jazykový kód 7
doslov 194, 211
dotazník 169, 170, 171
dramatika 194
druhotný význam slova 44
druhy slov 61
duál 12, **16**, 64, **87**
důraz 30, **31**
dvojčlenná věta 108, 109
dvojhláska 27
dvojné číslo 12, 64, 87
dysfemismy 46, **48**, 54
dyslalie 33

E

Eisner, Pavel 19
elektronická pošta 166, 210
elektronizace dat 208
elektronizace knihoven 210
elipsa 128, 159, 165
e-mail 166, 210
enklitika 30
epanastrofa 194
epifora 194
epika 194
epilog 194
epizeuxis 194
Ertl, Václav 19
esej 184, 185
esperanto 8

etymologie 10
eufemismy 46, 48
excerptum 212
exoforické navazování textu 155
experiment 178
expozice 195
extralingvální prostředky 156

F

fakultativní větné členy 137
fázovost děje 92
fejton 188, **191–192**
femininum 65
figury 194
filozofie jazyka 10
firemní literatura 208
flexe 61
flexivní jazykový typ 13
foném 8, **9**, **27**, 28, 34
fonetická transkripce 33
fonetika 9, 27
fonologický pravopis 34
fonologie 9, 27
formálně syntaktické vztahy 113
formant 52
formulář 169, 173
frazém 10, **42**
frazeologická spojení 42
frazeologie 10
frázování 30
frekventativa 55, 92
frikativy 29
FTP (File Transfer Protocol) 211
funkční styly spisovného jazyka 162
futurum 88–89

G

Gebauer, Jan 19, 20
generalizace 47
genetická klasifikace jazyků 11
genitiv **62**, 63, **116**, 120, 121
genus verbi 90–91
glosa 16, 185, 190
grafém 8, 9, 12, 28, **34**
grafémika 9, 34
grafická stránka jazyka 34–39
grafické členění textu 178
grafika 34
grafologie 9
grafy 156
gramatická slova 43
gramatický větný vzorec 137–138
gramatický význam slova 43
gramatika 10, 61
Grepl, Miroslav 19

Gutenberg, Johannes 17
Gzel, Petr z Prahy 17

H

Hausenblas, Karel 19
Havlíkovo jerové pravidlo 14
Havránek, Bohuslav 19
heslo 23, **49**
heslový odstavec 23
hieroglyfy 8
historická mluvnice 10
historismy 46
hlaholice 8, 12
hlasivky 27, 28
hláska 9, **27–29**
hláskosloví 9, **27–30**
hláskové písmo 8, 34
hlásky plynné 29
hlášení 169
hloubkové členění textu 156
Hodža, Michal Miloslav 25
homilie 205
homofon 45
homograf 45
homonyma 44–45
homonymie 44–45
homonymie lexikální, morfologická, slovnědruhová 45
homonymie úplná, částečná, nepravá 45
horizontální členění textu 155, 178
hovorová čeština 21
hovorovost 161
hranice slov v písmu 38
humanistická perioda 17
Hurban, Jozef Miloslav 25
Hus, Jan 17, 20
hyperbola 48
hyperonyma 44
hypersyntax 154–157
hypertéma 154, 156
hypertext 209, 210
hypokoristika 46
hyponyma 44
hypotaxe 114, 140
hypotéza 178

CH

charakteristika 194, **198–199**
charakteristika přímá, nepřímá 195, 198

I

ideografické písmo 8
ido 8
ich-forma 195

imperativ 89
imperfektiva 91
imperfektum **16**, 17
inanimatum 67
indefinita 80–81
indikativ 89
individuální slovní zásoba 42
individuální styl 159, 193
indukce 178, 181
infinitiv 93, 95
infinitivní konstrukce 130, 196
informace 208
informatika 208
informační prameny 208
informační středisko 209, 210
iniciála 156
iniciálové zkratky 57
instrumentál **62**, 63–64
integrace 24
intelektualizace 24
interdialekt 22
interjekce 61, **104–105**
interjekční teorie 6
interlingue 8
internacionalizace jazyka 24
internet 166, 210
interrogativa 79–80
interpunkční znaménka 34, 160
interview 189, 192
intonace 31
introflexivní jazykový styl 13
investigativní žurnalistika 189
inzerát 169, 177
inzerce plošná, řádková 189, **192**
ironie 48, 190
italika 156
iterativa 55, 92
izolační jazykový typ 13

J

jádro slovní zásoby 11, 42, 161
jádro výpovědi 133
Jakobson, Roman 19
jazyk 6
jazyk a myšlení 8
jazyk kmenový 7
jazyk mateřský 7
jazyk mluvený, psaný 34
jazyk národní 7, **21–22**
jazyk programovací 8
jazyka přirozený, umělý 8
jazyk světový 8
jazyk živý, mrtvý 8
jazyková kultura 23
jazyková norma 22

jazyková poradna 19
jazyková rodina 11
jazyková skupina 11
jazykověda 9
jazykověda obecná 10
jazykověda synchronní, diachronní 10
jazykový styl 158
jazykový systém 7
jazyky germánské 11
jazyky indoevropské 11–12
jazyky románské 11
jazyky slovanské 12
jazyky ugrofinské 11
Jedlička, Alois 19
jednání 194
jednočlenná věta 108–109
jednoduchá věta 106
jednoduché tvary slovesné 16
jednotné číslo 64, 87
jednovidovost 92
Jelínek, Milan 19
jery 12, **14**
jízdni řád 170
jména abstraktní 54
jména činitelská 53
jména dějů 54
jména hromadná 54, 64, 71
jména konatelská 53
jména látková 64
jména materiální 64
jména míst 53
jména mládat 53
jména nositelů vlastností 53
jména obyvatelská, příslušnosti 53
jména podstatná 61, **66–72**
jména pomnožná 64, 68, 70, 71, 83
jména prostředků, nástrojů 53
jména přechýlená 53
jména přídavná 61
jména původu z látky 54
jména výsledků děje 53
jména vztahová 54
jména zdrobněná 54
jména zhrubělá 54
jména zveličelá 54
jmenné číslo 64
jmenné konstrukce 179
jmenný rod 64
jotace 15
Jungmann, Josef 18–19
juxtapozice 51

K

kadence 31
kakofemismus 48

kalk 18, 59
kapitoly 155, 194
kartotéční lístek 209
kataforické navazování textu 155
katalog jmenný, autorský,
předmětový, systematický 206,
209, 210
katalogizační lístek 209
kázání 205
Klaret 17
klínové písmo 8
klíše 48
kmen **52**, 93, 96, 97
kmenotvorná přípona 52
kmenový jazyk 7
kniha 208
knihovna 209
knižnost 161
kodifikace 22
kodifikační příručky 22–23
kódování informace 7
koherence 155
kohyponyma 44
kóla 30
kolektiva 54
Komárek, Miroslav 19
Komenský, Jan Amos 17
komentář 155, **190**
komparatistika 10
komparativ 75
kompozice 51, **56–57**, 189
kompoziční vokál 56
komunikace 6
komunikace verbální, neverbální,
verbálně neverbální 7
komunikační proces 7
komunikant 7
komunikát 6, 106
koncovka 51, 52, 61
kondenzace 160, 173, 179
kondicionál 89–90
kondolence 166
konekt 56
konektory 154, 155
kongruence 113
konjugace 61
konjunkce 61
konjunktiv 90
konkretizace abstrakt 47
konsonant 27
konspekt 211, 212
Konstanc, Jiří 18
konstruktivy 29
kontaktové prostředky 155
kontaminace 129, 161, 165

kontextové členění výpovědi 30, 131,
133–134

kontrakce samohlásek 14
koordinace 112, 140
Kopečný, František 19
kopula 117
koreferát 166
kořen slova 51
Kralická bible 18
Kramerius, Václav Matěj 18
kritika 184
křížení vazeb 129
Kurz, Josef 19
kurziva 156, 160, 190

L

labiály 29
labiodentály 29
langage 6
langue 6
laryngála 29
laterála 29
latina 8, 12, 16
latinka 8, **13**, 34
lemma 61
letopočty 85
lexém 9, **42**
lexikálně gramatická slova 43
lexikální jednotka 42
lexikální slova 43
lexikální význam slova 43
lexikografie 9, **42–50**, 49
lexikologie 9
lexikon 9, 42, 43
lexikum 42
líčení 194, 198
lidová rčení 47
likvidy 29
limitativa 78
lineární členění textu 155
lingua 9
lingvistika 9, 10
lingvodidaktika 10
litera 34
literární druhy a žánry 194
litotes 48, 112
logopedie 9, 33
lokál **62**, 63
lokativ 64
lyrický popis 198
lyrický subjekt 194
lyrika 194

M

Machek, Václav 19

majuskule 34, 156, 160
marginálie 156
maskulinum 65
matematická lingvistika 10
mateřský jazyk 7
Mathesius, Vilém 19
meliorativa 46
melodie 31
metafora 47, 194
metoda trojího čtení 211
metonymie 47, 194
mezititul 156, 189
mimika 7
mimojazykové prostředky 156,
160
minikalk 59
minulý čas 87
minuskule 34, 156, 160
mluva 6
mluvený projev 159
mluvidla 9, **27**
mluvnice 10, **22**, 61
mluvnické kategorie 61
mluvnické kategorie jmen 62–66
mluvnické kategorie sloves 87–92
mluvnické prostředky 161
mluvnický význam slova 43
mnohoznačnost 44
množné číslo 64, 87
modus 89–90
monoftongizace 15
monolog 7, 159
morfém 10, **51**
morfematika 10
morfémová stavba slova 51–52
morfologický šev 56
morfologie 10, **61–105**
morfologie formální, sémantická 61
mrtvý jazyk 8
Mukařovský, Jan 19
multimédia 208
multiplicativa 83
multiverbizace 48, 179
mykání 87
myšlení a jazyk 8

N

nadávky 46
nadaňreční útvary 22
nadsázka 48
nakladatelství 209
národní jazyk 7, **21–22**
národní slovní zásoba 42
nářečí 10, **21**
následnost 87

násobenost a nenásobenost 92
nauka o hláskách 9
nauka o morfémech 10
nauka o písemné stránce jazyka 9
nauka o původu slov 10
nauka o sestavování slovníků 9
nauka o slohu 10, **158–206**
nauka o slovních družích 10
nauka o slovní zásobě jazyka 9, **42–50**
nauka o stavbě souvislých jazykových
celků 10, 106
nauka o textu 10, 106
nauka o tvoření slov 10
nauka o ustálených slovních
spojeních 9
nauka o věcných významech slov 9,
43
nauka o větě 10, 106
nauka o vlastních jménech 10
nauka o vývoji jazyka 10
nauka o zvukové stránce jazyka 9
nedokonavost 91
nedokončená výpověď 128
negace 110
negativa 81
Nejedlý, Jan 18
několikanásobný přísudek 118
několikanásobný větný člen 114
neohebná slova 61
neohebnost 62
neologismy 46
neopakovanost 92
nepravé vedlejší věty 148
nepravidelná slovesa 98–99
nepřímá řeč 39, **135**
nespisovná čeština 21
nesplývavá výslovnost 32
neutralizace znělosti 32
neutrálnost 161
neutrum 65
nevlastní přímá řeč 39, 135, 159, 195
News Network 211
nezákladové (nekonstruktivní) větné
členy 137
neživotnost **65**, 67
nominativ **62**, 63
nominativ jmenovací 113, 120
norma 22, 173, 212
nosovky 12, **15**, 29
nostratická rodina 11
novial 8
noviny 188, 208
novočeština 15
nulová koncovka 52, 61
numerale 61, **82–85**

numerativ 63, 116
numerus 64, 87

O

obecná čeština 22
obecná jazykověda 10
oběžník 175
obhajoba 205
objednávka 175
objekt 121
objektivní slohotvorní činitelé 159
obohacování slovní zásoby 47
obouvidovost 91
„obrácená pyramida“ 189
obrázkové písmo 8
obrazné pojmenování 194
obrazné přirovnání 194
obsah 211
obsah významu slova 43
obžaloba 205
odborná diskuse 192
odborná terminologie 59
odborné názvy 42
odborný popis 179–180
odborný referát 182
oddíly 155
odchylky od pravidelné větné stavby 128
odkazovací slova 132, 144
odmítnutí 166
odstavcový háček 189
odstavec 155, 156
odvozená slova 53
odvozování 51, **53–56**
ohebná slova 61
ohebnost 62
ohýbání 61
okcidentál 8
okazionalismy 43
okluzivy 29
omluvy 166
onikání 87
onkání 87
onomatopoická teorie 6
onomastika 10
onomaziologie 10
opakovanost 92
opozita 45
Optát, Beneš z Vlkanova 17
ordinalia 82–83
ortoepie 9
ortofonie 9
ortografie 9, 34
osamostatněný větný člen **127–128**, 196

oslabování významu 48
oslovení 127, 206
osnova 211, 212
osoba 61, **87**
osobní koncovka 61
osobní vizitka 169
otázka doplňovací 107
otázka rozvažovací 107
otázka řečnická 107
otázka vylučovací 107
otázka zjišťovací 107
oznámení 169
oznamovací způsob 89, 93

P

pád 12, 61, **62–64**
pádová koncovka 61
pád prostý, bezpředložkový a předložkový 62
palatály 29
panelová diskuse 167
paradigma 67
parajazykové (paralingvální) prostředky 60, 156
paralelismus 113
parataxe 114, 140, 141
parenteze 127
parole 6
paronyma 45
paronymie 45
parte 169
participium 96
partikule 61, **103–104**
partitiv 63
pasivní slovní zásoba 42
pasivum **90–91**, 93
pásmo postav 135
pásmo vypravěče 135
pauza 30
pejorativa 46
Pelcl, František Martin 18
perfektiva 91
perfektum 88
perifráze 43
periodika 208
persona 87
personalia 77
personifikace 194
petit 156
Philomates, Václav 17
piktografické písmo 8
písemný projev 159
písmeno 8, 34
písmeno malé, velké 34
písmo **7, 8, 34**
plná moc 174
plurál 64, 87
plurál autorský 87
pluralia tantum 64
plurál majestatikus 87
plusquamperfektum 16, **88**
podací lístek 170
podmiňovací způsob 89–90
podmět 116–117
podmět několikanásobný 36
podmět neurčitý 36, 87, 108, 116
podmět nevyjádřený 116
podmět nulový 87
podmět všeobecný 36, 87, 116
podmět zástupný 87, 108, 116
podřazování 140
podstatná jména 61, **66–72**
podtitulky 189
poetismy 46, 194
poezie 194
Pohl, Jan Václav 18
pojmenování 9, **42**, 43, 47
pojmové písmo 8
pokus 178
polemika 167
poloproduktivní konstrukce 130
polopřímá řeč 39, **135**, **136**, 159, 195
polovětné konstrukce 130
polysémie 44
polysyntetický jazykový typ 13
poměr důsledkový (konkluzivní) 141, 143
poměr důvodový (příčinný, kauzální) 141, 143
poměr konfrontační (kontrastu) 143
poměr odporovací (adverzativní) 141, 142
poměr slučovací (kopulativní) 141, 142
poměr stupňovací (gradační) 141, 142
poměr vylučovací (disjunktivní) 141, 142
poměr vysvětlovací (explikativní) 141, 143
pomlčka 34
popis 164, 194, 197
popis dějový 195
popis odborný 179–180
popis postavy 198
popis pracovního postupu 180
popis prostředí 198
popis prostý 197
popis statický 195, 197
popis subjektivní 195

popis umělecký 197
popisky 189
pořad objektivní 133
pořad subjektivní 134
pořádek slov ve větě 131, 179
pořekadla 48
posesiva 78
postfix 55, 80
posttext 156
posudek 176
poštovní poukázka 169, 170
pozitiv 75
poznámky 179
pozvánka 169
pračestina 14
pranostiky 48
praslovanština 12, **14–15**
Pravidla českého pravopisu 20, **22**, 31
pravopis 9, 16, 17, 20, **34**
pravopis i/y, í/ý 34–36
pravopis skupin bě/bje, vě/vje, pě,
mě/mně 36
pravopis souhláskových skupin 37
pravopis spěškový 20
pravopisná oprava analogická 20
pravopisná oprava skladná 20
pravopisné zásady 34–39
Pražský lingvistický kroužek 19
predikace 112
predikát 117, 118
predikativum 61, 100, **105**
prefix 51
prepozice 61
préterium 88
pretext 156
prézens 88, 196
principy třídění slov 61, 62
produktor 7
profesionalismy 22, 46
profesní mluva 22, 165
programovací jazyk 152
projev 6, 205
projev mluvený, písemný 159
projev připravený, nepřipravený 159,
160
proklitika 30
prolog 194, 211
promluva 106
pronomen 61, 100–101
proprium 66
proslov 205
prostředky argotické 161
prostředky citově zabarvené 161
prostředky hovorové 161
prostředky knižní 161

prostředky mluvnické 162
prostředky odborné 161
prostředky publicistické 161
prostředky slangové 161
prostředky syntaktické 161
prostředky umělecké 161
protokol 167, 169, 175
proza 194
předčasnost 87
předklonky 30
předložky 30, 61, **101–102**
předložky z/ze, s/se 37
předmět 121
předmět vnitřní 121
předmluva 211
přednáška 182, 205
předpona 51
předpony z/-ze-, s/-se-, vz-/vze- 37
představování 166
přehláska 15
přechodník minulý 93, **95**
přechodník přítomný 93, **95**
přechodníková konstrukce 130
přechylování 53
přejatá slova 19, 39
přejímání slov 24, 47, **59–60**
přenášení pojmenování 47
přenesený význam slova 47
přestávka 30
příbuzná slova 52
příčestí l-ové 93
příčestí minulé 93, **96**
příčestí n-/t-ové 93
příčestí trpné 93, **96**
přidavná jména 61, **72–76**
přidech 28
příklonky **30**, 132
příležitostná slova 43
přímá řeč 39, **135**, 159, 196
přimykání 113
připitek 166
přípona 51, 52
přirovnání 43, 197
přirozený jazyk 8
přířazování 112, 140, 141
příslowce 61, **100–101**
příslowčné spřežky 38, **56**, 100
příslowčné určení 121–122
příslowí 48
přístavek **113**, 130, 132
přistavování 112
přísudek 117–119
přísužování 112
přítomný čas 87
přivítání 166

přívlastek 119, 120, 131
přívlastek volný, těsný 113, 120
přízvuk 15, **30**, 31
psané útvary prostědělovacího
stylu 167
psaní slov přejatých 39
psaní ú, ů, u 36–37
psaní velkých písmen 37–38
psaný jazyk 34
psycholingvistika 10
publicismy 189
publicistická frazeologie 190
publicistika mluvená, psaná 188
purismus 18

R

radix 51
ráz 28, **32**
rčení 47, **48**
recipient 7
referát 166–167, 182
reflexiva tantum 87
reflexivum 87
regionalismy 46
rejstřík 211
rekce 113
reklama 177, **192**
reklamace 175
relativa 80
réma 133
replika 135
reportáž 189, **191**
resumé 211
rešerše 209
rétorika 204
ročenka 208
rod 61, **64**, **89–90**
rod činný a trpný 89–90
rod jmenný 64
rod mluvnický (gramatický) 65
rod mužský, ženský, střední 65
rod přirozený (biologický) 64
rod slovesný 89–90
rodina jazyková 11
rodina nostratická 11
romanistika 10
Rosa, Jan Václav 18
rotacismus 33
rozkazovací způsob 89
rozsah významu slova 43
rozšiřování významu 47
rozštěpené réma 154
rozštěpené téma 154
rozvíjející větný člen 114, **119–123**,
124

rubriky 189
rým 194
rytmický zákon 25
rytmus 194

Ř

řadové číslovky 39
řeč 6
řeč duchovní 205
řeč nevlastní přímá 39, **135**, 159, 195
řeč odborná 205
řeč politická 205
řeč polopřímá 39, **135**, 159, 195
řeč příležitostná 205
řeč přímá a nepřímá 39, **135**, 159, 195
řeč soudní 205
řečnické otázky 107, 190
řečnické umění 204
řečové vady 33
řízenost 113

S

samohláska 27, **28**
samohláska krátká, dlouhá 28
samohláska znělá, ústní 28
samostatný větný člen 127
Sausure, Ferdinand de 6, 10
sémantické pole 44
sémantika 9, **43**
semiokluzivy 29
shoda 113
shoda podle smyslu 36
shoda podmětu s přísudkem 36, 118
shrnující výrazy 179
schémata 156
sigmatismus 33
signatura 209
singulár 64, 87
singularia tantum 64
Skalička, Vladimír 19
skaz 195
skládání 51, **56–57**
skladba 10, **106–157**
skladební dvojice 111–112
skladební skupina 114
skladební spodobá tvarů 129
skladná oprava pravopisná 20
skloňování 61, 62
skloňování číslovek 83–84
skloňování jmenné, zájmenné, složené (adjektivní) 62
skloňování podstatných jmen 67–72
skloňování přídavných jmen 73–75
skupina jazyková 11
skupiny bě/bje, vě/vje, pě,

mě/mně 36
slabičné písmo 8
slabika 27
slabika přízvuková, nepřízvuková 30
slang **22**, 46, 161, 165
slavistika 10
slogan 189
sloh 10
slohotvorní činitelé 158
slohotvorný proces 158
slohové postupy 163
slohové rovrstvení jazykových prostředků 161
slohové útvary 163, 164
slohové postupy 163, 164
sloka 156, 194
sloupek 189, 190
slova argotická 46
slova autosémantická, synsémantická 43, 61
slova básnická 46
slova bezpříznaková, příznaková 46
slova citátová 59
slova cizí 59
slova domácká 46
slova historická 46
slova hovorová 46
slova jednovýznamová, vícevýznamová 44
slova jednoznačná, monosémantická 44
slova knižní
slova lexikální, lexikálně gramatická, gramatická 43
slova lichotná, familiární, mazlivá, dětská 46
slova mezinárodní (internacionální) 59
slova nadřazená, podřazená, souřadná 44
slova nářeční a oblastní 46
slova neutrální, běžná 46
slova nová (neologismy) 46
slova odborná (termíny) 46
slova odvozená 53
slova ohebná a neohebná 61
slova plnovýznamová, neplnovýznamová 43, 61
slova podobná 45
slova polysémantická 44
slova profesionální 46
slova protikladná 45–46
slova přejatá 19, 39
slova příbuzná 52
slova příležitostná 43

slova slangová 46
slova složená 56
slova spisovná, nespisovná 46
slova stylově neutrální a zabarvená 46
slova vulgární 46
slova základová a utvořená 51
slova zastaralá 46
slova zdomácnělá 59
slova zjemnělá, hanlivá, zhrubělá 46
slova zveličelá 46
slova žertovná a posměšná 46
slovenština 7, 12, 16, **25–26**
slovesa 55, 61, **86–99**, 132, 136–137
slovesa nevalenční, jedno-, vícevalenční 136–137
slovesné třídy a vzory 96–98
slovesné tvary jednoduché, složené 92, 93
slovesné tvary určité (finitní), neurčité (infinítí) 92, 93
slovesný kmen 93
slovesný rod 61, 91–92
slovesný vid 61, 89–90
slovní čeleď 52
slovní druhy 61
slovní přízvuk 30
slovní rodina 52
slovní význam 43
slovní zásoba 9, 16, **42–50**
slovník 22–23, 42, 43, **49**
slovníkářství 49
slovníky 49
slovo 9, **42**
slovosled 131
slovotvorba 10, **51**
slovotvorná stavba slova 52
slovotvorný prostředek 52
slovotvorný základ 52
složeniny 56
složeniny hybridní 57
složeniny nevlastní, nepravé 56
složeniny predikační 57
složeniny slučovací (kopulativní) 56–57
složeniny určovací (determinativní) 57
složeniny vazebné (rekční) 57
složeniny vlastní, pravé 56
složenko 170
složitá souvětí 141
složky významu slova 43
SMS zprávy 166
sociální diferenciace češtiny 22
sociolingvistika 10

současnost 87
soudržnost textu 155
souhláska 27, **28–29**
souhláska boková 29
souhláska hrtná 29
souhlásky kmitavé 29
souhlásky nosové (nazální) 29
souhlásky obouretné, retozubné,
zubodásňové 29
souhlásky párové, nepárové
(jedinečné) 28
souhlásky předopatrové,
zadopatrové 29
souhlásky retné 29
souhlásky tvrdé, měkké, obojetné 29,
34–36
souhlásky ústní (orální) 29
souhlásky úžinové 29
souhlásky závěrové, polozávěrové 29
souhlásky znělé, neznělé 28
souhláskové skupiny 37
souřadnost 112
sousloví 42, 46, **48–49**, 178
soustava českých hlásek 27–29
soustrast 166, 169
souvětí 106, **140–154**
souvětí podřadné 141, 144–147
souvětí složitá 141
souvětí souřadné (s řazením) 141–144
souznačnost slov 45
souzvučnost slov 44
specialia 83
specializace 47
spisovná čeština 21
spisovná výslovnost 31–33
splývavá výslovnost 32
spodoba znělosti 32
spojení těsná a volná 179
spojka 61, **102–103**
spojky podřadící (hypotaktické) 103
spojky souřadící (parataktické) 103
spojování slov v sousloví 47
spojovník 34, 38
spona 117
sponové sloveso 117
spřáhování 51
spřežka 28, 34, 38, 56
spřežkový pravopis 20
srovnávací mluvnice 10
stahování samohlásek 14
staročeština 15
staroslověnština 8, 12
stavba slova 51–52
stavba věty jednoduché 111
strofa 156

strukturovaný životopis 175–176
stupňování 72, **75–76**
stupňování přísloví 101
styl 158
styl administrativní 162, 173–177
styl esejistický 178
styl odborný 162, 177–187
styl prostěsdělovací 162, 165–171
styl populárně naučný 178
styl publicistický 162, 188–193
styl řečnický 163, 204–207
styl učební 178
styl umělecký 162, 193–204
styl vědecký (teoretický) 178
stylistika 10, **158–206**
stylotvorní činitel 158
stylově příznakové prostředky 161
subjekt 116
subjektivní slohotvorní činitel 158
substantiva konkrétní, abstraktní 66
substantivizace adjektiv 51
substantivum 61, **66–72**
sufix 51
superlativ 75
světový jazyk 8
sykavky ostré, tupé 29, 33
sylaba 27
syllabogram 8
syntagmata 112
synekdocha 47, 194
synestezie 47
synonyma 45, 162, 194
synonymie 45
syntagmata 112
syntaktická dvojice **111–112**, 113
syntaktická skupina 112, 114
syntaktické prostředky 161
syntaktické vztahy 111–114
syntaktické vztahy významové
112–113
syntax 10, **106–157**
syntax klasická, valenční, textová 106,
136
syntéza 9
systém API-IPA

Š

Šafařík, Pavel Josef 20
Šmilauer, Vladimír 19
Šteyer, Matěj Václav 18
Štítný, Tomáš 17
Štúr, Ľudovít 25

T

telefonní rozhovor 165, 169

telegram 168, 169
téma 133
tematická posloupnost 154
tematizace rématu 154
tematizace výpovědi 154
témbr, timbre 31
tempo řeči 30
tempus 61, **87–89**
teorie 178
teorie informace 208
teorie označování 10
terminologie 59
terminologizace 24
termíny 42, **46**, 161, 178
těsná spojení 179
testy 171
textologie 10
textová syntax 154–157, 178
teze 212
Thám, Karel Ignác 18
thesaurus 18, 49
tiráž 189, 212
tíret, tíré 34
tiskopisy 170
titul 156, 194
titulky 189
Tomsa, František Jan 18
transgresivy 95
transkripce 9, 33
transliterace 9
Trávníček, František 19, 23
tropy 194
Trubeckoj, Nikolaj Sergejevič 19
tvarosloví 10, **61–105**
tvarotvorná přípona 61
tvarotvorný prostředek 52
tvarotvorný základ 61
tvoření hlásek 28
tvoření slov 47, 51–58
typografie 189
typologická klasifikace jazyků 13
typy písma 156

U

umělecká reportáž 189
umělecký popis 194
umělý jazyk 8
univerbizace 48, 165, 173, **179**
určování 112
úřední oznámení 175
úsloví 48
usnesení 166, 167
ustálená spojení slov 42, 48–49
Ústav pro jazyk český 19
„uší“ 189

útvary dokumentární 169
útvary heslové 169
útvary národního jazyka 21–22
útvary oznamovací 169
úvaha 182–183, 184
úvod 189, 194, 195
úvodník 190
uvozovky 135
uvozovací věta 39, **135**
úzus 22
úžení 15

V

valence 136
valenční členy 137
valenční pole 137
valenční potenciál slovesa 136
valenční syntax 136
valenční vztah 136
věcný význam slova 43, 61
vedlejší věta doplňková 146–147
vedlejší věta podmětná 144
vedlejší věta předmětná 135, 144
vedlejší věta příslovečná 144–146, 181
vedlejší věta přísudková 144
vedlejší věta přívlastková 144
velary 29
veleslavinská čeština 17
velikost písma 156
velká písmena 37–38
verbum 61, **86–99**
verš 194
vertikální členění textu 156, 178
verzálky 156
veřejné ústní jednání 166
vespolné jméno 66
věta 9, 106, 194
věta bezpodměťová 108, 117
věta citoslovečná 127
věta dvojčlenná 108, 109
věta eliptická 128
věta hlavní a vedlejší 141, 144
věta holá, rozvitá 106, 111
věta jednočlenná 108–109
věta jednoduchá 106, **111–116**
věta neúplná 128
věta oznamovací 30, 107
věta podměťová 108
věta přací (deziderativní) 107
věta rozkazovací (imperativní) 107, 190
věta řídicí 141
věta slovesná (verbální) 108–109
věta vedlejší spojková vztažná 141, 144

věta tázací 107, 190
věta uvozovací 39
věta vokativní 127
věta závislá 141
věta zvolací, exklamativní (forma věty) 107, 190
věta žádací 107
větné členy obligatorní a potenciální 137
větné členy základní a rozvíjející 114
větné vztahy 111–114
větný člen 62, 106, **114–115**
větný člen holý, rozvitý, několikanásobný 114, 115
větný ekvivalent 109, 173, 190
větný fragment 109
větný přízvuk 30, 31
větný rozbor 124–126, 149–153
větný úsek 30
větოსled 133
věty časové 145, 196
věty kladné, záporné 112
věty podle členitosti (podle složení) 108
věty podle postoje mluvčího ke skutečnosti (podle záměru, modality) 107
věty s polovětnými konstrukcemi 130
víceslovné pojmenování 9
vibranty 29
vid 12, 61
vidové dvojice 91
vnitřní monolog 135, 194
vokál 27, **28**
vokalický trojúhelník 28
vokalizace jerů 14
vokativ **62**, 63
volapůk 8
volný přívlastek adjektivní 130
vrstvy slovní zásoby 46
vsuvka 127, 161
vyhláška 169, 175
vyhledávač 211
východisko výpovědi 133
vyjmenovaná slova 37–38
vykání 87, 173
výklad 181–182
výklad statický, dynamický 181
výpisek 212
výpověď 9, 106
vypravěč 195
vypravování 164, 194
výpustka 128
výslovnost 9, 22, **31–33**
výslovnost přejatých slov 32–33

výslovnostní styly 31
výstavba textu 154
výstup 194
výšinutí ze souvětí vazby 128
výťah 211
vývoj českého pravopisu 20
vývoj češtiny 14–22
vývojové tendence češtiny 23–24
význam slova symbolický a slovtvorný 43
význam slova ustálený, proměnlivý, přenesený 47
význam slova věcný, obsahový, lexikální 43
význam slova základní a druhotný, odvozený 44
významové vztahy mezi slovy 44
vzory pro skloňování podstatných jmen 67–72
vztah důsledkový (konkluzivní) 112
vztah důvodový, příčinný (kauzální) 112
vztah odporovací (adverzativní) 112
vztah podřadící 114
vztah slučovací (kopulativní) 112
vztah souřadící 114
vztah stupňovací (gradační) 112
vztah vylučovací (disjunktivní) 112
vztahy mezi větami v souvětí 140

W

webové stránky 210
Weingart, Miloš 19
WORLD WIDE WEB 210

Z

záhlaví novin 189
zájmena 61, **76–82**
zájmena neurčitá 80–81
zájmena osobní 77–78
zájmena přívlastňovací 78
zájmena rodová, bezrodá 77
zájmena tázací 79–80
zájmena ukazovací 78–79
zájmena vymežovací 78–79
zájmena vztažná 80
zájmena záporná 81
zájmena zvrtná 77, 78
základní slovní fond 42
základní syntaktická dvojice 112
základní větný člen 114, **116–119**
základní význam slova 44
základová větná struktura 137
základové (konstitutivní) větné členy 137

- zanedbání dvojí vazby 128
zánik jerů 14
zánik nosovek 15
zápis z jednání 167
zápletka 195
zápor částečný a obecný 110–111
zápor větný, členský, slovní 110–111
závěr 195
závorky 179
zesilování významu 48
zeugma 128, 161
zhoršování, zlepšování významu 47
zhuštěnost 160, 173, 179
zkracování 51, **57–58**
zkracování samohlásek 15
zkratková slova 57
- zkratky 38, **57**, 179
změna hlásek 53
změna významu slov 47
značky 38, **58**, 179
znaková řeč 8
znaménka diakritická,
interpunkční 34
znělost souhlásek 28–29
zpráva 169
zpravodajství 190
zpřesňující přívlástek 178
zpřítomňovací prézens 88
způsob 61
způsob oznamovací 89, 93
způsob podmiňovací 89–90, 93
způsob rozkazovací 89, 93
- způsob slovesný 89–90
Zubatý, Josef 19
zužování významu 47
zvláštnosti větné stavby 127
zvuková stránka jazyka 9, 27–33
zvuková stránka věty 30–31

Ž

- žádost 174
žánry literární 194
žánry publicistické 189
žánry smíšené 189
životnost 16, **65**, 67
životopis 175–176
živý jazyk 7
žurnalistika investigativní 189